

DR MATTYASOVSZKY MIKLÓS:

TÖRZSÖRÖKLÉSI JOG
ÉS
TÖRZSÖRÖKLÉSI SZOKÁS

I. RÉSZ

A NÉMETORSZÁGI TÖRZSÖRÖKLÉSI JOG ÉS SZOKÁS

II. RÉSZ

A MAGYARORSZÁGI ÖRÖKLÉSI SZOKÁSOK

BUDAPEST

EGGENBERGER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS

1904

ELŐSZÓ.

A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének megjelenése napirendre tűzte azt a kérdést is, hogy a földbirtok, illetve a földbirtokos különös helyzete mennyiben indokolná egy, az általános szabályoktól eltérő külön öröklési jog megalkotását.

A gazdatársadalom, a sajtó és főként az Országos Magyar Gazdasági Egyesület behatóan tárgyalta e kérdést.

Míthogy az agrár öröklési jog kérdése úgy az irodalomban, mint a törvényalkotás terén a Német Birodalmi Polgári Törvénykönyv alkotásával kapcsolatban Németországban nyert legteljesebb kifejtést, Darányi Ignác volt földművelésügyi miniszter e sorok íróját 1901. évben a kérdés tanulmányozására Németországba küldte.

Tanulmányutamban egyaránt figyelmet fordítottam az *öröklési szokás* és *öröklési jog* megismerésére s ezért a szokásra vonatkozólag az eredeti birtokátadási szerződéseket, a jogra vonatkozólag pedig annak alkalmazását s a végrehajtás gyakorlati oldalát igyekeztem megismerni. A tanulmányozás e kettős iránya érlelte meg bennem azt a meggyőződést, hogy öröklési jogi reformokat az *öröklési szokás ismerete nélkül tárgyalni nem lehet*. Ezért már 1901 november havában magánlevél formájában kérdőíveket küldtem szét a kir. közjegyzőkhöz, hogy a válaszokból általános képet nyerjek a magyarországi földművelő nép öröklési szokásáról.

Ez a magán adatgyűjtés nem járt a kívánt eredménnyel — számos kérdőív nem érkezett vissza — s azért

azon jelentésemben, melyben a németországi tanulmányút eredményéről 1901 november hó végén beszámoltam, azt a javaslatot tettem, hogy az öröklési szokás megállapításához szükséges adatok hivatalos úton szereztessenek be.

Minthogy ugyanazon év december havában az Országos Magyar Gazdasági Egyesület is sikertelenül tett kísérletet az adatoknak egyleti úton való összegyűjtésére, Darányi Ignác volt földművelésügyi miniszter, felismerve a kérdés nagy horderejét, megkérte Plósz Sándor igazságügyminisztert, hogy a földművelők öröklési szokásaira vonatkozó adatokat a kir. járásbírók és kir. közjegyzők által kitöltendő kérdőívek segítségével gyűjttesse össze.

Az ekként egybegyűjtött közel hetedfélszáz jelentés oly teljes és hiteles adatkincset tartalmaz, mely ez ideig hiányzott s mely hazánk öröklési szokásait, kapcsolatban a nemzetiségi és birtokviszonyokkal kellő világításba helyezi.

Munkám tehát két részből áll. Az első rész a németországi öröklési szokásra és öröklési jogra vonatkozólag a tanulmányút és német irodalom által nyújtott anyagot dolgozza fel, a második rész a magyarországi öröklési szokásokat ismerteti. A második részben feldolgoztam úgy a magánúton beszerzett, mint a hivatalosan összegyűjtött adatokat.

Mindazoknak, a kik németországi tanulmányutamban felvilágosításokkal és nyomtatványokkal elláttak vagy a hivatalos iratokba való betekintést lehetővé tették, szintúgy azoknak is, a kik a hazai öröklési szokások gyűjtése körül szives közreműködésükkel támogattak, hálás köszönetet mondok.

Külön kell megemlékeznem az Országos Magyar Gazdasági Egyesületről, nemcsak azért, mert németországi tanulmányutamra ajánlólevéllel látott el, melynek a hivatalos ajánlólevél mellett is hasznát vettem, de főként azért, mert hazánk ezen első gazdasági egyesületének állásfoglalása nem kis részben járult hozzá ahhoz, hogy a magyarországi öröklési szokások teljes és hiteles összegyűjtése valóra vált.

A szerző.

I. RÉSZ.

A németországi törzsöröklési jog és
szokás.

A németországi törzsöröklés mivolta, keletkezése, fejlődése, jelentősége, fajai.

1. Mikor Németországban egy birodalmi polgári törvénykönyv alkotását elhatározták, kettős cél lebegett a német nemzet előtt. A magánjogot *egységessé és nemzetivé* akarták tenni. Az utóbbi szempont tárgyalásunk körén kívül esik s ezért csak azt fogjuk vizsgálni, hogy az egységesség kivánalma mennyiben teljesült.

A törvénykönyv egységessé tette a Németbirodalom jogát, ha tekintetbe vesszük azt, hogy ezzel egy csapásra hány különböző jogrendszer szűnt meg, viszont azonban a törvénykönyv kénytelen volt a partikuláris jogfejlődés bizonyos részeit respektálni, sőt azokat a partikuláris jogalkotás számára a jövőben is fentartani. A partikulárizmusnak ekként fentartott jogszabályok nagyrészből a *földbirtokjogba* tartoznak. Hogy csak a legfontosabbakat említsük, a járadék-birtokra (Einführungsgesetz Art. 62), az örökhaszonbérletre (Art. 63), az idegenek birtokszerzésére (Art. 88), a birtok-átadási szerződésre (Art. 96), a kisajátításra (Art. 109, 110), a telki szolgalmakra (Art. 115), az elidegenítési, felosztási, egyesítési tilalmakra (Art. 119), a szomszédjogokra (Art. 122—125), a hozadéki érték megállapítására (Art. 137) stb. vonatkozó eddigi partikuláris jogszabályok ezentúl is érvényben maradnak. Ide tartozik a *földbirtokra vonatkozó öröklési jog* is, az Einführungsgesetz 59. és 64. szakaszai alapján. Az előbbi szakasz a hitbizományi, hűbéri¹ és családi törzs-

¹ Helyesebben a hűbéri birtokra vonatkozó haszonvételi jog örökléséről van szó. L. *Niedner* «Einführungsgesetz» Berlin 1901. 136. l.

birtokokra¹ vonatkozó különleges öröklési jogot, az utóbbi az Anerberechtet, az úgynevezett *törzsöröklési jogot* tartja fenn.

Elmondhatjuk, hogy a codex szerkesztése a törzsöröklési jog létét, fenmaradását soha egy pillanatig sem fenyegette. A vita csak azon kérdés körül forgott, hogy a törzsöröklési jogot bevegyék-e a birodalmi codexbe, vagy hagyják azt az egyes német államok törvényhozásának fentartva.² A mint láttuk, az utóbbi álláspont győzött, mert a törzsöröklési jog oly szoros összeköttetésben van a helyi gazdasági és birtokviszonyokkal és az egyes államok történeti fejlődésével, hogy az egyöntetű szabályozást el nem tűr.

Az ezen kérdés körül kifejlődött vita nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a régi partikuláris törzsöröklési jogok reformja napirendre került. Ma már a legtöbb német állam, élén Poroszországgal, új, a mai kor kívánalmainak megfelelő törzsöröklési törvényekkel rendelkezik. Az új törvények részben már levetették a régi törzsöröklés parasztjogi köntösét s a *földbirtok sajátos természetének* megfelelő s ennél fogva nem parasztkézen lévő földbirtokra is alkalmazható öröklési jogi szabályokat állítottak fel.

A törzsöröklési jog ezen renaissance-a igazolni látszik egyeseknek azt a feltevését, hogy a törzsöröklésből Németországban idővel olyan általánosan elismert *külön agrár öröklési jog* nőhet ki, mely levette a keletkezés körülményeire emlékeztető vonásokat, tisztán a földbirtok különös természetének megfelelő szabályokban fog kifejeződnie.³

2. A törzsöröklés abból áll, hogy a tulajdonos halála után a földbirtok *egy örökösre* száll át. *A többi örökösök a földbirtokból csak bizonyos kielégítést* kapnak.

¹ «Stammgüter».

² Lásd *Gierke* «Die Stellung des künftigen bürgerlichen Gesetzbuches zum Erbrecht im ländlichen Grundbesitz» *Schmoller's Jahrbuch* XII. 2. és *Miaskowski* «Das Anerbenrecht und das Reichszivilgesetzbuch» *Conrad's Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik* 1886. évf.

³ *Roscher* szerint az új törzsöröklési törvények «egy modern mezőgazdasági jog kezdetét» jelenthetik.

Az öröklés ezen módjának igazi hazája Észak-Németország. Van ugyan törzsöröklés Dél-Németországban is,¹ de itt a törzsöröklés sem oly általános, sem oly erős intézmény, mint északon.

Mint szokás, el van terjedve a törzsöröklés Franciaország némely vidékén is,² de itt a törzsöröklésnek a tételes jog ellen kell küzdenie, míg Németország nagy részében külön törzsöröklési törvények támogatják a földbirtoköröklés e különös formáját.

A törzsöröklés keletkezését és kialakulását főleg három tényezőre lehet visszavezetni. Ezek: *a hűbéri szellemtől áthataltott földesuri hatalom, a faji sajtóság és a gazdasági viszonyok.*

Lesz alkalmunk e tényezők hatásáról az egyes törzsöröklési jogok történetében részletesen nyilatkozni. Itt csak általánosságban kívánjuk körvonalozni a törzsöröklés fejlődésmenetét.

Voltak,³ a kik ősi germán jogi intézménynek akarták feltüntetni a törzsöröklést. Ámde a régi germán jogokban nem egy örökös kapta a földbirtokot, hanem a fiuk valamennyien, a nők kizárásával örökölték a földet.

Miaskowski szerint, a kit a német öröklési jog legalaposabb ismerőjének tekinthetünk, egyaránt a fiuk örökölték a leányok kizárásával a thüringiai, a szász, aleman és bajor, valamint a sáli frankok joga szerint.⁴ A ripuari frankoknál csak az ősi földbirtokban (terra aviatica) előzték meg a férfiak a női leszármazókat.

Szóval az ősi germán népjogokban (Volksrechte) nem találunk törzsöröklést, hanem *fiági öröklést.*

Nem is lehetett ez másként, mert a germán népjogok, a germán harcosoknak, a szabad és egymásközt egyenlő

¹ L. dr. Alfons Stengele «Die Bedeutung des Anerbenrechts für Süddeutschland.» Stuttgart 1894. 173. és 218. l.

² L. szerző tanulmányát a *Budapesti Szemle* 1903. évi januári számában: «Öröklési szokások a földbirtokban».

³ Különösen *von Miquel* volt porosz pénzügyminister, továbbá Gierke, Fuld stb.

⁴ *Miaskowski* «Das Erbrecht und die Grundeigentumsverteilung im Deutschen Reiche.» Bd. I. 171. l.

germán férfiaknak a joga volt, tehát mindegyik egyenlő részre tartott igényt a családi földbirtokból. Az egyenlő részesedésnek még abban az időben gazdasági akadályja sem lehetett, mert a lakosság számához viszonyítva igen nagy, használat alá nem vett földterületek álltak rendelkezésre. A nők kirekesztése a földbirtokból («de terra nulla in muliere hereditas») érthető volt: a földet fegyverrel szereztek¹ és tartották meg s annak művelése is a férfiak gondja volt.²

A törzsöröklés csak később, a középkorban kezdett kialakulni és pedig első sorban nem a szabadok, hanem a meghódítottak, az alávetettek, a jobbágyok között.

A szolgák vagy jobbágyok *nem földtulajdont*, hanem *csak föld haszonvételi jogot* birtak, melynek fejében a földesúrnak többféle szolgálmánnyal tartoztak. A földesúrnak, főleg mint hűbéresnek érdeke volt, hogy a szolgálmányokat egy telek után csak egy embertől kérje számon, viszont érdeke volt a jobbágy gyermekeinek is, hogy közülök csak egy feleljen a szolgálmányokért. Így fejlődött ki *a törzsöröklés egyik oldala*: az, hogy a földet az apa halála után *csak egy fiú* vette át. A többi gyermekek csak abból kaptak részt, a mi valósággal apjuk tulajdona volt, az ingó dolgokból és a beruházásokból. A földtulajdon amúgy sem lévén apjuké, abból örökrészt sem kaphattak. Ez a magyarázata *a törzsöröklés másik sajátosságának*: hogy a törzsörökös mellett *a többi örökösök csak igen csekély örökrészeket kaptak*, melyek a földbirtokkal szemben csak kielégítés számba mentek.

Megállapodást és jogi kifejtést ez a rendszer akkor nyert, mikor a régi népjogok uralmát a hűbériség jogrendszere váltotta fel. A hűbériség jogi gondolkozását a földesurak átültették jobbágyaik viszonyaira is. A mint a hűbéri szervezet megkívánta a stabilitást, úgy a hűbéres családjában, mint a hűbérül adott földbirtokban, úgy a hűbérúr a

¹ Ezt mondja *Werböczy* is I. Rész, 18. cím alatt.

² *Buchenberger* «Agrarwesen und Agrarpolitik» I. kötet, Leipzig 1892. 376. l.

saját jobbágyainál is megkövetelte a «Prästationsfähigkeiten»-ot, a szolgáltatási képességet, mely saját hatalmának és hűbéri kötelmei teljesítésének alapját képezte. Ezzel kapcsolatban nyertek jogi szabályozást az eldarabolási, elidegenítési tilalmak is.¹

A mint tehát általános szabálylva lett, hogy a hűbéruraknál, a lovagoknál, a nemességnél a földbirtok az előd halála után csak egy örökösrre szállt át, az alsóbbrendű birtokoknál is ez a szabály lett jogi formába öntve, s a parasztbirtok is mint egy hűbéri hivatal szállt át apáról fiúra egységesen, osztatlanul az összes jogokkal és kötelezettségekkel együtt.

Ebben az időben már egészen mások voltak a gazdasági viszonyok is, mint a népjogok korában. A népesség elszaporodott, a művelhető földterületek már le voltak foglalva, a termelési viszonyok is átalakultak s a városok fejlődése és növekedése a fogyasztást is nagy mértékben kiterjesztette. A földbirtok, a parasztudvar feldarabolásának, hogy úgy mondjuk közzgazdasági hátrányai is kezdtek előtűnni. A törzsöröklés, mely azelőtt inkább csak magánérdeket látszott szolgálni, most lassanként a közérdek címe alá került.

Mikor a jobbágyfelszabadítás bekövetkezett, mikor a régi parasztjogok megszűntek, a törzsöröklés mint külön földbirtok öröklési jog fenn tudta magát tartani.

Oka ennek első sorban az, hogy azon vidékeken, a hol gyakorlatban volt, a helyi gazdasági és birtokviszonyok által támasztott követelményeknek megfelelt.

Egyáltalán ne felejtjük, hogy maga a hűbériség és a földesúr és jobbágy közti viszony annak idején hű kifejezője volt a kor gazdasági viszonyainak. A törzsöröklési rendszer is ezen gazdasági viszonyok egyik szülötte volt, mely — és ez mindenesetre különösnek látszik — nagykorúságát csak a XIX. században, az új törzsöröklési tör-

¹ Bayrische Verordnung 1516., Gräflieh Erbach'sche Landesordnung 1552., Hessisches Hufenedict 1535., Mecklenb. Polizeiordnung 1562 stb.

vények által érte el. Ez mutatja legjobban, hogy a törzsöröklésnek egészséges magja van, mely bizonyos viszonyok közt ma is fejlődőképes.

Ezen, a törzsöröklésnek mintegy előfeltételét képező viszonyok közt igen fontos a *faji sajátosság*. Mert a földesúri hatalom és a hűbériség megadhatta ugyan a törzsöröklés kereteit, de azokat bensőséggel, erkölcsi tartalommal csak a parasztság ragaszkodása tölthette ki. És ebben a tekintetben nagy különbségeket látunk. Nem minden germán törzs tette magáévá egyforma melegséggel a törzsöröklés eszméjét. Általában a régi szász¹ törzshöz tartozó földművelő nép jellemének felelt meg legjobban a birtokkötöttség és a törzsöröklés.² A faji tulajdonságok pedig nem kicsinylendő tényező a törzsöröklés alakulásában, mert öröklési rendszert megalkotni lehet ugyan hatalmi szóval, de azt századokon át fentartani úgy, hogy az a nép olyan természetévé váljék, melyhez még a kötöttségi viszony megszűnte után is szívósan ragaszkodik, csak a nép lelki világával való benső kapcsolat révén lehetett.

Épen ezért csak a földesúri hatalommal, a hűbériséggel magyarázni a törzsöröklés intézményét nem lehet. Számos vidéke Németországnak, kivált délen nem követte és nem követi ma sem a törzsöröklést. dacára annak, hogy ott is volt földesúri hatalom s ott is volt hűbéri rendszer. Viszont — mint azt a részletes tárgyalásnál látni fogjuk — olyan vidékek is, a hol a középkorban is szabad parasztok laktak, szívósan ragaszkodtak mindig a törzsörökléshez.

Utoljára hagytuk a *gazdasági viszonyok* befolyását a törzsöröklésre. Mint tudjuk a földesúri hatalom, a hűbériség is nagy részben eredője bizonyos gazdasági viszonyoknak és az, a mit faji jelleg alatt értünk, szintén részben gazdasági tényezőkre vezethető vissza. De tárgyalásunk folyamán kénytelenek vagyunk a földesúri hatalmat és a hűbérisé-

¹ *Buchenberger* «Agrarwesen und Agrarpolitik» I. k. Leipzig 1892. 381. lap.

² *Stengele* «Die Bedeutung des Anerbenrechts für Süddeutschland» 2. lap.

get, valamint a faji sajáttságot, mint adott mennyiséget kezelni, a nélkül hogy azt végső elemeire bontanók. Itt a gazdasági viszonyok alatt csak a termelés mikéntjét és a birtokeloszlást fogjuk tárgyalni.

Erre vonatkozólag azt kívánjuk megjegyezni, hogy a törzsöröklés általában leginkább otthonos a gabonatermelő sík- és dombvidéken, valamint némely állattenyésztő és fát termelő hegyvidéken. A mi pedig a birtokeloszlási viszonyokat illeti, a törzsöröklés a nagyobb, kikerekített zárt egésznek képező, szóval a középparaszt birtokokon erősödött meg legjobban. Ez ismét visszavezet arra, a mit faji sajáttságnak neveztünk, mert a birtokviszonyok alakulására a természeti körülmények mellett befolyással volt az eredeti letelepülés¹ is, különösen az, hogy falvakban vagy tanyák szerint történt-e a település.

Mint látjuk, azon három tényező, melyre a törzsöröklés kifejlődését visszavezettük, szoros kölcsönhatásban van egymással és azt, hogy melyiknek volt nagyobb vagy általánosabb hatása, pontosan megjelölni nem is lehet.

Látni fogjuk a részletes tárgyalás során, hogy helyenként egyik vagy másik mennyiben folyt be az illető ország vagy vidék különleges törzsöröklési szokásának vagy jogának kifejlődésére.

Itt csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy a mint egyoldalú Brentanónak és követőinek az az állítása, hogy a törzsöröklés egyedül a hűbériség esz-néi által áthatott jobbágyi viszonyoknak a kifolyása,² éppen úgy nem lehet elvitatni azt sem, hogy a hűbéries felfogású földesúri hatalomnak helyenkint igen nagy, sőt döntő befolyása volt a törzsöröklés kialakulására.

3. Mikor a XIX. század meghozta a jobbágy-felszabadítást s ezzel a régi parasztjogok is többé-kevésbé érvényüket veszítették, a törzsöröklés mint tételes jog Németország nagy részében szintén érvényét veszítette; voltak

¹ *Miaskowski* id. m. 112. l.

² *Brentano* «Über Auerbenrecht und Grundeigenthum.» Berlin, 1895. 41. l.

azonban olyan területek is, a hol a törzsöröklést kifejezetten továbbra is fentartotta a törvényhozás.

Ott, a hol a törzsöröklés mint tételes jog megszűnt létezni, a parasztbirtokok öröklési jogát is az általános jog szabályozta, mely az akkori Németországban szintén nem volt egységes.

Közép- és Észak-Németországon a római jog (Gemeines Recht) és a porosz «Landrecht» osztozott, míg a Rajna mellette a francia Code civil és badeni «Landrecht» volt érvényben.¹ Ezek a jogok azonban mind ellentétben voltak a törzsöröklessel, mert a földbirtokban éppen úgy, mint minden más vagyonban egyenlő osztályrészt adtak minden leszármazónak.

A parasztság ezen egyenlő osztályt rendelő jogok ellenére is ragaszkodott a törzsörökléshez és azt mint szokást fentartotta.

Ez a szokás abból állt, hogy a parasztbirtokos még életében átadta *valamelyik gyermekének egész gazdaságát*, a többi gyermekeket pedig kisebb-nagyobb pénzüsszeggel elégitette ki. Ez a művelet az úgynevezett birtokátadási szerződéssel (Gutsübergabevertrag, Übertragungsvertrag, Hofübergabevertrag, Altheilungsvertrag) szokott volt végbemenni.

Már sokkal ritkábban történt az, hogy a szülő végrendeletben hagyta egy gyermeknek az egész gazdaságot, ellenben a birtoknak együttmaradásáról a legtöbbször már a házasuló felek gondoskodtak a házassági szerződésben.

Végre abban az igen ritka esetben, mikor a szülő semmiféle formában sem intézkedett, rendszerint az örökösök egymásközt is úgy állapodtak meg, hogy a gazdaságot egy vette át, a ki a többieket pénzbeli, terménybéli kielégítésekkel, kiházasítással stb. fizette ki.

Ez a szokás tartotta fenn a törzsöröklést Németország egy részében mindaddig, míg a múlt század végén a törzsöröklést mint jogot is újra szabályozták.

¹ Lásd részletesen «Kommentar zum bürgerlichen Gesetzbuche». «Der Allgemeine Theil» von Karl Gareis. Berlin 1900. XVII. 1. és Niedner «Einführungsgesetz» Berlin, 1901. XIX. 1.

Ma tehát Németországban van törzsöröklési szokás és van törzsöröklési jog. Ez a kettő adja együttvéve a törzsöröklés intézményét.

A törzsöröklési jogot csak úgy értjük meg igazán s főleg annak gyakorlati alkalmazhatóságát csak úgy bírálhatjuk el, ha párhuzamosan tárgyaljuk vele a törzsöröklési szokást is.

A modern törzsöröklési jog a törzsöröklési szokás alapján épült ki. Csak e szokás ereje tette lehetővé, hogy a törzsöröklés külön jogi szabályozást nyert.

A nép ma is inkább követi a törzsöröklési szokást, mint a törzsöröklési jogot. Ezért a törzsöröklésnek társadalmi és gazdasági hatásait első sorban a szokás alapján lehet és kell megállapítani. Mert a törzsöröklési jognak magában véve, törzsöröklési szokás nélkül aligha lennének meg azok az eredményei, a melyeket a törzsöröklés intézményének tulajdonítunk.

A törzsöröklési szokás továbbá az, mely a régi és új törzsöröklési jogot egymással némileg összeköti.

A régi és mostani törzsöröklési jog közt egyébként nagy a különbség.

A régi törzsöröklési jog a többi gyermekeknek a birtokból örökrészt egyáltalán nem adott. Ezek csak élelmezést, kiházásítást vagy legfeljebb bizonyos pénzüsszegeket kaptak, a miknek azonban semmi közük sem volt az örökrészhez, mert mint láttuk a birtokban a törzsörökös testvérei nem is részesedtek.

A modern törzsöröklési jog már elismeri az összes gyermekek öröklési igényjogosultságát a törzsörökösnek jutó birtokban (Anerbengut) is, úgy hogy az új törzsöröklési törvények által a jogosult örököstársaknak juttatott kielégítési összegek már a földbirtokban való részesedésnek mintegy megváltását képezik.

A régi és az új törzsöröklési jog egyaránt csak kielégítést¹ (Abfindung) ad az örököstársaknak, de a régi jog

¹ Pl. Braunschweigan, Schaumburg-Lippeben, Westfáliában.

szerint ez a kielégítés nem az Anerbengut természetbeni része helyett adatott, míg az új jog szerint a kielégítéssel a törzsörökös mintegy magához váltja a birtoknak azon részeit, melyek különben az örököstársaknak jutnának.

A régi jogban a kielégítések természetesen kis összeget képviseltek a birtok értékéhez képest, az új jogban azonban a kielégítéseknek arányban kell állniok a törzsörökös által megváltandó birtokrész értékével.

Ámde a törzsöröklésnek célja — amiért e régi intézményt az új jogalkotás egyáltalán átvette, — az életképes gazdaságok fentartása, ez pedig csak úgy érhető el, ha a törzsörökös által kifizetendő összegek a tovább gazdálkodást, a birtok életképességét meg nem rontják.

Két, egymással szemben álló jogos érdek van itt, a melyeknek mikénti összeegyeztetésén fordul meg az egész törzsöröklési rendszer hatása vagy hatástalansága.

Az összeegyeztetésre, a compromissumra a törzsöröklési szokásból vette a mintát a modern törzsöröklési jog. A szokásban a vezérgondolat mindig az volt, hogy a törzsörökösnek annyit kell juttatni, *hogy a gazdaság életképes maradjon* (damit der Hof bei Kräften bleibe).

A mi ezenfelül marad, azt megkaphatják a többi örökösök. Ez az alap gondolata minden birtokátadási szerződésnek.

Ezt a gondolatot kellett formába önteni az új törzsöröklési törvényekben. Van olyan ezek között, pl. a braunschweigi, mely más szabályt nem is állít fel, mint azt, hogy a törzsörökös a saját örökrészen felül még annyit kapjon, amennyi szükséges ahhoz, hogy a birtok életképes maradjon. A legtöbb azonban igyekszik ezt az igen tág meghatározást kötöttebb formába önteni. A schauburg-lippeai törvény például az örököstársak számához képest a birtok értékének 70, 65 vagy 60%-át biztosítja a törzsörökösnek, a hannoveri és weszfáliai törvények az érték $\frac{1}{3}$ -át, mint külön előnyösítést (Voraus) adják a törzsörökösnek.

Minthogy továbbá a birtokátadási szerződésekben a szokás mindig a birtok tényleges hozadékát vette alapul annak a meghatározásában, hogy mennyit lehet az örökös-

társaknak kifizetni, a törzsöröklési törvények is a birtoknak *hozadéki értéke alapján* állapították meg azt a részt (közön-séges örökrész + Voraus vagy 70%, 65%, 60%), a mely a birtoknak életképességéhez szükséges s így a törzsörökösnei marad.

Igy vitetett át a törzsöröklési szokásból a törzsöröklési törvényekbe az Anebe-nek két irányban való előnyösítése. Az egyik a birtoknak a hozadéki érték alapján való felbecsülése, a másik pedig az, mely szerint a törzsörökös még a hozadéki értékből is csak annyit tartozik kiadni az örökös-társaknak, hogy ez által a birtok életképessége ne szenvedjen.

Az előnyösítés e két módja közül tulajdonképen csak az utóbbi az igazi előnyösítés, mert a hozadéki érték elfogadása minden oly esetben, mikor a birtok megtartása a cél, vagyis mikor a birtok forgalomba nem kerül, nemcsak teljesen indokolt, de egyedül igazságos is.

A modern törzsöröklési törvényekben a hozadéki érték elfogadása az, ami első sorban képezheti alapját egy általános agrár öröklési jog kialakulásának.

Erre mutat az is, hogy a Német Birodalmi Polgári Törvénykönyv szintén a hozadéki értéket fogadja el az örökös-társak kielégítésénél minden olyan esetben, mikor az örökhagyó akarata egy örökösnek juttatja a birtokot (1515. §. 2049. §., 2312. §.)¹

A hozadéki érték, ha Rodbertus² járadékelt elméletét elfogadjuk, egyáltalán az egyetlen valódi értéke a földbirtoknak, mert szerinte a mezőgazdasági földbirtok nem tőke, hanem járadékforrás. A földbirtok annyit ér, amennyit hoz. Ezzel szemben irrealis az az értékmegállapítás, mely a földnek áruba bocsátása által történik s mely lehet alacsonyabb is, magasabb is a valódi, hozadéki értéknél.

Rodbertus szerint a földbirtokra vonatkozó minden jogügyletnél csakis a hozadéki értéket volna szabad irány-

¹ L. szerzőtől «A polgári törvénykönyv tervezetének öröklési joga». *Közgazdasági Szemle* 26. kötet 516. l.

² Rodbertus «Zur Erklärung und Abhilfe der heutigen Kreditnot des Grundbesitzes».

adónak venni. Ezen elmélet szerint tehát az öröklési osztálynál még akkor is hozadéki érték alapján kell kielégíteni az örököstársakat, ha az átvevő örökös az általános jog szabályai szerint egy föltételezett adás-vétel mellett tartja meg magának az egész birtokot.

A járadékeltet még nem fogadta el az egész jogrendszerre nézve egy törvényhozás sem. Némely jogintézményt azonban az újabb törvényhozásban már a járadékelt alapján állítottak fel. Ide tartozik Németországban a porosz járadék-birtok¹ és a modern törzsöröklés intézménye is.

A hozadéki érték elfogadása a törzsöröklésben, a járadékelt részleges diadalát jelenti. Vagyis mondjuk úgy, hogy ha a járadékeltet az általános öröklési jog elfogadná, akkor a törzsöröklés és a codexek öröklési joga közt egy nagy elvi ellentét szünnék meg. Ekkor is megmaradna azonban a kettő közt az a nagy különbség, hogy míg az általános öröklési jog egyenlő osztályrészt ad minden gyermeknek, addig a törzsöröklés nagyobb részt juttat a törzsörökösnek, vagyis azt a többiekkel szemben előnyösíti.

A törzsöröklési törvényeknek mindkét fősajátságát, a földbirtoknak a hozadék alapján való becslését² és a törzsörökös különös előnyösítését — mint láttuk — egyaránt a törzsöröklési szokásból vette át a törvényhozó. Az volt a törekvés, hogy a törvény intestat öröklés esetére olyan szabályokat állítson fel, a melyek — hogy úgy mondjuk — egy normál birtokátadási szerződés rendelkezéseivel egyezzenek.

Kétségtelen azonban, hogy a földbirtoknak a hozadék alapján való becslése — bár az gyökerét a természetes parasztész által sugallt szokásban bírta — aligha nyert volna oly általános elismerést, ha az Rodbertus által tudományos kifejtésben nem részesült volna.

A hozadéki érték elfogadása a modern törzsöröklési törvényeknek kétségkívül legbecsesebb vívmánya. Azonban

¹ *Fellner Frigyes* «A járadékirtokok rendszere» Budapest 1900.

² Abban az időben, mikor a szokás kialakult, a földbirtoknak mai értelemben vett forgalmi értéke nem is lehetett.

a hozadéki értékben rejlő gondolat következetes keresztülvitelt, a Rodbertus-féle járadékelv alapján itt sem nyert. Ugyanis a hozadéki érték csak arra volt jó, hogy a törzsörökös helyzete megkönnyíttessék, odáig már nem ment a törvényhozó, hogy az örökösársak magából a hozadékból, vagyis csak járadékkal nyerjenek kielégítést. Még a hol ki is mondták az örökösársaknak járadékkal való kielégítését, mint pl. a westfáliai törvényben, ott is megadták az örökösársaknak a jogot arra, hogy a járadéknak a megfelelő tőke kiadásával való megváltását követelhessék.

Szóval az új törzsöröklési törvények is megmaradtak azon az állásponton, hogy az örökösársak pénz-tőkében kapják ki osztályrészüket, mint a hogy ezt az általános jog is rendeli minden olyan esetben, mikor természetbeni osztály nem létesül. E szerint a birtoknak a hozadék szerint vagyis a járadékelv alapján való felbecslése tulajdonképen csak a törzsörökös előnyösítésének egyik formája. Az elvi ellentét, mely hozadéki és forgalmi érték közt fennforog, a birtok becserkének megállapításán túl nem hatott. Pedig amennyire indokolt az, hogy az olyan birtok, mely nem eladásra, hanem a családban való megtartásra van szánva, ne forgalmi, vagyis csak az eladás esetén képződő érték szerint becsültessék, éppen olyan indokolt lenne az is, hogy a megtartásra szánt birtok, mely a törzsörökös kezében készpénztőkét¹ semmiesetre sem képvisel, csak a tényleges hozadékból kiadható járadékösszegekkel, ne pedig az osztályrész értékét helyettesítő pénztőkével elégítse ki az örökösársakat.

A törzsöröklés azonban ebben a tekintetben megmaradt az általános öröklési jog álláspontján és olyan valamivel, tudniillik készpénztőkével fizeti ki az örökösársakat, a mit az Anerbengut a törzsörökösnek nem nyújt. Épen ezért a törzsöröklés is adósságcsinálásra kényszeríti a törzsörököst, csakhogy ez az adósság nem lesz oly súlyos, mint az, melyet

¹ Egészen eltekintünk attól, hogy Rodbertus szerint a földbirtok nemcsak hogy nem készpénztőke, de egyáltalán nem tőke. Földes sem tekinti a földet tőkének (Társadalmi gazdaságtan elemei 196. l.).

az általános öröklési jog alapján álló birtokátvevő örökös kénytelen felvenni.¹

Látjuk tehát, hogy a hozadéki érték elfogadása magában véve nem szünteti meg az öröklés folytán előálló adóssági terheket. Éppen azért adnak még a törzsöröklési törvények más, különös előnyösítést is a törzsörökösnek, pl. «Voraus» gyanánt az érték ¹/₂-át, a fizetési határidőket hosszabb időre felosztják stb.

Az előnyösítéseknek ezen második csoportját indokolják még azzal is, hogy a törzsörökös bizonyos pénzértékben ki sem fejezhető, jobbára erkölcsi tartalmú kötelezettségeket vesz magára, pl. azt, hogy kiskorú testvéreit nevelteti, a segélyre szorulókat pedig házába fogadja (Asylrecht) stb. Végül szükséges a külön előnyösítés azért is, mert a törzsörökös egyedül viseli a gazdálkodással járó kockázatot s az örököstársaknak kifizetett összegeket abból a hozadékból törleszti, melynek előállításában az ő munkája is közreműködött. Ez a munka le van kötve az átvett Anerbengut-ba, míg az örököstársak örökrészüket mellett saját munkaerejüket tetszésük szerint szabadon értékesíthetik.

Mindent összevéve az új törzsöröklési jog általában azt az elvet követi, hogy csak annyi adóssággal terheli meg az öröklési osztályból kifolyólag a birtokot, amennyit rendes gazdálkodás mellett a törzsörökös gazdálkodási ideje alatt (átlag 33 év) képes letörleszteni, úgy hogy a legközelebbi öröklésnél a megelőző osztályból származó terhektől mentes már a birtok s így újra magára veheti az örököstársak kielégítése folytán előálló adósság törlesztését.²

Ezzel a törzsöröklési jog is biztosítja azt, ami a törzsöröklési szokás vezérgondolata, hogy tudniillik az Anerbengut minden körülmények közt életképes maradjon.

¹ A törzsörökös által teljesítendő adósságtörlesztés terhén külön célra felállított Járadék-Bankok által különösen lehet könnyíteni.

² A tervszerű törlesztés ilyen beosztásának előnyeire figyelmeztet Roscher is. («Nationalökonomik des Ackerbaues» XI. 147. §.) L. továbbá Kiesekamp «Das Gesetz betreffend das Anerbenrecht bei Landgütern in der Provinz Westfalen etc.» 102. lap.

Számszerűleg kifejezve, a törzsöröklési törvények általában jóval alacsonyabb kielégítési összegeket adnak az örököstársaknak, mint amennyi ezeknek az általános öröklési jog szerint köteles rész címén járna. Tehát törzsöröklés nélkül még akkor is többet kellene kifizetni a birtokból, ha az örökhagyó elmenne végrendelezési joga legvégső határáig, vagyis ha a többi örökösöket mind köteles részre szorítaná is.

Szolgáljon például egy birtok, melynek forgalmi értéke 100.000 márka s melyet 50.000 márka adósság terhel. Ha a birtok értékén 3 gyermek osztozik az általános öröklési jog szabályai szerint s az örökhagyó, hogy a birtokot az egyik gyermek megtarthassa, a másik kettőt köteles részre szorította, akkor egynek köteles része $8333\frac{1}{3}$ márka lesz. Ellenben törzsöröklési jog szerint az Anerbe egy-egy örököstársnak a hozadék alapján való becslés és az előnyösítések számbavételével Westfáliában csak $4222\frac{2}{3}$ márkát, Hannoverben csak $3111\frac{1}{3}$ márkát, Schaumburg-Lippeben pedig 2100 márkát fizet ki.

Ily csekély örökrészek kiadását legtöbbször még a fele értékéig megterhelt birtok is elbírhajta anélkül, hogy azért a gádzálkodás folytatása lehetetlenné válnék.

4. A törzsöröklésnek két sajátága, hogy tudniillik egy örökösnek jut az egész földbirtok és a többi örökösök kisebb osztályrészeket kapnak. ellentétben áll az általános öröklési joggal.

Az általános öröklési jog, ma a Német Birodalmi Polgári Törvénykönyv, azelőtt a porosz Landrecht, a Code civil, a badeni Landrecht stb. törvényi öröklés esetén egyenlő részeket ad a földbirtokból is az örökhagyó minden gyermekének.

Az egyenlő osztály elvét a codexek a iustinianusi római jogból (118. novella) vették át, azért azt egyszerűen csak római jogi elvnek szokták nevezni. Ennek alapja az a felfogás, hogy az emberek mint jogalanyok egyenlők s hogy senkinek a másikinál erősebb joga nincs. A gyermekek mint individuumok a hátramaradt vagyont teljesen egyenlő eszmei

részekben öröklik. Ezen eszmei részek vagy a hátramaradt vagyontárgyak tényleges feldarabolása, vagy azok értékének elosztása által nyernek realizálást.

Ez az abszolút egyenlőség nem ősi jellemvonása a római jognak. A régi római jog pl. a férfi és nő között különbségeket tett. Az egyenlőségnek következetes keresztülvitelét a római jog csak akkor érte el, mikor már Byzancban megszűnt nemzeti jog lenni.

Az egyenlőség eszméjét a régi családi szervezet (agnatio) felbomlása vitte be az öröklési jogba.¹ Egyezett ez a kereszténység tanításával is. Gazdaságilag ennek már akkor semmi akadálya sem volt. A földbirtok elvesztette régi gazdasági szerepét s a forgalom szempontjából annak tényleges vagy értékbeli felosztása nehézségbe nem ütközött.

Ezt a iustinianusi római jogot mint kész egészet vette át a középkor derekán a jogászvilág. Bármily nagy volt is azonban a római jog tekintélye, a földbirtok öröklési jogába behatolni nem tudott. Csak mikor a XIX. század folyamán egymásután szűntek meg a régi parasztjogok, akkor nyert alkalmazást a iustinianusi római jog alapján készült codexek öröklési joga a földbirtokra is.

Az, hogy az állam milyen öröklési jogot ad polgárainak, nem tisztán jogi, hanem gazdasági és társadalmi kérdés is. A mai államnak nem az a feladata, hogy egy jogászilag legtökéletesebben kidolgozott jogrendszer fentartásáról gondoskodjék, hanem az, hogy a magánjog rendszere a polgárok olyan alakulatának kifejlődését vagy megerősítését mozdítsa elő, a mely az illető állam helyzetének, hatalmi állásának és törekvésének leginkább megfelel.

Az általános öröklési jog és a törzsöröklés közt fenforgó ellentéteket tehát azon hatások szempontjából kell vizsgálnunk, a melyek azok nyomában gazdasági és társadalmi téren előállanak.

Ezek a hatások mindig csak bizonyos viszonyok közt állnak elő, azért azokat általánosságban tárgyalni alig lehet.

¹ *Vécsey* «A római jog külső története és institúciói» Budapest 1888, 543 - 546. l.

Mikor tehát az alábbiakban a törzsöröklés gazdasági és társadalmi vonatkozásairól szólunk, ezeket csak azon németországi területekre értjük, a melyeken a törzsöröklés otthonos.

A törzsöröklés célja kettős: bizonyos *birtoknagyságokat* bizonyos *földbirtokososztályok* kezén akar megtartani.

Az általános öröklési jog alapján létesíthető osztályok bármelyike e kettős cél valamelyikébe ütközik.

Ha természetben osztoznak az örökösök, akkor az előbbi birtoknagyság, az előbbi gazdaság mint olyan megszűnik létezni.

Ha a birtokot eladják s az értéken osztoznak, akkor a gazdaság esetleg előbbi miyoltában megmarad, de nem marad meg az előbbi birtokos családjában.

Ha az örökösök mégis változatlanul akarják megtartani az előbbi egész birtok és a gazdálkodó család közti kapcsolatot, erre csak egy módjuk van az általános öröklési jog szerint, és ez az, hogy egy örökös megveszi az összes többi örökösök eszmei részét. Ez a megoldás legközelebb áll a törzsörökléshez, mert megvan benne a törzsöröklés egyik alkateleme, az, hogy az *örökösök közül egy az egész birtokot* veszi át. De hiányzik belőle a törzsöröklés másik lényeges sajátága, az, hogy a birtokátvevő a birtok megtartása érdekében az egyenlő részeknél kevesebbet adjon örököstársainak. Ennek az eredménye az, hogy az átvevő örökös sok adósságot kénytelen felvenni.

A birtok tehát együtt maradt, a családban is maradt, de életképességében van megtámadva. Az ilyen birtok és birtokos nem töltheti be teljesen hivatását, tehát megmaradása nem oly mértékben érdeke a köznek, mint a törzsörökléssel átszállott birtok fentartása. De sokszor kénytelen lesz a birtokátvevő éppen az adósság miatt a birtokon túladni, a mikor azután teljesen érvényesül az általános öröklési jog forgalmi hatása.

Az általános öröklési jogban az egyenlőség a cél és ez szükségképen minden öröklési esetnél birtokforgalmat vagy legalább is értékforgalmat idéz elő; a törzsöröklésnél

a birtokegységek és birtokososztályok konzerválása a cél, ami azután úgy a birtoknagyságoknak, mint a birtokos családoknak állandóságot biztosít.

Az általános jogban inkább a forgalom és a termelés érdekei, a törzsöröklésben inkább a birtokososztály érdekei nyernek kielégítést.

A törzsöröklés a gazdálkodásnak s a gazdálkodók családjának bizonyos folytonosságot biztosít s éppen mert nemcsak a földet, de annak művelőit, vagyis a gazdálkodó személyeket is védi, az egész intézménynek határozott *agrárpolitikai* jellege van.

A részletes tárgyalás során a törzsöröklés hatásait az egyes jogterületeken külön fogjuk vizsgálni, nevezetesen, hogy a birtoknak és birtokososztálynak konzerválása mennyiben tulajdonítható a törzsöröklésnek, továbbá, hogy az adóssági terhek, a népesség szaporodása (egy- vagy két-gyermekrendszer), a kivándorlás közt egyfelől, a törzsöröklés közt másfelől, minő összefüggést lehet kimutatni. Rendkívül fontos kérdés továbbá, hogy a törvénytelen gyermekek számarányára van-e befolyással a törzsöröklés. Targyalni fogjuk azt is, hogy az örökösársaknak minő gazdasági és társadalmi helyzetet képes adni a törzsöröklés.

Mindez a részletes tárgyalásra tartozik azért, mert ha valahol, úgy az agrárpolitikában van legkevésbé jogosultsága az általánosításnak.

Látni fogjuk, hogy a rendelkezésre álló adatok szerint nem mindenütt vannak egyforma hatásai az Anerben-rechtnek.

A törzsöröklés különösen nemcsak a helyi gazdasági viszonyokkal van szoros kölcsönhatásban, hanem a gazdálkodó osztály lelkületével is.

5. Ezért különösen kell hangsúlyoznunk, hogy a törzsöröklés elbírálásánál az *erkölcsi szempontokat* figyelmen kívül hagyni nem szabad.

A törzsöröklés csak akkor teljesíti birtok- és osztályfentartó hatását, ha a gazdálkodó családokban megvan a birtokhoz való ragaszkodás és ha ez a ragaszkodás bizo-

nyos jellembeli tulajdonságokban és pedig főleg előre való gondoskodásban, takarékoságban és kitartó munkásságban nyilatkozik.¹

Ha ez a morális tartalom hiányzik, akkor a törzsöröklési jog üres betű marad.

Hiszen pl. a birtok becslésére vonatkozó szabályok oly nagy latitúdót hagynak, hogy azok betűszerinti betartása még nem biztosítja a birtoknak és a birtokosnak gazdasági életképességét. Csak az a konzervatív szellem, mely az illető vidékeken él, ad e szabályoknak olyan tartalmat, mely tényleg fentartja a birtokot és birtokost egyaránt.

A törzsörökös továbbá, — ha csak külön nincs kimondva a birtokkötöttség, ami már nem a törzsörökléshez tartozik, — a birtokot vagy annak egyes részeit elidegenítheti s ezáltal a törzsöröklés célját a saját anyagi haszna kedvéért föláldozhatja. Még az új törvényeknek ezt megakadályozni kívánó szabályai sem nyújtanak ez ellen kellő biztosítékot. Ezeket a visszaéléseket csakis a törzsöröklési szellem teszi nagyban és egészben véve lehetetlenekké.²

Ezért magát a birtokost is meg kell vizsgálnunk és néha kis területek szerint elkülönítve kell a népfelfogást, az Anerbensitte-t főbb vonásaiban megrajzolnunk.

Annyi tény, hogy Németországnak törzsörökös vidékein éppen a konzervatív népfelfogás következtében a törzsöröklés majdnem úgy hat, mint a hitbizományi öröklés. Egyiknél úgy, mint a másiknál csak egy örököl, a többi örökös kielégítést, illetve apanage-t kap.

A hitbizománynak egyéb alkatelemei, nevezetesen az elidegenítési, felosztási, megterhelési tilalmak a törzsöröklésnél hiányzanak ugyan, de éppen ezeket a tilalmakat pótolja az a nép vérebe átment felfogás, mely az ősi földnek a családban való megtartását mintegy becsületbeli dolognak tekinti. Habár tehát a törzsöröklés alá tartozó földek elidegenítését, felosztását stb. az új törzsöröklési

¹ *Stengele* «Die Bedeutung des Anerbenrechts für Süddeutschland» 82. és 87. l.

² Lásd *Buchenberger* «Agrarwesen u. Agrarpolitik» 496. lap.

törvények egyáltalán nem tilalmazzák,¹ a birtokok tényleg nagyban és egészben osztatlanul szállnak át a családban apáról fiúra. Vagyis azt mondhatjuk, hogy a törzsöröklési törvények csak módot adnak arra, hogy a földbirtok bizonyos nagyságokban bizonyos családok kezén megmaradjon, de hogy ez tényleg bekövetkezzék, azt az elidegenítési, felosztási stb. tilalmak hiányában csak annak a népfelfogásnak tulajdoníthatjuk, mely a birtokoknak a maguk egészében való megtartását minden törzsörökösnek mintegy erkölcsi kötelességévé teszi. E felfogás a törzsörököst nemcsak birtokutódnak, de valósággal a *családfő utódának* is tekinti.

E felfogás nélkül mi sem akadályozná a törzsörököst abban, hogy a birtokot részben vagy egészben elidegenítse.

6. A törvények és a szokás egyaránt azokra a birtokokra alkalmazzák első sorban a törzsöröklést, a melyek egy gazdálkodó család megélhetését biztosítják, vagyis a *paraszt-középbirtokokra*.²

Látni fogjuk a részletes tárgyalás során, hogy az egyes törvényhozások miképen igyekeztek a paraszt-középbirtokot, a törzsöröklés alá tartozó birtokot körülírni.

Az egyes törvények vagy csak az ekként különösen körülírt birtokokra, vagy általában minden földbirtokra alkalmazzák a törzsöröklést.

Továbbá különbséget tehetünk a törvények közt a szerint, a mint azok vagy *közvetlenül*, tudniillik a tulajdonos erre vonatkozó akaratkijelentése nélkül, vagy csak *közvetve*, a tulajdonosnak erre irányzott akaratkijelentése folytán kerülnek törzsöröklés alá.

A közvetlen (directes Anerbenrecht)³ törzsöröklésre példa Braunschweig hercegség és Westfália porosz tarto-

¹ A kötöttség fentartása néhol, pl. Badenben, Schaumburg-Lippeben inkább kivételnek mondható.

² *Miquel* szerint egyáltalán a törzsöröklés az alapja minden, a *középbirtok* megerősítésére és fentartására célzó intézkedéseknek.

³ Ezt a terminológiát használja Buchenberger is; l. *Buchenberger* «Agrarwesen und Agrarpolitik» 488. l.

mány törzsöröklési joga, mely szerint a törzsöröklés alá tartozó birtokok törvényi (intestat) öröklés esetén az Anerbenrecht szabályai szerint szállnak át egy örököse.

A közvetett (indirectes Anerbenrecht) törzsöröklésre példa Hannover porosz tartomány joga, mely szerint a birtok csak az esetben kerül törzsöröklés alá, ha a tulajdonos azt egy külön e célra nyitott jegyzékbe, törzstelek-könyvbe (Höferolle) bevezetteti.

A közvetett törzsöröklést vagylagosnak (fakultatív) is szokás nevezni, mert a tulajdonos szabad elhatározására van bízva, hogy birtokát a törzsöröklési jog hatálya alá helyezze-e vagy sem, míg a közvetlen törzsöröklésnél a birtok, anélkül hogy aziránt a tulajdonosnak nyilatkozni kellene, a törvény erejénél fogva esik intestat törzsöröklés alá.

Helytelenül nevezik¹ azonban a közvetlen törzsöröklést a fakultatív, vagylagos törzsörökléssel ellentétben kötelezőnek, mert a közvetlen törzsöröklés még nem kötelező, hiszen azt saját birtokára nézve hatályon kívül helyezheti a tulajdonos bármily érvényes intézkedés által.

A közvetett és közvetlen törzsöröklésnél egyaránt érintetlenül marad a tulajdonos rendelkezési joga, legalább is a mi a halálesetre szóló intézkedést illeti, mert a Német Birodalmi Polgári Törvénykönyve életbeléptető törvény (Einführungsgesetz) 64-ik szakasza kimondja, hogy a partikuláris törvényhozás (Landesgesetze) nem korlátozhatja az örökagyót abban, hogy törzsöröklés alá tartozó földbirtoka fölött halálesetre szóló intézkedést tegyen. Tehát e szerint ma már kötelező vagyis olyan törzsöröklést, melyet a tulajdonos meg nem változtathat, még az egyes törvényhozások (Landesgesetze) sem állapíthatnak meg.

E szerint csakis a *közvetlen* és *közvetett* törzsöröklés fejezi ki helyesen azt az ellentétet, mely a modern törzsöröklési törvények két rendszere közt fennáll, az egyiknél, tudniillik a közvetlennél, törvény erejénél fogva áll be a

¹ Pl. dr. Baross János «Agrár öröklési jog» I. kötet 105. és következő lapjai.

törzsöröklés s a tulajdonos, ha ez alól ki akarja vonni birtokát, kénytelen külön intézkedni, míg a közvetett törzsöröklésnél éppen megfordítva, akkor kell intézkedni a tulajdonosnak, ha birtokát a törzsöröklés alá akarja helyezni.

Vannak olyan jogvidékek is, pl. Baden (a schwarzwaldi kerületek némelyikében), Schaumburg-Lippe, a hol a törzsöröklés alá tartozó birtokok egyúttal kötött birtokok is, tudniillik azok hatósági engedély nélkül fel nem oszthatók, vagy egyúttal el sem idegeníthetők (Schaumburg-Lippe).

A) Braunschweig.

I. Gazdasági viszonyok.

A porosz Westfália, Hannover és Sachsen tartományok, a törzsöröklési jognak és szokásnak ezen egyaránt klasszikus területei közé ékelve fekszik Braunschweig hercegség. A hercegség három nagyobb és öt kisebb, egymástól területileg elszakított részből áll. Területe nagyjából dombos síkság, mely mezőgazdasági művelésre kiválóan alkalmas, vannak azonban a Harz-hegység által beárazott déli részeiben kifejezetten hegyi jelleggel bíró vidékek is.

A földművelés és állattenyésztés igen magas fokon áll. Burgonya, rozs, zab és répacukor mint főtermékek mellett nagyban termesztik a zöldségféléket, különösen spárgát, vetőmagvakat, facsemetét és dohányt.

A belterjes gazdálkodásnak megfelelően, a birtokok forgalmi értéke általában véve igen magas: hektáronként 3000—6000 márka körül mozog.

Az iparágak közül legjelentékenyebbek azok, a melyek a mezőgazdasági termeléssel vannak kapcsolatban, így a répacukor-gyártás, a szeszfőzés, sörgyártás. A cukorrépa-termelés különösen nagy lendületet vett. A cukorrépa feldolgozását részvénytársasági vagy szövetkezeti alapon szervezett cukorgyárak végzik. A részvények és üzletrészek jobbjára a termelők kezében vannak. Lehet mondani, hogy alig van olyan közép- vagy nagy-parasztbirtokos, kinek

néhány cukorgyári részvénye vagy üzletrésze ne lenne. E sorok írója az áttanulmányozott birtokátadási szerződések mindegyikében talált arra vonatkozó rendelkezést is, hogy mi történjék a cukorgyári részvényekkel. Említést érdemelnek a dohány- és konzervgyárak is. Az intenzív mezőgazdasági kultúra termékei tehát helyben találnak nagybani vevőre. A bányászat pedig azt hozza fel a föld méhéből, a mire a gyári üzemnek leginkább szüksége van: a szenet és vasércet.

Mezőgazdasága és ipara mellett jelentékeny kereskedelme is van Braunschweignak Németországnak mintegy a szívében s azon útvonalak mentén fekszik, melyek a déli és északi, keleti és nyugati részeket összekötik. Kedvező fekvése mellett tehát termékeit könnyen értékesítheti.

Braunschweig társadalmi és gazdasági szempontból tekintve egyaránt *parasztország*. A parasztsztyály erőteljes kifejlődését nagyrészen az ország helyi viszonyaira és a föld termőképességére vezethetjük vissza, de emellett sokat tett a parasztság erősítése érdekében az a céltudatos kormányzati politika is, mely régi idők óta tervszerűen a parasztsztyály erősítésén dolgozott.¹

Az 1897. évben készült felvétel szerint Braunschweignak több mint 36.000 földbirtoka közül csak 72 volt nem parasztkézben. Területre nézve pedig e nem parasztsztyaltok az egész területnek csak mintegy $\frac{1}{13}$ részét foglalták el.

A nagybirtok sem számánál, sem területénél fogva nem játszik jelentős szerepet. Nagybirtok (100 ha. és azon felül) mindössze 88 van az egész hercegségben, összesen 23.175 ha. területtel. Ellenben igen erősen van képviselve a közép- és nagy-parasztsztyaltok. Az 5.951 közép-birtok (5—20 ha.) 62.703 ha.-t bír, míg a számra 2578 nagy parasztsztyaltok (20—100 ha.), összesen 91.390 ha.-t foglal el. Van továbbá kis-parasztsztyaltok (2—5 ha.) 3703, ennek összterülete 12.142 ha., törpebirtok (20 a.—2 ha.) 8614, ennek

¹ Dr. F. W. R. Zimmermann «Die Verfügungsfreiheit über ländliches Grundeigentum in ihrem Einfluss auf die Grundbesitzverhältnisse im Herzogtum Braunschweig» Conrad's Jahrbücher.

területe 6905 ha. és végül parcellabirtok (0—20 a) számra 11.269, területre 516 ha.¹

A magánkézben lévő birtokok a hercegség területének mintegy 58%-át foglalják el. A területnek fenmaradó 42%-a kötött birtokra — állami, községi, egyházi stb. birtok — esik. A kötött birtoknak ezen igen magas arányszáma (Magyarországon a kötött birtok a területnek csak mintegy 34%-át teszi) azonban mint láttuk, egyáltalán nem akadályozza az ország gazdasági fellendülését. Dacára ezen igen nagy területet elfoglaló kötött birtokoknak, a gazdasági kultúra igen fejlett, a birtokeloszlási és kereseti viszonyok kedvezőek. Igaz, hogy itt a kötött birtokok nagyjából erdőből állnak.

II. Történeti fejlődés.

Mielőtt a braunschweigi törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás fejtegetésébe bocsátkoznánk, röviden vázolni fogjuk a braunschweigi parasztsztyály történetét. Ez egyúttal története a törzsöröklési jogintézmények fejlődésének is, mert az Anerbenrecht tulajdonképpen a régi parasztsztyajog egyik része volt. Ma is, bár jog szerint parasztsztyajog többé nincs, tényleg a törzsöröklési jog a parasztsztyajog öröklési joga, mert az csak a parasztsztyabirtokokra érvényes, a mit a tételes jog Braunschweigban ki is mond. Westfáliában, mint látni fogjuk, a törzsöröklést ettől a reminiscenciától teljesen megszabadították s az új törvény parasztsztyabirtokot, parasztsztyajogi intézményt nem ismer. Ott a törzsöröklés már eljutott fejlődésének legújabb fokáig, azaz parasztsztyajogból tiszta agrárjogi intézménnyé vált.

A kisebb államok nem haladnak ebben az irányban ilyen gyorsan. Braunschweig törzsöröklési jogának története klasszikus példát mutat arra, hogy a kisebb német államok

¹ Van még ezenkívül 264 ipari vállalattal összefüggő birtok, továbbá közel 4000 olyan birtok, mely épületekkel nincs ellátva (flüchtige Grundstücke). Ez utóbbiak önálló birtokoknak nem tekinthetők s ezért az itteni tárgyalás szempontjából mellőzhetők.

mily megfontoltan cserélik fel régi intézményeiket újakkal. A reformok nem jelszavak után indulnak, hanem becsületes küzdelem eredményei, melyben a régi intézmények csak lépésről-lépésre hátrálnak abban a mértékben, melyben az ottani viszonyok szerint feleslegessé válnak.

Braunschweigban¹ éppen úgy mint Németország nagy részében körülbelül a XV. század közepéig a parasztok vagy jobban mondva szolgák, jobbágyok teljesen a fejlődelmek, egyházi és világi rendek, lovagok közvetlen hatalma alatt álltak. Nem voltak szabadok, mert személyükkel és vagyonukkal egyaránt uruk rendelkezett. Ebben az időben a földművelés még aránylag kis területekre szorítkozott s a gazdasági munkát ezek a jobbágyok győzték is elvégezni.

A XV. század vége felé bekövetkezett gazdasági átalakulás² nagyobb területeknek művelés alá vételét tette szükségessé. A földesurak tehát birtokaik egy részét kiadták művelés végett a jobbágyoknak. Ez körülbelül olyanféle változás volt, mint mikor valaki az eddig házilag kezelt földbirtokát részes művelésre adja ki.

Addig az úr maga műveltette földjeit jobbágyaival, szolgáljaival, most ezeknek kiosztottak egy-egy darab földet, hogy ezt maguk műveljék. Így változott át az úr cselédje az úr parasztjává.

Ez eleinte nem jelentett egyebet, csak annyit, hogy a gazdasági üzem, a munkaerő kihasználása más alapra lett fektetve. Az úr és jobbágy közti jogi viszony ezáltal magában véve nem változott. Az úr olyan szolgáltatásokat követelhetett jobbágyától, a minőket akart s a kiadott földet akkor vehette vissza, a mikor ezt jónak látta.

De a tényleges viszonyokban ez az új művelési mód olyan változást jelentett, a mely sokáig nem maradhatott szabályozás nélkül. Eleinte a régi jogot alkalmazták az új viszonyokra is. De ez nem tartott sokáig. A viszony tényleg

¹ Lásd a következőkre nézve *A. Hampe* «Das particulare braunschweigische Privatrecht» 488. s következő lapjait.

² Városok növekedése.

már más volt úr és jobbágy közt, mióta ez egy darab földet saját számlájára, önállóan művelt.

Először a személyes szolgálatok halványultak el. A jobbágy nem lakott többé a földesúri vár tövében, nem volt folyton úgy mint azelőtt az úr szeme előtt, hanem messze, a neki kiosztott földön épített házat s ott telepedett meg. A személyes szolgálatok tehát a dolog természeténél fogva redukálódtak. Lassanként a szokás megállapodott abban, hogy a paraszt hetenként csak bizonyos számú napokon tartozik robotolni.

A föld termése is eleinte egészen a földesurat illette; övé volt a föld, a parasztnak csak a használatot engedte át. De lassanként ebben a tekintetben is bizonyos gyakorlat tört magának utat abban az értelemben, hogy a paraszt a termésnek csak bizonyos hányadát szolgáltatotta be az úr udvarába.

A mint a tényleges viszonyok nem fődték többé az úr és jobbágy közti jogi viszonyt, szükségképen be kellett következni az átalakulásnak jogi téren is. A fejedelmek és a rendi gyűlések itt is, ott is, belenyúlnak az új viszonyokba s szabályozzák azokat.

Braunschweigban Henrik herceg a rendekkel egyetértésben 1433-ban könnyített lényegesen a parasztság helyzetén, minek következtében az személyes szabadságra tett szert. Ez kihatással volt a parasztság vagyoni helyzetére is. A föld ugyan most is a földesúr tulajdona maradt, de a paraszttal most már, miután azt nem lehetett a régi módon korlátlanul kibaszni, mégis egyezkedni kellett. Ez vezetett de iure is a föld használatáért járó szolgáltatások határozott megállapításához. A parasztból így lett bérlő.

A föld tulajdona ezentúl is a földesurat illette, de a parasztnak a föld használatához való joga az úrral szemben is védelemben részesült. A földesúrnak csak bizonyos esetekben volt joga a föld használatát visszavenni. Ezzel kapcsolatban fejlődött ki az a gyakorlat is, hogy a paraszt halála után ezen földhasználati jog, bérlet (ezért «Coloniát-

güter») nem szakadt meg, azt a földesúr nem vette vissza, hanem az bizonyos szabályok szerint az elhunyt paraszt utódaira szállt át.

Voltak e jobbágyföldek mellett, de csekély számmal, olyan parasztbirtokok is, melyeknek tulajdonosa nem a földesúr volt, melyeket művelőik teljes tulajdonul birtak; ezek voltak a szabad parasztbirtokok. Ezekre tehát a jobbágyviszonyokat szabályozó szokás és gyakorlat általánosságban véve nem terjedt ki, de az, *a mi a parasztjogban nem tisztán az úr és jobbágy közti viszonyból folyt*, nevezetesen az öröklési jog és a házassági vagyonyjog, lassanként a szabadparasztokra is alkalmazást nyert. A viszonyok egyformasága hozta ezt magával. A szabad paraszt földje, háza, egész gazdasági berendezése nem különbözött az úri hatalom alatt lévő szomszédjától. A gazdasági és társadalmi viszonyok egyformasága így nivellálta a különbségeket, egy osztályba hozta jogilag is a kétféle földmivelő parasztot.

A parasztjog fejlődésének egyes korszakait Braunschweigban azok a rendelkezések jelölik meg, melyekkel az uralkodó hercegek hol önhatalmúlag, hol a törvényhozó testület határozatait szentesítve a parasztság viszonyaiba belenyúltak. E viszonyok a földesúr és paraszt közti lassú de folytonos küzdelem következtében fejlődtek ki időnként egy-egy olyan pontig, a hol azután a rendezést a közhatalom vette át. Így lett lépésről-lépésre jogszabályvá az, a mi azelőtt csak szerződés vagy szokás alapján állott meg. 1563-ban és 1566-ban szabályozták a jobbágyszolgáltatásokat, 1597-ben az öröklési jogot. Itt ismerték el először a közhatalom részéről a jobbágybirtok öröklési átszállását. Ugyancsak ekkor mondták ki azt is, hogy a parasztbirtok földesúri beleegyezés nélkül el nem idegeníthető. 1619-ben részletesebben kifejtették az elidegeníthetetlenség elvét. Kimondták, hogy a parasztbirtokra vonatkozó minden adásvétel, felosztás általában minden oly szerződés, mely dologjogi hatályt céloz, csak úgy érvényes, ha bíróság előtt kötik meg s ha a hercegi hatóság jóváhagyja. Szembetűnő itt a haladás abban az irányban, hogy míg előbb az elidegenítéshez

földesúri beleegyezés kellett, most már *közhatalmi tényezőt* ruháztak fel ezzel a beleegyezési joggal. Ezzel elismerték azt, hogy e korlátozás nemcsak úri jog, hanem az a parasztbirtok fennállása érdekében tett intézkedés, hogy az nemcsak magánérdek, hanem *közérdek* is. Az 1647-iki «Landesordnung» törvénynyé emelte a parasztbirtokok feloszthatlanóságát is. Úgy ez, valamint a több parasztbirtok egyesítésére vonatkozó tilalom is már régen megállapodott szokás volt, mielőtt azt törvénybe foglalták. Az egyesítési tilalom csak 1760-ban és 1778-ban nyert törvényerejű megállapítást.

Ezzel be is záródik azon törvények sorozata, melyek mind *a parasztbirtok* minél teljesebb *lekötését* célozták. A XVIII. század végén kulminált a birtokkötöttség áramlata. A XIX. század elején megindult az *ellenkező áramlat*, a mely végre a birtokot teljesen szabaddá tette.

Az első lépés ebben az irányban a parasztbirtok azon terheit törülte el, melyek a parasztbirtokos személyét ériutették legközelebről. 1834-ben kimondták, hogy a parasztbirtokot terhelő mindennemű, úgy személyes, mint terménybeli szolgáltatás a parasztbirtokos által egyoldalúlag megváltható. A megváltás befejeztével az illető birtok felszabadult a földesúri hatóság alól és ezzel megszűnt arra nézve az elidegenítési tilalom is.

Mellesleg megjegyezve, Braunschweigban a jobbágy-megváltás terén ennél tovább nem mentek; csak megegyedték a megváltást s azt egyoldalúan a paraszt tetszésére és képességére bízták, de állami beavatkozást e végből semmiféle formában sem mozgósítottak.

A mint nem egyszerre, hanem csak az idők folyamán alakult ki teljesen a parasztbirtok kötöttsége, úgy annak teljes felszabadulása is Braunschweigban csak fokozatosan ment végbe. Így a parasztok szerződés-kötési szabadságát általánosságban csak 1850-ben mondta ki a törvény. Mindemellett a parasztbirtok még jó ideig, 1874-ig «zárt» birtok volt, tudniillik a tulajdonosnak minden egyéb irányban való rendelkezési szabadsága dacára sem lehetett azt részekre osztani, vagy más parasztbirtokkal egyesíteni. Ez az utolsó

korlát csak az 1874-ki törvény következtében szűnt meg. Ez az a törvény, mely egyúttal újonnan szabályozta s ekként érvényben továbbra is fentartotta a braunschweigi törzsöröklési jogot.

III. Az érvényes törzsöröklési jog.

A braunschweigi *törzsöröklési jog* tehát, amint látjuk, a régi braunschweigi parasztojog egyik része, amely nemcsak fennmaradt, hanem újonnan kodifikáltatott is, míg a parasztojog többi része időközben lassanként szétmállott. Valamint a törzsöröklés és a vele kapcsolatos házassági vagyonyjog éppen azért nyert alkalmazást a szabad parasztokra is, mert szabályait a földesúri hatalom mellett a célszerűség is diktálta, úgy fennmaradhatott e különleges jog akkor is, midőn a földesuraság már megszűnt.

A mai braunschweigi törzsöröklési jog főforrása tehát az 1874. március 28-iki aránylag rövid, mindössze 19 §-ból álló törvény. Megjegyzendő, hogy e törvény nem szabályozza a törzsöröklési jog összes intézményeit s azért a törvény kiegészítése végett a szokást és a birói gyakorlatot is figyelembe kell venni. Így különösen a túlélő házastárs tartására vagyis az özvegyi jogra (Leibzucht), valamint az özvegy nő második férjének jogaira, tehát a mostoha apa gazdálkodására (Interimswirtschaft) vonatkozó szabályokat illetőleg a törvény egyszerűen utal az érvényes parasztojogra.¹ Éppen így nem határozza meg a törvény a «parasztbirtok» fogalmát sem. Pedig a törzsöröklés csakis ezekre a birtokokra érvényes. De ez a törvény nem teremt lényegileg új jogot, tehát az alapfogalmakat nem is kell megadnia, mert azok már századok óta élnek a köztudatban.

A törvény szerint tehát parasztbirtokok azok, amelyek eddig is parasztbirtokok voltak, ha nem tartoznak valamely lovag- vagy ehhez hasonló nemesi birtokhoz [Ritter, Frei-

¹ «Die ... Bauergüter ... werden auch fernerhin in Beziehung auf ... Interimswirtschaft und Leibzucht nach dem geltenden Bauernrechte beurtheilt» (id. törvény 2. §.)

sassen, Stammgüter (tv. 2. §.]). A törvény szerint — és ez érdekes annál is inkább, mert parasztsztyály már nincs — még új parasztbirtokok is keletkezhetnek. Ugyanis bármikor keletkező, épületekkel ellátott mezei gazdaságok, ha lényegileg mezőgazdasági célokra használatnak¹ és nem tartoznak lovagi vagy nemesi birtokhoz, parasztbirtokoknak tekintendők (tv. 2. §.).

Ha egy ilyen parasztbirtoknak tulajdonosa, *a ki állandóan Braunschweigban lakik*, legyen az akár férfi, akár nő, leszárma-
zók hátrahagyásával meghal, a birtokra a törzsöröklés szabályai nyerne alkalmazást (tv. 6. §.). A ki nem lakik állandóan Braunschweigban, az ott maga nem is gazdálkodhat, tehát nem is lehet parasztbirtokos a szó valódi értelmében. A távollévők birtokaira tehát a törzsöröklés szabályai nem terjednek ki. Az ilyen birtokokra az általános öröklési jog szabályai nyerne alkalmazást. Mindenesetre érdekes rendelkezés az *«absentismus»* szempontjából.

A leszármazók közül törvényi öröklés esetén a legközelebbi ágon lévő *legidősebb férfi* lesz a törzsörökös (tv. 7. §.). A törzsörökös megkapja az örökhagyó parasztbirtokát, a hozzá tartozó vagyis azzal együtt kezelt, de azzal esetleg össze nem függő telkeket, a házi és gazdasági felszerelést így az állatokat, a trágyát és a birtokon lévő, a gazdaság folytatásához a legközelebbi aratásig szükséges takarmányt és egyéb készleteket (tv. 9. §.).

A törzsöröklés feltételei tehát — a mint látjuk — teljesen tárgyilagosak. Ha például egy braunschweigi lovag után csak egy parasztbirtok marad, fia mint törzsörökös örökölheti azt, mert bárkinek a kezén van a parasztbirtok, az, a birtok ebbeli minőségénél fogva törzsöröklés alá tartozik.

Ha több önálló parasztbirtok van a hagyatékban, akkor a leszármazás foka, nem és kor szerint sorban választhatnak maguknak a leszármazók egy-egy parasztbirtokot (tv. 10. §.).

Minden törzsöröklési rendszer legkényesebb pontja a birtok értékének meghatározása. A braunschweigi jog ebben

¹ Tehát nem gyári, ipari célokra.

a kérdésben a lehető leghababban jár el, amennyiben kerüli a számszerinti értékmeghatározást s csak azt az elvet állítja fel, hogy ha az örökhagyó e tekintetben nem rendelkezett, a törzsörökös követelheti, hogy a birtokból fizetendő kielégítések úgy állapíttassanak meg, hogy a birtok rendes gazdálkodás mellett fenttartható legyen. E végből a törzsörökös a saját intestat-örökrészén felül *a birtok értékének egy harmadáig terjedhető* értéktöbbletet kaphat «Voraus» gyanánt (tv. 11. §.).

A birtok értékét akként állapítják meg, hogy a birtokot, valamint felszerelését nem a forgalmi érték, hanem az úgynevezett gazdasági vagy *hozadéki érték* alapján becsülik meg. Ezt ugyan nem írja elő az 1874-ki törvény, de a gyakorlat állandóan ezt az elvet követi.¹

Hasonlóan nyilatkozott e felől e sorok írója előtt Kaulitz, a wolfenbütteli Amtsgericht bírása. Szerinte a bíróság a birtok értékét a forgalmi és hozadéki érték közt mozgó méltányos középértékben szokta megállapítani és a Voraus kiszabásánál a bíróságot az a szempont vezérli, hogy az az örökös, a ki a birtokot átveszi, rendes gazdálkodás mellett fenttarthassa magát és családját a birtokon. Tehát a főszemély a bíróság előtt is az Anerbe. Csak másodsorban jönnek a többi örökösök, a kik igényeiket a törzsörökös érdekében kénytelenek mérsékelni. Szükség esetén a bíróság a becslést helyi szakértők, falubeli parasztok közbenjöttével végzi.

A részletes becslést elkerülendő, gyakran szokták a földadó alapjául szolgáló tiszta hozadékokat 3% vagy 3½%-al tőkésítve becsértéknek elfogadni.

A birtok értékéből azonban levonják a birtokon nyugvó terheket. A bizonytalan ideig fizetendő terheket pl. életjáradékokat a fizetés valószínű időtartamához képest tőkésítve veszik számításba (tv. 12. §.). Az örökhagyó többi, nevezetesen személyes adósságait ellenben nem vonják le a birtok értékéből. De ezekért az adósságokért az összes

¹ Hampe «Das particulare braunschweigische Privatrecht» 537. l. 17. jegyzet.

örökösök felelősek, míg a birtokot terhelő jelzálog- és egyéb adósságokat a törzsörökös tartozik viselni és fizetni.

Megjegyzendő, hogy ez a birtok fentartása érdekében előírt becslés nem nyer alkalmazást akkor, ha csak zsellér-telek («Anbauer oder Brinksitzerwesen») vagy egyéb olyan földek maradtak, a melyek mezei gazdálkodás szempontjából jelentőséggel nem bírnak (tv. 11. §. utolsó bekezdés). Ez a rendelkezés is világosan mutatja, hogy a törzsöröklésnek *csakis életképes mezőgazdasági birtokok* fentartása képezi célját.

A braunschweigi jog szerint a törzsörökösnek a birtokra való joga nem dologjogi, hanem csak kötelmi jogi természetű. Az örökhagyó halálával ugyanis a birtok nem száll át egyenesen a törzsörökösre, hanem az összes örökösökre s a törzsörökös csak ezektől, ezeknek beleegyezésével szerzi meg a birtokot. Az örökhagyó halála és a törzsöröklési jog érvényesítése közt különösen akkor telik el hosszabb idő, ha a törzsörökös még kiskorú, mert a törzsörökös törzsöröklési joga csak 21. életévének betöltésével nyílik meg¹ (tv. 15. §). Addig az életben maradt szülő és az összes leszármazók közös tulajdonában marad a birtok és így is lesz telekkönyvezve.

Mihelyt a törzsörökös 21. életévét betöltötte, követheti az örökség felosztását, az osztályt s ennek egyik folyamánya éppen az, hogy a birtok a maga egészében a törzsörökösnek jut, míg a többi örökösök és az életben maradt szülő, tehát azok, a kik addig a törzsörökössel együtt közös tulajdonban bírták a birtokot, csak kielégítést kapnak.

A mi különösen az örököstársakat illeti, ezeket a törzsörökös kiskorúságuk ideje alatt, azokat pedig, a kik közülök testi vagy szellemi fogyatkozásban szenvednek, éltük fogytaig az udvaron eltartani köteles.

A birtokból való kielégítésre a törzsörökös mellett

¹ Ez összeesik a teljeskorúsággal, mert a Német Birod. Tvkönyv szerint (2. §.) a teljeskorúság a 21. életév betöltésével áll be.

lévő összes többi örökösök birnak igényvel, tehát nemcsak az örökhagyó többi leszármazói, hanem a túlélő házastárs és ennek netáni későbbi házasságából származó gyermekei is. Ha pedig az örökhagyó után maradt özvegy nő újból férjhez ment, ez a második férfi és az ezen házasságból származó gyermekek is kapnak kielégítést.

Lássuk mindenek előtt a törzsörökös örököstársának járó kielégítést. E kielégítésre való jog a törvényben gyökeredzik, annak megállapításához tehát külön cselekmény nem szükséges. Az örököstársak kielégítésére irányuló követelési jogát éppen azért a telekkönyvbe sem kell bejegyezni mindaddig, míg az osztály meg nem történt. Az örökség felosztásával azonban a birtok tulajdonját mint tudjuk a törzsörökös nevére jegyzik be a telekkönyvben s ekkor már a telekkönyvi publicitas szempontjából is be kell jegyezni az örököstársaknak járó, még ki nem fizetett kielégítéseket is, hogy azok minden harmadikkal szemben is a birtokból kikövetelhetők legyenek. Ezért a birtok tulajdonjának a törzsörökös nevére való bejegyzésével egyidejűleg hivatalból bejegyzik az örököstársaknak a birtokot terhelő kielégítési követeléseit is.

A kielégítés kifizetését az örököstársak csak az örökség felosztása után és csak az esetben követelhetik, ha az udvarról távoznak. Mindaddig míg az udvaron vannak, a kielégítésnek sem kiadását, sem kamatozását nem követelhetik (tv. 16. §.). Ha egy örököstárs az örökség felosztása előtt házastárs és gyermekek hátrahagyása nélkül elhal, akkor az őt illető kielégítés kifizetésre nem kerül, hanem az a birtok, illetve az azt közös tulajdonúl bíró örököstársak és szülő javára esik.

Általában a partikuláris jogfejlődés mindenütt következetesen érvényesíti azt az elvet, hogy valahányszor a kielégítésnek kiadása elkerülhető, az a birtok megtartásának előmozdítására fordíttassék. Ezért még akkor is, ha valamelyik örököstárs az örökség felosztása után, tehát akkor, mikor már a kielégítésre való igénye kétségtelenül megnyílt, elhal anélkül, hogy a birtokról időközben távozott volna, az ő

része nem az összes örökösökre, hanem a törzsörökösre száll vissza.¹

A gyakorlatban tényleg úgy áll a dolog, hogy a törzsörökös testvére mindaddig, míg nem önállósítja magát, a birtokon marad s addig magát a családi birtokhoz tartozónak tekinti. Megszűnik azonban ez a feltevés, mihelyt az örököstárs elköltözik az udvarból, vagy családot alapít, vagy végre örökrészéről halála esetére intézkedik. Ez esetekben már megszűnik a családi birtok és a kielégítésre jogosult közt az a szoros viszony, mely a kielégítésnek a törzsörökös javára való visszaszállását indokolja.

Az örököstársaknak járó kielégítést törvényi öröklés esetén, ellenkező megállapodás hiányában, készpénzben kell kifizetni (tv. 11. §.). Az örökhagyó intézkedése vagy az örökösök megegyezése alapján azonban termények, tartás, lakás vagy különösen meghatározott természetbeni szolgáltatások is kielégítésül szolgálhatnak.

A kielégítés nagyságát a törvény nem határozza meg. A törvény csak azt mondja meg, hogy *milyen ne legyen* a kielégítés. Ez a negatív meghatározás abból indul ki, hogy a kielégítések soha se terheljék meg túlságosan a birtokot, vagyis a törzsörökös az örökrészek kifizetése után is olyan helyzetben legyen, hogy az örökölt birtokot *rendes gazdálkodás mellett megtarthassa*. (tv. 11. §.) A braunschweigi törvény éppen ennek a kitűzött célnak elérése érdekében tartózkodik minden közelebbi meghatározástól s ezzel lehetővé teszi azt, hogy a birtok bármilyen különösen kedvezőtlen viszonyok közt, tehát pl. nagy adósság, sok örökös mellett is a maga egészében megmaradjon.

Az örökrészeknek a fenti elv alapján való kiszámításánál a birtoknak azt az állapotát veszik irányadóul, melyben az az örökség felosztásakor van. Ez is a birtok megtartásának kedvez, mert így a valóságos állapothoz képest szabják meg a törzsörökös által viselendő terheket, míg ha az örökhagyó halálának időpontját vennék tekintetbe, a bir-

¹ L. *Hampe* id. m. 543. l.

toknak azóta esetleg beállott értécsökkenése mellett a törzsörökös rosszabb helyzetbe jutna.

Az örököstársaknak járó kielégítéseken felül az örök-hagyó házastársát is a birtokból kell eltartani. Az erre vonatkozó szabályokat a törzsöröklési jog a «Leibzucht» vagy «Altentheil» elnevezés alatt foglalja össze.

A braunschweigi 1874-iki törvény a «Leibzucht»-ot nem szabályozza, ez tehát ismét egy olyan vidéke a braunschweigi törzsöröklésnek, melyre nézve még a régi szabályok érvényesek. A törvény mindössze annyit mond (8. §.), hogy ha az örökhagyó házastársa leszármazókkal együtt van öröklésre hivatva, akkor tetszése szerint választhat vagy eltartást (Leibzucht) vagy életjáradékot.

Magának ezen «Leibzucht»-nak tartalmát tehát a régi szokásból és bírói gyakorlatból kell megállapítani.¹

Ez a tartás megilleti különben az örökhagyó házastársának netáni későbbi házastársát is, a mi világosan arra mutat, hogy ez már nem tisztán öröklés, mert hiszen a későbbi házastárs az előbbi házastárssal mint örökhagyóval semmiféle viszonyban nem volt. Ebben a formájában a «Leibzucht» nem egyéb, mint a birtok és a törzsörökös érdekében végzett munka és gondoskodás viszonzása. Amíg tudniillik a törzsörökös kiskorú, addig a gazdaságot az özvegy szülőnek kell vezetni, s ha ez új házasságot köt, az új házastárs is részt vesz a gazdasági munkában, amiért öregségükre mindkettőjüket a birtoknak kell eltartani. Épen ezért ez a tartás közvetlenül a birtokot terheli dologjogi hatállyal s keletkezéséhez nem szükséges a telekkönyvi bekebelezés, mert a «Leibzucht»-ra való igény törvényen alapszik. Mikor azonban a birtok tulajdonjogát a törzsörökösre jegyzik be, akkor a «Leibzucht»-ot ezzel egyidejűleg hivatalból kebelezik be a szülő és esetleg ennek második házastársa javára, hogy az a birtokot megszerző, harmadik személyekkel szemben is érvényesíthető legyen.

A «Leibzucht» a gazdaság nagyságához és berende-

¹ L. Hampe id. munka 546 és köv. lapjait.

zéséhez képest, különböző szolgáltatásokból áll. A kisebb gazdaságoknál rendszerint tartást és lakást kap a szülő, a nagyobbaknál a visszavonuló szülő külön háztartást visz s az ehhez szükséges élelmicikkeket és pénzt adja az Anerbe. Ilyenkor a háznak, istállónak, pincének, kertnek stb. bizonyos része is a tartásra jogosult használatába szokott átmenni. Nagy birtoknál végre külön ház és külön föld haszonélvezete szokott jutni a tartásra jogosult házastársnak.

Az általános szabály a szolgáltatásoknál az, hogy azok a gazdaságban, annak udvarában teljesítendők. Ha pénzszolgáltatás van kikötve, úgy kétség esetén a meghatározott időszakokra előre tartozik fizetni a törzsörökös. A szülőknek járó lakás tekintetében általában a lakás-szolgálat, az átengedett föld tekintetében pedig a haszonélvezet szabályai irányadók.

Adott esetben a «Leibzucht» megállapításánál azt veszik tekintetbe, hogy a tartást igénylő hozott-e vagyont a házhoz s mit ruházott be abból a gazdaságba? továbbá, hogy munkájával mily mértékben gyarapította a gazdaságot? De általában mindig az az irányelv s ezt a régi utasítások is hangsúlyozzák,¹ hogy éppen úgy mint a leszármazók örökrészei, a házastárs tartása is csak olyan terheket rójjon a birtokra, melyeket a birtok rendes gazdálkodás mellett elbírhathat.

IV. Az öröklési szokás.

A törzsöröklési jognak imént ismertetett szabályai *csak intestat öröklés esetén* nyernek alkalmazást. A legtöbb esetben azonban nem intestat öröklés áll be, mert az általános szokás az, hogy a birtok vagy *végrendelet* vagy *birtokátadási szerződés mellett* száll át az utódra. Éppen ezért, azok a hézagok, amelyek, mint láttuk az 1874-iki törvény rendelkezései közt mutatkoznak, a gyakorlatban főleg azért nem érzetik hatásukat, mert az örökhagyó vagy birtokátadó szülő a birtokszállásnál felmerülő kérdéseket úgyszólván rendezzi.

¹ Hampe id. munka 552 l.

A rendelkezésnek három fajtát különböztethetjük meg. A szülő tudniillik vagy csak aziránt rendelkezik, hogy ki legyen a törzsörökös, vagy rendes végrendeletet, vagy végre birtokátadási szerződést csinál.

Az egyszerű törzsörökösnevezés akként történik, hogy a szülő bíróilag vagy közjegyzőileg hitelesített nyilatkozatban kijelöli a törzsörököst. Azonban csak a törvényi öröklésre hivatott leszármazók közül lehet törzsörököst kinevezni (tv. 5. §.). Ily módon a szülő arra hagyhatja gazdagságát, ki annak vezetésére a legalkalmasabb.

Sokkal többet tehet a gazda birtoka érdekében végrendelet útján. Nemcsak a törzsörököst nevezheti ki, hanem a többi örökösök részét is úgy állapíthatja meg, a mint azt a tovább gazdálkodás érdekében jónak látja. Ebben a tekintetben igen nagy szabadságot ad a törvény a végrendelezőnek, mert az örökösök köteles részét az $\frac{1}{3}$ rész «Voraus» levonása után fenmaradó intestat örökrész felében állapítja meg (tv. 14. §.). Hogy ezt a nagy hatalmat a végrendelező csak családjá érdekében gyakorolhassa, a törvény (14. §.) kimondja, hogy a köteles rész illetén megállapításának csak akkor van helye, ha a végrendelező a birtokot törvényi öröklésre hivatott leszármazói valamelyikének hagyja.

Mindennél sokkal fontosabb azonban a *birtokátadási szerződés*. Ez tulajdonképeni tengelye az egész törzsöröklési szokásnak. Az átadási szerződéssel tartja meg ősi birtokát a braunschweigi paraszt-osztály már évszázadok óta. Az esetek túlnyomó többségében átadási szerződés szabályozza a parasztbirtok átszállását.

Erre vonatkozólag Regierungsrath Boden Braunschweigenban a következőket mondta e sorok írójának: «A törzsöröklés ugyan mint intestat Anerbenrecht van érvényben, azonban a rendes eljárás az, hogy mikor a legidősebb fiu megházasodik, az öregek átadják neki a birtokot és a Gutsübergabevertragban a legnagyobb részletességgel és szabatossággal szabályozzák azt, hogy mi legyen a visszavonuló szülők ellátása és mit kapjanak a többi gyermekek.

Az átadási szerződésben a családtagok megegyezése jut kifejezésre. Sokszor ugyan nem lehet kihámozni a szerződésből minden egyes gyermeknek az örökrészét, mert némelyik már előbb kikapta a maga részét akkor, a mikor önállósította magát, férjhez ment stb. Ilyenkor a kielégített gyermek egyszerűen kijelenti a szerződésben, hogy ő azzal egyetért és részét már megkapta».

A szülő még életében adja át ezzel a szerződéssel a gazdaságot gyermekének s minthogy ez az átadás az örökléshez hasonló következményekkel jár, a szokás «*successio anticipata*»-nak nevezte el. Átadási szerződést különben nemcsak parasztbirtokosok, hanem városi polgárok is csinálnak, ha mezei gazdaságuk van.

Az átadási szerződés braunschweigi jog szerint is nem halál esetére szóló, hanem élők közti intézkedés és pedig meghagyással terhelt ajándékozás.¹

A birtokátadási szerződést a szülők mint átadók és a gyermek mint átvevő kötik meg. Érvényéhez a közokirati forma van előírva, azért azt vagy bíróság vagy közjegyző előtt kell megkötni. A birtokátadó szülő többi gyermekeinek a szerződéskötésnél közreműködni nem szükséges; ezek, ha nem is vettek részt a szerződés megkötésében, mégis a szerződés alapján érvényesíthetik jogukat. Hogy azonban az átadási szerződésben biztosított jogok a birtok minden későbbi tulajdonosával szemben is érvényesíthetők legyenek, azoknak telekkönyvi bejegyzése is szükséges.

Az átadási szerződést akár bíróilag, akár közjegyzőileg kötötték, mindig a bíróságnál kell letétbe helyezni, a hol azt a telekkönyvi irattárban, az illető birtokra vonatkozó többi iratok mellé helyezik el. Itt minden birtoknak külön iratsomója van, az illető család neve alatt.

Ezek a bírósági akták valóságos *családi levéltárak*, a melyekből látható, hogy a birtok régi idők óta mint szállt át apáról fiúra, lényegileg azonos tartalmu átadási szerző-

¹ L. A. *Hampe* id. m. 560. s következő lapjait.

Az átadási szerződés jogi természetének bővebb kifejtését lásd a Westfáljáról szóló részben.

dések fonalán. Olyanok ezek a Gutsübergabevertrag-ok mint a lépcsőfokok, a melyeken haladva az egyik irányban az utódok, másik irányban az elődök sorozatán megyünk végig. E sorok írójának volt alkalmá a wolfenbütteli Amtsgericht telekkönyvi hivatalában több birtokátadási szerződést átolvasni s azok közül kettőt egész terjedelmében lemásoltatott.

Az egyik, — 1899. június 3-ról keltezve, — egy, összesen 66 ha. 50 ar kiterjedésű, tehát tekintélyes közép parasztbirtokról rendelkezik, s a következőképen szól:

«Megjelennek a bíróság előtt: 1. Bötel Henrik földműves Börssumból, — 2. Bötel Erich és 3. Bötel György ugyanonnan.

Bötel Henrik földműves bejegyzett tulajdonosa: 1. a 37. számú mezei birtoknak és 2. a 46. számú házas teleknek Börssumban, a melyeket ezennel legidősebb fiának, Erichnek ad át az alább írt feltételek mellett:

1.

A földek már átadattak Erichnek, ki ezennel azok tulajdonosa lesz.

2.

Az ingatlannal együtt az átvevő tulajdonába megy át az összes élő és holt leltár, különösen 23 darab cukorgyári részvény is.

Az átadó megtartja magának a múlt évi termésből maradt búzát és zabot. Továbbá kiköti magának a 37. számú telek házának használatát a hozzá tartozó kerttel, tyúkóllal, istállóval együtt.

Megtartja továbbá mint saját tulajdonát: a két kocsi-ovat, szerszámokat, vadászkozcsit, szánkót és az összes butorzatot és konyhafelszerelést.

Mindezek a tárgyak, a mennyiben felőlük átadó végrendeletileg nem intézkednék, az összes gyermekek között egyenlően lesznek felosztva, ha átadó apa meghalt.

3.

Birtokátvevő, atyjának mint «Altentheil»-t a következőket tartozik adni:

évente 1200 márkát, — negyedévi utólagos részletekben;

évente egy sertést, legalább 300—400 Pfund (1 Pfund = $\frac{1}{2}$ kgr.) élő súlylyal;

a háztartáshoz szükséges burgonyát és tejet;

naponta 20 Pfund zabot és a két lónak szükséges szénát és szalmát;

köteles továbbá az átvevő, az átadó szülőknek szükséges, ezek által vásárlandó tüzelő anyagot nekik ingyen a házhoz szállítani.

Átvevő köteles az udvart minden vasárnap és ünnepnap előestéjén kitisztíttatni.

4.

Köteles az átvevő, az esetben, ha atyjának testvére Bötel Frigyes, az átadó Bötel Henriket túlélné, ennek a 37. számú telken lévő házban egy szobából és egy kamrából álló lakást és ingyen mosást adni.

5.

Birtokot átvevő a következő kielégítéseket fizeti: 1. Bötel Elsbeth, férjezett dr. med. Budde-nak, lakik Herfordban, 60.000 márkát; 2. jelenlévő testvérének, Bötel Györgynek 90.000 márkát, mely összegekkel nevezettek az atyai földbirtokból teljesen ki vannak elégítve.

A kielégítési összegek folyó hó 1-től kezdve félévenként esedékes $3\frac{1}{2}\%$ -ot kamatoznak, és bármely félnek jogában áll annak kifizetését 6 havi felmondás mellett követelni. A kifizetendő összegeket, valamint a birtokátadó apa részére megállapított lakást és Altentheil-t telekkönyvi bejegyzés által kell biztosítani.

6.

Jelen szerződés költségeit a birtokot átvevő viseli.

7.

Szerződő felek az itt megállapított feltételeket elfogadják és azt aláírásukkal:

Bötel Henrik s. k.

Bötel Erich s. k.

Bötel György s. k.

igazolják.

N. N. bíró.

X. Y. jegyző.

A szerződésből azt látjuk, hogy a birtokot átadó apa megmarad a kert és hozzá tartozó épületek használatában. Az átvevő fiu minden valószínűség szerint a 46-os számú házas telekre költözik. Az apa megtartja továbbá, még pedig nemcsak használatra, de tulajdonul, a kényelmi felszereléseket: a vadászkocsit, szánkót, a parádés lovakat és a ház egész berendezését. Az apa ezen felül 1200 M. évi járadékot kap, és ha még hozzáveszszük azt, hogy a fiu őt a szükséges háztartási cikkek egy részével is ellátja, akkor bátran elmondhatjuk, hogy az apa kényelmes öregséget biztosított magának.

Érdekes a szerződés 4. pontja, a melyből az tűnik ki, hogy a birtokot átadó apa testvére Bötel Frigyes is az udvarban él és hogy ennek az átadó apa halála után is biztosítva legyen eddigi lakása, arról gondoskodik éppen a szerződés említett pontja. Gyakori jelenség, melylyel e sorok írója tanulmányutjában más vidéken is találkozott, hogy a törzsörökös egyik-másik testvére nem alapít családot, hanem ott öregszik meg a törzsörökös házánál, mikor is halála után az ő része rendszerint visszaszáll a családi birtok javára.

Az egész szerződésből szinte meglepő vagyoni jólét sugárzik felénk, mely megfejtését egyrésről minden esetre a föld jó minőségében és a fejlett mezőgazdasági viszonyokban találja, másrészt azonban, és főképp talán abban, hogy a *paraszt középbirtokost* nem nyomják súlyos társadalmi kötelezettségek, és vadászkocsija, extra lovai mellett is, a saját két keze munkájával meg az egész családja testi munkaerejével is a gazdaságát szolgálja.

Egy kisebb, mindössze 18 ha. 19 a. 90 qm. kiterjedésű birtok átadását tárgyalja a következő szerződés:

«Felvétetett a wolfenbütteli hercegi járásbiróság által Grossdorfban, 1901 május 6-án.

Meier Ferenc földműves kérelmére N. N. bíró és X. Y. jegyzőkönyvvezető megjelentek nevezettnél, és őt a 32. sz. udvarban, a ház földszintjén balra fekvő szobában találták.

Az említettekén kívül jelen voltak: 1. Meier Gyula, lakik: Kleindorf. 2. Meier Hermann, lakik: helyben. 3. Meier Ottó, lakik: helyben. 4. Schmidt Hermanné, szül. Meier Ida, lakik: helyben.

Kérelmezőt és Meier Gyulát az eljáró bíró személyesen ismeri, a többiek személyazonosságát az előbbieket igazolták.

Meier Ferenc a következőket adta elő:

Első feleségem: Schulze Johanna volt; e házasságból származtak: 1. a jelenlevő Meier Gyula, lakik: Kleindorfban; 2. Müller Henrikné, szül. Meier Augusztia, lakik: Volzumban. Második feleségem Ahrens Zsófia volt, és ezen házasságból Hermann, Ottó és Ida származtak.

Bejegyzett tulajdonosa vagyok: a 32. sz. udvarnak a hozzátartozó földekkel együtt Grossdorfban. a 26 sz. udvarhoz tartozó földeknek ugyanott és a 30. sz. udvarhoz tartozó háznak és tartozékainak ugyanott. Összes ingatlan vagyonomat fiamnak, Meier Ottónak tulajdonába adom át a következő kikötésekkel:

A földbirtokkal együtt annak nemcsak összes tartozékai, hanem felszerelése, készletei és az itteni cukorgyár 6 darab részvénye is, valamint a grossdorfi közbirtokossági erdőből a birtokhoz tartozó kétrendbeli fahasználati jogosultság, továbbá a bútorok és házi berendezési tárgyak is az átvevőre szállnak át, azon darabok kivételével, melyeket átadó az Altentheil részére magának megtart.

Az átadás négy héten belül fog megtörténni és annak foganatosításával átadó fiát, Meier Gyulát bizza meg.

Átvevő a mai naptól kezdve viseli a birtokon nyugvó összes közterheket és fizeti a gazdasággal járó kész-kiadásokat.

Átadó a birtok tulajdonjogáért és tehermentességeért szavatosságot vállal.

Átvevő Altentheil fejében apjával szemben a következőkre kötelezi magát :

1. lakásul: a 30. sz. lakóházban földszint balra fekvő nagy szobát adja, a hozzá tartozó kamrával és konyhával együtt; a pincét, padlást és a ház mellett fekvő kert északi részét közös használatra engedi át;

2. a 30. sz. házhoz tartozó fahasználati jogosultságból származó tüzfűt átvevő köteles az átadó lakásához szállítani;

3. átadó betegsége esetén az orvost és gyógyszereket átvevő fizeti;

4. ha átadó meghal, átvevő illően eltemetteti;

5. végül átvevő fizet, a birtokot átadó apának, 1200 M. évi járadékot, negyedévenként előre fizetendő részletekben.

Mindazon szolgáltatások, melyek átadó halálakor még nem teljesítettek, elengedetteknek tekintendők.

Az egész birtokból, mely magában foglalja a második feleség vagyonát is, átvevő 18.000 Mk.-t tartozik fizetni testvérének, Hermannnak. Ez összeg három hónap alatt fizetendő és addig 4%-al kamatozik.

A kielégítési összeg jelzálogi biztosítása nem kívántatik.

Birtokátvevő továbbá mindaddig, míg Hermann nőtlen marad, ennek a 30. sz. házban egy észak felé fekvő szobából, ahhoz tartozó kamarából és konyhából álló lakást ad ingyenes használatra és átengedi neki a kert, út mellett húzódó déli részének felét. Ezen lakás szolgálatom, az atya Altentheil-jével együtt dologi teherként bejegyzendő a telekkönyvbe.

Ezenkívül egyéb kielégíteni valója átvevőnek nincsen.

Meier Gyula ez ideig 7200 Mk. készpénzt kapott és atyjának, az 1889. évi november 6-án kelt adóslevélből

kifolyólag még 5000 Mk.-val tartozik. Ezen követelés elengedettnek tekintendő és annak örökrészébe való beszámítását Meier Gyula elfogadja, minek folytán kijelenti, hogy az atyai birtokból ki van elégítve.

Müllerné már előbb, az 1900. évi január 11-én felvett közjegyzői okiratban hason tartalmú nyilatkozatot állított ki.

Schmidtné 9000 M. kapott és ezennel kijelenti, hogy az atyai birtokból ki van elégítve.

Jelen szerződéssel, és a birtokátruházással járó költségeket átvevő viseli.

Szerződő felek kölcsönösen elfogadják e nyilatkozatokat és a birtokátvevő részére a szerződés egy példányának kiadatását kérik.

Felolvastatott, elfogadtatott és:

Meier Ferenc s. k.

Meier Gyula s. k.

Meier Hermann s. k.

Meier Ottó s. k.

Schmidt Ida s. k.

sajátkezüleg aláíratott.

N. N. bíró.

X. Y. jegyző.

Ezen szerződést is, — úgy mint az elsőt — a bíróság vette fel, de míg ott a felek mentek el a bírósághoz, itt ez szállt ki a birtokot átvevő házához és ott vette fel a szerződést magában foglaló jegyzőkönyvet.

Ezen szerződésből azt látjuk, hogy a birtokot nem a legidősebb, hanem az egyik fiatalabb fiú kapja, tehát nem az, a ki intestat öröklés esetén az 1874. évi törvény 7. §-a alapján birtokátvevő örökös lett volna.

Az öt gyermek közül három már előbb önállósította magát és elköltözött az apai udvarról.

Ügylátszik, hogy a legidősebb fiú, Gyula, az önálló háztartás alapításakor kapott 7200 M.-t, és ezen felül nagyobb kölcsönt is, a miből még 5000 M.-val, a szerződés keltekor is tartozásban volt. A két férjhez ment leány,

részben a házasságkötés alkalmával kapott kielégítést. Csak egy testvér, Herman marad a törzsörökös oldala mellett a birtokon, a ki 18000 Mk.-t kap és szabad lakást addig, a míg meg nem házasodik. Ez az egyetlen tétel, a mit a törzsörökösnek ki kell fizetni, miután a többi testvérek már előbb, — úgy látszik részben más vagyonból, — kielégítést nyertek.

Végeredményként a törzsörökös a birtok évi jövedelméből évente összesen 1920 M.-t tartozik fizetni, — és pedig atyjának 1200 M.-t — testvérének Hermannak pedig 720 M.-t.

Egy kisebb birtokra vonatkozólag Oberamtsrichter Kaulitz a wolfenbütteli bíróság vezetője a következő példát hozta fel: A birtok pl: 5 hektar. Értéke ha.-ját 4000 M.-val számítva = 20.000 Márka. Tegyük fel, hogy, a birtokátvevő örökös is beleszámítva, öt gyermek osztozik. A birtokátadó nyugalomba vonuló apa Altentheile-jére számítsunk 5000 M.-t; a fenmaradó 15000 M.-ből az Anerbe egyharmadot = 5000 M.-t, kap Voraus gyanánt, — és az ennek levonása után fenmaradó tizezer márkában, az öt gyermek egyformán osztozik, — mindegyikre tehát 2000 M. jut úgy, hogy az Anerbe összesen 5000 + 2000 M.-t vagyis 7000 márkát kap.

Ha helyesen csinálják meg az osztályt, mondta továbbá Kaulitz, a törzsörökös kisebb vagy nagyobb birtokon egyaránt boldogulhat. Éppen az a nagy előnye és jellemző sajátysága a Gutsübergabevertrag-oknak, hogy abban a birtokot átadó apa saját birtoka gazdasági viszonyainak, jövedelmezőségének, teljes ismerete mellett állapítja meg a birtokátvétel feltételeit. *Közvetlen tapasztalatból* tudja az apa, hogy a birtok mit bír el, mert hiszen ő maga is hasonló körülmények között vette át a gazdaságot.

Előnye a braunschweigi törvénynek, hogy nagy rendelkezési szabadságot ad nemcsak a birtokátadó apának, illetve örökhagyónak, hanem a bíróságnak is, mely — ha közbelépésére szükség van, — a birtokátvevő örökös előnyös osztályrészének (Voraus) megállapításában az esetenként

fenforgó konkrét viszonyokat *az egész birtok értékének egy harmadán belül* szabadon mérlegelheti.

A bíróság pedig egész befolyását mindig abban az irányban veti latba, hogy az átvevő örökös túl ne terheltesse, hanem a Voraus-nak megállapításával olyan helyzetbe jusson, hogy a családi birtokot *rendes gazdálkodás mellett megtarthassa*. E cél érdekében a többi családtagok egyéni érdeke önként meghajlik, mert a törzsörökös előnyösítésében a közfelfogás igazságtalanságot nem lát és a szokásjogilag szentesített egyenlőtlen osztály a parasztság jogérzetét nem sérti.

A fiatalabb gyermekek — Kaulitz szerint — addig, míg megházasodnak vagy férjhez mennek, rendszerint a szülői házban maradnak és segítenek a gazdaságban. Erre gondol az 1874. évi törvény 16. §-a, mikor kimondja, hogy az Anerbe testvérei addig, míg az udvarban maradnak, sem örök részük kiadását, sem annak kamatozását nem követelhetik.

A parasztok gyermekei iparos-foglalkozásra csak elvétele adják magukat. Az önállósításnak egyik leggyakoribb módja a házasság. A mit a házas felek örökrészük fejében kapnak, azzal valami foglalkozást kezdenek. Vesznek, vagy átvesznek egy birtokot. A törzsörökös pedig — legalább részben — felesége örökségével fizeti ki a testvéreket. *A számító, józan házassági politika egyik főtámasza a törzsöröklésnek.* Gyakran már a birtokátadási szerződésben (Gutsübergabevertrag) rendezik el a törzsörökös házasságát is, és ezért az átadási szerződések nem egyszer egyuttal házassági szerződések is, mert birtokátadás és házasságkötés gyakran együtt járnak. A vőlegény szülei azért adják át a birtokot, hogy fiuk házasságot köthessen, viszont az átvevő fiú az átvétellel járó kötelezettségeket részben a menyasszony vagyonából teljesíti.

V. A nem parasztbirtokok öröklési joga.

A nem parasztbirtokokhoz tartoznak Braunschweigban a családi törzsbirtokok (Familienstammgüter), továbbá az

ügynevezett tartozéki birtokok (Pertinenzgüter), melyek keletkezésük szerint ismét többféle (Ritter-, Schrift-, Freisassengüter) elnevezés alatt szerepelnek.¹

Ezekre a birtokokra szintén nem az általános öröklési jog szabályai, hanem egészen különleges szabályok érvényesek, úgy hogy e szerint Braunschweigan a mezei földbirtokra egyáltalán nem terjed ki a maga egészében az egységes Birodalmi Törvénykönyv egyenlő osztályt statuáló törvényi öröklési joga.

A családi törzsbirtokok és a Pertinenz-birtokok öröklési jogánál ismét több különféle változatot találunk, de a főelv mindenütt ugyanaz és ez az, hogy *a birtokot és felszerelését a maga egészében egy örökös kapja*, míg a többieknek csak kielégítések jutnak.

Ezek a kielégítések azonban csak a Pertinenz-birtokoknál adatnak ki tőkében, míg a törzsbirtokoknál a törzsörökösök és az özvegy *csak járadékot* kapnak, mely a birtok tiszta hozadékának bizonyos hányadában van megállapítva.

A törzsörökös mindkét birtokkategóriánál az örökhagyóhoz legközelebbi ág *elsőszülött férfitagja*. A családi törzsbirtokoknál (Stammgüter) az özvegyet és a társörökösöket illető járadékok együttvéve a birtok tiszta hozadékának felénél többet nem emészthetnek fel.

A Pertinenz-birtokoknál ugyanazt az elvet mondja ki a törvény,² mint a mi a parasztbirtokokra áll, tudniillik, hogy a kielégítések úgy állapítandók meg, hogy *a birtok életképes maradjon*.

A további részletek ránk nézve érdeklél nem bírnak, csak azt kívánjuk ezek után konstatálni, hogy az Anerbenrecht sajátosságát képező alapelvek, mint látjuk, Braunschweig összes mezei földbirtokánál érvényesülnek. Ebből azt kell következtetnünk, hogy a törzsöröklés nem tisztán egy, a régi időben a parasztsztyára ráparancsolt jog, hanem olyan intézmény, mely a földbirtok sajátos természetéből fakadt

¹ L. *Hampe* id. m. 473. s köv. lapjait.

² 1858. májns 20-iki törvény 17. §-a. *Frommhold* «Deutsches Anerbenrecht». Greifswald 1896.

s azért az úri és nem úri birtoknál egyaránt mint a birtok összetartás egyik eszköze alkalmazást talált.

VI. A törzsöröklésből származó terhek.

Lássuk már most, hogy a törzsöröklés apparátusa mibe kerül nevezetesen, hogy a szülők eltartása vagy járadéka s a társörökösök kielégítése mennyivel járult a birtokok eladósításához.

Braunschweigan erre nézve pontos adatokat szolgáltat az 1897-ki jelzálogstatisztika,¹ mely a közönséges jelzálogterhektől *elkülönítve* tünteti fel a társörökösök *kielégítéséből*, a szülők *tartásából*, továbbá a különféle *lakásszolgalmak és haszonélvezetekből* a birtokokra háruló terheket. Minthogy a törzsöröklésből származó terheket a legtöbbször a törzsörökös által átvett birtokra való bejegyzéssel szokták biztosítani, a telekkönyvből beszerzett adatokból kétségkívül elég pontosan állapíthatjuk meg azt, hogy mibe kerül a törzsöröklés.

Az alábbi táblázat a különböző birtoknagyságokhoz tartozó birtokok átlagos értékét szembeállítja azok átlagos megterheltségével. A terhek ismét részletezve vannak a szerint, a mint azok közönséges jelzálogterhek vagy egyéb és pedig a törzsörökéssel kapcsolatos terhek, a hová a 4., 5. és a 6. rovatok alatt beállított összegek tartoznak.

A)

1	2	3	4	5	6	7	8
Birtok nagysága	Átlagos értéke	Átlagos jelzálog terheltség (nem törzsöröklésből származó)	Átlagos terheltség az örökösök kifizetéséből	Átlagos terheltség a szülők tartásából	Átlagos terheltség a különféle lakásszolgalmak és haszonélvezetekből	Átlagos terheltség összesen	Az átlagos terheltség az átlagos érték % ban kifejezve
m á r k a							
0—20 a.	9064	5071	44·3	177·4	15·0	5307·7	58·55%
20 a.—2 ha.	9483	3753	163·6	543·3	25·5	4485·4	47·29%
2 ha.—5 ha.	14310	4097	383·4	891·1	37·8	5389·3	37·65%
5 ha.—20 ha.	32681	6113	1109·0	1814·8	30·2	9067·0	27·73%
20 ha.—100 ha.	94307	15852	3374·7	5081·4	92·0	24401·1	25·87%

¹ «Beiträge zur Statistik des Herzogtums Braunschweig» Heft XVI. 1901.

A főkérdés azonban az, hogy a közönséges jelzálog terhek mellett a birtokok értékének hány %-át teszik a törzsöröklési terhek. A következő táblázat megfelel erre a kérdésre is

B)

Az átlagos (nem törzsöröklésből származó) jelzálogos terhek az átlagos érték %-ban kifejezve		Csak törzsöröklési terhek 4., 5., 6. rovatok összege	A törzsöröklési terhek az átlagos érték %-ban kifejezve
55·95	parcellabirtoknál (0—20 a.)	236·7 Mk.	2·60
39·58	törpebirtoknál (20 a.—2 ha.)	732·4	7·71
24·17	kis parasztbirtoknál (2 ha.—5 ha.)	1292·3	13·48
18·70	közép " (5 ha.—20 ha.)	2954·0	9·03
16·81	nagy " (20 ha.—100 ha.)	8549·1	9·06

Mindenekelőtt konstatálnunk kell azt, hogy a fenti adatok szerint Braunschweigban a földbirtok jócskán meg van terhelve. Különösen a parcellabirtokok és a törpebirtokok 58·55%-os, illetve 47·29%-os megterhelése ugyancsak súlyos, de még a kisbirtok 37·65%-os és a középparasztbirtok 27·73%-os [A] kimutatás] összes jelzálogterhe is elég magas, ha azt például a westfáliai vagy hannoveri birtokok terhével összehasonlítjuk (l. 235. és 123. lapok).

Nem kell azonban felednünk, hogy mint minden jelzálogstatisztika, úgy ez is mindenesetre a valóságnál nagyobbnak tünteti fel a terheket. Mert az egyszer bekebelezett jelzálogjogok a követelés teljes kifizetése után sem szoktak mindig töröltetni, másrészt a terheknek letörlesztett része szintén nincs kitüntetve a telekkönyvben s így a statisztika az eredeti bekebelezéseket vagyis a tényleg még fennálló adósnágnál nagyobb tételeket kénytelen elfogadni. Igaz, hogy másrészt a birtokos személyes adósságai teljesen figyelmen kívül maradnak a jelzálogstatisztikánál, Braunschweigban azonban azért csináltak adósságstatisztika helyett jelzálogstatisztikát, mert az általános jövedelmi adó kivetés, melynek alapján egyebütt, pl. Westfáliában, Hannoverben az adósságstatisztikát egybeállították, 1897-ben még annyira új volt (1896/97-re történt az első kivetés), hogy annak alapján megbízható adósságstatisztika aligha lett volna elkészíthető.¹ Kü-

¹ L. idézett statisztikai forrásmű 24. lap.

lönben tudjuk, hogy a személyes adósságok statisztikai felvétele mennyire hozzávetőleges eredményeket ad s a mi csak magának a földbirtoknak megterhelését illeti, azt a jelzálogstatisztika a fenti hibáktól eltekintve sokkal pontosabban tünteti fel.

Ha ekként a fenti megterheltetési százalékokat inkább túlmagasnak, mint túlalacsonynak tekinthetjük. másrészt azt is figyelembe kell vennünk, hogy Braunschweig mezőgazdaságának belterjes kulturája eléggé indokolja a földbirtok ezen jelentékeny megterheltetését is. A spárga, dohány, zöldségkertészet nagy befektetést kíván. A 20 a, 2 ha.-os törpebirtokoknál és a 2 ha-, 5 ha.-os kis parasztbirtokoknál kétségtől ily fajta befektetésekre vezethető vissza a jelzálogterhes tetemes része, de emellett úgy ezeknél, mint különösen a 0—20 a.-os parcellabirtokoknál is a hozzávett és adósságon szerzett föld is jelentékenyen hozzájárult a betáblázott követelések növeléséhez.

Általában az összes terhek annál kisebb százalékát teszik a birtok értékének, mennél nagyobb a birtok. Ugyanezt a fordított arányt látjuk akkor is, ha csupán a törzsöröklési terhek levonása után fenmaradó jelzálogadósságot tekintjük. A parcellabirtok az érték felén túl (55·95%) van megterhelve, míg a közép- és nagy parasztbirtok értékének már csak 18·70 és 16·81%-áig van eladósítva.

Már a *törzsöröklés terhei* egészen más képet mutatnak. Ezeknek a terheknek súlyát leginkább a kisbirtokok (2 ha., 5 ha.) érzik. Az összes birtokkategóriák közül ezek fizetnek legtöbbet (13·48%) a társörökösöknek s a szülőknek. A törpebirtokok már csak majdnem félannyit (7·71%) fizetnek a birtok együttmaradásáért, míg a parcellabirtokok értéküknek mindössze 2·60%-val adóznak a törzsöröklésnek. Ennek oka nyilvánvaló. A parcellabirtokoknál, sőt még a törpebirtokoknál is oly kis értéket kap az átvevő örökös, hogy abból nagyobb kielégítéseket nem adhat. De ilyet a társörökösök nem is követelnek, mert tudják, hogy az a kis telek az átvevőnek és családjának eltartására alig elég. A kinek ilyen kis földje van, annak többnyire még napszámba vagy gyárba is kell járni s a föld csak lakást és mellék-

foglalkozást ad. A mit pedig az a föld hoz, abban legtöbb a rá fordított, sokszor a legszemélyesebb kézi ügyességet követelő *munka bére*. Pedig a társörökösök, mint tudjuk, csak a *föld értékéből* kapnak kielégítést.

A kis parasztbirtok viszont azon a határon áll, a hol már nagyok a törzsörökössel szemben támasztott igények, minélfogva a birtok értékének aránylag nagy részét kell a kilégítések céljára lekötöni. Ettől eltekintve a törzsöröklési terhek a többi birtoknagyságoknál a birtok értékével arányban emelkednek. Senkisémondhatja azonban, hogy azok súlyosan terhelik a birtokokat. Hiszen egyenlő osztály mellett az átvevő örökös az érték feléig, háromnegyedrészig kénytelen nem egyszer megterhelni a földeket. Mily elenyésző csekélység ehhez képest az érték 7, 9 vagy 13%-áig való megterhelés. És ebben is a terhek egy része olyan, hogy azt alig érzi meg a törzsörökös. Pl. a lakás és egyáltalán sok más természetbeni szolgáltatás sokkal elviselhetőbb a birtokra nézve, mintha annak egyenértékét pénzben kellene kifizetni. Azonkívül a szülők nem mindig tartják magukat mereven a kikötött szolgáltatásokhoz, amelyek inkább csak «minden eshetőségre» vannak oly magasan megállapítva. Éppen ezért a szülők tartásából származó terhek, — melyek összeg szerint mindenütt sokkal nagyobbak mint a társörökösök kielégítése végett szükséges összegek,¹ — a valóságban ezeknél aligha lesznek súlyosabbak.

A braunschweigi jelzálogstatisztika tehát világosan kimutatja, hogy a törzsöröklési törvénynek azt a rendelkezését, hogy a kielégítések megállapításánál a birtok életképessége legyen irányadó, becsületesen megtartották. Oly alacsonyak ezek a terhek, hogy azok mellett a törzsörökös a birtokot igazán megtarthatja. De hogy a törvénynek e nagyon is rugékony s fölfelé és lefelé is igen távan értelmezhető kifejezése (*damit der Hof bei Kräften bleibe*) a valóságban ilyen csekély megterhelést eredményezett, azt nem annyira a törvénynek mint inkább a *törvényt kezelő szellemnek, a közfelfogásnak* kell betudni.

¹ L. fentebb az A) táblázat 5., illetve 4. rovatát.

Az *Anerbenrecht* nem, csak az *Anerbensitte* lehetett erre képes.

VII. A törzsöröklés és a középirtokok.

Braunschweigban az 1897-iki felvétel szerint¹ a birtokok összes területéből esett:

0 — 20 a-os parcellabirtokokra	...	0·26%
20 a — 2 ha-os törpebirtokokra	...	3·50%
2 ha — 5 ha-os kis parasztbirtokokra	...	6·16%
5 ha — 20 ha-os közép	α	31·85%
20 ha — 100 ha-os nagy	α	46·43%
100 ha-on felüli nagybirtokokra	...	11·80%
		<hr/>
		100·00%

A terület legnagyobb részét (78·28%) tehát a közép- és nagy parasztbirtokok foglalják el.

Tanulság kedvéért hasonlítsuk ezzel össze a magyarországi középirtokok területi részesedését.

A nagyságkategóriáknak némileg eltérő volta miatt az összehasonlítás nem lehet ugyan tökéletes, némi eltéréssel azonban meglehetősen egyező alpra fektethetjük az összehasonlítást,² ha a braunschweigi parcellabirtokok és törpebirtokok kategóriáit törpegazdaságokká, a kis- és közép-parasztbirtokokat pedig középgazdaságokká vonjuk össze.

E szerint a gazdaságok összes területéből esett:

	Magyarországon		Braunschweigban
törpegazdaságokra (0—5 holdas)	6·15%	(0— 2 ha)	3·76%
kisgazdaságokra (5—100 holdas)	48·44%	(2— 20 ha)	38·01%
középgazdaságokra (100—1000 holdas)	14·22%	(20—100 ha)	46·43%
nagygazdaságokra (1000 holdon felül)	31·19%	(100 ha-on túl)	11·80%
	<hr/>		<hr/>
	100·00%		100·00%

Tehát míg nálunk a 100—1000 holdas gazdaságok a területnek csak 14·22%-át foglalják el, addig *Braunschweigban* a sokkal kisebb, 20—100 ha-os birtokok *több mint háromszor akkora területet* bírnak.

¹ «Beiträge zur Statistik des Herzogthums Braunschweig» Heft XVI.

² Hasonló összehasonlítást végez a M. kir. központi statisztikai hivatal a Mezőgazdasági statisztika IV-ik kötetében 9. lapon.

Hogy a középbirtokok területére és számára az örökési viszonyok is befolyással vannak, az kétségtelen, s Braunschweig középbirtokainak konzerválását a törzsöröklés is elősegíti. De ebből még éppen nem következik az, mintha a birtoknagyságok változására más tényezők befolyást nem gyakorolnának. Az általános gazdasági helyzet alakulása az, a mi a birtokkategóriák változását első sorban irányítja. Ez alól nem vonhatják ki magukat a középbirtokok törzsöröklés mellett sem. A törzsöröklés nem is merevíti meg a birtoviszonyokat, hanem csak azt célozza, hogy *a halálesetnek* mint szorosan véve nem gazdasági tényezőnek *birtokfelosztó hatását* lehetőleg *mérsékelje*.

A gazdasági viszonyok alakulása ez idő szerint általában nehezíti a középbirtokok helyzetét. Ennek megfelelően a középbirtokok száma következetesen csökken még az Anerbenrecht és Anerbensitte ősi területein is.

Legjobban látjuk ezt, ha Westfália, Hannover és Braunschweig középbirtokainak 1882-iki számát az 1895-iki felvétellel összehasonlítjuk. E szerint a birtokok összes számából esett:

	Westfáliában		Hannoverben	
	1882-ben	1895-ben	1882-ben	1895-ben
parcellabirtokra (0—2 ha.) ...	69·89%	71·64%	59·33%	58·20%
törpebirtokra (2—5 ha.) ...	14·71%	13·81%	18·37%	19·19%
kisparasztbirtokra (5—20 ha.)...	11·55%	11·01%	15·41%	16·18%
középparasztbirtokra (20—100 ha.)	3·76%	3·45%	6·70%	6·24%
nagybirtokra (100 ha.-on felül)	0·09%	0·09%	0·19%	0·19%
	100·00%	100·00%	100·00%	100·00%

	Braunschweigban	
	1882-ben	1895-ben
parcellabirtokra (0—2 ha.) ...	73·88%	76·04%
törpebirtokra (2—5 ha.) ...	10·12%	9·22%
kis parasztbirtokra (5—20 ha.) ...	11·45%	10·54%
középparasztbirtokra (20—100 ha.) ...	4·24%	3·89%
nagybirtokra (100 ha.-on felül) ...	0·31%	0·31%
	100·00%	100·00%

A két felvétel közt lefolyt 13 esztendő alatt *mindenütt fogyott a 20—100 ha-os középbirtokok száma*; Westfáliában 0·31%-al, Hannoverben 0·46%-al és Braunschweigban

0,35%-al. E csökkenést — tekintve az általános viszonyokat, — jelentékenynek éppen nem mondhatjuk. Különösen a mi Braunschweigit illeti, a belterjes kultúra és a gyárpar terjedése eléggé indokolják a nagyságkategóriákban beállott változásokat. E változások okait annál jobban vehetjük szemügyre, mennél több kategóriába osztva vizsgáljuk meg a birtokok számában beállott hullámzásokat.

E végből Zimmermann összeállítását¹ közöljük, mely 13 kategóriába osztva vizsgálja a birtoknagyságokban 1876. és 1897. közt végbement változásokat. E szerint az 1876-iki állapothoz képest a birtokok száma 1897-ben

		csökkent vagy növekedett	
		—	+
	a 0— 25 a.-os birtokoknál ...	—	5523
a	25 a.— 1 ha.-os	—	2087
az	1 ha.— 5 ha.-os	—	1329
	5 ha.— 10 ha.-os	202	—
a	10 ha.— 15 ha.-os	—	154
a	15 ha.— 20 ha.-os	—	26
a	20 ha.— 25 ha.-os	4	—
a	25 ha.— 50 ha.-os	—	103
az	50 ha.— 75 ha.-os	—	83
a	75 ha.—250 ha.-os	—	28
a	250 ha.—500 ha.-os	—	4
az	500 ha.—750 ha.-os	—	1
a	750 ha.-on felüli	—	—
		— 206	+ 9338
		— 206	
		+ 9132	

Az összes birtokkategóriák nyertek tehát e 20 év alatt, *csupán a közbirtokok száma csökkent*. E kimutatás szerint legválságosabb az 5 ha.—25 ha.-os birtokok helyzete, mert ezek közül az 5—10 ha. osak 202 birtokot, a 20—25 ha.-osak pedig 4 birtokot vesztek. Igaz ugyan, hogy a 10—15 ha.-os és a 15—20 ha.-os birtokok szaporodtak, de még ezt (+ 180 birtok) számba véve is az 5 ha.—25 ha.-os közbirtokok száma végeredményben 26-tal fogyott.

¹ L. id. munka 180 lap.

Zimmermann szerint a középbirtokok számának ezen esökkenését csak *az általános gazdasági viszonyokra* lehet visszavezetni.

A gazdasági termények árának hanyatlása, a közlegelők feltörése, a pénzgazdálkodásra való átmenet *legérzékenyebben* éppen a középbirtokokat sújtotta. Az ígás erőnek, valamint az emberi munkaerőnek a gazdaság nagyságával való összhangba hozatala legkevésbé sikerült éppen a középbirtokon. Ha kevés volt a birtokhoz képest a munkaerő s annak fokozásához hiányzott a tőke, akkor a középbirtok átalakult kisbirtokká, vagyis annyit adott el a birtok területéből, míg a megmaradt rész a meglévő munkaerővel arányba jutott. Viszont az életerős középbirtok, melynek nagyobb volt a felszerelése mint a mennyi földjéhez képest kellett volna, szerzett birtokához s kikerekítette azt olyan nagyra, hogy azon munkaeszközeit teljes mérvben kihasználhatta. Az ilyen középbirtok tehát nagybirtokká alakult át. Különösen a gépek elterjedése siettette ezt a folyamatot, mert a gépek teljesítési képessége általában nagyobb földterületre van szabva. A középbirtokok tehát két malomkő közé jutottak. Kis- és nagybirtokok egyaránt a középbirtokok egy részével gyarapították számukat. Ez az átalakulási folyamat legrohamosabban azon kerületekben ment végbe, melyekben a legjobb minőségű föld a legmagasabb gazdasági kultúrával párosult.

A közép és gyenge talajminőségű területeken ellenben a középbirtokok nagyobb ellenálló képességgel bírtak.

A birtokfeldarabolások statisztikája is megerősíti az elmondottakat. Zimmermann szerint 1896—1899-ig feldaraboltak :

	parcella és törpe- birtokot	kis- parasztbirtokot	közép- parasztbirtokot	nagy- birtokot	nagy- birtokot
1896-ban	5	7	23	9	0
1897-ben	8	4	17	4	0
1898-ban	2	5	23	7	0
1899-ben	2	3	20	13	0
összesen	17	19	83	33	0

A birtokfeldarabolások tehát a legtöbb esetben a közép-birtokokat érték, a mi szintén hozzájárult azok számának csökkentéséhez. Megjegyzendő, hogy itt birtokfeldarabolás alatt csak olyan ügyletet ért a kimutatás, mely az előbbi birtokot teljesen felosztja vagy legalább is annyira megcsonkítja, hogy a megmaradt terület az előbbi gazdaság folytatását lehetetlenné teszi.

Dr. Baross János¹ az 5—10 ha.-os birtokok számának csökkenését arra magyarázza, hogy ezek a birtokok már nem bírják el a törzsöröklési rendszer apparatusát. Láttuk azonban fentebb,² hogy az 5—20 ha.-os birtokok törzsöröklési terheinél (az érték 9·03%-a) sokkal súlyosabbak a 2—5 ha.-os kisebb birtokok törzsöröklési apparatusának terhei (13·48%) s ennek dacára ez a birtokkategória ugyancsak gyarapodott. Az 5—10 ha.-os birtokok csökkenéseért tehát aligha lehet a törzsöröklést okolni, mert 9·03%-os megterhelés még egy birtokot sem tett tönkre. E mellett még az egyéb jelzálogi megterhelés is meglehetősen alacsony (18·70%) ennél a birtokkategóriánál. De nem tesz arról említést, hogy az 5—10 ha.-os birtokok csökkenését az Anerbenrecht okozta, vagy csak elősegítette volna is, Zimmermann sem, a ki pedig idézett értekezésében a legbehatóbban foglalkozik az egyes birtokkategóriák eltolódásának okaival s a ki mint a helyi viszonyok alapos ismerője,³ ezt bizonyára el nem hallgatta volna. De áll mindenestre az, a mire a középbirtok válságát, már fentebb visszavezettük, tudniillik, hogy a változott viszonyok — s ezek közt az is, hogy az örökösársak pénzt követelnek tartás helyett, vagyis a pénzgazdaságra való átmenet, — a leg-súlyosabban éppen a középbirtokra nehezdednek.⁴

Még csak azt akarjuk megjegyezni, hogy a birtokok számának 20 év alatti nagymérvű (+ 9132) emelkedése

¹ Dr. Baross János «Agrár öröklési jog» I. kötet, 316. lap.

² 55. lap.

³ A braunschweigi statisztikai hivatal vezetője.

⁴ L. Zimmermann id. m. 194—195. l.

főleg a községi földek, közlegelők és irtásterületek felosztása folytán állt elő.

A nagybirtokok száma első sorban ott emelkedett, a hol kedvező talajviszonyok (buzatermő, répatermő föld) a birtokok terjeszkedésének kedveztek, míg a parcellabirtokok főleg az ipari fejlődés vidékein szaporodtak. Az újonnan keletkezett 0—1 ha.-os parcellák különösen nem tönkrement kisgazdaságokból keltek életre, hanem azok többnyire ipari munkások által szerzett házhelyek, tehát ezek a parcellák mindmégannyi új birtokost és nem tönkrement régi birtokost jelentenek. Megerősíti ezt a föltevést az is, hogy az újonnan beépített területek statisztikája 1861—1896 között¹ 7836 új építkezést konstatál. Az új 0—1 ha.-os birtokosok számához (7610) tehát az új építkezések száma feltűnően közeljár.

B) Hannover.

I. Gazdasági viszonyok.

A jelenlegi porosz tartomány, «Hannover» mintegy 19 kisebb-nagyobb, valamikor politikailag önálló territoriumból alakult. Ezen territoriumok csak a XIX. század folyamán egyesültek az akkori hannoveri királyság jogára alatt.

A tartomány területének legnagyobb része homokos síkság (Lüneburger Haide), csak a déli részeket (Hildesheim kerülete) foglalja el a Harz-hegység és annak nyúlványai². Ez azonban mindössze 19%-a az egész területnek.

A síkföldből a Geest, a soványföld 73%-ot; a Marsch, a televény termőföld pedig csak 7·3%-ot foglal el. A tartomány talajminőségét a következő adatok jellemzik. Legtöbb a homokos föld: 41%, sok az agyagos föld is: 25·8%, míg e kettőnek keveréke homokos agyag és agyagos homokföld 17%; azonkívül sok a láp és mocsár is: 14·6%.

¹ L. *Zimmermann* id. m. 198. l.

² *Sering* «Die Vererbung des ländlichen Grundbesitzes im Königreich Preussen» VI., Provinz Hannover 4. lap. A következőkben főleg e munka nyomán haladunk.

Hannover 6 kerülete (Regierungs-Bezirk) közül legkevésbé termékeny földje van Lüneburgnak és Osnabrücknek, már jobbak a talajviszonyok Aurich és Stade kerületekben, továbbá Hannoverben, hol pl. a régi Calenberg hercegségben igen termékeny földek vannak, de a legjobb talajt Hildesheimban találjuk, a hol a cukorrépatermelés is nagy lendületet vett.

E különbségek az egyes kerületek népsűrűségében is visszatükröződnek. Így a legritkábban lakott kerület Lüneburg (1 □-km.-re esik 39·32 lakos), a legsűrűbben lakott kerület pedig Hildesheim (1 □-km.-re jut 93·62 lakos) és Hannover (102·28). Ez utóbbinál a nagyobb népsűrűséget a tartományi főváros (Hannover) környékén lévő sok ipartelepre kell visszavezetni. A népsűrűség átlaga az egész tartományban 1 □-km.-en 62·95.

A lakosság legnagyobb része a *szász törzshöz* tartozik; főfoglalkozás az östermelés.

Bár az ipar- és kereskedelemmel foglalkozók száma az utolsó 15 évben itt is rohamosan növekedett, a földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozók száma még az 1895-iki összeírás szerint is abszolút többségben van (51·49%).

A kis Hohenzollerntól eltekintve Hannover, a porosz királyság nyugati részének azon tartománya, hol a mezőgazdasági foglalkozás az iparral és kereskedelemmel szemben leginkább előtérbe lép.

A birtokeloszlási viszonyok kedvezők.

Ha a 0—5 ha.-os gazdaságokat kisgazdaságoknak, az 5—100 ha.-osokat közép- és a 100 ha.-on felülieket nagygazdaságoknak nevezzük, akkor a kisgazdaságok a terület 10·18%-át, a középgazdaságok 83·36%-át és a nagygazdaságok 6·46%-át foglalják el.

A tartomány földjének *legnagyobb része* tehát a *középbirtokokra* esik. A kisbirtok is elég tekintélyes területet foglal el, a nagybirtok azonban meglehetősen háttérbe szorul.

Ha a birtokkategóriákat nem a kiterjedés, hanem a tiszta hozadék alapján állapítjuk meg, akkor is a közepes

gazdaságokra (30—50 tallér¹ tiszta hozadék) a művelhető terület 75,37%-a, a kisgazdaságokra (0—30 tallér tiszta hozadékkal) 12,25%-a és a nagygazdaságokra (500 talléron felüli tiszta hozadékkal) 12,38%-a esik.

A birtokeloszlási viszonyoknak bizonyára nagy érdekük van abban, hogy Hannoverben annak dacára, hogy aránylag kevés az elsőrendű termőföld, általános jólét uralkodik. Jellemző továbbá a viszonyokra az is, hogy — a mint azt az adóösszeírások bizonyítják, — a falusi lakosság szemben a városi lakossággal, a vagyonos osztály nagyobb részét teszi ki Hannoverben mint egyebütt.

Hannover *uralkodó* társadalmi *rendje a parasztság* s e szerint Hannoverre ráillik ez az elnevezés: *parasztország*. Nemcsak hogy a középgazdaságok miud, hanem még ezen felül a nagygazdaságok (100 ha.-on felül) legtöbbje is *parasztbirtokosok* kezén van. Nagybirtokos osztály mint ilyen nem létezik.

II. Történeti fejlődés.

Mielőtt az ez idő szerint érvényes törzsöröklési jogot és a tényleg gyakorlatban lévő birtokátszállási szokásokat tárgyalás alá vennők, röviden ismertetni kívánjuk a régi territoriumok életének azon mozzanatait, melyek a mai jogállapot és szokás kialakulásában közrehatottak.

Hannover területét a történelem előtti időben kelták és finnek lakták. A germánok Krisztus után az I. század közepe táján telepedtek le és pedig nem szétszórtan, tanyákon, hanem bizonyos szervezett csoportok szerint, falvakban. A különféle germán törzsek közt folytatott hosszas háborúság a IV. és V. század folyamán a *szászok* győzelmével végződött. Ezek maradtak uralkodó népe Hannovernek.²

¹ 1 tallér = 3 Mk.

² Lásd a következőkre nézve *Sering* id. munkájának 16. és következő lapjait.

Ebben az időben a lakosság legnagyobb része szabad parasztokból állt, volt azonban már nemesség is (a törzsfőnökök, a kiválók, a vezérek, a gazdagabbak), melynek birtokait rabszolgák vagy félszabadok művelték.

A szokásjogot a IX. században foglalták össze a *lex Saxonum*-ban, mely a földbirtokban a nők kizárásával csak a fiuk öröklési jogosultságát ismerte el. Valószínű azonban, hogy a földet már ezen régi korszakban sem osztották fel egymásközt a fiutódok, hanem egy-egy család birtokát közös gazdálkodásban együtt tartották. Erre mutat az is, hogy a *parasztbirtokok* nagyban és egészben napjainkig *eredeti alakjukban* és kiterjedésükben *fentartott:ik magukat*.

E régi agrárszervezetet a frank királyok hódítása fenekestül felforgatta. A hódítók ugyanis hiveiknek nagy kiterjedésű földterületeket adományoztak és emelték a hadi és igazságszolgáltatási terheket annyira, hogy ezeket a szabad parasztok elviselni nem tudták. Ennek folytán a X. század vége felé *a legtöbb paraszt földesuraság alá került*.

Az uraság ez időben megbízott tisztjei (villicus, villici) által kezeltette úgy a neki oltalom fejében felajánlott, mint a már előbb hűbérben bírt földeket. A parasztok, a kik telkeik tulajdonát átengedték az úrnak, tovább művelték a földeket dologi haszonvételi jog mellett. E haszonvételi jogosultság apáról-fiura szállt, tehát egy-egy paraszt családban örökös volt. E parasztok vagy jobbágyok az első időben személyükre is több tekintetben szolgálai voltak a földesúrnak, a hűbérúrnak. Az egyház befolyása azonban lassanként megszerezte nekik a személyes szabadságot, de cserében elvette tőlük a földhöz tapadó örökös haszonvételi jogot s bérlőket (meier) csinált belőlük.

Igy fejlődött ki az úgynevezett «Meierrecht», mely e majoros jobbágyok és a földesurak közti viszonyt szabályozta. A bérlet határozatlan időre szólt. A ház, a trágya s a termés a majorost illette, mint befektetéseinek és munkájának egyenértéke, de ebből kellett a bér fejében kötelezett szolgáltatásokat teljesíteni.

Ha a majoros elköltözött, a földbe fektetett értékeket, ház, trágya, fásítás stb. el nem vihette ugyan, de éppen ezért a földesúr azokat *megtérítette neki*. Az akkori kezdetleges gazdasági viszonyok mellett ez mindenestre nehézségekkel járt s ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy a majoros és földesúr viszonya *állandó jelleget nyert* s a majoros nemcsak hogy életfogytiglan bírta a földet, hanem *jogát átszállította egyik fiára is*, a ki tovább folytatta a telek művelését.

A XVI. század óta azonban ezen, eleinte tisztán az úr és jobbágy közti magánjogi viszonyba kezd beleszólni az államhatalom, vagyis a fejedelem is. Az akkor bekövetkezett árforradalom és a hadi szolgálat változása arra kényszerítették a földesurakat, hogy a parasztok által fizetett bérszolgáltatásokat emeljék. De a fejedelem ezt nem nézhette közömbösen, mert ugyancsak a paraszt volt az ő jövedelmeinek is a főforrása, hiszen az összes adókat a paraszttelkek viselték. Ha tehát a földesurak jogos téren mozogtak is akkor, midőn a majoros jobbágyok szolgáltatásait emelték s ha ezek többet fizetni nem akartak, őket a telekről ki is helyezték (Abmeierung), mégis ez annyira érintette a fejedelem és a közrend érdekeit, hogy köztekinteteből szabályozni kezdték a «Mairrecht»-et. Többnyire azt mondták ki szabályként a fejedelmek, hogy a szolgáltatásokat önkényesen emelni nem szabad s az Abmeierungot bizonyos föltételekhez kötötték. Ezzel *a bérlet nemcsak tényleg, hanem jogilag is örökössé vált*, vagyis a paraszt után ennek gyermeke örökölte a telek bérletét az azzal járó szolgáltatásokkal együtt. Kifejlődött tehát az a szokás, hogy az elhunyt jobbágy után *a föld egy gyermekre szállt át*, a ki azt mérsékelt becsárban vette át. A bérlet örökössé tétele és az elmozdíthatlanság azonban azt eredményezte, hogy a jobbágyok kezdték a földet sajátjuknak tekinteni s a szükséghez képest azt esetenként felosztották s megterhelték. Ez azonban egyaránt ellenkezett úgy a fejedelem, mint a földesúr érdekeivel. Ezért a XVI. század folyamán egyre-másra keletkeztek rendeletek, melyek megtiltják a job-

bágytelkek szétdarabolását, vagy általában megtiltják, hogy a jobbágy a földesúr háta mögött önkényesen rendelkezék.

A 30 éves háború után bővített formában megújulnak e tilalmak. Így pl. tilos a földesúr írásbeli beleegyezése nélkül a birtokátadó szülőknél ellátást kikötni, a telket vagy annak részeit elidegeníteni. A ki ily ügyletet kötött a földesúr beleegyezése nélkül, annak ügylete semmis volt. Néhol kimondták azt is, hogy a birtokátadó szülő 60 éves kora előtt nem köthet ki magának ellátást, sőt azt is megállapították, hogy a visszavonuló szülőket milyen ellátás illeti meg s hogy ennél többet nem követelhetnek.

A parasztbirtok fogalma ehhez képest akként alakult ki, hogy parasztbirtoknak tekintették azt az adó- és szolgáltatás köteles földet, mely művelőjét az ország (territorium) lakosává tette, de egyszersmind a közterhek viselésére is kötelezte.

A legtöbb territoriumon (hercegség, grófság stb.) a parasztbirtok zárt egésznek képezett, tudniillik annak kiterjedését sem a földesúr, sem a paraszt meg nem változtathatta. A legtöbb, a földet érintő rendelkezések érvényéhez földesúri beleegyezés és bírósági jóváhagyás volt előírva. A földbirtok feloszthatlanságának természetszerű következménye volt az is, hogy a telket a paraszt halála után *az örökösök közt sem lehetett felosztani*. Így tehát ki kellett jelölni az örökösök közül egyet, a ki a gazdaságot tovább vezesse. Minthogy azonban a paraszt, ha előregedett s a köteles szolgáltatásokat nem tudta teljesíteni, a birtokot a terhekkal együtt még életében is gyakran adta át egyik gyermekének, a majdani törzsörököst (Anerbe) már a birtok átadása alkalmával kellett kijelölni s ugyanekkor kellett gondoskodni a szülők ellátása s a többi gyermekek kielégítése tekintetében is.

Minthogy e rendelkezések mindannyian érintették a birtok egységét és teherviselési képességét, azokba a földesúr is beleszólt. Így tehát a törzsörökös kijelölése, a szülők ellátása, a második férj vagyis mostohaapa kezelési jogai (Mahljahre), a törzsörökös testvéreinek kielégítése, sőt a

házassági szerződések kötése is mind a földesúri beleegyezés jogkörébe lett utalva.

Vizont a földesúr nem tagadhatta meg beleegyezését, ha a paraszt akár életében, akár halála esetére a szokásnak megfelelően rendelkezett birtokáról.

E szokás, mely átjátszott a házassági vagyoni jog terére is, nagyjából a következő volt:

Ha a paraszt megházasodott, a házassági szerződésben halála esetére nejére írta a telket, viszont a nő férjének engedte át a pénzből és ingókból álló jegyajándékot, mit a férfi a földbe beruházott. Ha a férfi meghalt, a nő legalább is az Anerbe, a törzsörökös nagykorúságáig saját jogán kezelte tovább a birtokot. Ha az özvegy nő újból férjhez ment, a házassági szerződésben a második férj kapta a birtokkezelési jogot, ő pedig jegyajándékot adott a nőnek, a mit ismét a földbirtok felszerelésére, javítására fordítottak. A törzsörökös nagykorúságával, a második férj vagyis mostohaapa birtokkezelési joga megszűnt. A második férj vagyis mostohaapa ezen kezelését nevezték «Interims-wirtschaftnak» = időközi kezelésnek.

A paraszt és felesége, ha előregedtek, rendszerint még életükben átadták a földet a törzsörökösnek és maguknak ellátást kötöttek ki. Ez többnyire lakásból és természetbeni ellátásból állott.

A telek azonban még akkor is osztatlanul maradt meg az elhunyt paraszt családjában, ha az illető intézkedés nélkül halt meg, mert a telket felosztani nem volt szabad. Ezért mondták: «*a parasztnak csak egy gyermeke van*».

Anerbe, törzsörökös néhol a *legidősebb fiú*, másutt a *legfiatalabb fiu* lett, ha fiuk nem voltak, a legidősebb leány. Néhol az apa szabadon választhatta ki a törzsörököst gyermekei közül, másutt e jog a földesurat illette.

Ha a birtok átadási szerződéssel szállt át a törzsörökösre, akkor a szerződés megállapította a többi gyermek kielégítését is. Ily kielégítés (pénz és ingóságok, pl. bútorok, házifelszerelés, háziállatok, gabona stb.) azonban *tulajdonképen csak az allodialis vagyontól* illette meg a törzsörökös

testvéreit, mert csak ez volt a paraszt teljes tulajdona, s halála esetén csak ez képezte a tulajdonképeni örökséget. Maga a paraszttelek a földesúré volt, azt tehát a gyermekek nem is örökölhették, hanem annak a művelésében, használatában a törzsörökös követte apját, ezzel kötelezettséget vállalva a földesúri és egyéb szolgáltatások teljesítésére is. Minthogy azonban a parasztbirtokoknak egyik első rendeltetése a paraszt és családja eltartása volt, a min a birtokos halála nem változtatott, a törzsörökösnek kötelessége volt az eltartásra szoruló családtagokat, tehát kiskoru testvéreit, továbbá a betegeket és nyomorékokat az udvarban eltartani.

Ilyen módon, akár a szülő életében, akár annak halála után állt be a birtokutódlás, a törzsörökösnek két irányban voltak kötelezettségei testvéreivel szemben: 1. az allodialis vagyontól (ház, gazdasági felszerelés, ingóságok értéke) részüket ki kellett adni; 2. a jobbágytelek átvétele fejében a kiskorúakat eltartani, kitaníttatni, a betegeket, nyomorékokat pedig azontúl is a szükséghez képest eltartani (aszyl-jog) kellett.

Valószínű, hogy eleinte az allodialis vagyon részeit a gyermekek természetben felosztották egymás közt. Midőn azonban a földesúr felismerte azt, hogy ezzel a jobbágytelek értéke és hozadéki képessége nagymértékben csökken, akkor oda kényszerítette az osztozkodókat, hogy az allodiumon ne természetben, hanem csere- vagy pénzértékben osztozzanak.

Természetes, hogy ez volt a törzsörökös érdeke is, mert ha a gazdasági eszközökön, állatokon, vetőmagvakon stb. testvéreivel megosztott, akkor a rendes gazdálkodás folytatásában megakadt.

A szokás tehát oda módosította a testvérek jogát, hogy ezek az allodiális vagyontól is csak értéket követelhettek, vagyis a természetbeni osztály helyett követelési jogot nyertek. E követelési jog rendszerint a jegyajándék (Brautwagen, Brautschatz) formájában nyert kielégítést, a mit ha a testvérek házasságkötésük alkalmával kikaptak, távozniuk is kellett a szülői udvarról.

A vázolt jogfejlődés csak az általános irányzatot tünteti fel, de teljességre nem tarthat számot. A kisebb-nagyobb territoriumok mindegyikén voltak bizonyos sajátságok, melyek a birtokátszállás módjára s a kapcsolatos kérdések megoldására egy vagy más irányban befolyást gyakoroltak.

Így pl. voltak területek (Osnabrück hercegség, Münster, Lingen és Bentheim grófságok), a hol a régi értelemben vett jobbágyság sokáig, egészen a XVIII. századig fentartotta magát. Itt a paraszt nem változott át bérlővé, hanem «eigenbehörig» maradt s cselekvőképessége bizonyos tekintetben korlátolva volt, pl. nem volt végrendekezési joga. Ha az «eigenbehörige Bauer» meghalt, a földesúrnak joga volt néhol az ingókra általában, másutt az állatállomány $\frac{1}{4}$ részére.

Törzsörökös a *legfiatalabb* fiú, illetve leány volt, a többi gyermekek eltartást, illetve asyllumot élveztek s bizonyos ingóságokból kielégítést is kaptak, többnyire a jegyajándék formájában.

A földet évi hozadéka alapján becsülték meg s a becsérték $\frac{1}{3}$ -át vették tiszta hozadéknak. Mint előnyösítést (Voraus) azonban a lakóházat, kertet és udvart nem vonták be az általános becslésbe, hanem azt előre a törzsörökös kapta. A hozadékból leszámították az adóssági kamatok és az állandó évi terhek tőkésített összegét. A fennmaradó összeg 5%-al tőkésítve képviselte a felosztandó vagyoneértéket, de ebből is a törzsörökös két részt kapott.

Az Anerbe tehát ez eljárás szerint óriásilag és több ízben volt előnyösítve, úgy hogy a Meierrecht alá tartozó és az eigenbehörig telkek átszállása közt gyakorlati különbség alig volt. Igaz ugyan, hogy elvben a majoros birtoknál a testvérek *csak az allodiumból*, itt ellenben *az egész vagyomból* kaptak örökreszt, de ez utóbbi esetben a törzsörökös sokszorosan ismétlődő előnyösítése nem igen juttatott többet a testvéreknek annál, a mi a majoros gyermekeinek az allodiumból jutott.

További különbség volt a két fajta birtok közt az, hogy a Meierrecht alá tartozó birtoknál a földesúr nem részesedett a paraszt ingóságaiban, úgy mint az eigenbehörig telkeknél.

Mindkét birtokátszállási szokás egyezett azonban abban, hogy a jobbágybirtok *együtt maradt* s a törzsörököst az örökös társaknak járó *kielégítésekkel nem terhelték meg túlságosan*.

A szokás tehát lényegében egyforma volt s egyaránt megfelelt a parasztcsalád, a földesúr s a fejedelem érdekeinek.

A család fenmaradása a birtokkal együtt biztosítva volt, a földesúr életerős gazdát kapott jobbágytelkére s a fejedelem biztos adóalapot s katonaaanyagot nyert az egészséges parasztsztyályban.

A három érdek összetalálkozásából tehát azt kell következtetni, hogy a törzsöröklés létrejöttében *mindhárom tényező* közreműködött.

A fejedelmet és földesurat kétségkívül anyagi, fiskalitási szempont is készítette az Anerbenrecht olyatén szabályozására, a mint az tényleg történt, de nemcsak ezek az érdekek, hanem az akkori idők szociálpolitikája is közreműködött ebben.

Már akkor belátták az eladósodás és eldarabolás veszélyeit s az öregek, gyámoltalanok és kiskorúak ellátása, szóval a szegényügy egy része is ily módon nyert legmegfelelőbb megoldást.

A «Meiergüter» és «eigenbehörigen Güter» mellett voltak végül — bár csekély számmal — szabad parasztbirtokok is, melyeket a parasztlak teljes tulajdonúl bírtak.

Minthogy ezekre is kiterjedt a feldarabolási tilalom, ezek is csak egy örökösre, a törzsörökösre szálltak át s ennek következtében ezeknél is nagyjából ugyanolyan Anerbenrecht fejlődött ki, mint a többi, csak félig szabad birtoknál.

A fejlődés menetéből világosan azt látjuk, hogy a parasztbirtokok öröklési átszállására vonatkozó szabályozásokban az állam joga mindig jobban és jobban előtérbe lépett. Ezért voltak a szabad parasztbirtokok is alávetve a feldarabolás tilalmának. A földesurak lassanként járadékirtokosokká lettek; az azelőtt magánjogi földesúri viszony átalakult lényegében közjogi viszonyná.

Mikor a XIX. század folyamán felszabadították a jobbágságot, a feloszthatlanságot és a különleges öröklési jogot érvényben hagyták.

Hannoverben 1831-ben szabályozták a jobbágymegváltást. Az erről szóló 1831. november 10-ki rendeletben¹ azonban kimondták, hogy a felszabadult jobbágyok *rendelkezési képessége* ugyanolyan megszorításoknak marad alávetve, mint a minők ugyanazon vidék szabad parasztjaira nézve érvényesek.

A törzsöröklést tehát, mely akkor még a rendelkezési képesség megszorításának egyik folyománya volt, nem a jobbágyterhek részének tekintették, nem egy olyan intézménynek, mely a földesúrnak járó szolgálmányokkal volt összefüggésben, hanem közjogi jellegű intézménynek, melyre a földesúr és jobbágy közti viszony magánjogi részének, a szolgáltatásoknak megváltása befolyást nem gyakorolhat.

Az idézett 1831-ki rendelet világosan kimondta, hogy a földbirtokban való öröklést, a törzsörökös előnyösítését, a többi gyermekek kielégítését s a földbirtoknak életben való átadása esetén a szülők ellátását stb. illetőleg, jövőben is éppen úgy, azon szabályok szerint kell eljárni, a melyek a felszabadításig érvényben voltak. A változás csak az volt, hogy a birtokra vonatkozó szerződések jóváhagyása a földesúrról a politikai hatóságra szállt át. A közigazgatásnak erre vonatkozó jogait egy 1857-ki törvény közelebbről szabályozta.

A rendelkezési szabadság illetéu megszorítását — hosszas tárgyalások után — csak 1873-ban törölték el.² Ezt maga a hannoveri tartományi gyűlés kívánta, azt hozva fel okul, hogy e korlátozásokat az érdekeltek nyügnek érzik, hogy az engedélyeket rendszerint amúgy is megadják s hogy a parasztbirtokok együttmaradását eléggé biztosítja

¹ Hannoversche Gesetzsammlung 1831. 209. l.

² Telekkönyvi törvény 1873. május 28-ról (Hannoversche Gesetzsammlung 253. lap).

egyrészt a gazdasági célszerűség, másrészt a parasztek szokása és életnézete.

De ugyanaz a tartományi gyűlés, mely a rendelkezés szabadságát kívánta, a leghatározottabban állást foglalt az Anerbenrecht mellett főleg akkor, midőn a porosz kormány 1871-ben törvényjavaslatot készített a törzsöröklés eltörlésére. A tartomány közigazgatási hatóságai is a javaslat ellen nyilatkoztak. Sőt maga a tartományi gyűlés dolgozott ki egy javaslatot 1873-ban a törzsöröklés fentartása és szabályozása iránt.

Ennek a tervezetnek alapján jött létre az 1874. évi június 2-ki törvény, mely a Hannoverben ez idő szerint érvényes törzsöröklési jogot szabályozza.

III. A jelenleg érvényes törzsöröklési jog.

Mint fentebb láttuk, Hannoverben 1874 előtt a parasztbirtokok törvényi (intestat) öröklési joga, nagyobb részben szokásjogi alapon, Anerbenrecht volt.

Miután a hannoveri királyság 1866-ban megszűnt és Hannover porosz tartomány lett, a porosz kormánynak az volt a terve, hogy a parasztbirtok különleges öröklési jogát megszünteti és az általános öröklési jogot a parasztbirtokra is kiterjeszti.

Viszont a tartománygyűlés és az érdekelt lakosság ragaszkodott a törzsörökléshez.

Az 1874-ki törvény kiegyezés e két ellentétes törekvés között. E szerint Hannoverben, mint általános érvényű öröklési jog megszűnt a régi intestat Anerbenrecht, de saját birtokára nézve életbe léptetheti azt — modern formájába öntve — minden egyes parasztbirtokos.

Az 1874. évi június 2-ki törvény rámutat a fejlődésnek erre a menetére, midőn 1. §-ában kimondja, hogy az általános jogtól eltérő rendelkezési korlátok megszüntettetnek, 4. §-ában pedig kimondja, hogy ezentúl az általános jog lesz érvényes, eltekintve a parasztbirtokra érvényes különös jogtól, melyet éppen az 1874-ki törvény foglal össze.

Ez a hannoveri törvény typusa a közvetett — indirekt¹ — (mittelbares Anerbenrecht) törzsöröklési jognak. Erre a mintára készültek a törzsöröklési törvények Lauenburg (1881), Westfália (1882), Brandenburg (1883), Szilézia (1884). Schleswig-Holstein (1886) és Cassel (1887) porosz tartományok részére.

A közvetett (indirekt, mittelbares) törzsöröklés lényege az, hogy *a törzsöröklés csak a rendelkezésre jogosított birtokos erre irányított akaratkijelentése folytán áll be.*

Ehhez a rendszerhez tartozik a hannoveri törvény, mert szerinte a törzsöröklés csak azon birtokokra terjed ki, a melyek a külön e célra nyitott lajstromba (törzstelekkönyvbe «Höferolle») bevezettetnek (5. §).

A lajstromba való bevezetés tehát mintegy subiectiv — személyi — feltétele annak, hogy a törzsöröklés érvényesüljön.

Másik, obiectiv — tárgyilagosa — feltétele a törzsöröklésnek az, hogy a birtok bizonyos sajátságokkal birjon. A hannoveri törvény szerint ugyanis csak az a földbirtok jegyezhető be a törzstelekkönyvbe, mely: 1. *mezőgazdasági célra szolgál,* 2. *lakóházzal van ellátva.*

A törvény eredetileg csak a tulajdonképeni parasztbirtokokra készült s azért csak azon birtokok voltak bevezethetők e törvény alapján a Höferolle-ba, melyek 1874 előtt szokásjogi alapon Anerbenrecht alá tartoztak. Az 1880. évi február 24-ki² és az 1884. évi február 20-ki³ novellák azonban ezen korlátozást eltörölték, s-ez idő szerint nemcsak a parasztbirtokok, hanem a többi birtokok is hármikor bevezethetők a törzstelekkönyvbe. Az eredetileg csak egy

¹ Az ellentétet a törzsöröklés két nagy rendszere között, a közvetlen — közvetett, direct, — indirect, unmittelbares — mittelbares megjelöléssel lehet kifejezni. A közvetlen törzsöröklésre a kötelező (obligatorius) elnevezés nem megfelelő azért, mert a közvetlen törzsöröklés még éppen nem jelenti azt, hogy az öröklés csakis a törzsöröklés szabályai szerint történhetik, hogy tehát az az örökhagyóra és örökösökre nézve kötelező.

² Gesetz-Sammlung 1880 Nr. 10. 87. lap.

³ Gesetz-Sammlung 1884 Nr. 8. 71. lap.

bizonyos birtokkategorióra (parasztbirtok) készült törzsöröklés ezzel ki lett terjesztve az összes, lakóházzal ellátott mezőgazdasági birtokokra. Csak a hitbizományi, vagy ehhez hasonlóan megkötött (Lehn-, Stamm- und Rittergüter) birtokok képeznek e tekintetben kivételt (24. §).

Ha egy birtokot a tulajdonos a törzstelekkönyvbe bejegyeztetett, a bejegyzés érvénye, tehát a törzsöröklési jog hatálya a következő tulajdonosokra, illetve azok örököseire is kiterjed és tart mindaddig, míg a birtok a lajstromból ki nem töröltetett (9. §).

A törzsöröklésnek az a célja, hogy a birtokot, mint egységes egészet összetartsa, ezért a törvény kimondja (11. §), hogy a törzstelekkönyvbe bejegyzett udvarhoz (Hof) külön megjelölés vagy bejegyzés nélkül is hozzátartoznak mindazon birtokdarabok, földek (Grundstücke), melyek a tulajdonos udvarával gazdaságilag egy egészet, egy birtokot alkotnak.

A bejegyzéssel továbbá a törzsöröklés nemcsak az udvarra és birtokra, hanem a birtok alkatrészeire¹ és tartozékaira is hatályos lesz. Így az udvarhoz, birtokhoz számítja a törvény az ahhoz fűződő jogosítványokat, az épületeket, kerteket, fákat, a faizást és a gazdasági felszerelést (állatok, gazdasági és házi eszközök, trágya. 12. §).

Ha a birtok tulajdonosa meghal és utána több ivadék maradt, a törzstelekkönyvbe bejegyzett birtok tartozékaival

¹ Ezt ugyan fölösleges volt külön kimondani, sőt az alkatrészeket (épület, fák) külön felsorolni, mert a földbirtok alkatrészei eo ipso osztoznak a földbirtok jogi sorsában. Úgy látszik, hogy itt a törvény nem tudta helyesen elválasztani egymástól az alkatrész és a tartozék fogalmát, azért sorolta fel a 12. §-ban a «Zubehör» gyűjtőneve alatt úgy az alkatrészeket (épület, fák) mint a tartozékokat (eszközök, állatok, trágya). Megjegyzendő különben, hogy a tartozéknak (Zubehör) az Anerbenrecht szempontjából való meghatározása a NBPT. szempontjából is a partikuláris tvhozás számára maradt fentartva (Életbeléptetési törvény 64. cikke) s ezért a hannoveri Anerbenrecht szerint most is az a birtok tartozéka, a mit az 1874-ki törvény 12. §-ban felsorol, nem pedig csak az, a mit a NBPT. 97. és 98. §§-ban az ingatlan tartozéka alatt ért. (Niedner «Einführungsgesetz» 146. lap.)

együtt *egy ivadékára száll át*. Ez a törzsörökös ivadék (leszármazó) az örökség megszerzésével azonnal megszerzi a birtok és tartozékainak tulajdonát is. A törzsörökös tehát nemcsak az örökségi osztály alkalmával kapja meg a birtokot, ő arra nem igényt, nem csupán követelési jogot szerez a szülő halálával, hanem örökösársai elkerülésével a birtok tulajdona egyenesen ő reá száll át.¹

Törzsörökös azonban csak az örökhagyó ivadéka, leszármazója lehet, tehát a hannoveri törvény szerint a törzsöröklés az oldalágra nem terjed ki (13. §).

Az ivadékok közül a *legidősebb fiú* («Anerbe»), ha pedig fiúk nincsenek, a *legidősebb leány* («Anerbin») a törzsörökös. A legidősebb fiúnak, illetve leánynak mindkét nemű ivadékai megelőzik az örökhagyó fiatalabb fiai, illetve leányait (14. §). Tehát az örökhagyó elhunyt legidősebb fiától való leányunokája, ha fiunokák nincsenek, elviheti a birtokot az örökhagyó másodszülött fia elől. Látjuk tehát, hogy a fiágiság elve csak az első parentelában van keresztülvive, azontúl már az elsőszülöttség előjoga révén az elsőszülöttnék fiú- vagy leánygyermekai bírnak elsőbbséggel nemre való tekintet nélkül. A birtok tehát nőágra szállhat már a második parentelában még akkor is, ha az örökhagyó többi fiai révén a fiágon maradhatott volna.

Az örökhagyó édes gyermeke és annak ivadékai megelőzik a fogadott gyermeket és annak ivadékait, szintűg törvényes gyermekek a törvényteleneket.

Az utólagos házasság által törvényesített gyermekek a törvényesekkel egy tekintet alá esnek.

A törzstelekkönyvbe bejegyzett birtok tehát együtt marad és egy örökösnek jut. Ez a törzsöröklésnek egyik sarkalatos tétele; a másik, ezzel egyenrangú pedig az, hogy az így együtt maradt birtok becsértékéből az örökös társak csak annyit kapnak kielégítésképen, a mennyi a birtokból annak megrontása nélkül kifizethető.

¹ Mint egy «legatum per vindicationem» (*Niedner* «Einführungsgesetz» 146. l.)

A hannoveri törvény ez elvet szem előtt tartva a birtok túlságos megterhelésének azzal kívánja elejét venni, hogy: 1. ennek becsértékét alacsonyan állapítja meg, 2. hogy az így megállapított becsértékből egy harmadot előnyösítés (Voraus) gyanánt a törzsörökösnek juttat s az örököstársak csak a két harmadon osztoznak.

A birtok becsértékének megállapítása a következőképen történik:

A birtokot és tartozékait¹ mint az épületeket, jogosítványokat, faizást, kerteket és fákat azon évi *tiszta hozadék* alapján becsülik fel, melyet az a becslés idején folytatott művelés és rendes gazdasági kezelés mellett nyújt.

Az épületek, a mennyiben lakás és gazdálkodás céljaira szolgálnak, külön nem becsültetnek fel, egyébként pedig azon haszon alapján vétetnek fel, melyet bérbeadás útján vagy más módon hajtanak.

Az így kiderített évi hozadékból a birtokon nyugvó telki terheket és szolgáltatásokat hozzávetőlegesen megállapított évi összegükben kell leszámítani. Ellenben a birtokot terhelő jelzálogi adósságok fejében itt nincs helye levonásnak.

Az ily módon kiszámított évi hozadékot — annak húszszoros összegét véve — tőkésítik.

Ehhez a tőkéhez hozzáadják a gazdasági felszerelésnek forgalmi középértékét.

Végre a birtoknak így megállapított összértékéből leszámítják a birtokot átmenetileg terhelő ellátások és járadékok valószínű tartamának megfelelően tőkésített összeget.

Az ekként kiderített tőke képviseli a birtok *becsértékét* (15. §).

Az öröklési osztálynál a törzsörököst illető birtok helyébe, annak a fentiek szerint kiszámított becsértéke lép.

Az adósságokat első sorban az örökhagyó egyéb vagyonának terhére elégítik ki. A mi adósság még ezenfelül

¹ Kénytelenek vagyunk e helyütt a törvény terminológiáját követni. Már föntebb megjegyeztük, hogy a tv. alkatrészeket is tartozékoknak nevez.

marad, azt a törzsörökösnek kell mint egyedül felelős adós-
nak átvenni. Ebben az esetben azonban a törzsörökös által
átvett adósságokat az öröklési osztálynál a birtok becsérté-
kéből levonják (16. §).

Látjuk tehát, hogy a birtok becsértékét egyrészt a
hozadék alapján fogatosított becslésnél, másrészt az adós-
ságoknak levonásánál, illetve a többi vagyon terhére való
felszámításánál fogva alacsonyan állapítja meg a törvény.

A törvénynek a birtok együtttartására célzó intézke-
dése azonban ezzel még nincs kimerítve.

A törzsörökös ugyanis a birtoknak nem egész becs-
értékén, hanem csak $\frac{2}{3}$ részén osztozik örökös társaival,
 $\frac{1}{3}$ részt mint előnyösítést (Voraus) megtart magának (16. §.).

Az elmondottak illusztrálásául szolgáljon például egy
birtok, melynek évi tiszta hozadéka az állandó évi terhek
levonása után 3000 Mk.

Ennek 20-szorosa (15. §.) --- --- --- --- --- 60000 Mk.

Leltári tárgyak forgalmi értéke (15. §.) + 10000 »

Összesen 70000 Mk.

Levonva ebből az időleges terhek (pl.

Leibzucht) tőkésített összegét (15. §.) --- --- 6000 Mk.

Marad 64000 Mk.

Ebből le kell vonni azt az adósságot, mely
az örökhagyó után maradt egyéb vagyonban
fedezetet nem talált (16. §.) s mely például --- 50000 Mk.

Marad mint felosztandó érték 14000 Mk.

Tegyük fel, hogy 3 örökös osztozik, a
törzsörökös előre kap $\frac{1}{3}$ részt mint «Voraus»-t
(16. §.) --- --- --- --- --- 4666 $\frac{2}{3}$ Mk.

Marad 9334 $\frac{1}{3}$ Mk.

Ezen a 9334 $\frac{1}{3}$ Mk. értéken az örökösök, az Anerbe-vel
együtt, tehát hárman osztoznak (16. §.).

Ennélfogva az Anerbe része lesz 4666 $\frac{2}{3}$ Mk. + 3111 $\frac{1}{3}$ Mk.

Egy Miterbe része pedig lesz --- --- --- --- --- 3111 $\frac{1}{3}$ Mk.

Ha az örökhagyó után több birtok maradt, akkor
ezek mind csak az esetben jutnak egy ivadéknak (leszár-

mazónak) mint törzsörökösnek, ha az örökhagyó halálakor a birtokok egy és ugyanazon udvarról lettek kezelve, vagyis ha azok az örökhagyó kezében egy gazdasági egészet, gazdasági értelemben egy birtokot alkottak.

Ha ellenben a birtokok külön kezelés alatt álltak, akkor az ivadékok meghivatásuk sorrendjében választhatnak maguknak egyet-egyet a birtokok közül. A kiválasztott birtokot az illető ivadék a leírt módon megállapítandó becsértékben, tehát törzsörökös gyanánt veszi át (20. §.).

Mindezek a szabályok természetesen csak subsidiáriusak, vagyis csak az esetben érvényesülnek, ha az örökhagyó másként nem intézkedett. Az örökhagyó azonban, — bár birtoka a Höferolleba be van jegyezve — végrendeletben, bíróilag vagy közjegyzőileg hitelesített, vagy végre sajátkezüleg irt és aláírt okiratban¹ elrendelheti, hogy birtoka ne a törzsöröklés szabályai szerint szálljon át örökösire, a törvénytől eltérőleg állapíthatja meg a birtok értékét, ivadékai közül más törzsörököst jelölhet ki s az Anerbe előnyösítését is másként szabályozhatja (17. §.).

A törzsörököst *mint köteles részre jogosultat*² is megkülönbözteti a törvény a többi örökösök között, mert a törzsörökös köteles része sokkal nagyobb, mint a többi örökösök köteles része. Bármiként is intézkedett ugyanis az örökhagyó, a törzsörökösnek legalább is azt a köteles részt kell megkapni, melyet az általános öröklési jog a leszármazónak ad. Ez pedig a NBPT. szerint a törvényi osztályrész értékének a fele. A többi köteles részre jogosultak köteles része már nem az általános jog, hanem a hannoveri törzsöröklési jog alapján kiszámított törvényi örökrésznek a fele.

A törvény tehát még az örökhagyó rendelkezésével szemben is védi a törzsörököst és még ebben a rendkívüli

¹ Testamentum holographum. Ezzel a hannoveri törvény megelőzte saját korát. A testamentum holographumot az általános jogba csak a NBPT. ültette át. (2231. §. 2-ik bekezdés.)

² A törzsöröklési jognak a köteles rész kiszámítására vonatkozó különleges szabályai a NBPT. dacára is érvényesek. L. *Frommhold* «Das Erbrecht des Bürgerlichen Gesetzbuchs» 281. l.

estben is aránylag ugyanannyival többet kap a törzsörökös a többi örökösnel, mint a mennyivel több jut neki intestat öröklés esetén.

De látjuk a törvény ezen rendelkezéséből azt is, hogy az örökhagyó az által, hogy végintézkedés útján a törzsörökös által kifizetendő összegeket a törzsöröklési jog szerint már amúgy is alacsonyan megszabott tételek felére szállíthatja le, a birtok megtartását még rendkívüli körülmények közt is (pl. nagy adóssági teher mellett is) lehetővé teheti.

A köteles részre való tekintettel még két fontos intézményt is érint a törvény. Az egyik a törzsörökös szüleinek haszonélvezeti joga, a másik az «Asylrecht». Mindketőt a régi «Meierrecht»-ből vette át a hannoveri törvény.

Ha ugyanis az örökhagyó úgy intézkedett, hogy a törzsörökös édesatyja élethossziglan, vagy a törzsörökös édes anyja a törzsörökös nagykorúságáig használja és kezelje a birtokot, ezt a rendelkezést a köteles rész megsértése címén sem a törzsörökös, sem a többi örökösök meg nem támadhatják (19. §.).

Az «Asylrecht» pedig feljogosítja a törzsörökös testvéreit, hogy nagykorúságukig a szülői udvarban maradhassanak, illetve szükség, szerencsétlenség esetén ott később is menedéket találjanak.

A hannoveri törvény ezen — sociálpolitikai szempontból rendkívül fontos — intézményeket nem szabályozza a maguk teljességében. Nem állítja fel a szabályokat, melyek törvényi (intestat) öröklés esetén, vagy az örökhagyó erre vonatkozó rendelkezése hiányában érvényesek.

A törvény mindössze azt mondja ki, hogy az örökhagyónak azon rendelkezését, mely a törzsörökös édes atyjának élethossziglani, az édes anyának pedig a törzsörökös nagykorúságáig tartó haszonélvezetet biztosít, illetve az örököstársak kielégítését ezek nagykorúságáig kitolja és «Asylrecht»-et statuál, a köteles rész megsértése címén nem lehet megtámadni.

Hogy a túlélő házastárs kezelési jogát s az örököstársak neveltetését és eltartását csak ilyen módon, vég-

intézkedés esetére szabályozták, annak az az oka, hogy bíztak a régi szokásban, mely ezeket az intézményeket századokon át fentartotta és fentartja ma is a hannoveri parasztbirtokosság körében.

Egyáltalában az 1874-ki törvény egész létét a *törzsöröklés szokásának* köszönheti. Erre támaszkodik a törvény s viszont ennek fentartása, konzerválása a törvény célja.

Hogy a parasztbirtokok átszállása ez idő szerint is nem a törvény, hanem a szokás által szentesített szabályok szerint történik és hogy ebben a birtokátadási szerződések milyen fontos szerepet játszanak, azt látni fogjuk a következő fejezetben.

A birtokátadási szerződések (Übergabevertrag) jelentőségét a törvény is kiemelte azzal, hogy a birtokos jogát, mely szerint vagyona fölött a jövőben bekövetkező öröklésre való tekintettel élők közti szerződéssel intézkedhetik, — kifejezetten fentartotta (23. §.).

A most ismertetett hannoveri törzsöröklési törvénynek határozottan nagy külső sikere volt, mert már a törzstelekönyv (Höferolle) megnyitása utáni első időszakban — 1875 január 1-től július 1-ig — a bejegyezhető parasztbirtokoknak legnagyobb része tényleg bejegyeztetett a törzstelekönyvbe. Az érdekelt társadalmi rend a parasztság tehát a maga részéről megszavazta, elfogadta és életbe léptette a régi idők hagyományaként szívéhez nőtt törzsöröklést.

A bejegyezhető birtokoknak több mint 60% -át vezették be rövid idő alatt a Höferollekba.

Ez a siker azonban nem a törvénynek, és különösen nem az általa képviselt közvetett (indirekt, mittelbares) törzsöröklési rendszernek az érdeme. Hannovert kivéve, a többi porosz tartományban ez a rendszer sehol nem is vált be.

Az 1874-iki törvényvel Hannoverben bevezetett közvetett, lajstromos törzsöröklési rendszer csakis a helyi politikai viszonyoknak köszönheti sikerét.

Hannover bekebelezése után ugyanis a porosz kormány a különleges hannoveri parasztoröklési jogot is meg

akarta szüntetni; a törzsöröklés fentartását tehát a detronizált királyi házhoz hű welf-párt a hannoveri lokalpatriotizmus ügyévé tette s midőn sikerült az 1874. évi törvényt kieroszakolni Berlintől, akkor meg kellett mutatni a porosz kormánynak, hogy a parasztság mennyire ragaszkodik még a közvetett törzsörökléshez is. Ezért széleskörű agitáció indult meg azzal a jelszóval, hogy Hannover földjét meg kell oltalmazni az ellenszenves poroszok inváziója ellen, be kell jegyeztetni a birtokokat a Höferollekba, hogy így azok a hannoveri családok kezén maradjanak.

De felkarolták az ügyet a hivatalnokok, lelkészek és tanítók is, a kiknek buzgólkodása a hannoveri parasztság műveltségénél és észbeli tehetségénél fogva termékeny talajra talált.

Maga a porosz kormány sem idegenkedett attól, hogy a törvény kellő végrehajtásával az erőteljes parasztság konzerváltassék. Így a hatóságok és bíróságok mindent megtettek arra nézve, hogy a törzstelekkönyvbe való bejegyzést később is hozzáférhetővé tegyék, hogy a jelentkezést megkönnyítsék.

E sorok írója olvasott a «Höferolle»-ről (törzstelekkönyv, lajstrom) a hannoveri Amstgerichten (járásbíróság) vezetett iratcsomóban (Generalacte) egy 1877. évi november hó 7-ről kelt igazságügyminiszteri rendeletet, mely felhívja a bíróságokat, hogy minden előforduló alkalommal, — de különösen a telekkönyvek átalakításánál, — figyelmeztessék a birtokosokat a törzstelekkönyvre és annak jelentőségére. Ha egy faluból tömegesen jönének bejelentések a Höferolle-ba és a bejelentők a költségeket készek viselni, akkor a bíróság tűzzön ki határnapot és szálljon ki a helyszínére a Höferolleba való bejegyzések fogyanatosítása végett.

A Höferollet vaskos, kemény táblába foglalt kötetekben vezetik. A hannoveri járásbíróságnál egy-egy kötetbe nyolc község van összefoglalva.

A Höferolle rovatai a következők:

1. folyószám,
2. házsám,
3. telekkönyvi adatok,
4. birtok körülírása,
5. bevezetés,
6. törlés,
7. megjegyzések.

A Höferolle kötetekből egész terjedelmében lemásolt mintalap a következő:

Hannoveri járásbiróság, IX. osztály.

Törzstelekkönyv.

I. kötet

a következő községekről:

<p>a) Bothfeld,
c) Kl.-Buchholz,
e) Hainholz,
g) List,</p> | <p>b) Gr.-Buchholz,
d) Lahe,
f) Herrenhausen,
h) Wahrenwald.</p> |
|--|--|

Bothfeld község.

15. lap.

Sorszám	Házsám	Telekkönyvi szám	Az udvarbirtok megnevezése	Bevezetés	Törlés	Megjegyzések
				a tulajdonos kérelmére		
7	1		Vollmeierhof	1. július 1875. Wolfmann Eduard Vollmeier Bothfeldben. X. Y., s. k. Járásbíró.		Az 1874. évi június 2-ki törvény 11. §-a értelmében a bejegyzett udvarbirtokhoz tartoznak a tulajdonos által hozzávásárolt földek is.

Az átlapozott kötetekben törlés sehol sem volt. Egyáltalán ezidő szerint úgy a bevezetések, mint a törlések ritkaság számba mennek. A ki egyszer bejegyeztette a birtokát, — az többé onnan ki nem törölteti, — a ki pedig annak idején az általános bevezetés korszakában nem tartotta szükségesnek birtokát bejegyeztetni, az utóbb sem barátkozik meg a Höferolleval. Innen is látható, hogy a bejegyzés nem bír a végrendelet alkotás jellegével — a birtoknak a Höferolleba való bevezetése vagy törlése nem függ a birtokos egyéniségétől, — az nem ingadozik a birtokos személyében beállott változások szerint, hanem a bejegyzés az intestat Anerbenrecht rendszerébe, a bejegyzés az általános intestat öröklési jog rendszerébe való belépést jelent. Úgyszólván valamennyi birtok az első bejegyzési határidőben, 1875. január 1-től július 1-éig lett bevezetve; ez időpontig a bejegyzés ingyenes volt. (Törvény 25. §.)

1879-ben az igazságügyminister felhívta a bíróságokat, hogy mutassák ki, hány bevezetés és hány törlés fordult elő a Höferolle életbeléptetése óta. A hannoveri járásbírósnak ezen rendeletre készített kimutatását a «Generalacte»-ből e sorok írója lemásolta, s e szerint a bíróság területén bevezethető 1760 birtok közül 1875 jan. 1-től 1879 aug. 31-ig bevezettetett összesen 1264; időközben töröltetett 6 birtok. Megjegyzendő, hogy a bejegyzések nem az 1875-től 1879-ig terjedő időközben történtek, hanem úgyszólván mind még 1875-ben. E négy év alatt mindössze 6 törlés fordult elő. A fenti adatok szerint a hannoveri járásbírósnak területén, a birtokoknak 72%-a lett bejegyezve, a mi annál figyelemreméltóbb a tartományi körülbelül 90%-os átlaggal szemben, mert a nagy város környékén rendszerint parcellás művelés divik és a nagyváros közelsége a házyománnyos szokások fenmaradásának sem kedvez.

A bejegyzések és törlések csekély forgalmát bizonyítja a következő kimutatás is, mely 1894-től kezdve, igazságügyministeri rendeletre, évről-évre feltünteti a bejegyzések és törlések számarányait. Az itt következő kimutatás a hannoveri járásbírósnak területéről szól:

Év	Bevezet- tetett	Törölte- tett	Az év végén maradt bevezetve	Jegyzetek
1894.	—	1	1312	
1895.	3	1	1314	
1896.	—	1	1313	
1897.	4	2	1315	
1898.	—	1	1314	
1899.	2	—	1316	
1900.	2	5	1313	

A bejegyzések száma tehát, lehet mondani — állandó, — vagyis azoknak száma, kik az intestat törzsöröklést helyeslik, a törvény életbe lépte óta alig változott és még a kimutatható csekély változás is az Anerbenrecht mellett szól, a mennyiben az 1879-ben bevezetett birtokok száma 1264-ről 1900-ig 1313-ra emelkedett.

A kormány újabban is figyelemmel kíséri a honnoveri Höferolle rendszer eredményeit. Így a «Generalacte» iratai között olvasta e sorok írója a porosz igazságügyministernek 1894. évi január 17-én kelt rendeletét, mely felhívja a bíróságokat, tegyenek jelentést arról, hogy a törvény 13—20. §-ai (törzsörökös a legidősebb fiu vagy legidősebb leány, a birtokot a törzsörökös örökli, az érték megállapítási szabályok) a gyakorlatban beváltak-e? és különösen, hogy a birtoknak a törvény 15. és 16. §-ai (a birtokbecslés különleges módja, a törzsörökös előnyösítése) alapján megállapított értéke, illetve az ennek alapján megejtett osztály nem keltett-e elégedetlenséget az örökösök között.

A hannoveri Amtsgerichtnek erre tett jelentése szerint, a felek rendes szokás szerint az öröklésnél előforduló összes kérdéseket a közjegyzői, vagy bíróság előtt felvett okiratba foglalt birtokátadási szerződés («Übergabevertrag») keretében szabályozzák.

Hogy az 1874-iki törvényben a birtok becserkének kiszámítására, valamint a törzsörököst előnyösítő osztályra

nézve felállított szabályokat a felek a birtokátadási szerződésekben megtartják-e, azt a bíróság — mondja a jelentés — csak azokban az esetekben veheti vizsgálat alá, mikor kiskorúak, gyámság vagy gondnokság alatt állók is érdekelve vannak. Ily esetekben a bíróság ragaszkodik ahhoz, hogy a birtok becslésére vonatkozólag a törvény 15. és 16. §-aiban felállított szabályok betartassanak, s a szükséghez képest birói becsüt is elrendel.

A bíróság *nem tud arra eseteket*, hogy a törvénynek a törzsörökös kijelölése, előnyösítése, s a birtoknak a forgalmi értéken aluli becslésére vonatkozó rendelkezései miatt *a többi örökösök jogaikban sértve érezték volna magukat*, vagy hogy ebből perek keletkeztek volna. A törvény 17. §-ában biztosított azon jogot, hogy az örökhagyó tetszése szerint a legidősebb fiú, vagy fiutódok nem léteben a legidősebb leány helyett mást nevezhet ki utódai közül birtokátvevő örökössé, a bíróság jelentése szerint csak abban a ritka, de indokolt esetben gyakorolja az örökhagyó, ha a törvény szerint kijelölt törzsörökös, a birtok átvételére testi vagy szellemi fogyatkozás miatt alkalmatlan.

A porosz földművelésügyi miniszter 1891. évi május 14-én felkérte a bíróságokat, tegyenek jelentést arról, hogy mennyiben tér el a szokásban levő tényleges öröklés a törvényi (intestat) örökléstől, nevezetesen intézkednek-e az örökhagyók abban az irányban, hogy a birtok *egy örökös kezén maradjon?*

A hannoveri Amtsgericht jelentése szerint a bíróság területén úgy a nagyobb, mint a kisebb parasztbirtokok, csekély kivétellel be vannak vezetve a Höferolleba, tehát a birtokok ab intestato öröklés esetén is egy kézben maradnak. Különbén úgy a Höferolleba bejegyzett, mint a be nem jegyzett birtokoknál *általánosan elterjedt szokás* az osztályt vagy birtokátadási szerződés («Übergabevertrag»), vagy *halál-esetre szóló intézkedés* («letztwillige Verfügung») útján szabályozni, úgy hogy a birtokok már ennél fogva is egy örökös kezén maradnak. Az általános szabály tehát az, hogy *egy utód öröklí a birtokot* és ez a többi örökösöket kielégíti.

Egy eset van — mondja a bíróság — mikor a Höferolleba bevezetett birtokban nem az 1874-i törvény, hanem az általános jog szabályai szerint történik az örökösödés. Ez a ritka eset akkor áll elő, mikor az örökhagyónak nincsenek egyenes ágon leszármazói. mert a törzsöröklés a törvény 13. §-a értelmében csak ezekre vonatkozhatik. Ilyenkor — feltéve persze, hogy birtokátadási szerződés (Übergabevertrag), vagy végrendelet nem maradt — a birtok dacára annak, hogy a Höferolleba be van vezetve, a felmenő vagy oldalági örökösök közt rendes osztály alá kerül.

IV. A parasztbirtokoknál gyakorlatban lévő törzsöröklési szokás.

α) Hannover, Lüneburg kerületek, Hildesheim kerület északi, Stade kerület déli része. A birtok egy gyermeknek jut, ki testvéreit a birtok hozadéki értéke alapján elégíti ki.

Hannoverben az idő szerint kétféle intestat öröklési jog van érvényben. A törzstelekkönyvbe be nem jegyzett birtokokra vonatkozó törvényi öröklési jogot a NBPT.,¹ a bejegyzett birtokokra vonatkozó intestat öröklést pedig az előbb ismertetett 1874-ki törvény szabályozza.² Élők közti, vagy halálesetre szóló rendelkezés persze bármelyik törvényi öröklési rendet hatályon kívül helyezheti. A gyakorlatban ez rendszeresen meg is történik.³

1. Ha a paraszt előregszik, s nincs többé ereje vagy kedve ahhoz, hogy a gazdaságot tovább vezesse, akkor szokás szerint szerződést köt egyik gyermekével, melyben

¹ 1900 január 1. óta; előbb a közönséges (római) jog «*Gemeines Recht*» volt érvényben Aurich kerület, valamint Lingen és Duderstadt járások kivételével (*Niedner* «*Einführungsgesetz*» XIX. 1.).

² Természetesen csak akkor, ha ivadékok örökölnék, mert a hannoveri törzsöröklési jog, mint fentebb már kifejtettük, az oldalágakra nem terjed ki.

³ Most következő fejtegetéseinkben *Sering*-nek «*Die Vererbung des ländlichen Grundbesitzes im Königreich Preussen*» című munkája VI. kötetét követjük.

ennek — a jövendőbeli Anerbenek,¹ törzsörökösnek — a birtokot és felszerelését átadja, maga és felesége számára ellátást biztosít és megállapítja, hogy a birtokátvevő gyermek mit adjon kielégítésképpen testvéreinek.

A földdel együtt gyakran a szülők egész vagyona is átmegy a birtokátvevő gyermekekre, de megtörténik az is, — kivált ha nagyobb készpénzvagyon van, — hogy ezt a szülők megtartják maguknak s erről később külön intézkednek.

Nem ritkán a törzsörökösnek kiszemelt fiu *házasságkötése* ad alkalmat a birtokátadási szerződés megkötésére, a mikor is a birtokátadást a házassági szerződésbe foglalják.

Örökösödési szerződések szülők és gyermekek közt ritkán fordulnak elő.

Végrendeletet már inkább csinálnak, de a *legkedveltebb forma* mégis csak az *átadási szerződés*. A végrendelezéstől a népet általában babonás félelem tartja vissza, mert az a hiedelem, hogy a végrendelezést nyomon követi a halál. Ezért végrendeletet csak akkor csinál a paraszt, mikor már közeledni érzi a végét, vagyis mikor attól tart, hogy azt az időt (a törzsörökös felnőttét), mikor a földet szerződéssel átadhatja, már nem éri meg.

Törvényi öröklés általában csak kivételképen fordul elő s rendszerint csak akkor áll be, mikor egy örökös van, vagy mikor az örökhagyó hirtelen meghal.

2. A törzsöröklés szokásának kellő megértéséhez szükséges ismerni a *házastársak vagyoni viszonyait rendező szokást is*.

Általános szokás, hogy a házasulandók házassági szerződést kötnek. A házassági szerződésben arra az esetre, ha a házasság gyermektelen marad, rendesen kikötik, hogy a túlélő házastárs öröklő az elhunyt házastárs egész vagyonát (längst Leib, längst Gut). A házasulandók szülei ez esetben lemondanak a gyermekeik után járó köteles részről.

¹ A szokás a szülő életében is már Anerbenek, tehát örökösnek nevezi a birtokátvevő gyermeket.

Arra az esetre, ha a férj elhal, és gyermekek maradnak, az özvegy nő a házassági szerződés alapján rendszerint a törzsörökös 25-ik, néha 30-ik életévének betöltéséig vezeti a gazdaságot. Nem ritkán egy gyermekrészt is biztosítanak az özvegynak, a mit ez a valóságban nem szokott kikövetelni; ennek az intézkedésnek csak az a célja, hogy az özvegy nő a törzsörököstől illó tartást tudjon kieszközölni magának.

A szokás az, hogy a házastársak általános vagyonszövetségben (Allgemeine Gütergemeinschaft)¹ élnek s így az, a mit akár a nő, akár a férfi magával hoz a házasságba, beolvad az ingatlan vagyonba, a földbirtokba s azzal egy vagyontömeget képez. Ha azonban, kivételesen — a házaspár nem élnek vagyonszövetségben, akkor a birtokátadási szerződés vagy a végrendelet gondoskodik megfelelően az özvegy nőről. Ha azonban az ekképen neki juttatott vagyonértéket elfogadja az özvegy, akkor az általa a földbirtokba beruházott értéket többé nem követelheti. Egyáltalán a törekvés az, hogy akár általános vagyonszövetségben élnek a házaspár, akár nem, a gazdaság fennakadás nélkül menjen tovább mindaddig, míg a túlélő házastárs a törzsörökös gyermeknek át nem adja a birtokot. Ezt többféle szempontból csak helyeselni lehet. Mert az a házaspár, a ki a gazdaságban dolgozik, ezzel igényt szerez arra, hogy öregkorára ellátást nyerjen. Az által pedig, hogy a gazdaságot a másik házaspár halála után együtt tartja a túlélő házastárs, lehetővé teszi azt, hogy a gyermekek a családi ház oltalma alatt nőhetnek fel. Végre a törzsörökös kezelési jogának kezdetét azért helyes a 25-ik, esetleg 30-ik életév betöltéséig kitolni, hogy a törzsörökös ne túlkorán, éretlen ember létére vegye át a gazdaságot. Viszont túlsokáig, pl. élethossziglan is káros lenne különösen az özvegy nő kezelését kinyújtani, mert a gazdaság vezetéséhez férfi kell. Azért e két ellentétes szempont kiegyenlítéseképpen a törzs-

¹ A NBPT. szerint a házaspáraknak szerződéssel (1432. §.) kell megállapítani az általános vagyonszövetséget (1437—1518. §.). De éppen ez a szerződéskötés az általános szokás.

örökös 25-ik vagy 30-ik életévét állította fel a túlélő házastárs kezelésének végpontjául a szokás.

Ugyanigy oldotta meg a kérdést a régi jog (Meierrecht) abban az esetben is, mikor az özvegy nő má.odsor férjhez ment. Ilyenkor a második férj vezetí tovább a gazdaságot,¹ de szintén csak az első házasságból származott törzsörökös 25 éves koráig.

A régi jog és a szokás mai nap is megegyezik abban, hogy a mit a nő férje házához hoz, az beolvad a közös vagyomba s ez teljesen megfelel a mindennapi élet gyakorlatának, mert a férfi a nő pénzéből, ingóságáiból fizeti ki testvéreit s egyenlíti ki a többi adósságokat vagy javítja birtokát. Ennélfogva a nőnek a régi jog nyomán a szokás sem ad visszakövetelési jogot, hanem lakásra és ellátásra való igényt öreg napjaira, a mi a viszonyoknak teljesen megfelel.

A mi magát a gyermekek öröklését illeti, az a szokásnál fogva ma is azon az alapon áll, hogy *egy gyermek veszi át a birtokot*, ki testvéreit a birtok *mérsékelten megállapított becsértékéből* elégíti ki. A szokás szempontjából nem tesz különbséget, hogy az örökhagyó intézkedett-e vagy törvényi (intestat) öröklés áll be, mert az örökösök egymásközt ez utóbbi esetben is a törzsöröklési szokás (Anerbensitte) szerint egyeznek meg.

A szokás arról is gondoskodik, hogy több különálló parasztbirtok az Anerbensitte miatt egy kézbe ne tömörüljön. Ha ugyanis az örökhagyó után több külön gazdaság maradt, ezek nem egy gyermekre, hanem sorrend szerint több gyermekre szállnak át. Ily eset különösen akkor fordul elő, mikor az örökhagyó annak idején egy törzsörökös nőt (Anerbin) vett feleségül.²

Hannovernek ezen részén, melyet a fejezet címében körülírtunk, a természetbeni felosztás szokása csak egy el-

¹ «Interimswirtschaft», «Mahljahre.»

² Az 1874-iki törvény a szokással ellentétben egy törzsörökösnek juttatja az örökhagyó összes birtokait, ha azokat az örökhagyó egy gazdaság gyanánt, együttesen kezelte.

enyésző kis területen, az úgynevezett Böde Debstedt vidékén (összesen 6 falu) uralkodik. Itt a legidősebb fiú, illetve leány csak az épületeket, a felszerelést és esetleg néhány kisebb parcellát kap előre azon felül a mi az ő osztályrésze s testvérei szintén földdel lesznek kielégítve.

Ezen a vidéken a törzstelekkönyvbe alig néhány gazda vétette fel birtokát. Jellemző a szokás hatalmára nézve, hogy néhány parasztgazda, a kik egy gyűlésen, mely a törzsöröklést kívánta propagálni, birtokaiknak a törzstelekkönyvbe való bejegyzésére rávehetők nem voltak, később bizalmas körben oda nyilatkoztak, hogy ezt csak azért nem tették, mert félték gyermekeiktől és a szomszédoktól.

A parasztok a természetbeni osztály mellett is vagyónilag elég jól állnak e vidéken. Ennek oka főleg az, hogy a fiatalabb fiúk Amerikába mennek s az ott szerzett pénzzel földet vásárolnak, vagy meglévő földjüket megjavítják és felszerelik.¹ Újabban minthogy a katonakötelezettség elmulasztása miatt megnehezítik az Amerikába vándoroltak visszatérését,² csökkent a földnek ára.

E vidéken a parcellázás már igen régi idők óta divatozik. Ennek oka talán az, hogy a lakosság itt *fries eredetű* és nem tartozik a szász törzshöz, mint Hannover lakossága általában.

3. Az általános szokás szerint a törzsörökös jóval többet kap, mint a mennyi törvényi (intestat) örökrésze lenne, sőt nem ritkán többet kap birtokátadási szerződés vagy végrendelet alapján annál is, a mi a törzstelekkönyvbe bejegyzett birtoknál az örökhagyó intézkedése hiányában járna a törzsörökösnek. Ilyen körülmények közt a testvérek osztályrésze a köteles rész mértékét sem üti meg. E miatt azonban a törzsörökös testvérei nem zúgolódnak, mert annyira át vannak hatva a birtok összetartásának szükségességétől,

¹ Ugyanígy járnak el nálunk a felvidéki kivándorlók, főleg Szepes, Sáros és Ung megyékben.

² Ugyanez okból marad végleg Amerikában sok magyarországi kivándorló is, a ki eredetileg talán csak azért ment a «nagyvízen túl»-ra, hogy adósságait kifizesse s földjét tisztázza.

hogy nem egyszer megtörténik az is, hogy a törzstelek-könyvbe bejegyzett birtoknál a törzsörökösnek járó $\frac{1}{3}$ rész előnyösítést (Voraus) saját jószántukból megtoldják, mert belátják, hogy a törvényi előnyösítés magában véve a birtok megtartására nem elegendő.

Ha az örökség felosztásakor kiskorúak is vannak, az osztozkodást a gyámhatóság elnézése mellett addig szokták húzni-halasztani, míg a legkisebb kiskorú is nagykorúvá lesz, hogy a törzsörökös előnyösítését a kiskorú ne akadályozza.¹

Mindennek dacára nagyban és egészben úgy látszik, hogy a törzsörökös előnyösítése rendszerint többet tesz ki birtokátadási szerződés vagy végrendelet esetén, mint törvényi (intestat) öröklés esetében.

Az törzsörökös előnyösítése egyaránt szokásban van nagy- és kisbirtokoknál. Csak a napszámosok parcellás vagy törpebirtokainál szűnik meg e szokás, mert a ki földesckéje mellett másnak is kénytelen dolgozni, az nem remélheti a föld megtartását előnyösítés esetén sem. Különben ily kis parcella úgy sem képezheti önálló gazdálkodás alapját.

Birtokátadási szerződés vagy végrendelet esetén a törzsörökös előnyösítésének mértékét az szabja meg, hogy *mit bír el a gazdaság rendes kezelés mellett*. Figyelemmel van a szülő arra is, hogy a törzsörökös mennyi ideig dolgozott neki ingyen a gazdaságban, míg a többi gyermekek egyéb foglalkozás után nézhettek s ez által kisebb-nagyobb mértékben önállósíthatták magukat. Teszik a szülők mindezt meggyőződésből s nem csupán a régi jog szolgálai, megszokott követéséből, mert tudják, hogy az ősi telket csak ily módon lehet a családnak megtartani. Hozzájárul ehhez az

¹ Hasonló esetet volt szíves e sorok írójával közölni dr. *Angyal Béla* dunaföldvári közjegyző úr előbbi közjegyzői gyakorlatából a baranyamegyei Ormányságról. Itt az árván maradt kiskorú leány arra kérte a közjegyzőt, hogy addig húzza-halasztza a hagyatéki tárgyalást, míg férjhez mehet, s ezáltal nagykorú lesz, mert akkor az árvaszéknek nem lesz beleszólása abba, hogy ő a földről fitestvére javára lemond.

is, hogy a szülők a saját öregkori ellátásukat csak úgy látják biztosítva, ha kellőképen előnyösítik, vagyis abba a helyzetbe juttatják a törzsörököst, hogy az nekik a kikötött ellátást meg is adhassa.

Valósággal kötelességnek tekintik a parasztok a birtok megtartását, mert magukat nem annyira tulajdonosoknak, mint inkább a *család képviselőjének*, időszerinti fejének tekintik. A törzsörökös érzi, hogy ő azzal a kötelezettséggel vette át a földet, hogy azt éppen olyan, vagy lehetőleg jobb karban adja tovább a saját utódjának. Ez a szellem a gazdálkodást úgyszólván hivatalnak tekinti s még a gazdálkodó nevét is a birtok elnevezésével cseréli fel. Osnabrückben pl. az a szokás, hogy a férfi, ha idegen udvarra házasodott, előbbi nevét leteszi, s az udvarról nevezi el magát.

4. Már fentebb elmondtuk, hogy a bevezethető birtokok legnagyobb részét, mintegy 90%-át bejegyezték a törzstelekkönyvbe. Ott is, a hol a lajstromba való bejegyzés nem tudott elterjedni, ez főleg külső körülményeknek tulajdonítható — így különösen az ottani hivatalos körök közönbösségének — nem pedig annak, hogy a lakosság állást foglalt volna a törzsöröklés ellen.

Általában azonban a paraszt nem akar eltérni a birtokátadás azon régi módjától, melylyel a birtok eddig is apáról fiúra szállt. Vagyis a törzstelekkönyvbe való bejegyzés elmulasztása éppen nem bizonyít a törzsöröklési szokás ellen; sőt éppen az erős «Anerbensitte» miatt tartják vidékenként fölöslegesnek a bevezetést. Csak a «Marsch» vidékeken és azok szomszédságában konstatalható határozott ellenszenv az 1874-ki törvény iránt. Itt igen vagyonos birtokosság lakik, a gazdálkodás jellege is egészen más mint Hannover egyéb részeiben, a mire még visszatérünk s a gyermekek lehetőleg egyenlő osztályrészeket kapnak.

Jellemző az is, hogy a törzstelekkönyvbe (Höferolle) inkább a nagyobb (2—50 ha.-os) birtokokat jegyezték be. Az apró (2 ha.-on aluli) gazdaságok, a törpebirtokok (Anbauer, Brinksitzer, Kötterstellen) rendszerint hiányzanak a törzstelekkönyvből, mert ezek egy család munkaerejének foglal-

koztatására nem elegendők. De ez természetes is, az ilyen kis gazdaságoknál sem az állam, sem a család érdeke nem kívánja a törzsöröklést. Van azért kivételképen arra is példa, hogy egészen kis parcellákat (25 arnál is kisebb földeket) bejelentettek a törzstelekkönyvbe, pl. a sykei bíróságnál (Amtsgericht). Az onnan érkezett tudósítás szerint a parcellatulajdonosok úgy gondolkoznak, hogy legalább egy gyermekük kapjon valamit, míg felosztás esetén egyiknek sem jut úgyszólván semmi.

Viszont el kell ismerni azt is, hogy az 1874-ki törvény sikere dacára aránylag ritkán történik az osztály tényleg a törvény rendelkezései szerint, vagyis a birtoknak a törzstelekkönyvbe való bejegyzése még nem jelenti azt, hogy az öröklésnél tényleg a törvény rendelkezései érvényesülnek, mert intestat öröklés esete egyáltalán ritkán áll be.

Sőt még abban a kivételes esetben is, mikor az örökhagyó nem rendelkezett, a testvérek megegyezése inkább a birtok és család sajátlagos viszonyai, mintsem a törvény szerint csinálja meg az osztályt.

Az 1874-ki törvénynek a birtok becsértéke meghatározására, a törzsörökös előnyösítésére vonatkozó rendelkezései inkább csak közvetve érvényesülnek. Tudniillik azok a falusi irástudók (jegyzők, tanítók), a kik a nép számára a birtokátadási szerződéseket, végrendeleteket megszerkesztik, a törvény határozmányait veszik alapul.

Az egész törzsöröklésnek s így a hannoveri törvénynek is legkényesebb része a birtok *becsértékének* megállapítása (15. §.). A törvényben előírt becslési eljárást ritkán alkalmazzák akár az átadási szerződésben, akár a végrendeletben, mert nagyon bonyolult, de lenne az bárminő is, a becslések legtöbbször hasznavehetetlen lenne, mert a birtok megtartása érdekében végzett értékmegállapításnál a birtok különleges viszonyai a döntők. Ezek a különleges viszonyok pedig semmiféle törvénybe szorított becslési formulában nem érvényesülhetnek.

Annyi bizonyos, hogy a hannoveri törvény becslési szabályai meglehetősen rugalmasok s azok alapján az ural-

kode hangulathoz képest igen alacsonyan, de esetleg igen magasán is lehet megbecsülni a birtokot. Az évi «tisza hozadék» oly tág fogalom, hogy annak alapján egy birtok becsértékét a meglepetésszerű becslésektől függetleníteni alig lehet. Erre való tekintettel vannak, a kik azt javasolják, hogy a taxatio alapja a föld- és házadó — tiszta jövedelem meghatározott sokszorosa legyen. De ennek a becslési eljárásnak, — mint azt pl. az 1882-ki, most már hatályon kívül helyezett westfaliai törvény (17. §.) is tette, — az a nagy hátránya, hogy túlságosan merev és igen nagy igazságtalanságokra vezet.

Hannoverben a törvénynek a birtok becslésére nézve felállított szabályait éppen nem kifogásolják a törzsörökös túlságos előnyösítése miatt. Erre mutat az, hogy az átadási szerződések és végrendeletek ritkán adnak kevesebbet a törzsörökösnek mint a mennyi neki az 1874-ki törvény szerint járna, hanem ellenkezőleg a legtöbb esetben felemelik az előnyösítést.

5. A törzsörökös személye tekintetében a régi szokás Hannover legnagyobb részében egyezik a törvényvel, tudniillik a *legidősebb gyermek a törzsörökös*. Ha ettől eltérnek, annak különös oka van, pl. testi vagy szellemi fogyatkozás, szülők iránti kegyeletlenség, kivándorlás vagy lemondás azért, mert pl. a törzsörökösnek kijelölt fiú a feleségével már kapott földet.

Ez általános szokástól eltér Osuabrück (a régi osna-brücker fejedelemség) parasztsága. *Itt a legfiatalabb gyermek a törzsörökös*. Ez a szokás a régi «eigenbehörig» birtokok hagyománya. Ezeknél a birtokoknál a régi jog szerint «Sterbfall» (Mortuarium) illetve a hűbérurat az elhunyt «eigenbehörig» paraszt után, a mi abban állt, hogy az úrnak joga volt a hagyatéki ingókhoz vagy azok egy részéhez. Hogy minél ritkábban kerüljön a sor ennek az adónak a kiszolgáltatására, azért adták a legfiatalabb gyermeknek a birtokot.¹

¹ L. erre vonatkozólag a badeni «Hofgüterrecht»-et a Badenről szóló fejezetben.

De a minoratus szokásának a változott viszonyok közt is sok jó oldala van. Először is ritkábban változik a birtokos, azután a szülők ellátása rövidebb ideig terheli a birtokot s végül az idősebb testvérek már mind felnőttek és önállósíthatták magukat akkorra, mikor a legifjabb testvér a birtokot átveszi.

6. *A szülők ellátása* általában nem okoz nehézségeket; a fiatal gazda s az öregek rendszeren jó egyetértésben férnek meg egy udvarban. Ha itt-ott rossz viszony fejlődik ki az öregek és fiatalok közt, ez inkább személyi mint vagyoni okokra vezethető vissza. Csak a wendek (szláv faj) által lakott lüchowi járásból jelzik a tudósítások, hogy ott a birtokátvevő gyermek rossz bánásmódja folytán gyakoriak a perlekedések öregek és fiatalok közt (Altenteilsprozesse).

A szülők kikötménye rendszerint — kivált a módosabb parasztoknál — lakásból, tartásból és járadékból áll. Különbséget kell tennünk továbbá a kikötött és tényleg szolgáltatott ellátás, illetve járadék közt. Gyakran ugyanis nagyobb tartást és zsebpénzt kötnek ki maguknak a szülők, mint a mennyit tényleg elfogyasztani akarnak, részint azért is, hogy ezzel magukat a fiatal gazda esetleges önkénykedése ellen biztosítsák.

E tekintetben különben a szülők még más módon is gondoskodhatnak magukról.

Osnabrückben s a volt Hoya grófságban például az a szokás, hogy az atya, ha birtokát át is adja a törzsörökösnek, a kezelést és haszonélvezetet fentartja magának oly kikötéssel, hogy ha a gazdaság vezetésétől visszalép, előre meghatározott ellátást kap feleségével együtt. Az ellátás áll rendszeren lakásból és természetbeni szolgáltatásokból, mint élelem, fuvar, tűzifa, mosás, gyógyítás. Ezenfelül néha egy-egy darab földnek pl. kertnek vagy gyümölcsösnek használatát s egy kis zsebpénzt is kikötnek maguknak az öregek. Megtörténik az is, bár ritkábban, hogy a szülők készpénz tőkét kötnek ki maguknak, a tőkét meghagyják a birtokátvevőnél s csak a kamatokat húzzák. Ez ismét fegyver a

szülők kezében a birtokátvevő gyermek esetleges túlkapásai ellen, de arra is jó, hogy az eltávozott és szükségét szenvedő gyermekeket segíeyezni lehessen.

A nagyobb gazdaságok után — kivált a 20.000 M. értéket meghaladó birtokoknál — a szülők kikötménye rendszerint túllépi a személyük eltartására szükséges szolgáltatások mértékét s többnyire valóságos vételárnak is beillik az «Altenteil».

A szülők itt vagy külön házba vonulnak vissza, vagy éppen a városba mennek lakni s vagylagosan kikötik a természetbeni eltartást és pénzjáradékot, illetve az eltartás helyett fizetendő nagyobb pénzösszeget.

Az ilyen kikötmények esetleg súlyos teherként nyomják a törzsörököst, ellentétben a közép- és kisbirtokoknál szokásos «Altenteil»-okkal, a melyek a szülők illó tartásán túl nem mennek.

7. *A testvérek kielégítése* szokás szerint pénzből és kiházásból áll. Utóbbihoz tartoznak: háztartási eszközök, bútorok, néhány darab szarvasmarha stb. Kisebb földeknél vagy csak a pénzt, vagy csak a kiházást adják.

A pénzösszeg esedékes vagy az illető nagykorúságakor, vagy mikor házasságra lép, vagy mikor önálló háztartást alapít.

A megállapított pénztőkét gyakran csak részletekben tartozik szolgáltatni a törzsörökös. A testi vagy szellemi fogyatkozásban szenvedő testvérek a birtokátvevő udvarán maradnak. Általános szokás az is, hogy a törzsörökös fiatalabb testvéreit konfirmációig házában eltartja és nevelteti. Ezek viszont ennek fejében erejükhöz mért, ingyenes munkát végeznek a birtokátvevő gazdaságában.

Ha összefoglaljuk az elmondottakat, két jellegzetes vonást jegyezhetünk fel. Az egyik az, hogy Hannovernek ismertetett vidékén, mely a tartomány egész területének mintegy $\frac{2}{3}$ részét foglalja el, az öröklési szokások tekintében meglehetősen *egyöntetűség* uralkodik. A másik pedig az, hogy a szokás az 1874-iki törvény előtti, *régi törzsöröklési jog* felé hajlik. A régi jogot megszüntette ugyan a hanno-

veri törvény, de azt nem tudta megakadályozni, hogy a régi jog fönn ne maradjon az öröklési szokásban.

Hogy a szokás még most is a régi jogot követi, annak magyarázata egyrészt az, hogy az öröklési jog általában s így a modern öröklési jog is — eltekintve a köteles résztől — dispositív természetű, de másrészt a jelenségnek mélyebben fekvő oka az, hogy a régi öröklési jog sokkal inkább megfelelt a parasztság felfogásának és szükségleteinek, mint az új, modern jog.

Az 1874-iki hannoveri törvénytől egészen eltekintve, a régi és a modern öröklési jog szelleme, irányzata közt nagy különbséget veszünk észre.

A modern öröklési jog kiindulási pontja, alaptétele az, hogy az összes gyermekek egyforma részt kapjanak a szülő vagyonából. A mit pedig a gyermek örökölt, legyen az akár ingó, akár ingatlan, akár készpénz, akár földbirtok, a fölött az örökös teljes szabadsággal rendelkezhetik úgy élők közt, mint halál esetére, az egy köteles résztől eltekintve. A modern jog továbbá a régi jogban megállapított természetbeni szolgáltatásokat pénzre változtatta át. Ezzel is függetleníteni akarja a feleket egymástól. A birtokátvevő gyermekeknek, ha készpénzzel kielégíti testvéreit, ezekre tovább semmi gondja, viszont ezek is mehetnek boldogulást keresni oda, a hová nekik tetszik.

Ez a nemtörődömség, az egyénnek ez a kiméletlen kilökése az életbe azonban a kis- és közép-parasztbirtokos életfelfogásával nem egyezik. Előttük nem az az ideál, hogy az egyes mentől szabadabban mozoghasson; ez nekik nem előny, mert azzal élni úgy sem tudnak.

A birtokátvevő gyermekekre nézve sokkal terheesebb, ha testvéreit, szülőit készpénzzel kell kifizetni, mintha őket udvarán tartja. A falusi gazdálkodóra nézve a természetbeni szolgáltatás, mint lakás, élelmezés, fűtés, mosás stb. nem jelent nagy megterhelést, de ha ugyanannak egyenértékét pénzben kell kiadni, az már képes megrontani és adósságba kergetni a birtokost. Viszont a szülők és a kiskorú testvérek is jobban járnak a tartással, mint a pénzben való kifizetéssel.

A régi jog számolt a parasztság különleges viszonyaival, mintegy abból nőtt ki, tehát annak a szükségleteire volt mintegy rá szabva.

A gondoskodás tárgyát a régi jogban a birtok, illetve annak fentartása képezte. Ezért előnyösítették a törzsörököst, ezért elégedtek meg a testvérek a mérsékelt kielégítéssel.

A birtok megtartása s lehetőleg javítása a családnak, nem az egyesnek volt érdeke s egyúttal büszkesége is. De ebben az érdekekben találkozott a családdal a földesúr és az államhatalom is.

Ez az érdek ma már részben változott. Változott annyiban, hogy a megkötöttség régi formája ma már nem egyezik a közérdekkel. Megszűnt a földesúri viszony is, tehát az azzal kapcsolatos intézmények is elvesztették létjogosultságukat. A mi a változott viszonyokhoz nem illett, mint az időszaki kezelésre, a testvérek kielégítésére, a szülők ellátására vonatkozó régi szabályok, melyek a földesúrra való tekintettel kötötték meg a parasztbirtokos rendelkezési jogát, azok nem is mentek át a régi Anerbenrechtet helyettesítő Anerbensitte-be.

A mi az 1874 iki törvényt illeti, ez átvette ugyan a régi jog főbb rendelkezéseit, de nem vette át annak szellemét. Ebből a szempontból tekintve, a hannoveri törvény modern jog, mert a régi természetbeni szolgáltatásokat a pénzgazdálkodásnak megfelelően konvertálja.

A parasztság gondolkozásában azonban még a régi felfogás él s azért a birtokátadási szerződésekben és végrendeletekben a törvény különben is csak subsidiarius rendelkezéseinek mellőzésével a régi jog szabályai érvényesülnek.

3) Aurich kerület, Stade kerületnek Marsch vidéke az Elbe és Weser folyók mentén. A birtok egy gyermeknek jut, de a birtokátvevő előnyösítése nélkül.

1. Aurich kerület vagyis a régi Ostfriesland Marsch (televény) és Geest (láp, Moor) földekből áll. A Marschgazdaságok meglehetősen nagyok, 30—80 ha-osak s jó talaj-

minőségüknél fogva értékesek, míg a Geest-gazdaságok jóval kisebbek. 1—4 ha. osak és sokkal silányabb talajjal bírnak. E különbségek a birtokeloszlási és talajviszonyokban két különböző öröklési szokást hoztak létre.

A *Marsch*-vidéken dívó öröklési szokásra nézve jellemző az ottani parasztságnak az általános felfogástól eltérő gazdasági felfogása. Földjüket pénztökének tekintik, melyet, — ha arra jó alkalom kínálkozik — szivesen eladnak. Az «ősi földhöz» nem nagyon ragaszkodnak. Ennél fogva az öröklésnél is a földet és pénzt egynek veszik, tehát az összes gyermekeket a fekvő és ingó vagyonban egyformán részeltetik.

Megtörténik ugyan itt is, hogy a végrendelező megszabja a birtok átvételi árát s azt kissé alacsonyabbra teszi, mint a minő a föld rendes, forgalmi értéke; megtörténik továbbá, hogy a szülő meghagyja, miszerint a földet a gyermekek csak egymás közt oszszák fel, s azt idegennek oda ne adják, de ezek kivételek, a szabály itt az egyenlő osztály, akár úgy, hogy a földet eladják s a pénzen osztoznak, akár úgy, hogy egy örökös veszi azt át megegyezés szerint, mikor is a többieket a teljes becsérték alapján fizeti ki.

Néhol az a szokás, hogy az örökösök bérbe adják az örökölt földet s a bérösszeget osztoznak.

Általában itt, ellentétben Hannovernek előbb tárgyalt vidékeivel, a törvényi (intestat) öröklés képezi a szabályt. A birtokátadási szerződés inkább kivétel s ha a paraszt át is adja földjét valamelyik gyermekének, az haszonbérleti vagy adásvételi szerződéssel szokott történni. A birtokátadási szerződés itt még leginkább olyan kisebb birtokokon szokott előfordulni, melyeknek művelői nem kizárólag a földbirtokból élnek, hanem mint kézművesek, napszámosok is keresnek.

A *Geest* v. *Moor* (lápföldek) vidéken, ellentétben a *Marsch* (televényföld) vidékkel, ritkán áll be törvényi (intestat) öröklés. Itt rendszerint birtokátadási szerződéssel, néha végrendelettel száll át a gazdaság apáról-fiúra. Az át-

adási szerződés tartalma is más itt, mint a Marsch-on. Míg ott ugyanis csak kivételesen intézkednek a visszavonuló szülők ellátására nézve, addig a Geesten az a szabály, hogy az átadó és átvevő közös háztartásban együtt maradnak s a szülő részére megfelelő tartás és zsebpénz biztosítatik. A birtokátvevőt erősen előnyösítik nemcsak azzal, hogy a testvérek kielégítését mérsékelten szabják meg, hanem azzal is, hogy a fizetési időket a birtokátvevő viszonyaihoz mérten állapítják meg.

Mindamellettt a Geest-lakók sem ragaszkodnak annyira az «ősi» földhöz, mint általában Hannover nagyobb részének lakói.

A kapitalisztikus felfogás itt is utat tört magának, úgy hogy a Geest lakó is könnyű szívvel megválíék földjétől, ha azt jó áron eladhatja. Innen magyarázható, hogy Aulich kerületben sem a Marsch, sem a Geest paraszt nem vezetette be birtokát a törzstelekkönyvbe.

2. Az elbe- és wesermenti Marsch (televényföld) vidék sokban, például a gazdasági helyzet, a föld termékenysége, a gazdasági üzem tekintetében egyezik az ost-frieslandi Marsch-vidék természetével. De míg ott egységes néptörzs telepedett le, addig itt szászok, friesek, frankok keveredtek össze.

Éppen, mert sokféle a letelepült néptörzs, sokféle az öröklési szokás is. Egyben azonban egyeznek a különféle szokások s ez az, hogy a földet az örökösök nem osztják fel egymásközt, hanem csak annak értékét. Birtokátadási szerződés itt ritkábban fordul elő. Rendszerint ab intestato örökölnék s a föld értékén a gyermekek egyformán osztznak. Ha kivételesen végrendeleti öröklés esete fordul elő, az a gyermek, a kinek a birtok jut, csak a forgalmi érték csekély hányadával lesz előnyösítve.

Az egyenlőségi eszmék főleg a városok befolyása alatt oda vezettek vidékenkint (Land Kehdingen), hogy a birtokátvevő ezelőtt szokásban volt előnyösítése állandóan kisebb lesz. A birtokot ez idő szerint is egy gyermeknek juttatják ugyan, de az átvett föld megtartása folyton bajosabb lesz,

mert a föld ára emelkedik, a termények ára pedig s így a tiszta hozadék is csökken. Ha tehát sok gyermek van, a birtoknak túlterhelése is bekövetkezik, mert a birtokátvevő a csekély mérvű előnyösítéssel szemben testvéreit a birtok *forgalmi értéke* alapján kénytelen kielégíteni.

Az eladósodás következtében az utolsó 20 év alatt e vidéken sok parasztbirtok ment át a nemesség soraiba tartozó nagyobb birtokosság kezébe.

Az e vidékről érkezett jelentések rámutatnak arra is, hogy az eladósodást sietteti a lábrakapott *fényűzés* is. A múlt század 70-es és 80-as éveiben, mikor jó termések és magas búzaárak voltak, a ruházkozásban, étkezésben, a leányok kiházásításában bizonyos fényűzés terjedt el a városi szokások majmolása révén. Azóta a gabonaárak estek s általában a birtokok hozadéka csökkent ugyan, *de az egyszer megszokott fényűzés*, a felemelt «standard of life» a *parasztosztály nyakán maradt* s természetesen hozzájárult az adóssági terhek emelkedéséhez.

Érdekes szokásról tesznek említést a «Land Würsten» területéről.

Itt rendszerint törvényi (intestat) öröklés áll be s egyenlően osztoznak. Hogy azonban az egyenlő osztály ne forgácsolja szét a birtokokat, az osztozás bomlasztó hatását a rokonok összeházásításával igyekeznek ellensúlyozni.

Ha ezek után a Marsch- és Geest-vidék öröklési szokását egymással szembeállítjuk, azt látjuk, hogy a Marschon általában inkább a pénzgazdálkodás, a Geesten ellenben inkább a naturálgazdálkodás elve szerint alakulnak az öröklési szokások.

Ezért a Marsch-on a visszavonuló szülők ellátása kivétel, a Geest-en szabály, ott ab intestato vagy legfeljebb végrendelet alapján, itt birtokátadási szerződéssel száll át a földbirtok elődről utódra. A Marsch-on a visszavonuló apa rentier lesz, a Geest-en megelégszik öregkori ellátással. A Marschon a gyermekek örökrészei inkább az egyenlőség felé hajlanak, a Geest-en a birtokátvevőt erősen előnyösítik, A Marsch-birtok pénztőke, a Geest-birtok családi tőzhely,

mégis mindkettőnél egyezik a szokás abban, hogy a természetbeni felosztást kerülik, csakhogy míg a Geest-en egyúttal a család számára is meg akarják tartani a birtokot azzal, hogy a birtok-átvevő gyermeket előnyösítik, addig a Marsch-on, ha másként nem lehet, inkább túladsanak az egész birtokon s annak árán egyenlően osztoznak.

A parasztság gazdasági érzéke tehát itt, épen úgy mint amott egyaránt kerüli a megállapodott, megszokott birtokok feldarabolását, de míg a Geest-en a birtokot nemcsak összetartják, hanem egyúttal a család számára is megtartják a törzsörökös előnyösítése útján, addig a Marsch-on a gyermekek egyenlő osztályát meg nem bontják s ha kell, a birtokot eladva, annak árán osztoznak.

Szóval, Hannovernek ezen periferiáin a törzsöröklés szokása már nem oly erős, mint a tartománytörzsében, mint az előbbi fejezetben ismertetett részekben. Az 1874-iki törvény sem tudott itt hivekre szert tenni; a Höferolle itt csaknem üresen áll.

γ) Göttingen és Ilfeld. A birtokot természetben felosztják.

A birtokok természetbeni felosztása az öröklési osztálynál még Hannover e vidékein sem kizárólagos szokás. Csak annyit lehet mondani, hogy e vidékekre nézve a *természetbeni felosztás* adja meg az *öröklési szokás jellegét*.

Helyenként a birtokátszállás szokásának két véglete, a zárt birtokátszállás és a természetbeni felosztás annyira keverten fordul elő, hogy a tiszta szokás meg sem állapítható.

Ott, a hol a törzsöröklési szokás az uralkodó, a birtok nagyjából ugyanolyan feltételek mellett száll át birtokátadási szerződéssel az ifjabb nemzedékre, mint Hannover egyéb részeiben.

A hol ellenben a természetbeni felosztás divatozik, ott a családi érzés teljesen elnémul és az egyes családtagok egyéni érdeke lép előtérbe. A földet nem családi birtoknak, hanem egyszerű vagyontárgynak tekintik. Így van ez különösen a Harz-hegység vidékén, a hol a földek csaknem épen olyan gyorsan cserélnek gazdát, mint a közönséges

árucikkek. A föld itt egyszerűen portéka, melyet a szükséghez képest vesznek, eladnak, feldarabolnak vagy össze-sítenek, a mint az hasznosnak látszik.

A lakosságnak az a felfogása, hogy egyik gyermek olyan mint a másik, tehát egyiknek se jusson több föld, mint a másinak. Ha, — kivételképen, — egyik-másik gazda halála utánra is együtt akarná tartani földjét, erre nincs módja, mert az általános öröklési jogban az egyenlő osztály van elfogadva, a szokás, a néphángulat pedig szintén az egyenlő osztályt tartja helyesnek s így a törzstelekkönyvbe való bejegyzés is idegenszerű, szokatlan lépés lenne, a mit az egyes gazda, félve faluja ítéletétől, nem is mer megkockáztatni. Nem is volt itt eredménye sem a hatóságok, sem az egyesületek agitációjának a Höferolle mellett; a hol a törzsöröklés érvényesüléséhez minden egyes gazda részéről kezdeményezés szükséges, ott, — ellentétes szokás mellett, — a törvény teljesen hatástalan marad.

A birtokot rendesen parcellákra osztják, ezeket annyi sorsba sorolják, ahány osztozkodó van, s miután az egyes sorsokba eső ingatlan darabok értékét a község előljárásgánál megbecsültették, a sorsok közti értékkülönbsözetet készpénzzel egyenlítik ki.

A felosztás ezen módját akkor is betartják, ha az örökösök közül egyesek már másutt telepedtek le, úgy hogy a nekik jutó parcellákat meg sem munkálhatják. Ezek az örököstársak parcelláikat rendszerint azonnal áruba bocsátják s testvéreik, ha a szülői birtok egy vagy más részét össze akarják vásárolni, kénytelenek az ár megajánlásában idegen vevőkkel versenyre kelni.

A sorsok megállapításánál a ház és kert az, a mi rendesen osztatlanul szokott egy sorsba kerülni. A házzal szokott jární a birtokhoz tartozó legeltetési, faizási jog is. A melyik családban van még egy kis birtokösszetartási hajlandóság, helyesebben, a hol a családi ház tisztelete él, ott a házat és kertet kedvezményes árban engedik az egyik leszármazónak.¹ Megtörténik az is, hogy erre vonatkozólag

¹ Ugyanílyen szokást találunk Magyarországon is nem egy helyütt.

a szülők külön átadási szerződést csinálnak, vagy végrendeletileg egy meghatározott összegben hagyják egyik vagy másik gyermeküknek a házat és kertet osztatlanul, többnyire annak, a ki a gazdaságban nekik segédkezett vagy őket öreg napjaikban ápolta.

V. A lovagbirtokoknál gyakorlatban lévő öröklési szokás.

A régi időben a lovagbirtok előjogokat élvezett; ezek közt legfontosabb volt az adómentesség és a kiváltságos bíróság alá tartozás.

Emellett rendszeren ki volt véve a lovagbirtok a község hatósága alól s birtokosának az országgyűlésen szavazati jogot adott, továbbá földesúri jogokat.

A hitbizományi és hűbéri birtokok nagyban és egészben a közönséges (gemeines, römisches Recht) jog alá tartoztak. Az elidegenítés és megterhelés tekintetében azonban e birtokok messzemenő korlátozásoknak voltak alávetve. Feloszthatóság szempontjából nagy különbség volt a hitbizományi és a hűbéri lovagbirtokok közt. Az előbbieket feloszthatlanok, az utóbbiak ellenben a fiágon feloszthatók voltak. Ennek következtében nem egy lovagbirtokos család teljesen elszegényedett. Így egy 1618-ki lüneburgi rendelet is azon panaszkodik, hogy e hűbéri birtokok divisiója és subdivisiója következtében annyi vagyona sincs némelyiknek, hogy szükségét szenvedő atyafiát segíthetné, eltekintve attól, hogy a hadi szolgálatot (Rossdienst) és egyéb contributiót sem képes teljesíteni. Ezért a fejedelem, — bár a föld felosztását úgy mint a parasztbirtokoknál egyenesen meg nem tiltotta, — kifejezte ebbeli óhaját, hogy a lovagok szerényebben éljenek, ne adósítsák el birtokukat és utódaikra megfelelő vagyont és tiszteletet hagyjanak.

Az allodiális (tehát nem hűbéri) lovagbirtokokra is az általános jog öröklési szabályai voltak érvényesek. Különös jogi szabályozást nyert azonban a lovagbirtokokban való öröklés az osnabrückeri fejedelemségben és a brémai hercegségben.

Osnabrückben egy 1778-iki rendelkezés kimondja, hogy a nemes családból származó hajadonok nem az általános jog szerinti köteles részt, hanem kiházásitást («billige Absteuer») követelhetnek.

A brémai hercegségben még 1577-ben készítettek a lovagok (Ritterschaft) egy statutumot, melyet 1738-ban átdolgoztak. E szerint a Stammgutban csak a férfiág örököl és a férfiak közül is csak egy kaphatja a családi birtokot. Még az apa sem oszthatta fel a birtokot fiaik közt, csak azt rendelkezte el, hogy melyik fiú vegye át a birtokot. Ha ilyen rendelkezés nem történt, vagy a fiúk egymásközt megegyezni nem tudtak, akkor a sors döntött. Az átvevő fiörökös testvéreinek a birtok hozadéki értéke alapján fizette meg a kielégítési összegeket. Hogy mit fizessen az átvevő örökös, azt a körülmények mérlegelésével a családnak négy nemes származású barátja állapította meg. A fitestvérek mindenkor kétszer annyit kaptak, mint a leányok. A birtokot átvevő örökös «Voraus» gyanánt annyi földet kapott ki előre, amennyi az örökhagyó után maradt jelzálogadósságok, továbbá a birtokot terhelő kegyúri és egyéb terhek fedezésére szükséges volt. Csak az ezután még fenmaradó földek értékéből számították ki a kielégítési összegeket. Az özvegy nőt haszonélvezet illette.

A jogositott örököstől a birtokot megvonni vagy az özvegy nő jogait csorbítani végrendelettel sem volt szabad.

A lovagbirtokok közjogi jellegű kiváltságai a XIX. század folyamán megszűntek. Megszűnt a régi ellentét is, mely gazdasági és társadalmi téren a *lovagbirtok* és parasztbirtok közt fennállott. Ennek a helyét mindinkább a *nagybirtok* és parasztbirtok közti ellentét foglalta el. Mindazonáltal öröklés szempontjából bizonyos országrészekben még most is különös szabályok vannak érvényben a lovagbirtokok birtokosaira nézve, amennyiben ezek a lovagi rendhez (Ritterschaft) tartoznak, sőt a különleges szabályok ezeknek egyéb, tehát nem lovagi birtokaira is kiterjednek.

A hitbizományilag kötött lovagbirtokok átszállására vonatkozó szabályokat mellőzve, e helyütt csak a közön-

séges lovagbirtokokra vonatkozó különleges szabályokat kívánjuk mai érvényükben röviden ismertetni.

A volt hannoveri királyságban a lovagi rendnek, autonomiájánál fogva joga volt a birtoknak a családban való megtartása érdekében különleges szabályokat alkotni. *E szabályok még ez idő szerint is* befolyásolják a lovagbirtokokban való öröklést, mert a NBPT. az életbeléptetési törvény 59-ik cikke értelmében *a családi birtokokra* (Stammgüter) *érvényes partikuláris szabályokat érintetlenül hagyja.*¹

Ezek a szabályok még ma is a régi, történeti felosztás szerint különbözők Hannover területén.

Igy például a volt brémai hercegség területén azok az örökös családi birtokok (Erbstammgüter), melyeket tulajdonosuk határozott kijelentéssel ilyenné tett, vagy a mely 1847 után még egy ízben a férfiágon szállt át elődről utódra.

Ilyen birtok ezentúl is csak *egy férfi utódra* száll át az *elsőszülöttség* szabályai szerint. A birtokörökös mindenképp megkapja előre az összes épületeket, halásznai, vadászati és kegyúri jogokat. A birtoknak így fenmaradó értékéből $\frac{1}{2}$ rész mint «Voraus» jut a birtokörökösnek. A birtok értékét az évi tiszta hozadék 25-szörösével állapítják meg.

Az özvegy tartást kap, mely az évi tiszta hozadék $\frac{1}{3}$ részénél több nem lehet.

A családi birtok értékének másik feléről az örökhagyó rendelkezhetik. Ha nem tette, akkor e félértéken az összes gyermekek osztoznak, közöttük a birtokörökös is, a ki azonban az apa fegyvereit, könyveit, írásait, ékszereit és a családi képeket az érték megtérítése nélkül magához veheti. A fiúk intestat örökrésze kétszer annyi, mint a leányoké. A kielégítési összegek azon időponttól kezdve, mikor a birtokörökös a jövedelmek élvezetébe lép, 4%-al kamatozni kezdenek s felmondás esetén egy év múlva kifizetendők. Az ilyen családi birtok (Stammgut) elidegeníthetlen s csak a fele érték erejéig terhelhető. Az előírt öröklési szabályokat végrendelettel sem lehet megváltoztatni.

¹ L. Niedner «Einführungsgesetz» 135. l.

Az örökös családi birtok ebbeli minősége megszűnik, ha az alapító férfitudói kihalnak, vagy ha a birtok kényszereladás útján esik ki az utolsó birtokos kezéből.

A régi brémai hercegség területén 188 lovagbirtok közül 97 nem nemes birtokos kezén van. Ez utóbbiakra nézve az általános öröklési jog lenne érvényes. Mégis az ily birtokok is a valóságban akár végrendelet, akár átadási szerződés útján szokás szerint *egy örökösre* szállnak át, a kit erősen előnyösítenek. Sőt még intestat öröklés esetén sem szokták a lovagbirtokot s általában a nagy — tehát nem parasztbirtokot felosztani. Ha az örökösök megegyezni nem tudnak, inkább eladják az egész birtokot s az áron osztottnak.

Általában Hannover egész területén nagyjából a leírt módon öröklődik a lovagbirtok vagy végrendelet, vagy átadási szerződés alapján akként, hogy a *legidősebb fiú* a birtokörökös s a testvérek csak mérsékelt kielégítést kapnak. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a lovagbirtokoknál olyan egyöntetű öröklési szokás, mint a minő a parasztbirtokokon gyakorlatban van, meg nem állapítható.

VI. A hannoveri törzsöröklési szokás keletkezése, gazdasági és társadalmi hatásai.

Ha visszagondolunk az elmondottakra és összefoglaljuk a vizsgálódás eredményét, az első a mi legszembevetőbb az, hogy Hannover legnagyobb részén tényleg másként öröklődik a földbirtok, mint a hogy azt az általános jog előírja. A *szokás* ellentétben áll az *általános joggal*. A lovagbirtokokat itt figyelmen kívül hagyva, mert ezekre nézve egyöntetű szabályt megállapítani alig lehet — csupán a többi birtokok öröklési szokásának eredetét és hatásait fogjuk vizsgálni. Ezen birtokokra vonatkozólag sem lehet Hannover egész területére kiterjedőleg teljesen egyöntetű szokást megállapítani, hanem igenis kimutatható bizonyos területekre vonatkozólag egy, az alapvonásokban megegyező öröklési

szokás. E szokásnak két jellegzetes sajátága van: 1. hogy a földbirtokban *egy örököl*, 2. hogy *a birtokátvevő örökösét előnyösítik*.

Kivétel az 1. pontra nézve Duderstadt, Münden, továbbá Göttingen, Northeim, Osterode, Ilfeld, Lehe és Geestemünde egyes részei, hol természetbeni felosztás divik, a 2. pontra nézve pedig az ostfries Marschok, Kehdingen, Ostemarsch és Hadeln vidéke, hol egy öröklő ugyan a földet, de az átvevőt nem, vagy nem oly mértékben előnyösítik, mint egyebütt.

Az öröklési szokás szempontjából tehát Hannover — eltekintve a Harztól — három részre osztható:

1. A természetbeni felosztás vidéke; körülbelül 197,242 ha.

2. A törzsöröklés vidéke a törzsörökös előnyösítésével; körülbelül 3.385,356 ha.

3. A törzsöröklés másik vidéke a törzsörökös *csékely előnyösítésével*, vagy *előnyösítés nélkül*. Körülbelül 203,696 ha.

Tehát az 1. pontban említett területen szokás és általános öröklési jog megegyeznek, a 2. pont alatti területen, mely a legnagyobb, szokás és általános öröklési jog éles ellentétben állanak egymással s végül a 3. pont alatti területen a szokás és általános öröklési jog mintegy kiegyeztek egymással úgy, hogy a szokás *a birtoknak egy örökösre való átszállását*, a jog pedig az *érték szerinti egyenlő osztályt* juttatta érvényre.

A törzsöröklési szokás kialakulásának rövid fejlődés-menete Hannoverben a következő:

A régi *népjogok* mellett a *családi birtok megtartása* magától értetődő dolog volt. A mindenkori birtokos a család képviselője s a birtoknak mintegy haszonélvezője volt csak. A birtok nem az övé, hanem a családé volt.

E régi jog szétfoslásával egyidejűleg a földesuraság már kezdett kifejlődni. A *földesúri hatalom* a legtöbb vidéken hathatósan *közreműködött* abban, hogy a parasztbirtokokra nézve az *Anerbensitte* kifejlődött. Mindazonáltal *bizonyos néptörzseknek* a törzsöröklést ellenző felfogása ellenében a földesúri hatalom sem volt képes meghonosítani ezt a szo-

kást. Így a frank és thüringiai törzsek által megszállott területeken a földesúri hatalom nem tudta elejét venni a természetbeni felosztás szokása kialakulásának. A szász és fries törzsek ellenben a törzsöröklést karolták fel.

Az az Anerbensitte, a mely ma is élő szokás, Hannover legnagyobb részében, a XVI. században alakult ki, a miben a *fejedelemnek*, a *földesúrnak* és a *parasztoknak érdeke* egyaránt közreműködött

Mi hozta létre a törzsöröklés szokását, micsoda gazdasági, társadalmi okok közrehatása idézte elő e szokás kialakulását?

Erre határozott feleletet adni, egy ok megjelölésével nem lehet.

Vizsgáljuk a szokásos föltevéseket egyenként.

Legközelebb fekvő az a föltevés, mely szerint a *régi mezőgazdasági szervezet* volt az a talaj, melyből a törzsöröklés szokása fakadt. Ezt a föltevést lerontja azonban az a tény, hogy egy és ugyanazon mezőgazdasági szervezet területén más-más szokás fejlődött ki.

Főként *nem lehet egyedül és kizárólag a földesúri hatalomra* visszavezetni az Anerbensitte-t. mert a törzsöröklés szokása ott is gyökeret vert, a hol a parasztbirtokok sohasem voltak úri hatalom alatt, viszont természetbeni felosztás dívik oly helyeken is, hol mindig volt földesuraság. Tagadhatatlan, hogy a földesúr sok helyütt nagy befolyást gyakorolt a törzsöröklési szokás kialakulására, de éppen ilyen tényező volt ebben az államhatalom, vagyis a fejedelem s maga a parasztság is.

De nem lehet Hannoverben a szokást a *talajviszonyokból* sem megmagyarázni, hogy tudniillik jó talajban a felosztás, rossz talajon az összetartás honosodott volna meg. Pl. a termékeny «Marsch» (televény) földeken «Wursten»-ban éppen úgy a természetbeni felosztás dívik, mint a «Börde Debstedt» homokján. Viszont a Leine folyó völgyén egyformán termékeny földeken az egyik faluban természetbeni felosztás, a másik faluban egy örökösre való átszállás szokása otthonos.

Még talán az a föltevés jár legközelebb az igazsághoz, mely szerint az öröklés módjában való eltérés a letelepült különféle *törzsek sajátsága* és pedig úgy, hogy a hesseniek, thüringiaiak és frankok a felosztás, a szászok és friesek pedig az összetartás felé hajlanak. Ezzel még nincs kimondva az, hogy e törzsi sajátságok annak idején nem-e gazdasági okokból származtak, de ennek kutatása már a történelem előtti idők ködös világába vezetne.

Egészen más kérdés az, hogy az egyes öröklési szokások körén belül mutatkozó *árnyalatok* mire vezethetők vissza. Pl., hogy a törzsöröklés szokása mellett a visszavonuló szülők tartást vagy járadékot kapnak-e s hogy ennél fogva az udvaron maradnak-e vagy elköltöznek. Ezt már határozottan gazdasági okkal lehet magyarázni és pedig a birtokeloszlási viszonyok alakulásával.

A birtokátadó szülők a «Marsch» (televény föld) vidéken szoktak elköltözni az udvarról, mert tartásukat pénzben kapják, míg a «Geest» (lápi földek) vidéken közös háztartásban maradnak a fiatalokkal. Amott a nagy-, s amellett jó minőségű, itt a közép- és kis parasztbirtokok s kevésbé jó minőségű földek vannak többségben; járadékot csak nagyobb birtokból lehet fizetni, közép- és kis-birtoknál meg kell elégedni a természetbeni szolgáltatásokkal.

Vannak ugyan a Marsch (televény) vidéken kisebb birtokok is, de ezeknek átszállásában a szokás közeledik is a Geest (lápi földek) vidék birtokain szokásos átszállási módokhoz. Itt azonban az azonos birtokviszonyokat — a gazdasági okot — ellensúlyozza egy pszichológiai elem és ez az, hogy a *kisebb ember majmolja a nagyobbat*; ezért a «Marsch»-on lévő kis parasztbirtokos simul némileg az öröklési szokásban is a nagy parasztbirtokoshoz, habár viszonyai szerint előnyösebb lenne reá nézve a «Geest» vidéki szokás, mely nagy mértékben előnyösíti a törzsörököst.

Tovább vizsgálva e két vidék közti gazdasági különbségeket, azt látjuk, hogy a «Marsch» (televény föld) birtokok nemcsak nagyság és érték, de a művelés módja tekintetében is elütnek a «Geest» (lápi földek) birtokoktól.

A «Geest» paraszt maga is dolgozik két kezével a gazdaságában s ha családja vele dolgozik, egy-két idegen munkaerőnél többre rá nem szorul. Ha tehát a gazda elöregszik, kénytelen helyét már csak a gazdaság miatt is a munkabíró utódnak átengedni.

A «Marsch»-paraszt ellenben nagyszámú idegen munkást foglalkoztat; itt a család testi munkaereje nem oly fontos, mert ezzel egymagában véve amúgy sem lehetne ellátni a birtokot. Ha tehát a «Marsch»-vidéki gazda megöregszik, kora miatt még nem kénytelen a gazdaságot átadni, mert ő úgylis csak a vezetést és felügyeletet gyakorolja.

A «Marsch»-on az igények, az életmód magasabb színvonalon áll, ott a pénzgazdálkodás inkább érvényesül.

Ebből magyarázható, hogy a «Marsch»-on a visszavonuló szülők ellátása nem természetben, hanem készpénzben szokott történni.

A törzsörökös mikénti előnyösítését is összefüggésbe lehet hozni a szülők ellátásának e különböző módjával. Az a parasztgazda ugyanis, a ki öregségére is az udvaron marad, óvakodik a birtokátvevő gyermeket súlyosan megterhelni. Szereti hinni, hogy sokáig fogja húzni a kikötött szolgáltatásokat s ezért lehetőleg alacsonyra szabja a többi gyermekek kielégítését, nehogy az átvevő bajba jutva, a rossz gazdasági helyzetet vele is éreztesse. Ezért a «Geest»-vidéken, a hol a birtokátadó szülők rendszerint az udvaron maradnak, nagyobb mértékben előnyösítik a birtokátvevőt, mint a «Marsch»-on, a hol az előnyösítés csak addig a mértékig megy, a meddig azt a birtok megtartása elkerülhetlenné teszi. A «Marsch»-vidéken továbbá a birtokátvevő rendszerint készpénzt is kap az átadó szülőtől, tehát a birtok értékéből ennek megfelelőleg többet is adhat testvéreinek. A készpénzgyűjtést viszont a «Marsch»-vidéki televény földek nagyobb termékenysége s a kedvezőbb értékesítési viszonyok teszik lehetővé.

A «Marsch» és «Geest»-vidék közti *gazdasági különbség* tehát mindenesetre jelentékenyen közrehatott abban, hogy

a «Marsch»-on inkább végrendelet, a «Geest»-en inkább átadási szerződés, ott a szülők pénzbeli, itt természetbeni kielégítése, ott a birtokátvevő kisebb, emitt nagyobb mérvű előnyösítése váljék általánossá.

A gazdasági ok mellett területenként hol a törzsi sajátság, hol a fejedelmek rendelkezései, hol a földesúri hatalom mikénti kezelése, hol több ilyen ok együttvéve tette a szokást olyanná, a milyen az jelenleg. Ez okok azonban — a gazdaságiakat nem tekintve, — csak voltak, csak a szokás léltrejöttében működtek közre, ma már megszüntek.

Ma már a szokás önállóan, mintegy saját súlyával hat és az egyes parasztgazdát ellenállhatlanul vonzza magával. Pl. előfordul, hogy a törzsöröklés és a törzsörökös előnyösítése vidékén adott esetben nem lenne szükség arra, hogy a testvérek keveset kapjanak, viszont a természetbeni felosztás vidékén előfordulhat, hogy egy apa szeretné a birtokot egyik fia kezében, előnyösítéssel megtartani. De a közfelfogással sem az egyik, sem a másik nem mer szembe szállni, s ezért mindegyik úgy fog eljárni, a mint azt az ottani szokás magával hozza.

A törzsöröklés hatásai.

Társadalmi vonatkozások.

A rendelkezésre álló statisztikai anyag és a megfigyelések a törzsöröklésnek a birtokeloszlási viszonyokkal, a nép szaporodásával, a vándorlásokkal és az adóssági terhekkel való összefüggéséről adnak tájékozást.

Erre vonatkozó fejtegetéseink előtt nem lesz érdektelen a törzsöröklés társadalmi vonatkozásáról Sering berlini egyetemi tanárnak és Ökonomierath Johannsennek (a hannoveri Landwirtschaftskammernél) e sorok írója előtt tett nyilatkozatait előrebocsátani.

Mindketten elismeréssel szóltak arról, hogy a törzsöröklés a hannoveri parasztosztály jóléte fentartásának egyik kiváló tényezője. Bármilyen volt is indító oka ez öröklési mód

kialakulásának, annyi tény, hogy a parasztság a törzsöröklési rendszert a magáévá tette s azt a saját érdekében állónak ismerte el.

Hannoverben a törzsöröklés első sorban a jómódú, takarékos *középbirtokosság* öröklési joga. A tipikus törzsöröklési vidékeken régi idők óta vagyonos középbirtokos parasztosztály ül ősei birtokában. Itt a családi becsület ügyének tekintik azt, hogy a birtok a család kezén megmaradjon. Hannoverben vannak parasztok — mondotta Sering — kik mint a «viharverte tölgy» századokra felviszik azon egy birtokon a családjuk leszármazását. A középbirtok alatt itt általánosságban a *paraszt középbirtokot* értik.

Ez az a birtokos osztály, melynek fentartását elméleti írók és gyakorlati politikusok egyaránt az állami és társadalmi rend érdekében a legfontosabb feladatok egyikének tartják. Ez az osztály a mezőgazdasági kulturának viszonylag magas fokán áll és józanságával, a földhöz való szívós ragaszkodásával a lakosság legmegbízhatóbb rétegét képezi.

Ez a középbirtokosság egészen más, mint az, a mit Magyarországon középbirtokosság alatt értünk. A hannoveri — s mint látni fogjuk a westfáliai — középbirtokosság a *paraszt osztály sorából való*, nem tölt be az állam politikai és társadalmi életében vezérlő szerepet, hanem a gazdasági, testi és szellemi munka csöndes, fáradhatatlan harcosainak tömegét szolgáltatja. A *német intelligenciát ez az osztály látja el állandóan friss erővel*; innen kap újabb és újabb erősítéseket. A paraszt birtokos fiatalabb gyermekeiből kerül ki a vállalkozók, kereskedők, mérnökök, orvosok, hivatalnokok, ügyvédek, tanárok tekintélyes része. Sering szerint ezek igen becses elemét teszik a német intelligens középosztálynak. Figyelemre méltó oldala ennek az osztálymozgalomnak az, hogy *fölfelé haladó, emelkedő irányzata van*. A parasztbirtokos fia, ki a szülői házban szerény viszonyokhoz szokott, már abban, hogy a szellemi élet munkásai közé jutott, emelkedést lát és állása iránt sem anyagilag, sem előmenetel tekintetében túlságos igényeket nem támaszt. Más-

részről magával hozza a kitartó munka iránti szeretetet és türelmet, mely lehetővé teszi, hogy kis munkakörben is kedvvel és hivatásszerű buzgalommal dolgozzék. Társadalmi kötelezettségei alig számbavehetők; ezek tehát elvállalt munkakörétől el nem vonják és életmódját a megengedett mértéken túl nem drágítják. Ilyen módon a törzsörökös testvérei mindig találnak megfelelő foglalkozást. Ez a kép teljesen megegyezik azzal, a melyet a távozó örökösök helyzetéről Westfáliában statisztikai felvételekkel is megerősítve látunk.¹

Arra a kérdésre, hogy a fiatalabb gyermekek nem tartják-e igazságtalannak a birtokátvevő örökös előnyösítését, Johannsen határozottan *nem-mel* felelt. Ő maga is — úgy beszélte — egy parasztbirtokosnak fiatalabb gyermeke. Apja átadta a gazdaságot a legidősebb fiúnak s a többiek más foglalkozás után láttak. Arra, hogy az apai birtokot egymás közt felosztásuk, nem is gondolnak a gyermekek, jól tudják, hogy akkor egyikük sem lenne képes megélni. Különbösen is a gyermekek ahhoz, hogy életpályát válasszanak, önállóságra jussanak, nem várhatják apjuk halálát. Mit tevének lennének azon 20—30 esztendő alatt, mi rendes körülmények közt a gyermek nagykorúsága és a szülő halála közt lefolyik?

Ezért készséggel engedik át birtokátvevő testvérüknek az egész apai birtokot, hogy ezzel egyidejűleg megkapják azt a kielégítési összeget, a mivel önálló életet kezdhetnek. Ez magyarázza meg azt, hogy a birtokátadási szerződésben szülők és gyermekek érdekeiket kölcsönösen kielégítve látják, de sőt — ha a szülők ily szerződést nem csináltak volna, — a leszármazók egymás közt is úgy rendezik el az osztályt, hogy a birtokot közülök egy vegye át. A szokást tehát nem a szülői akarat nyomása, hanem a gyermekek saját jól felfogott érdeke tartja fenn. Tagadhatatlan továbbá, hogy az erős családi érzésnek is van ebben része: a gyermekek egyéni érdekeikből engednek valamit a családi ház

¹ L. alább 238. lap.

és birtok fenmaradásaért. Ez magyarázza meg azt, hogy egyenetlenkedések, perek elvétve fordulnak elő.

Birtokeloszlási viszonyok.

Az Anerbensitte egyik érdeme, *hogy a középső, 10—100 ha.-os birtokoknak s ezzel együtt egy életerős parasztosztálynak fentartásában közreműködött.*¹ A statisztika kimutatja, hogy a törzsöröklés vidékein aránylag több a 10—100 ha.-os gazdaság, mint a természetbeni felosztás vidékén. Míg ott, a hol törzsöröklés uralkodik — így Hannover, Westfália, Schleswig-Holstein. Kassel és Düsseldorfban — az 1882-ki felvétel szerint a 10—100 ha.-os gazdaságok a terület 63·08%-át foglalják el, addig a természetbeni felosztás mellett Erfurt, Wiesbaden, Aachen, Köln, Koblenz. Trierben a 10—100 ha.-os gazdaságok csak 33·16%-al részesei a mezőgazdasági területnek. Jellemző az is, hogy a törzsöröklés említett vidékein sokkal kevesebb területet foglal el a 10 ha.-on aluli kis- és törpegazdaság (27·81%), mint a természetbeni osztály vidékein (62·37%). És az erős középbirtokosság éppen *nem jelent változatlanságot, merevséget a birtokviszonyokban.* A tapasztalat azt mutatja, hogy Hannoverben a középbirtokok éppen nem állnak útjában a kis birtokok keletkezésének. *A középbirtokok mindig rászorúlnak idegen munkaerőre, tehát munkával látják el s ezzel megélhetésében biztosítják a kisbirtokos parasztot, másrésztől nem elég erősek arra, hogy a kisbirtokot magukba felszívják.*

Számottevő nagybirtokos osztály Hannoverben — ebben a parasztorszáiban — nincs s ezért a középbirtokot ez a veszély, hogy a nagybirtok felszívja, nem fenyegeti. De még ott is, a hol vannak nagybirtokok, a középbirtokok felszívódásáról mit sem tud a statisztikai feljegyzés. Kivétel e tekintetben a hildesheimi kerület, hol több nagybirtok középbirtokokból keletkezett, de ezt a jelenséget az ottani jelentések a különleges cukorrépatermelési viszonyokkal magyarázzák.

¹ L. fent is a 64 lapon.

Természetes szaporodás. Gyermekhalandóság. Törvénytelen szülöttek.

A törzsöröklési szokás hatásainak vizsgálatánál egyike a legkényesebb kérdéseknek az, hogy a törzsöröklés mennyiben befolyásolja a *természetes szaporodást*.

A birtokösszetartás vágya — a melyből a törzsöröklés szokása táplálkozik — nem tűr meg sok gyermeket, így okoskodnak az Anerbensitte ellenesei, mert az Anerbe csak úgy tarthatja meg a birtokot, ha nem sok testvért kell kielégítenie. Szerintük tehát az Anerbensitte vidékeken a házasságok nem sok gyermekkel lesznek megáldva, vagy ha igen, akkor ezek közül nagy % fog még a csecsemőkorban elpusztulni. Vagyis a mérleget vagy a gyermeknemzés korlátozása, vagy a gyermekek nem megfelelő gondozása fogja helyreütni. Sok lesz ily vidéken a törvénytelen születés is, mert a törzsörökös testvérei csekély részesedésükkel családot nem alapíthatnak, a törzsörökös pedig csak vagyonos leányt vehet feleségül, hogy ennek vagyonából testvéreit kifizethesse s míg ilyen házasságra nincs alkalma, addig házasságon kívüli viszonyt fog kötni.

Viszont a törzsöröklési szokás hívei úgy okoskodnak, hogy éppen törzsöröklés mellett nincs ok sem a nemzés korlátozására, sem a gyermekek számának más módon való apasztására, mert éppen a törzsöröklés teszi lehetővé több gyermek mellett is a birtok együttmaradását. Szerintük ezek a bajok csak a természetbeni felosztás, vagy legfeljebb az egyenlő osztály vidékein (a hol t. i. a teljes forgalmi értéken osztoznak) fordulhatnak elő, mert a hol egyenlően osztoznak, ott kézenfekvő, hogy az osztozással járó hátrányoknak az által veszik elejét, hogy az osztozkodók számát csökkentik.

Így okoskodik a deductio. Ha ezeket az elméleti eredményeket az inductió ellenpróbájának vetjük alá, akkor sem nyerünk feltétlenül megbízható választ a feltett kérdésre.

Ezek annyira finom, a lelkülettel, a kedélyvilággal át meg átszótt sociologiai jelenségek, hogy azoknak teljes pontossággal való kiderítésére *a rendelkezésre álló módszerek és*

műszerek : a statisztikai adatgyűjtés, a megfigyelés, az észlelés, az összehasonlítás *nem eléggé finomak, nem eléggé megbízhatók.*

Például a mi Hannoverrel illeti, a statisztikai felvételek azt mondják, hogy úgy a gyermekhalandóság, mint a törvénytelen születések szempontjából jól áll a tartomány. Hannoverben kevesebb gyermek hal el az első esztendőben és kevesebb a törvénytelen született, mint átlag egész Poroszországban. Ugyanis :¹

	1000 élve született közül az 1-és évben elhalt:	
	törvényes	törvénytelen
Poroszországban	195,1	358,1
Hannoverben	138,0	267,0

A mi pedig a törvénytelenek arányszámát illeti, volt:

	1000 újszülött közül
	törvénytelen
Poroszországban	80,2
Hannoverben	69,0

E szám adatok az 1881/90. évek közti decenniumra vonatkoznak.

Ha az egyes kerületeket külön vizsgáljuk, akkor is azt látjuk, hogy az arányszámok mindenütt kedvezőbbek, mint az országos átlagok. Így :

kerület neve	1000 élve született közül az 1-és évben elhalt:	
	törvényes	törvénytelen
Hannoverben	152	307
Hildesheimban	154	250
Lüneburgban	137	194
Stadeban	129	251
Osnabrückben	128	191
Aurichban	105	169

kerület neve	1000 újszülött közül volt törvénytelen
Hannoverben	94
Hildesheimban	76
Lüneburgban	75
Stadeban	58
Osnabrückben	40
Aurichban	41

¹ Lásd *Sering* id. m. VI. kötet 203. és következő lapjait.

De ezek az adatok csak az *egész Hannoverre* vonatkozólag érnek valamit és már például a *törzsöröklési* és az *egyenlő osztály vidékeknek szembeállítására* Hannover körén belül nem alkalmasak. Az egyenlő osztály vidékei annyira elvesznek ebben a statisztikai anyagban, hogy az arra vonatkozó esetleg eltérő arányszámok az egésznek a mérlegét nem befolyásolhatják.

Ebből az összeállításból csak azt láthatjuk, hogy az iparos vidékeken s a nagy városok környékén (Hannover, Hildesheim) az arány rosszabbodik s *annál inkább javul, mentül tisztább mezőgazdasági vidékek felé megyünk.*

Annyit mindenesetre elfogadhatunk, hogy Hannoverben a törvénytelen gyermekek és a csecsemőkorban elhaltak arányszáma kedvező s minthogy Hannoverben az öröklési szokás jellegét az Anerbensitte adja meg, mert a terület legnagyobb részén¹ ez uralkodik, a közölt statisztikai adatok a törzsöröklési szokásra mindenesetre kedvező világot vetnek.

Más kérdés azonban az, hogy ebben a kedvező statisztikai eredményben van-e érdeme és mennyiben a törzsöröklési szokásnak? És hogy egyáltalán a törvénytelen gyermekek arányszámára gyakorol-e befolyást az öröklési szokás.

Ha olyan vidéknek az erre vonatkozó statisztikai adatait nézzük, a mely vidéken a törzsöröklési szokás és az egyenlő felosztás szokása egymás mellett, de külön-külön nagy területeken fordul elő, akkor azt látjuk, hogy *a törvénytelen szülöttek aránya az egyenlő felosztás területén sem rosszabb, mint a törzsöröklési szokás területén.*

A casseli főtörvényszéki kerületben például² vannak az *egyenlő osztály* vidékéhez tartozó oly területek (Wolfhagen, Biedenkopf, Cassel, Eschwege, Hofgeismar), melyek *kedvezőbben állanak* a törvénytelen gyermekek arányszáma tekintetében mint a törzsöröklési szokás egynémely területei. Viszont vannak olyan, — törzsöröklési szokást követő területek (Gersfeld, Schlüchtern), a hol az arányszám fel-tűnően magas, jóval magasabb mint a legtöbb területen, hol az egyenlő osztály divatozik.

¹ Lásd a 110. lapon.

² *Sering* id. munkájának I. kötetében, Cassel, 86. lap.

De vajjon lehet-e ezekből az adatokból is az öröklési szokás és a törvénytelen gyermekek arányszáma közti összefüggésre következtetni? Úgy látszik, hogy nem, mert először már a statisztikai adatok önmagukban véve is egymásnak ellentmondanak s másodszer a vizsgált jelenségnek oka sokszor annyira *helyi jellegű*, hogy éppen ezért magából a jelenségből *általános szabályt* levonni nem szabad. Pl. van olyan vidék, hol a törvénytelen gyermekeket utólagos házassággal mindig törvényesítik és a házasságkötéssel célzatosan azért késnek, hogy a leány mint dajka megkeresse a kiházásához szükséges összeget («Schwalm», Kreis Ziegenhain, Oberlandesgerichtsbezirk Cassel)¹

Van ismét olyan vidék, hol a törvénytelen szülöttek nagy számának az az oka, hogy arról a vidékről sok gazdasági vándormunkás és munkásnő megy el időszaki munkára. Mikor a munkásnők terheességük miatt már nem dolgozhatnak, hazamennek szülőföldjükre s a törvénytelen szülött ennek a vidéknek mérlegét rontja, habár a forum delicti az a vidék volt, a hová a munkások elvándoroltak (Gersfeld, Schlüchtern).²

Házasságok termékenysége.

Egy másik, igen fontos kérdés az, hogy a *házasságok termékenysége* és az öröklési szokás közt van-e és minő összefüggés.

Hannoverben egy házasságra átlag 4 születés esik, a mi *az országos átlag (4,4) mögött marad*. A születési arányszám tehát nem kedvező, annak azonban, hogy ezt a törzsöröklés szokásának terhére írjuk, ellentmond az a körülmény, hogy az *egyenlő osztály szokását követő igen sok vidéken a házasságok még kevésbé termékenyek*.

Az egyenlő felosztás számos vidékén ugyanis az egy- vagy két gyermek-rendszer van elterjedve (kölni,³ frankfurti³

¹ *Sering* id. m. I. kötet. Cassel, 87. lap.

² L. id. m. ugyanott.

³ *Sering* id. munkájának I. kötetében, Köln, 116. lap., Frankfurt, 70. l., VIII. kötetében, 155. l.

főtörvényszéki kerület, szász tartomány), a mi már az összes helyi jelentések szerint az egyenlő felosztás következménye. Ha tehát Hannoverben, e par excellence Anerbensitte vidéken nem is találunk nagy termékenységet, figyelembe kell vennünk, hogy ez még mindig jobb, mint az egy- vagy két gyermek-rendszer. Miután pedig ez utóbbi az egyenlő osztály vidékein otthonos, annyit mindenesetre a törzsöröklési szokás javára írhatunk, hogy közte és a gyermekrendszer közt nincs okozati összefüggés.

Ha mindezek után a törvénytelen szülöttek, a gyermekhalandóság és a házasságok termékenysége kérdésében végzett vizsgálódásokat összegezzük, az eredményt talán úgy formulázhatjuk, hogy a törzsöröklés szokása sem az egyiknél, sem a másikinál nem gyakorolt kedvezőtlen irányban befolyást.

Népmozgalom.

Hasonló eredményre jutunk a népmozgalmak vizsgálatánál is. A városokban és azok környékén, szóval az ipar központjain a népesség rendkívüli módon szaporodik, ellenben a mezőgazdasági vidékekről a természetes szaporodás nagy része, — gyakran 50%-nál is több, — elvándorol. Az, hogy törzsöröklés vagy egyenlő osztály szokása szerint megy-e az öröklés, e tekintetben különbséget nem tesz.

Így van ez Hannoverben is, a hol a parcellázó vidékekről is éppen olyan nagy az elvándorlás, mint a törzsöröklés vidékeiről.¹

A földbirtok eladósodása.

Rendkívül fontos kérdés az is, hogy a *földbirtok eladósodása* és az öröklési szokás közt van-e összefüggés?

Sajnos, erre a kérdésre határozott választ adni nem lehet, mert teljesen megfelelő felvételek nincsenek. A rendelkezésre álló statisztikai adatok a földbirtokot, illetve földbirtokost valósággal terhelő adósságokról tiszta képet nem nyújtanak.

Két olyan, Hannover egész területére kiterjedő statisztikai

¹ *Sering* id. munkájának VI. kötetében 205. lap.

kai felvétel van, a mely itt szóba jöhet. Az egyik a *jelzálogadósság*, a másik az *adózás* statisztikája.

A jelzálogterhek statisztikája szerint Hannoverben 1886. és 1895. évek közt a bekebelezett terheknek csak 58·1%-át törölték, míg az egész Poroszországban a törlések a bekebelezett adósságoknak 72·7%-át tették ki. A kép tehát Hannoverre nézve kedvezőtlen. Igaz, hogy a jelzálogteher statisztika magában véve nem bizonyítja sem az eladósodás mérvét, sem különösen annak valódi súlyát.

Tudjuk, hogy különösen a parasztnemtörődömségéből a már kifizetett adósságok törlése akárhányszor elmarad, de megtörténik az is, hogy a jelzálogadós birtokosnak készpénze, takaréketéte vagy értékpapirjai vannak, a mi után esetleg nagyobb kamatot élvez, mint a minőt a jelzálogadósság után elfizet.

Az 1895/96-ki adóstatisztika szerint Hannoverben a földbirtok eladósodása alacsony %-ot tesz ki. Míg az országos átlag 34·98%, addig Hannoverben az egyes kerületek szerint a földbirtok eladósodása volt: ¹

Hannoverben	18·18%
Hildesheimban	18·12%
Lüneburgban	20·87%
Stadeben	20·66%
Osnabrückben	12·14%
Aurichben	23·43%

Azonban ennek a statisztikának is vannak hibái. Mindenekelőtt azt kell megjegyeznünk, hogy a felvétel csak a 3000 M.-nál több jövedelemmel bíró adózókról készült, tehát a parasztbirtokosok egy része abból kimaradt. Azután a mi vizsgálódásunk szempontjából kevésbé használhatóvá teszi a felvételt az is, hogy városi és falusi adózó, illetve birtokos közt nem tesz különbséget. Minthogy azonban az egész országban ugyanazon elvek szerint készült a felvétel s az egyenlő felosztás vidékei is körülbelül ugyanoly %-ot mutatnak fel (pl. Erfurt 25·29%-ot, Wiesbaden 18·88%-ot, Koblenz 19·98%-ot, Köln 19·29%-ot), az országos átlag pedig

¹ Lásd *Sering* id. m. VI. kötet 208. l.

jóval nagyobb (34·98%-ot), úgylátszik, hogy a törzsöröklés szokása a földbirtok-eladósodásra nagyban és egészen kedvezőtlen hatást nem gyakorol.

A statisztikai felvételek azonban, — melyek, mint láttuk, egymásnak különben is nem ritkán ellentmondanak, — csak *általános képet* adnak. Pedig ha valahol, úgy éppen a törzsöröklési szokás hatásainak tanulmányozásánál van helyén a *részletezés*.

Ezért azon jelentéseknek okadatolását kell első sorban összegeznünk, melyek a vidékükön észlelt eladósodás és a törzsöröklési szokás egymáshoz való viszonyát fejtegetik. Az eredmény az, hogy az eladósodás oka az az irányzat, mely a törzsöröklést mind kevésbé előnyösíti és az örökös társak kielégítését mind magasabbra szabja. Amíg a törzsörökös testvérei a földbirtok hozadéki értéke alapján kapták ki részüket, addig ezen a címen a földbirtok terhe rendkívüli módon nem emelkedett. Az így kifizetett összeget a földbirtok a birtokos gazdálkodási idejének átlagos tartama alatt visszafizethette.

A régi időben ez volt a szabály, mert a földbirtoknak csak egy értéke volt, az, melyet a birtokátadó szülő a birtoknak kitapasztalt rendes hozadéka alapján megállapított.

Újabban a tőke és a népesség szaporodása következtében a földért többet kínálnak, mint a mennyit az tényleg hoz. Ma már tehát kétféle értéke van a földnek, *hozadéki és forgalmi*.

E két érték újabb időben mindjobban eltávolodott egymástól. *A hozadéki érték csökkent*, a közterhek növekedése s az értékesítési viszonyok rosszabbodása folytán. Ellenben *a forgalmi érték emelkedett*, mert a pénztőke szaporodása következtében a föld utáni kereslet növekedett.

A kinek — mint a birtokátvevő örökösnek — a föld értéke alapján fizetéseket kell teljesíteni, az a hozadéki értékhez ragaszkodik, a ki pedig — mint az Anerbe testvérei — a föld értéke alapján örökösre kifizetését várja, az a forgalmi értéket veszi számításba.

A föld hozadéki és forgalmi értékének egymástól való

eltávolodása főleg ott súlyosbitja a birtokátvevő helyzetét, a hol — mint az ostfries és Elbe menti Marschokon, előnyösítés nélkül egy gyermeknek juttatják a földbirtokot. De a tiszta törzsöröklési szokás vidékéről — pl. a hoya-i, elzei és stolzenauai járásbiróságok területéről — is azt jelentik, hogy *a testvérek örökrésze emelkedőben van, hogy az irányzat határozottan a forgalmi érték felé halad.* A testvérek követeléseit a modern élet emelkedettebb igényei és az általános jog elvei támogatják.

Tény tehát, hogy az örökrészek kiadása ma nagyobb terhet ró a birtokátvevő örökösre s így a földbirtok adóságában az öröklés címén keletkező terhek mind nagyobb tételt képviselnek.

De a modern eszmék magának a törzsörökösnek életmódját is megváltoztatták, az ő igényei, kiadásai is növekedtek. Érdekes az a megfigyelés is, mely azt mondja, hogy ma már jó házassággal is ritkábban segíthet magán a törzsörökös, mert a vagyonos parasztleányok szivesebben mennek férjhez városba, valami kis hivatalnokhoz. *Általános a városba való tódulás, nagy a vágyakozás a falusi életből a városiba.*

Johannsen is hangsúlyozta e sorok írója előtt, hogy a birtokátvevő örökösnek — ha a birtokot megtartani és a testvéreknek fizetett összegeket saját gyermekei felnőttéig letörleszteni akarja, — az egyszerű, takarékos életmód hagyományaihoz kell ragaszkodni. Tartózkodnia kell tehát az uri passióktól és míg egyrészt kiadásaiban néha az önfeláldozásig menő mérsékletet kell betartania, addig másfelől gazdaságának «első béreseként» («der erste Knecht seiner Wirtschaft») kell dolgoznia.

Vannak olyan jelentések is, a melyek keserűen panaszkodnak azon pusztítás felett, melyet a régi kötöttség megszüntetése a parasztság soraiban előidézett.

Az új szellem a szabad rendelkezés érzetét fejlesztette ki a parasztban, anélkül, hogy annak helyes irányban való felhasználására előbb megtanította volna. Az a jellemzőségi és üzleti érettség, a mit az új rend feltételezett a

parasztnál, nem bizonyult valónak (hoya-i, elzei bíróság jelentései).

Ha az egyes jelentésekben szétszórt megjegyzéseket összefűzzük, azt a tanulságot nyerjük az öröklési szokás és az eladósodás egymáshoz való viszonyáról, hogy a törzsöröklési szokás csak ott tudja összetartani a birtokot, *a hol a testvérek kielégítése szigorúan a hozadéki érték alapján történik, és a hol a törzsörököst erősen előnyösítik.* E nélkül a törzsöröklés nem hasznos, de káros intézmény, mely a birtokok eladósodását sietteti. Az így kezelt törzsöröklés saját célja ellen dolgozik, mert az eladósodott birtok részben vagy egészben rövidesen gazdát cserélni kénytelen.

VII. A természetbeni felosztás hatásai.

A földbirtok természetbeni felosztásának következményei nagyban és egészben mindenütt egyformák. Hannoverben ezek a következmények éppen úgy felfedezhetők mint egyebütt, bár a természetbeni felosztás gazdasági és társadalmi vonatkozásai Hannoverben nem lépnek annyira előtérbe, mint a törzsöröklési szokás ugyanezen vonatkozásai.

Ugyanis Hannoverben, a természetbeni felosztás a területnek mindössze $\frac{1}{10}$ részén¹ van szokásban s az sem összefüggő egész, mert egyrésze északon (Börde Debstedt), másrésze délen (Göttingen, Ilfeld) terül el.

Birtokeloszlási viszonyok.

A természetbeni felosztás szokása a gazdasági és birtokegységeket fokozatosan csökkenti. Ezt az elméleti tételt Sering idézett munkája (VI. köt. 219., 220. l.) a helyszínén gyűjtött tapasztalatokkal és statisztikai adatokkal is illusztrálja.

A Börde Debstedt vidékéről pl. (Hannover északi részén) jelentik, hogy az igás gazdaságok száma az utolsó évtizedekben is fogyott.

Úgy látszik azonban, hogy a birtokegységek fokozatos

¹ Lásd fentebb a 110. lapon.

kisebbedése megállapítható nemcsak a természetbeni felosztás, hanem a törzsöröklés vidékein is, legalább a Sering által közölt számok világosan ezt mutatják.

Ugyanis az 1831/32-ki felvétel szerint a 30 Morgen-on¹ aluli birtokok

a természetbeni felosztás vidékén	a törzsöröklés vidékén
40·8 ^o / _o -ot,	27 ^o / _o -ot

foglaltak el a művelhető területből.

Egy félszázaddal később, 1882-ben, a statisztikai felvétel mindkét vidéken konstataálta a kisgazdaságok szaporodását. Mert 1882-ben a 10 ha.-on aluli gazdaságok

a természetbeni felosztás vidékén	a törzsöröklés vidékén
47·3 ^o / _o -ot,	36 ^o / _o -ot

foglaltak el a művelhető területből.

És a mi feltűnő, a törzsöröklés vidékén a kisgazdaságok száma rohamosabban nőtt, mint a természetbeni felosztás vidékén, mert míg itt a többlet csak 6·5°/_o, addig ott — a törzsöröklési szokás vidékén — 9°/_o.

De nézzük a nagyobb, 30 Morgen s azon felüli, illetve a 10 ha.-os és nagyobb gazdaságok alakulását e két statisztikai felvétel között. 1831/32-ben a 30 Morgen kiterjedésű és nagyobb birtokok

a természetbeni felosztás vidékén	a törzsöröklés vidékén
59·2 ^o / _o -ot,	73 ^o / _o -ot

foglaltak el a művelhető területből.

Az 1882-ki felvétel ehhez képest a 10 ha.-os és ennél nagyobb gazdaságok részesedési arányának jelentékeny csökkenéséről ad számot.

Mert e felvétel szerint a szóban forgó nagyobb gazdaságok

a természetbeni felosztás vidékén	a törzsöröklés vidékén
52·7 ^o / _o -ot,	64 ^o / _o -ot

tettek ki, viszonyítva a művelhető területhez.

¹ 1 Morgen = 25·532 ar.

Az idézett forrásmunka ugyan ebből csak azt következteti, hogy törzsöröklési szokás mellett a középparaszttulajdonosok jobban tudta magát fentartani, de lehetetlen észre nem venni, hogy törzsöröklési szokás mellett ez esetben még nagyobb arányban fogyott a középbirtok területe, mint természetbeni felosztás mellett.

A törzsöröklés vidékén a csökkenés 9%, az egyenlő osztály vidékén csak 6.5%.

Igaz, hogy az 1831/32-ki és az 1882-ki felvételek nem egészen alkalmasok az összehasonlításra,¹ de ha az összehasonlítást jobb adatok hiányában megteszszük, akkor a fenti következtetést sem szabad elhallgatni.

Az adóssági teher.

Pontos adóssági statisztikával a természetbeni felosztás vidékén sem rendelkezünk. Az öröklési szokás és az eladósodás közti összefüggést azonban megvilágítják a göttingeni mezőgazdasági egyesületnek 1882-ben végzett vizsgálódásai. Ennek az egyesületnek működési köre éppen Hannovernek déli, természetbeni osztályt követő vidékére (Göttingen, Ilfeld) terjed ki. Az egyesület által gyűjtött megfigyelésekből azt látjuk, hogy az eladósodás a földbirtok elaprózásával párhuzamosan növekedik. Mentől jobban vannak a földek szétaprózva, annál inkább vannak azok adóssággal megterhelve. Oka ennek, a helyszínen szerzett tapasztalatok szerint első sorban az, hogy a kis gazdaságok természetesen igyekeznek a birtok kikerekítése végett földet vásárolni. Az apró gazdaságok rá vannak utalva erre azért, mert magukban véve a gazdálkodónak megfelelő munkalehetőséget s elegendő keresetet nem nyújthatnak. Ily vidékeken egy hektár földért 4500 M. vételárt vagy 130 M. évi bért is fizetnek. A földbirtok adósság sokszor a valódi érték $\frac{1}{2}$ -át is eléri. De leggyászosabb látványt nyújt az «Eichsfeld» természetlen, hegyes vidékével, Hannover déli részén. Itt a sűrű népességnél fogva a parcellázás nem ismert határt. Pedig ezen a kevésbé termékeny hegyi vidéken a rendes

¹ 30 Morgen csak 7 ha. 65 ar 96. qm.

gazdálkodáshoz már a természeti viszonyoknál fogva is nagyobb földterületre lenne szükség.

A cellei mezőgazdasági társaság már 1858-ban a helyszínen gyűjtött tapasztalatok alapján azt jelentette a kormánynak, hogy a földbirtok korlátlan felosztása okvetlenül elszegényedésre fog vezetni. A zsebkendő nagyságú fölszalagok klasszikus helye volt az «Eichsfeld»-en már 1858-ban Gieboldehausen. Illusztrációként elég lesz felemlíteni, hogy pld. egy 5 Morgen (1 ha. 27'660 ar.) nagyságú területből 153 parcella keletkezett és hogy az ottani birtokosok $\frac{3}{4}$ részének birtoka egyenként a 4 Morgen-nál (1 ha 2'068 ar) nem volt nagyobb.

A cellei mezőgazdasági társaság e szomorú birtokeloszlási viszonyok hatása alatt konkrét javaslatokat terjesztett elő a kormánynak. E javaslatok két csoportba sorozhatók. Az egyikbe a *parcella-minimum* javaslatok, a másikba a *törzsöröklési rendszer* behozatalát sürgető javaslat tartozik.

Kivánták ugyanis, hogy a szántóföldeknek szélességben való felosztása eltiltassék, a hosszúságban való osztás pedig csak bizonyos szélesség mellett legyen megengedve.

Kivánták továbbá, hogy azon birtokok, melyeknek megmunkálásához már igaerőre van szükség, osztatlanul egy gyermekre szálljanak át, a többi gyermekek pedig mérésékelt kielégítést kapjanak, ha csak a birtokos másként nem rendelkezett.

Szóval azon földekre nézve, a melyek *önálló birtoknak nem tekinthetők*, a további felosztás megtiltását, az *önálló gazdaságokra* nézve pedig a *törzsöröklést* hozta javaslatba az említett társaság.

E javaslatok csak javaslatok maradtak; a viszonyok lényegileg ez időszerint is olyanok, mint a minők a múlt század 50-es éveiben voltak. Így pld. az 1882 iki mezőgazdasági statisztika szerint: az Eichsfeld vidékéhez tartozó duderstadti járásban talált összesen 4010 gazdaság közül 10 ha.-on aluli gazdaság volt 3956 és ebből is 2 ha.-on aluli törpe gazdaság volt 2699.

Ez azt jelenti, hogy itt középirtok nincs, de még a kis-irtok is alig van képviselve. A föld legnagyobb része parcellás gazdaságokból áll. Vannak községek, a hol az egész határ csupa 1 ha.-nál kisebb parcellák közt oszlik meg. Ennek következtében, mint a duderstadti bíróság is mondja, a birtokváltások igen gyakoriak, a földszalagok portéka módjára könnyen cserélnek gazdát.

Népmozgalom.

Már a cellei mezőgazdasági társaságnak előbb említett, 1858-iki vizsgálódása idejében konstatálták, hogy a természetbeni felosztás vidékén a népesség egy része nem tud megélni. Így pld. Gieboldehausen vidékéről évente mintegy 6000 munkás vándorolt el a nyári évszakban, hogy télire való keresményt szerezzen.

Általában a természetbeni osztály vidékén sűrű a népesség s ott a hol számbavehető ipar nincs, a lakosság egy része kénytelen elvándorolni. Így pl. a duderstadti kerületből is sokan távoznak más vidékre, hogy mint építő munkások, házalók, répamunkások keressék meg kenyerüket.

Ennek a kivándorlásnak az eredménye azután az, hogy a lakosság száma fogy.

1871-ben	20544
1875-ben	21022
1880-ban	20780
1885-ban	20610
1890-ben	20759 és
1895-ben	20416

volt a lakosság száma.¹

Mezőgazdasági vidéken tehát a föld természetbeni felosztása oly hátrányokkal jár, melyekkel a felosztás előnyei fel nem érnek.

A természetbeni felosztás a földet végeredményében mezőgazdaságilag hasznavehetetlen darabokra töri szét

¹ Lásd *Sering* id. m. VI. kötet 222. l.

Ezeken tulajdonképeni mezőgazdaságot, magtermelést, állattenyésztést úzni nem lehet. A mezőgazdaság belterjesebb vitelére pedig ilyen vidéken hiányzik a szükséges tőke és szakértelem. De még kedvező viszonyok közt is útját állja a befektetéseknek, illetve azok kihasználásának a felosztás, mely Damocles kardjaként lebeg minden egyes gazdaság felett s mely egy kiszámíthatatlan időben bekövetkező nem gazdasági ok, — a birtokos halála — miatt bármikor szétrobbantja a gazdaságot s annak egész berendezését.

A lakosságot általában két részre oszthatjuk. Az egyik rész az, mely a mezőgazdaságból tud megélni, a másik rész, mely a mezőgazdaságban már nem talál elhelyezést. Ez utóbbi vagy elvándorol, vagy más foglalkozásra megy át. Itt jelentkezik az iparnak nagy nemzetfentartó és ellátó hivatása. Ezen az érintkezési ponton világos lesz a két nagy foglalkozási ágak egymásra utaltsága, egymással való kapcsolata.

A mezőgazdaságból kiszorult elemeket kétségkívül a honi iparos foglalkozással lehet leghibiztosabban megtartani az ország számára. Kivánatos, hogy ez az iparban való foglalkoztatás *még oly időben vegye kezdetét, mikor a mezőgazdaság követelményeinek megfelelő birtokeloszlás még fel nem bomlott.* Ellenkező esetben a folytonos parcellázás oly viszonyokat teremthet, a melyek mellett a mezőgazdaságban megmaradók sem tudnak megélni.

C) Schaumburg—Lippe.

I. A törzsöröklési jog.

A kis, 340 km² kiterjedésű Schaumburg—Lippe is az északnémet törzsöröklési rendszer vidékéhez tartozik. Nem messze Braunschweigtól, Westfália és Hannover közt fekszik ez a kis ország. Viszonyai élénken emlékeztetnek azokra a régi állapotokra, melyeket a mostani nagynémet gúnyosan úgy apostrofál, hogy azok a «régi jó időkben» («aus

der guten alten Zeit») valók. Tényleg, ha meggondoljuk, hogy ebben az országban a földbirtok csak hatósági engedéllyel osztható és egyesíthető, a jobbágymegváltás csak a 70-es években indult meg s «Landtag»-jába a nemesség, papság és tanférfiak mint külön rend küldenek képviselőket, akkor csodálkoznunk kell azon, hogy a nagy Németország e kis zugában a XIX. század áramlatával dacolva ilyen, a modern eszmékkal ellentétes intézményekre bukkanunk. De éppen egy ilyen kis ország csak sajátsterüségével tarthatja fenn magát. Ha különleges viszonyait nem respektálja, ha azt, a mi őt a nagy szomszédokkal szemben megkülönbözteti, helyi sajátosságait s az azokhoz tapadó berendezéseit nem konzerválja, akkor megszűnik különállásának létjogosultsága s az intézmények egyöntetűségében rejlő nagy erő feltartóztatlanul elsöpri önállóságát is.

Schaumburg—Lippének különben nincs oka szegyenkezni agrárjoga miatt. Törzsöröklési rendszere sok tekintetben mintául szolgált a későbbi Anerbenrecht törvényhozásnak s például a hannoveri törvény nem egy helyütt szóról-szóra átvette a schauburg—lippei törvény rendelkezéseit.¹ Az 1870-iki április 11-iki schauburg—lippei törvényben² az Anerbenrecht részletesebben és rendszeresebben van összefoglalva, mint bármelyikben az eddig ismertetett törvények közül. Ez *valóságos codex*e a parasztbirtok különleges jogának, a mennyiben rendszeres foglalata mindama jogszabályoknak, melyek a parasztbirtok különleges gazdasági, állami és társadalmi helyzetéből következnek. Már terjedelme is — 128 §-ból áll — elárulja, hogy nagy anyagot ölel fel. A braunschweigi törzsöröklési jog tárgyalásánál igen fontos kérdésekben pl. a Leibzuchtnál a szokásra és bírói gyakorlatra voltunk utalva, mert a törvény ezt tüzetesen nem szabályozza. Schaumburg—Lippe törzsöröklési törvényében ily nagy hézagokat nem találunk. A törvény a tulajdonképeni Anerbenrechten kívül külön fejezetekben

¹ L. pl. a két törvénynek a birtok becslésére vonatkozó rendelkezéseit.

² L. *Frommhold* «Deutsches Anerbenrecht» Greifswald, 1896. 185. l.

szabályozza a parasztbirtokok felosztására és egyesítésére vonatkozó rendelkezéseket, a házassági vagyoni jogot, az élők közti birtokátadást (Hofsübergabe), a mostohaapa vagyis második férj gazdálkodását (Interimswirtschaft), az özvegyi jogot (Leibzucht) és befejezésül az eljárási szabályokat is megállapítja.

E szabályok nagy részét az 1900 január 1-én életbe lépett Német Birodalmi Polgári Törvénykönyv érintetlenül hagyta. Nevezetesen az Anerbenrecht-et a Törvénykönyvet életbeléptető törvény 64. cikke, a birtokfelosztási és egyesítési szabályokat a 119. cikk, a birtokátadás intézményét a 96. cikk hagyta érvényben. A mi az Interimswirtschaft-ból s a Leibzucht-ból szorosan a törzsöröklési joghoz simul, azt azzal együtt fentartotta továbbra is a már idézett 64. artikus, ellenben az Interimswirtschaft-nak s a Leibzucht-nak egyéb részét, valamint a házassági vagyoni jogot most már a Német Birodalmi Polgári Törvénykönyv vonatkozó szakaszai helyettesítik. Megjegyzendő azonban, hogy az 1900 január 1-je előtt kötött házasságok vagyoni jogi viszonyaira nézve továbbra is még a partikularis törvény rendelkezései irányadók.

Tárgyalásunk anyagául e helyütt természetesen első sorban a törzsöröklés s a vele összefüggő szabályok foglalkozni. A törzsöröklés Schaumburg—Lippe-ben is éppen úgy, mint Braunschweigban *törvényi*, vagyis *ab intestato törzsöröklés*. Az Anerbenrecht kiterjed az összes parasztbirtokokra (tv. 1. §.), tehát a legkisebbre is. A schaumburg-lippe-i törvény még nem ismerte fel azt az igazságot, hogy a törzsöröklésnek csak bizonyos nagyságu birtokoknál van értelme. Látni fogjuk alább, miként igyekszik megvalósítani ezt az elvet különösen a westfáliai törvény. De még a hannoveri Höferecht is szab ebben az értelemben valamiféle korlátot, mikor kimondja (5. §.), hogy a Höferolle-ba csak mezőgazdasági, lakóházzal ellátott birtokot lehet bevezetni. A gondolatot magát azonban a braunschweini és schamburg—lippei törvényben is megtaláljuk. Mint a Braunschweigról szóló fejezetben láttuk ugyanis (38. l.) az örö-

köstársak kérelmére el kell ejteni a törzsörökösnek járó «Voraus»-t, ha csak zselléreltek (Anbauer- oder Brinksitzerwesen) vagy olyan földek kerülnek osztály alá, melyeknek mezei gazdálkodás szempontjából jelentőségük nincs. A schauburg—lippei törvény pedig azt mondja, hogy ha egy birtoknál a belsőség és épületek nagyobb forgalmi értékkel bírnak, mint a külső földek, akkor egy érdekelt kérelmére az egész birtokot a forgalmi érték szerint kell felbecsülni. Tehát mindkét törvény kifejezi azt, hogy *csak olyan birtokokra* kell alkalmazni a törzsöröklést és annak előfeltételét, a különleges, alacsony becslést, melyek *önálló mezei gazdálkodásra valók*.

A schauburg—lippei rendszerben tehát csak a fenti rendelkezés szab határt a törzsöröklés alkalmazásának, ez is csak akkor, ha azt valamelyik érdekelt fél érvényesíti.

A parasztbirtok az örökhagyó halála után törvényi öröklés esetén a *legidősebb fiura* száll át. Ha ez már meghalt, akkor az ő legidősebb fia, fiu nem léteben legidősebb leánya következik. Ha az örökhagyónak csak leánygyermek maradt, akkor ez lesz a törzsörökös, a mennyiben pedig ez már meghalt volna, az ő legidősebb fiára, fiu nem léteben legidősebb leányára száll a birtok (tv. 27. §.). Mint látjuk, a családiség elve nincs következetesen keresztül vive, mert a *leányunoka megelőzheti az örökhagyó fiatalabbik fiát*.

A birtok intestat öröklés esetén a törvény erejénél fogva közvetlenül száll át a törzsörökösre, a többi örökösök csak a birtok értékéből kapnak kielégítést (tv. 54. §.).

Ha az örökhagyó után több birtok maradt, de ezeket az örökhagyó egy és ugyanazon gazdasági udvarból együttesen kezelte, akkor ezek kivétel nélkül a törzsörökösre szállanak. Ellenkező esetben a törzsörökös a birtokok közül választhat, a megmaradt birtokok közül pedig a törzsöröklésre hivatott örököstársak meghívásuk sorrendjében választanak egyet-egyet (tv. 59. §.).

A birtokkal együtt a felszerelés is a törzsörökösre száll át (tv. 54. §.). A felszereléshez tartozik az állatállomány, a szerszámok és egyéb gazdasági eszközök, a bútorok, konyha-

felszerelés, vászonnemű és ágynemű, a trágya s a legközelebbi termésig a gazdaság viteléhez szükséges terménybeli készlet (tv. 25. §.).

A birtok értékét annak *évi hozadéka* után határozzák meg. A birtoknak évi hozadékát tartozékaival együtt, de felszerelése nélkül azon az alapon állapítják meg, hogy mit hoz az illető birtok, mint gazdasági egész, rendes kezelés mellett (tv. 26. §.). A birtokon lévő épületek, a mennyiben kizárólag családi lakás vagy gazdálkodás céljaira szolgálnak, külön becslés tárgyát nem képezik. Bérbeadott, vagy iparüzésre használt épületek használati értékük szerint veendőek számításba (tv. 27. §.). Az ekként kiderített évi hozadékból le kell vonni a birtokon nyugvó állandó terheket és szolgálmányokat abban az összegben, a mennyit ezen a címen egy évben fizetni kell s az így megmaradt összeget húszszorosán véve, ahhoz még hozzá kell adni a birtok felszerelésének forgalmi középértékét, a földekre kihordott trágtyát, az elvetett magot s a föld megmunkálásával járó költséget (tv. 28., 29., 30. §§.). Ha azonban az épületek és a belsőség a birtok többi részénél nagyobb forgalmi értékkel bírnak, akkor egy érdekelt fél kérelmére az egész birtokot nem az imént leírt módon, hanem a forgalmi érték alapján kell megbecsülni (tv. 31. §.). E rendelkezés jelentőségét már fentebb kiemeltük.

A birtoknak a fentiek szerint megállapított értékéből még le kell vonni a nem állandó, hanem időhöz kötött évi terheket (pl. a Leibzucht-ot, mely csak az özvegy férfi vagy nő haláláig jár). valószínű tartamuk szerint tőkésítve s akkor megkapjuk a birtoknak azt az értékét, mely a schaum-burg—lippei törzsöröklési jog értelmében (32., 33. §.) az öröklési osztálynál irányadó.

A birtok értékének meghatározása ezek szerint nagyjából úgy történik mint Hannoverben, még a vonatkozó törvényszakaszok szövegezése is nem egy helyütt szóról-szóra egyezik.

A törvény a hagyatéki adósságok tekintetében is kedvez a törzsörökösnek. Az adósságot ugyanis első sorban

a többi hagyatéki vagyomból kell fedezni s azt az örökös-társak tartoznak a törzsörökösnek a szükséghez képest az adósság kifizetése végett átengedni (tv. 64. §.). Tehát ebből is látjuk a különbséget a parasztbirtok és a hagyatéki vagyon többi része közt. *Az egyenesen, ipso iure a törzsörökösre száll át, ez pedig valamennyi örökösre.*

Ha a hagyaték többi része az adósság kifizetésére nem elég, akkor az adósságot a birtok értékéből vonják le s az örökös-társak csak az így megmaradt érték alapján kapnak kielégítést (tv. 64. és 78. §§.). A birtok értékének megállapításánál az örökhagyó halálának időpontja mérvadó (78. §.).

A mi a schauburg—lippei törzsöröklési jog legsajátosabb vonása, az az *örökös-társak kielégítésének a kiszámítása.* Az örökös-társak ugyanis együttvéve a birtok értékének 30%-át kapják, ha legalább ketten vannak, — 35%-át, ha hárman vagy négyen vannak — és 40%-ot, ha öten vagy ennél többen vannak.

A törzsörökös tehát a legrosszabb esetben is megkapja a birtok értékének 60%-át, ha pedig csak egy vagy két testvére van, akkor 70%-ot tart meg.

A törzsörökös tehát, intestat öröklés esetén, nagyon előnyösen veszi át a birtokot. Az első előnyösítés a birtoknak a hozadék alapján való becslése, a második előnyösítés a hagyatéki adósságoknak első sorban a többi vagyomból való kiegyenlítése, a harmadik és legfőbb előnyösítés az örökös-társak kielégítésének fix %-ban való megállapítása. Tehát itt még formailag sincs meg az együttes osztály, itt a törzsörökös nem is testvéreivel együtt osztozik, — *itt csak ketten osztoznak*: a törzsörökös és a többi gyermekek összege igaz, hogy ezzel szemben a törzsörökös nem kap Voraust, de a schauburg—lippei százalékos rendszer mellett a törzsörökös sokkal jobban van előnyösítve, mint bármely Voraus-rendszernél. De különösen *függellenítve van a birtok megtartása a gyermekek számától* s ez által ez a rendszer a gyermeknemzés korlátozásának legfőbb indító okát szünteti meg. Míg ugyanis a braunschweigi és hannoveri törzsörök-

lési jog szerint a birtokátvevő örökös a «Voraus» levonása után fenmaradó értékben örököstársaival együtt osztozik úgy, hogy örökrésze a kielégítendő testvérek számával arányosan csökken, addig Schaumburg—Lippében a testvéreknek már az öt meghaladó száma a törzsörökös osztály-részére befolyással nincsen.

A birtokból, öröklés címén kifizetendő összegnek maximuma is meg van határozva, úgy hogy a törzsörökös *40%-nál többet sohasem kénytelen kiadni.* Általában a schaumburg—lippei kulcs szerint minden esetben kevesebbet kell kifizetni a birtokból, mint akár a braunschweigi, akár a hannoveri «Voraus»-rendszer mellett.

Példaképen vegyünk egy olyan birtokot, melynek az örökösök közt felosztandó becsértéke az előirt becslési szabályok szerint 15,000 M.-ban állapított meg. A birtok értékének a törzsörökösnél megmaradó és a törzsörökös által kifizetendő része a következőképen fog alakulni:

Hannoverben :		Schaumburg—Lippe-ben :	
2 gyermek osztozik :		2 gyermek osztozik :	
Anerbe része : $\frac{1}{3}$ Voraus = 5000 Mk. + 5000 „ <u>10000 Mk.</u>	1 Miterbe része : 10000 Mk.-nak $\frac{1}{3}$ része = 5000 Mk.	Anerbe része : 15000—4500 Mk. 10500 Mk.	1 Miterbe része : 15000 Mk.-nak 30%-a = 4500 Mk.
3 gyermek osztozik :		3 gyermek osztozik :	
Anerbe része : $\frac{1}{3}$ Voraus = 5000 Mk. + 3333 $\frac{1}{3}$ „ <u>8333$\frac{1}{3}$ Mk.</u>	2 Miterbe része : 10000 Mk.-nak $\frac{2}{3}$ része = 6666 $\frac{2}{3}$ Mk.	Anerbe része : 15000—4500 Mk. 10500 Mk.	2 Miterbe része : 15000 Mk.-nak 30%-a = 4500 Mk.
4 gyermek osztozik :		4 gyermek osztozik :	
Anerbe része : $\frac{1}{3}$ Voraus = 5000 Mk. + 2500 „ <u>7500 Mk.</u>	3 Miterbe része : 10000 Mk.-nak $\frac{3}{4}$ része = 7500 Mk.	Anerbe része : 15000—5250 Mk. 9750 Mk.	3 Miterbe része : 15000 Mk.-nak 35%-a = 5250 Mk.

Hannoverben :		Schaumburg—Lippe-ben :	
5 gyermek osztozik :		5 gyermek osztozik :	
Anerbe része :	4 Miterbe része :	Anerbe része :	4 Miterbe része :
$\frac{1}{3}$ Voraus	10000 Mk.-nak	15000—5250 Mk.	15000 Mk.-nak
= 5000 Mk.	$\frac{1}{6}$ része =		35%-a =
+ 2000 „	8000 Mk.	9750 Mk.	5250 Mk.
<u>7000 Mk.</u>			
6 gyermek osztozik :		6 gyermek osztozik :	
Anerbe része :	5 Miterbe része :	Anerbe része :	5 Miterbe része :
$\frac{1}{3}$ Voraus	10000 Mk.-nak	15000—6000 Mk.	15000 Mk.-nak
= 5000 Mk.	$\frac{1}{6}$ része =		40%-a =
+ $1666\frac{2}{3}$ „	8333 $\frac{1}{3}$ Mk.	9000 Mk.	6000 Mk.
<u>6666$\frac{2}{3}$ Mk.</u>			

Schaumburg—Lippeben tehát a törzsörökös helyzete mindig előnyösebb mint Hannoverben. A hannoveri rendszer mellett a birtok az örökösök számához mérten, több és több terhet kénytelen magára venni annyira, hogy már három testvérnél is a törzsörökös a birtok értékének csak felét tarthatja meg, azontúl pedig, ha négy-öt örökössel osztozik, már több az, a mit kifizet, mint az a mit a birtok átvételével magának megtarthat.

A schauburg—lippei rendszer következtesebben viszi keresztül a birtokmegtartás elvét. Itt a birtokot legfeljebb 40%-ig kell megterhelni a végett, hogy az átvevő gyermek a többieket kielégíthesse. Ennyit a parasztbirtok, ha csak máris túlságosan eladósodva nincs, mindig megbírhat. Ellenben Hannoverben, ha öt-hat gyermeket kell a birtokból kifizetni, és az örökhagyó készpénzt nem takarított meg, sem pedig a törzsörökös nevével pénzt nem kapott, a birtok megtartása kétségessé válnék, ha az öröklés a törvény szerint és nem birtokátadási szerződés vagy végrendelet szerint történék. Éppen ilyen esetben van legnagyobb jelentősége annak, hogy az öröklési osztály általános szokás szerint birtokátadási szerződéssel történik, mert ebben az átadó szülő saját családi viszonyait, nevezetesen a gyermekek számát tekintetbe véve, a kielégítési összegeket megfelelően mérsékli.

Megtörténik, hogy az örökösársak közül egyik-másik még az örökhagyó halála előtt megkapta a maga örökrészt. Különösen a leányoknak szokták kiadni örökrészüket, akkor, mikor férjhez mennek: de fiuk is, ha családot alapítanak vagy egyébként önállósítják magukat, nem egyszer már előre megkapják osztályrészüket. Az ilyen kielégített gyermek az örökhagyó halála után a többi örökösársal együtt vétetik ugyan számításba annak a megállapításánál, hogy a birtok értékének hány százalékát fizesse ki a törzsörökös, de a kielégített gyermekekre eső rész ismét visszaszáll a hagyatéki tömegbe, vagyis a törzsörökös javára esik (tv. 80. §.).

Világítsuk ezt meg egy példával.

Tegyük fel, hogy összesen 4 gyermek maradt és egy 15.000 M. értékű birtokon kell osztani: Ezek közül az egyik az Anerbe, tehát 3 Miterbe van. A 3 Miterbe közül egy már előbb megkapta a maga osztályrészét. Mégis 3 és nem 2 Miterbe-t kell számításba venni, tehát a birtok értékének 35%-át és nem 30%-át kell a még ki nem fizetett 2 Miterbe osztályrészének meghatározása végett kiadni. Tehát 15.000 M.-nak 35%-a, vagyis 5250 M. lesz az az összeg, melyből a még ki nem elégitett 2 Miterbe osztályrészét megkapja. Minthogy pedig 5250 M.-nak $\frac{1}{3}$ része 1750 M., a 2 Miterbe egyenként 1750 M.-t kap. A harmadik, már előbb kielégített Miterbe-re eső 1750 M. pedig visszahárul az Anerbe-re.

Ez a rendelkezés ismét a törzsörökösnek kedvez, mert ily számítás mellett csak 3500 M.-t kell a még ki nem elégitett testvéreknek kifizetni, míg ha a már előbb kielégített testvér a % megállapításánál figyelembe nem vétetnék s így a birtok értékének 30%-át kellene kiadni, akkor 4500 M.-t lenne kénytelen a törzsörökös kifizetni.

A törzsörökös testvérei a kielégítéshez való jogot eo ipso megszerzik, minden különös aktus nélkül, az örökhagyó halálának bekövetkeztével (tv. 82. §.).

Ezen kielégítéseken kívül azonban lehetnek még egyéb kielégítések is. Nevezetesen, ha az özvegyen maradt nő

ismét férjhez megy, ezen második házasságból származó, az új férj gazdálkodásának ideje alatt nemzett gyermekek is kielégítésre jogosítvák a birtokból. Szintúgy ha az özvegy férfi újból házassodik, az ezen házasságból származó, az ő gazdálkodásának ideje alatt nemzett gyermekek szintén kapnak kielégítést. Csakhogy ezeknek a gyermekeknek járó kielégítés már nincs határozott százalékban megállapítva. A törvény csak bizonyos irányelveket állít fel, a melyek szerint ezen kielégítések meghatározandók.

Igy különösen a második férj által magával hozott s a birtokba fektetett vagyon értékét, továbbá azt, hogy a második férj jól vagy rosszul gazdálkodott-e, veszik figyelembe. Sok függ attól is, hogy hány kielégítendő gyermek van, s van-e ezeknek egyéb vagyonuk is; végül hogy mit bír el a birtok, mert *ennek életképességét minden körülmények közt fenn kell tartani.*

Szóval ezek a gyermekek már csak másodsorban jönnek figyelembe és ennek az oka nem annyira a családíság elvének fentartása, mert hiszen az özvegy férfi második házasságából való gyermekek ugyanazt a nevet viselik, mit ennek az első házasságából származó gyermekei, hanem az hogy a törzsöröklési jog kerüli *a birtoknak* minden rendkívüli megterhelhetését.

A második házasságból való gyermekek akkor szerzik meg a kielégítéshez való jogot, mikor atyjuk gazdálkodása véget ért (tv. 84. §).

A kielégítések általában véve ipso iure nem terhelik dologjogi hatálylyal a birtokot, de hogy azok kifizetéseért minden körülmények közt a birtok szavatoljon, a törzsörökös tartozik a kielégítendőök kérelmére azok követeléseit saját költségén jelzálogjogi bekebelezéssel biztosítani (tv. 86. §).

Mіндеzen kielégítési összegeket a birtokátvevő csak akkor tartozik kifizetni, ha a kielégítésre jogosultak nagykorúságukat elérik, vagy házasságot kötnek, vagy ha a birtok, öröklés vagy «Hofsübergabe» esetén kívül tulajdonost cserél (tv. 88. §). A kielégítésre jogosultaknak azonban a gazda (Hofswirth) 15 éves életkoruk betöltéséig teljes

ellátást és nevelést tartozik adni és őket azontúl is betegség vagy más szükség esetén családjában ápolni és eltartani köteles (*Asylrecht*), ha azoknak vagyonából erre nem telik. (tv. 90. §).

Addig míg a kielégítésre jogosultak a gazda (Hofswirth) házában élnek, erejükhez mérten a gazdasági munkában segédkezni tartoznak (tv. 90. §).

Ezek azok a terhek, a melyek a birtokot a leszármazók kielégítése végett terhelik. Ezenkívül a birtokból kell eltartani a felmenőket is. Míg a lemenőknek végeredményben bizonyos kisebb-nagyobb pénzüsszegre van igényük, addig a felmenők csak életfogytiglani lakást és tartást követelhetnek (tv. 111. §). Közelebbről «Leibzucht» illeti meg: 1. a birtokba beházasodott férfit és annak netaláni későbbi feleségét, 2. a beházasodott feleséget és 3. az Interimswirthet, a mostohaatyát (tv. 110. §).

A lakás és tartás közelebbi meghatározására a helyi szokás, a felmenő által esetleg a gazdaságba hozott vagyon nagysága is befolyással van. *A főszempont* mindenestre az, hogy a birtok életképes maradjon. Éppen azért kisbirtoknál a felmenő tartást nem, csak lakást követelhet (tv. 111. §). Ha a felek közt a lakás és tartás tekintetében a megegyezés nem sikerül, akkor a bíróság falubeli gazdák meghallgatása után határoz (tv. 122. §).

A «Leibzucht», mely a törvény erejénél fogva (tv. 112. §) dologi jogi hatálylyal terheli a birtokot, szabály szerint a gazdasági udvarhoz tartozó, annak területén gyakorlandó szolgálat s éppen azért, ha a jogosult (Leibzüchter) az udvarról elköltözik, a tartásra való jogát elveszti (tv. 116. §). Megjegyzendő még, hogy a «Leibzüchter» ellentétben az udvarban élő leszármazókkal, nem tartozik a gazdaságban munkát teljesíteni; ez csak különös megegyezés esetén követelhető (tv. 115. §).

Az «Interimswirth»-nek ugyanilyen lakásra és tartásra van igénye.

Az «Interimswirth» mint tudjuk, a birtokba házasodott özvegy nő második férje. Az «Interimswirth» az első férj-

től származó vagyont, birtokot kezeli rendesen addig, míg a törzsörökös nagykorú lesz. Ezért az «Interimswirth»-el az elhunyt férj örökösei és az özvegy nő rendszerint szerződést kötnek, a mely az «Interimswirth» jogait és kötelességeit meghatározza (tv. 92. §). Amennyiben e szerződés mást nem rendel (tv. 92. §), a mostohaapa leltár mellett (tv. 93. §) veszi át a rábizott vagyont s azt általában véve a rendes családapa gondosságával tartozik kezelni. Ezért a birtokot a rendes gazdálkodás keretén belül legjobb belátása szerint kezeli (tv. 94. §), azt megfelelően karban tartja, sőt tőle telhetőleg javítja is s a gyermekeket kellő nevelésben részesíti (tv. 96. §).

Ellenben a *rendes gazdálkodás keretén túlmenő* intézkedésekre az «Interimswirth» *nincs feljogosítva*. Ezért a rábizott birtokot vagy annak részeit el nem idegenítheti, meg nem terhelheti s arról halál esetére nem rendelkezhetik. (tv. 95. §).

Mindaz, a mit a mostoha apa (Interimswirth) magával hoz a gazdaságba — fentartás esetét kivéve — annak javára esik s azt többé az «Interimswirth» vissza nem követelheti (tv. 99. §). Mihelyt a törzsörökös eléri azt a kort, melyben a gazdaság vezetését átveheti, a mostoha-apa kezelése véget ér. Ekkor a mostoha apa köteles átadni a birtokot s ha kezelési kötelességét híven teljesítette, az átadással egyidejűleg megszerzi az élethossziglani lakásra és tartásra való jogot, vagyis a «Leibzuchtot» (tv. 105. §). Ha rosszul vezeti a gazdaságot vagy éppen csódba jut, akkor a kezeléstől még idő előtt is el lehet mozdítani (tv. 103., 104. §§). Ily esetben a lakáshoz és tartáshoz való jogát is részben vagy egészben elveszti (tv. 186. §).

II. Az öröklési szokás.

Mindezen szabályok azonban subsidiarius természetűek, vagyis csak akkor érvényesülnek, ha a felek másként nem intézkedtek. Történhetik az intézkedés vagy *végrendelet*, vagy *birtokátadási szerződés* által.

Végrendeletben a parasztbirtok tulajdonosa az örökösök kielégítését nagyobbra vagy kisebbre szabhatja, vagy végre az örökösöket köteles részre is szoríthatja. (tv. 81. §). A köteles rész az örökösök rendes osztályrészének a fele (tv. 61. §). Az örökös tehát, ha a törzörökös kivéve, összes többi leszármazóját köteles részre szorítja, a birtok értékének 70, 65 vagy 60%-a helyett, annak 85, 82,5, illetve 80%-át juttathatja a törzörökösnek. A birtok értékét ily esetben is a törvényben előírt, a birtok megtartásának kedvező becslés alapján kell megállapítani (tv. 62. §).

A *rendes szokás* azonban Schaumburg—Lippe-ben is az, hogy a birtok *Übergabevertrag*gal, *birtokátadási szerződéssel* száll át apáról fiúra.

A birtokátadási szerződéssel a birtokátvevőre szállnak át a gazdaság viteléhez tartozó szerződésekből származó jogok és kötelezettségek, a birtokot terhelő adósságok, adók és szolgáltatások (tv. 71. §), a melyeknek teljesítéseért az átadás után első sorban a birtokátvevő felelős, míg a birtokátadó csak szükség esetén, subsidialiter, vagyis akkor tartozik felelősséggel, ha a tartozás a birtokátvevőtől be nem hajtható. Az átadó felelőssége különösen abban nyilvánul, hogy ha a birtokot ily adósságok miatt el kell adni, a birtokon az ő és felesége javára biztosított lakás és tartás szolgalmát elveszti (tv. 72. §).

A birtokátadási szerződést csak bíróság előtt lehet megkötni. Közjegyző Schaumburg—Lippe-ben nincs; az állam területe oly kicsiny, hogy a két Amtsgericht — Bückeburgban és Stadthagenben — a közjegyzői teendőket is elvégezheti.

Bückeburgban az Amtsgerichten e sorok írójának volt alkalma betekintést nyerni a «Landgüter Acten» köteteibe, melyekben a birtokátadási szerződéseket őrzik. Példaképen álljon itt ezekből két szerződés az élő szokás illusztrálására.

Az egyik egy 2 hektar, 38 ar, 73 □-méter területű, 4 parcellából álló birtok átadásáról rendelkezik. A birtok kataszteri tiszta jövedelme 93 M. 59 Pf.

«Megjelennek :

1. Nagel Károly Konrád Ede bányász, lakik : Sülbeckben 12. házszám alatt, 28 éves, nőtlén ;
2. Bargheer Wilhelmina, hajadon, lakik : Sülbeckben, 16. házszám alatt, 22 éves ;
3. Nagel Ferdinand telepes, lakik : Sülbeckben, 12. házszám alatt ;
4. Bargheer Lajos telepes, lakik : Sülbeckben, 16. házszám alatt.

Az 1. és 2. alatt megnevezettek házasságot fognak kötni és Sülbeckben szándékoznak lakni.

A vőlegény atyja, a 3. alatt megnevezett, a mai nappal tulajdonul átadja fiának a 12. szám alatti birtokot és tartozékait Sülbeckben.

A fiu ezzel a nappal átveszi a birtokot a rajta nyugvó összes terhekkel, adókkal és jelzálogokkal együtt, s kötelezi magát, hogy testvéreinek :

- a) Ferdinandnak, bányász, lakik : Curiban ;
 - b) Justinának, férjezett Kappmeier, lakik : Kaiserauban ;
 - c) Carolának, férjezett Knolle Károlyné, lakik : Krebs-
hagenben 29. sz. alatt ;
 - d) Gusztávnak, bányász, Sülbeckben 54. sz. alatt ;
 - e) Ervinnek, bányász, Pfarrwittwenhausenban ;
 - f) Wilhelminának, férjezett Werkené Krebs-
hagenben ;
- egyenként 300 Márkát fizet. Knollenének azonban csak 150 M.-t.

Birtokátadó apának és feleségének tartása a következő: lakásul kapják a ház keleti oldalán levő szobát a hozzá tartozó kamarával, a konyhát közös használatra, szintűgy a sütökemencét, a padlást és az udvart is. A sertésólat közösen használják és joguk van a tehenistállóba 1 tehenet beállítani.

Az egész birtoknak és pedig a szántónak, rétnak és kertnek egyaránt fele illeti őket, azonban a használat egyelőre nem lesz megosztva, hanem a birtok közösen lesz megművelve, úgy hogy annak hozadékán a szükséghez képest osztoznak birtokátadó és birtokátvevő. Ha e tekintet-

ben nehézségek támadnának, bármelyik fél követelheti a használatok felezését. Ez esetben nevezetesen a szülők a gyümölcsstermés fele, egy tehén és egy sertés. Ha a szülők tartása véget ér, — az állatok a gazdaságra szállanak.

A gazdasági felszerelés a birtokátvevő tulajdonába megy át, de azt az átadó is használhatja.

A szülői lakás butorzata a szülőké. Ha meghalnak, az a birtokosra száll. A közös gazdálkodás tartama alatt, az átvevő fiu tartozik a szülők részére a szükséges tüzelő anyagot ezeknek lakására szállítani.

Ha az egyik szülő meghal, a másiknak tartása érintetlen marad.

A menyasszony jelenlévő atyjától 2400 M. készpénzt kap, és ezzel az atyai vagyomból ki van elégítve.

Ez összeget magával viszi a házasságba.

A jövődöbeli házások a házasságkötés napjától a «längst Leib-längst Gut» (a túlélő örököl az elhalt után) szabálya szerint kölcsönösen örökölnek egymás után, azonban a születendő gyermekek öröklési jogának sérelme nélkül.

Megjegyeztetik, hogy a fent Knollenének kijelölt kielégítési összeg, annak idején, házassági szerződése megkötésekor a bíróság előtt (Amtsgericht Stadthagen) már megállapított.

Felolvastatott, elfogadtatott és aláíratott.

Aláírások :

Hitelesítette: W. biró, K. jegyző.»

Érdekes ez a szerződés, mert példát mutat arra, hogy egy kis birtok értékén miként osztozik 7 gyermek, kik közül az egyik a birtokot veszi át, míg a többi hat, csak pénzbeli kielégítést kap. Az átadási szerződés egyúttal házassági szerződés is, azért abban a birtokátadó apán és birtokátvevő fiun kívül közreműködik a menyasszony és annak apja is. A többi gyermekek azonban nincsenek jelen és nem is szükséges, hogy a szerződést ők is aláírják. Az apa birtokáról tetszése szerint rendelkezhetik s a birtok-

átadási szerződést is belátása szerint kötheti meg azzal a gyermekével, és úgy a mint azt jónak látja. A többi gyermek jogát védi a köteles rész (schaumburg-lippe-i törzsöröklési törvény 61. §. és 75. §.), melyet kisebbre szabni sem végrendelettel, sem szerződéssel nem lehet. A kielégítésre való jogot pedig a gyermekek megszerzik a törvény erejénél fogva már az által, hogy a birtok egynek közülök átadatott (82. §.). Jelenlétükre, aláírásukra tehát a birtokátadási szerződés megkötésénél szükség nincs.

A birtok értékét megközelítőleg a katasteri tiszta jövedelem alapján számíthatjuk ki. Vegyük ennek (93 M. 59 Pf.) negyvenszeresét s akkor a birtok értéke 3743 M. 60 Pf. Ebből a birtokátvevő örökös összesen 1650 M.-t tartozik testvéreinek kifizetni, a mi a fenti értéknek körülbelül 44%-át teszi.

A birtokátadó szülők tekintettel a birtok csekély kiterjedésére s annak szerény jövedelmére csak természetbeni lakást és tartást kapnak, ebbeli joguk azonban részletesen van körülírva. Nagyban és egészben azt mondhatjuk, hogy a szerződés úgy szabályozza a felek közti jogviszonyokat, a mint azt intestat öröklés esetére az 1870. évi törvény megállapította

A birtokátvevő örökös jövendőbeli neje 2400 M. készpénzt hoz a férfi gazdaságába. Ebből a birtokátvevő örökös összes testvéreit (1650 M.) kielégítheti.

A másik Gutsübergabevertrag, melynek másolatát e sorok írója megszerezte, egy 34 hektar nagyságu parasztbirtok átadásáról rendelkezik.

«Vogt Henrik, lakik Röckebeben, 3. házsám alatt, ennek neje Wilhelmina szül.: Schmöl, fiukkal Vogt Károlylyal, lakik Röckebeben 3. házsám alatt, egyrészt, másrészt a megnevezettek és utóbbinak menyasszonya, Dettmer Angelika, úgyszintén ennek anyja özvegy Dettmerné szül.: Ötting, között, lakik Scheieben, 8. házsám alatt, arra való tekintettel, hogy Vogt Károly és Dettmer Angelika a közel jövőben házasságot kötnek, a következő szerződés jött létre:

1.

Vogt Henrik a mai nappal átadja fiának Károlynak tulajdonul a Röckeben fekvő 3. szám alatti udvarát (30 hectar) felszerelésével együtt s az azzal gazdaságilag összefüggő parcellákkal együtt (4 hectar).

2.

Átadó apa a maga és felesége számára a következő használatot és tartást köti ki a röckei 3. számú birtokból:

1. a míg kedvük tartja és a fiatalokkal együtt laknak:

a) a házban a keleti oldalon fekvő szobát;

b) teljes ellátást, orvost, gyógyszereket, tüzelőanyagot, világítást;

c) évente 300 M.-t. negyedévi előleges részletekben;

d) évente egy hizott sertést kb. 300 font¹ súlyban;

e) egy kocsi- és egy ló-használatot a hozzávaló kiszolgálással együtt, akkor, mikor erre a szülőknek szükségük van;

f) az összes butorzat, konyhafelszerelés, ágynemű a szülők tulajdona marad;

2. ha az átadó szülők bármily okból nem óhajtanak a fiatalokkal egy háztartásban maradni, akkor a fentiek elejtésével jár nekik:

g) az előbb említett ház egészen és pedig az átvevő fiu által jó karban tartva;

h) évente 750 Márka;

i) hetenként 1 $\frac{1}{2}$ font jó friss vaj;

k) hetenként 10 tojás;

l) évente egy, legalább 300 font súlyú sertés;

m) egy ló- és egy kocsi-használat;

n) évente egy öl fa és 40 lapát szén;

o) a sütő kemence szabad használata;

p) az összes házi bútor, konyhafelszerelés, ágynemű a szülők tulajdona marad.

3.

Ha az egyik szülő meghal, a tartás a másik szülőnek is teljesen kijár.

¹ 1 font = $\frac{1}{2}$ kgr.

4.

A szülők készpénze, értékpapirjai és takarékbetétei ezek tulajdonában maradnak s a túlélő házastárs ennek szabad haszonélvezetébe és kezelésébe lép.

5.

A birtokátvevő köteles nővérének Wilhelmina férjezett Deerberg-nek, még mint további kielégítést az 5 Morgen nagyságú legelőt tulajdonul átadni.

6.

Az 5 Morgen legelő átadásával, hozzávéve azt, a mit férjhez menetelekor már kapott Wilhelmina az apai birtokból, teljesen ki van elégítve; nincs azonban kielégítve a többi vagyomból.

7.

Az átvevő tartozik a szülőket illető lakást és tartást a telekkönyvbe bevezettetni.

8.

A menyasszony elhalt atyjának 1899. május 18-áról kelt végrendelete szerint a scheie-i 8. sz. birtokból azt az összeget kapja mint kielégítést, a mi az itteni takarékpénztárban van letéve — és megfelelő kelengyét. — Ezt az értéket a menyasszony magával hozza a jövő házasságba férjének akként, hogy ez a birtokba fordított érték a férj tulajdonába megy át.

9.

Viszont a vőlegény leköti menyasszonyának arra az esetre, ha ő előbb elhalna, a röckei 3. sz. birtok és felszerelése használatát a házasságból származó birtokátvevő gyermek 28-ik életéveig, úgy hogy ez időpontig a birtokot az özvegy a Német Birodalmi Polgári Törvénykönyv szerint használhassa.

10.

Ha a férfi előbb halna meg, a nő, a mennyiben a házasságból gyermekek származnának, a Német Birodalmi Polgári Törvénykönyv szerint őt megillető örökrész helyett azt a tartást kapja, a mi jelen szerződés szerint a férfi szüleit megilleti.

11.

Az előbbi §-ban említett tartás csak akkor lép életbe, ha a jövődöbéli feleség a birtok kezelését már átadta a birtokátvevő gyermeknek.

12.

Jövöndöbéli házastársak kölcsönösen megegyeznek abban, hogy ha a házasságból gyermekek nem származnának, akkor kizárólag egymás közt és egymás után örököljenek.

13.

Úgy a völegény szülei, mint a menyasszony anyja egyaránt lemondanak a fiuk, illetve leányuk vagyonából ezek elhalálozása esetén nekik járó köteles részről.

Bükeburg, 1900. május 19.

Aláírások: Felek.

Hitelesítés: X. Y. bíró, N. N. jegyző.»

Ebben a szerződésben két gyermek osztozik a szülök által átadott birtokon, egy fiú és egy leány. A fiú átveszi a birtokot, a leány pedig, a ki már férjes asszony, nem készpénzbeli kielégítést kap, hanem egy rétet. Hogy mit kapott a leány már előbb, férjhez menetele alkalmával, — az a szerződésből ki nem tűnik, de hogy annak idején kapott hozományt, arra mutat a szerződés 6. §-a — a hol egyúttal azt is kijelenti, hogy az 5 Morgen réttel az apai vagyonból teljesen ki van elégitve. A szülök egyéb vagyona, készpénz, értékpapír, takarékpénztári betétek, mit ezek a 4. §-ban kifejezetten is fentartanak maguknak, jelen osztálynál érintetlenül marad. Itt csak a *birtok átadása* iránt szerződnek

a szülők a fiúval, — ez a szerződésnek egyik része, — a másik rész már *házassági szerződés* a birtokátvevő fiú és annak menyasszonya között.

A szülők lakása és tartása részletesen van meghatározva. Figyelmet érdemel a lakásnak és tartásnak *vagylagos meghatározása*. Az egyik alternatíva arra az esetre szól, ha a szülők a fiatalokkal egy háztartásban maradnak, — a másik alternatíva arra az esetre, ha a szülők bármi okból nem kívánnak közös háztartásban maradni. Az első esetben a birtokátvevő örökös csak évi 300 Mk-t köteles fizetni szüleinek és csak egy szobát tartozik nekik a házban lakásul átengedni.

Ha ellenben a szülők a háztartási közösséget felmondják, akkor az Anerbe évi 750 Mk-t fizet szüleinek és tartozik nekik átadni az egész házat lakásul, úgy azonban, hogy a háznak jókarban tartásáról azután is saját költségén köteles gondoskodni; sőt még a háztartáshoz szükséges főbb élelmi cikkeket, tojás, vaj, stb. — is ő tartozik ingyen szállítani a szülők részére. Nyilvánvaló ez alternatív kötelelemnek a célzata. Ha a fiatalok szépen bánnak az öregekkel, akkor ezek kevesebbel is megelégesznek, ha azonban a közös háztartás egyenetlenkedésekre, civakodásokra vezet, akkor mintegy büntetésképpen hadd fizessenek többet a fiatalok.

A szülők tehát erős fegyverrel a kezükben vonulnak vissza a birtok kezelésétől. A súlyosabb eltartási kötelezettség bizonyára mindenkor mérsékletre és kiméletes bánásmódra fogja inteni a gyermeket a szülőkkel szemben.

A szerződés másik része a *házassági szerződés*, azért érdemel figyelmet, mert határozottan kifejezésre jut benne az a célzat, hogy *a birtoknak egy kézben való megtartását már a, jövőendő nemzedékre való vonatkozással is biztosítsák*.

A menyasszony férje tulajdonába adja át kelengyjét és a készpénzt, a mit atyja után örökölt.

A vőlegény viszont, ezen a birtokba fektetendő érték ellenében halála esetére a birtok haszonélvezetét biztosítja nejeének a házasságból származó birtokátvevő örökös 28-ik

életévéig, azontúl pedig olyan tartást, mint a minő a jelen szerződés értelmében jár az átadó szülőknek. A szerződésnek eme pontjával a felek a Német Birodalmi Polgári Törvénykönyvnek némely rendelkezéseit módosítják a birtok egysége érdekében.

A Törvénykönyv ugyanis (1931. §.) a túlélő házastársnak, ha gyermekek vannak — a hátramaradt vagyon egy negyedét adja törvényi örökrész gyanánt. A szerződő felek ezt haszonélvezetre változtatják át, a mi a birtok egységét meg nem bontja, — míg a negyedrészt kiadása annak gazdasági erejét jelentékenyen csökkentené. — Míg továbbá a Törvénykönyv (1483. §.) a túlélő házastárs és a gyermekek közt vagyonközösséget állapít meg, úgy, hogy eszerint a túlélő házastárs haláláig jogositva van a birtokot kezelni, a mi a gyermekek felnőttével surlódásokra adhat okot és a birtoknak az Anerbe által való átvételét esetleg hosszú időre elodázza, addig a szerződés kimondja, hogy a mint a birtokátvevő örökös 28 éves lesz, a birtokot ő veszi át s anyja csak tartást igényelhet.

A szerződés tehát egyrészt már előre gondoskodik az özvegy nővel szemben a családi birtoknak egészben való megtartásáról, — másrészt gondoskodik arról is, hogy ha a majdani Anerbe vagy Anerbin, koránál fogva képes lesz a birtok átvételére, — azt tőle az özvegy anyja el ne vonhassa.

III. A birtok kötöttsége. Gazdasági és birtokviszonyok.

Meg kell még emlékeznünk a schauburg-lippei «paraszt-codex»-nek — a mint joggal lehet nevezni az 1870-ki törvényt — a birtokkötöttségre vonatkozó részéről, annál is inkább, mert ez a schauburg-lippei rendszernek egyik sajátja.

Az általános elv e törvény szerint az, hogy minden parasztbirtok egymagában véve *önálló, zárt gazdasági egész*, a melyet épen ezért sem felosztani, sem más telekkel egyesíteni rendszerint nem szabad. Ez az elv nemcsak a már eddig fennállott

parasztbirtokok tekintetében érvényesül, tehát nemcsak mint a régi rend tisztelete jelentkezik, hanem *kiterjed minden újonnan keletkező falusi birtokra* is (tv. 9. §.), sőt még a régi szabad telkekre (Freihof) is,¹ ha a kötöttség kimondását a tulajdonos kéri.

Úgy a birtokfelosztást, mint az egyesítést a közigazgatási hatóságnak kell bejelenteni (tv. 2., 16. §§.). A közigazgatási hatóság az illető község előljárójának, szükség esetén a községi képviselőtestületnek véleményét hallgatja meg (tv. 6., 7. §§.) s a felosztást csak akkor engedélyezi, ha az a közállapotok szempontjából hátránnyal nem jár. Addig, a míg a közigazgatási hatóság az engedélyt nem adta meg, a felosztásnál érdekelt szerződő felek közül egyik sem követelheti a szolgáltatást (tv. 12. §.). Továbbá ily engedély nélkül sem a telekkönyvben, sem bármely más hivatalos feljegyzésben a felosztás folytán keletkezett állapotok be nem jegyezhetők (tv. 13. §.) s ha netalán ilyen telekkönyvi bejegyzés mégis megtörtént volna, az érvénytelen (1888. március 8-ki tv. 20. b) §.).

Ha pedig a felosztást engedély nélkül végrehajtották, ezt a jogellenes állapotot a hatóságok — bármily ügyben szereznek arról tudomást — tekintetbe nem veszik, hanem az eredeti, felosztás előtti állapot alapján intézkednek (tv. 13. §.).

Az engedély nélkül elidegenített földeket úgy az elidegenítő, mint minden birtokutódja 30 éven belül tulajdoni keresettel visszakövetelheti (tv. 14. §.). Emlékeztet ez a rendelkezés a régi magyar jog azon szabályára, mely szerint az összes osztályos atyafiak beleegyezése nélkül elidegenített nemesi jószágot mindig vissza lehetett követelni (*fassiones aliquando valent, non valent*).

A schauburg-lippei parasztságokról, a birtokkööttségnek és törzsöröklésnek hatásáról e sorok írójának volt alkalma Bückeurgban Landgerichtsath Wippermannnak véleményét hallani. Wippermann e kérdésekkel úgy is

¹ 1888. évi március 8-ki törvény 20. d) §. I. *Frommhold* «Deutsches Anerbenrecht» Greifswald 1896, 213. l.

mint törvényszéki bíró, — tehát a gyakorlatban — és úgy is mint elméleti író behatóan foglalkozott és a schauburg-lippeai kormány pár év előtt őt bízta meg egy, a birtokkööttség enyhítését célzó törvényjavaslat elkészítésével is.

Ez a törvényjavaslat az egy hektáron aluli birtokokra nézve eltörülte a kötöttséget és az 1870. évi törvénynek egyéb, különösen a házassági vagyoni jogra vonatkozó rendelkezéseit módosította volna, azzal a czélzattal, hogy ezeket összhangba hozza a Német Birodalmi Polgári Törvénykönyvvel.

A «Landtag»-on azonban a javaslatot a parasztképviselők segítségével leszavazták, mert ezek a birtokkööttség teljes megszüntetését követelték és nem voltak rábeszélhetők arra, hogy annak csak részleges megszüntetését megszavazzák, noha ezzel azt érték el, hogy a kötöttség régi formájában érvényben maradt.

Elhatározó befolyással volt a parasztképviselők állásfoglalására a szomszédos hannoveri parasztbirtokosok példája, a kik a birtokkööttségnek már régebben történt megszüntetése dacára is meg tudták tartani birtokaikat. A kötöttség tehát most is az 1870. évi törvény értelmében áll fenn úgy, hogy a falusi parasztbirtokok (Landgüter; ellentétben a városi birtokokkal, Stadtgüter) felosztásához, azok egy részének eladásához, hatósági engedély kell.

A törzsöröklési jog ellen nincs panasz, az a lakosság régi szokására támaszkodik.

Schaumburg-Lippeben az általános gazdasági és talajviszonyok kedvezők a törzsöröklési jogra nézve. A parasztság jó módú, eladósodva nincs. A jobbágymegváltást a parasztek saját zsebükből, állami vagy földesúri hozzájárulás nélkül és a megállapított határidőnél előbb fizették ki. Létesült ugyan egy bank, állami támogatással arra a célra, hogy a megváltási összegeket előlegezze, de ennek segélyét csak kis mértékben vették igénybe.

A talajviszonyok általában kedvezők. A mezőgazdaság főterményei: rozs, búza, árpa és burgonya. A földművelés mellett a lakosság másik főfoglalkozása a szénbányászat.

A birtokeloszlási viszonyok kedvezőknek mondhatók. A hetvenes években az állami birtokok nagy részét parcellázták és betelepítették;¹ ilyen módon nagy kiterjedésű erdőterületeket irtottak ki és változtattak át szántóföldekké. A vételárak kifizetése itt is simán ment, mert a nép józan-életű, takarékos. Akárhány olyan vásárló volt, a ki egyszerre vagy néhány év alatt fizette ki a megvett föld árát.

A gazdaságok számának változását nagyságkategóriák szerint az 1882-ki és 1895-ki összeírás egybevetéséből látjuk.

E szerint volt Schaumburg-Lippében:²

	1882-ben	1895-ben
parcellagazdaság (0—2 ha.)	4552	5226
törpegazdaság (2—5 ha.)	897	980
kis parasztagazdaság (5—20 ha.)	827	842
közép parasztagazdaság (20—100 ha.)	151	162
nagygazdaság (100 ha.-on felül)	6	8
Összesen	6433	7218

A gazdaságok száma tehát minden nagyságkategóriában növekedett, bár nem egyenlő arányban, a mint azt a következő kimutatásból látjuk.

A gazdaságok összes számából esett:

	1882-ben	1895-ben
parcellagazdaságra (0—2 ha.)	70·76%	72·40%
törpegazdaságra (2—5 ha.)	13·94%	13·58%
kisparasztagazdaságra (5—20 ha.)	12·86%	11·67%
középparasztagazdaságra (20—100 ha.)	2·35%	2·24%
nagygazdaságra (100 ha.-on felül)	0·09%	0·11%
	100·00%	100·00%

Aránylag tehát csak a parcellagazdaságok és a nagygazdaságok vagyis a legkisebb és legnagyobb gazdaságok szaporodtak, míg a többiek száma fogyott.

¹ Vess össze a közölt birtokátadási szerződés telepes, «Colon» kifejezését.

² Statistik des Deutschen Reichs. Berlin, 1898. Közölve F. W. R. Zimmermannúl is, már idézett értekezésében.

A birtokkategóriák ezen eltolódása lényegileg megegyezik azzal az irányzattal, melyről már a Braunschweigról szóló részben megemlékeztünk s mely szerint főleg a középbirtok az, mely a gazdasági és társadalmi átalakulás súlyát legjobban megérzi.

A birtokviszonyok alakulására tehát az általános gazdasági viszonyok a mérvadók. Ezek szabják meg a változások irányát s annak törvényhozási intézkedésekkel csak a hatályára lehetünk befolyással, de magát az irányt meg nem változtathatjuk. Ime Schaumburg-Lippeben is dacára a törzsöröklésnek és dacára a felosztási és egyesítési tilalomnak, a fejlődés iránya ugyanaz mint Braunschweigban, Hannoverben, Westfáliában, vagyis a törvényhozási intézkedések itt sem merevítették meg a birtokviszonyokat, a mi nem is feladatuk. Kétségtelen azonban, hogy a törzsöröklés itt is lehetőleg hozzájárult a kis- és középparasztbirtokok konzerválásához, a mennyiben azoknak öröklés esetén való szétforgácsolását megakadályozta.

A fiatalabb gyermekek nagy része Wippermann szerint a szénbányákban keresi kenyerét. Gyakran megtörténik az is, hogy az apa, ki birtokát egyik fiának már átadta, többi gyermekeivel a bányavidékre költözik s ott mindnyájan a bányákban keresnek munkát.

Jellemző a népnek a törzsöröklést kedvelő felfogására nézve az, hogy az ilyen földművesekből lett bányászok által szerzett városi telkeket (Stadtgüter) is gyakran a törzsöröklési jog szabályai szerint veszi át az egyik testvér a többieknek beleegyezésével, holott a városi telkekre a törzsöröklés hatálya ki sem terjed.

A gyermeknemzés korlátozása Wippermann szerint nincs szokásban a parasztbirtokosoknál. Előfordul ugyan itt-ott a gazdag, nagybirtokos parasztnál (Grossbauer), hogy csak egy, vagy két gyermekük van, de ezt a törzsöröklés rovására írni nem lehet.

D) Westfália.

I. Gazdasági viszonyok.

Westfáliában a terület 42·4%-a szántóföldre, 27·9%-a erdőre esik, míg a legelő 10·5%-ot, a rét pedig 7·8%-ot foglal el. Erdő és legelő tehát aránylag nagy kiterjedéssel bír.

A szántóföld legnagyobb részét (66·1%) gabonatermelésre használják. Mező- és erdőgazdasággal a lakosságnak mintegy 30·95%-a foglalkozik, iparral és bányászattal 58·72% és kereskedéssel 10·33%.¹

A tartománynak és ez idő szerint egész Németországnak is legnagyobb gyáripari telepe a Ruhr vidéke. Itt bánya, kohó, olvasztó egymást éri, sűrű vasúthálózat szeli keresztül az egész vidéket s a népsűrűség is itt a legnagyobb egész Németországban.

A mezőgazdasági munkás-viszonyokra nézve jellemző, hogy Münster és Minden kerületekben tiszta törzsöröklési szokás mellett a mezei munkások fele családbeliekből áll, másik fele pedig olyan szolgáló legények és leányokból, a kikkel családtagokként báznak. Általában a mezei munkások felének van saját vagy bérelt földje is.

A gazdaságok közt a középgazdaság (5—100 ha.) az uralkodó típus, mert az összes területnek 70·95%-át ezek foglalják el. Az apró birtokok (0—5 ha.) csak 22·42%-al, a nagybirtokok (100 ha.-on felül) pedig éppen csak 6·62%-al részesednek.

Az 5—20 ha.-os gazdaságokat közép-, a 20—100 ha.-osokat pedig nagy parasztgazdaságoknak lehet tekinteni azon az alapon, hogy amazokat a gazda rendszerint saját családjával, ezeket pedig már idegen munkások segélyével kezeli.

A közép- és nagy parasztbirtokok majdnem kivétel nélkül tulajdon gazdaságban kezeltetnek. Bérleti kezelés

¹ «Die Vererbung des ländlichen Grundbesitzes im Königreich Preussen. Im Auftrage des kgl. Ministeriums für Landwirtschaft, Domänen u. Forsten herausgegeben von Prof. Dr. M. Sering V. Oberlandesgerichtsbezirk Hamm. 4. és következő lapjai.

csak az apró birtokoknál és parcellás gazdaságoknál fordul elő. Gyakran előfordul az is, hogy nagybirtokokat parcellánként bérbeadva kezelik.

A kötött birtok magában Westfáliában — tehát a hat rajnai kerület nélkül,¹ 16·93%-át foglalja el az egész területnek. A rajnai kerületekben 12·67% esik a kötött birtokokra. Amott tehát a terület 83·7%-a, itt pedig 87·33%-a olyan birtok, melyre a tárgyalandó öröklési jog és öröklési szokás hatálya kiterjed.

II. Történeti fejlődés.

1. Westfáliának legnagyobb része egyes parasztudvarokkal, tanyákkal van benépesítve.

Vannak a kik a letelepülés ezen módját a gazdasági célszerűségre vezetik vissza. Igaz ugyan, hogy a természetes gazdasági előfeltételek indokoltá teszik az egyes udvarokban való letelepülést, de ugyanilyenek az éghajlati, talajviszonyok stb. a Weser folyótól jobbra, tehát a Westfália határán túl elterülő vidékeken is s mégis ott a falvak szerinti település képezi a szabályt. Meitzen.² nyomán tehát a letelepült törzsek sajátságaira kell visszavezetnünk ez eltéréseket. Nevezetesen a legrégebb időben kelták lakták Westfália területét, fel egészen a mostani Belgium és Hollandia belsejéig s ezek szétszórtan, tanyákon éltek. Mikor a földet a germánok elfoglalták (Caesar előtt 2 v. 3 századdal), ezek még pásztornép voltak, a földműveléshez nem értettek s állandó lakhelyük sem lévén, kifejlődött települési szokásuk sem volt. Elfoglalták tehát a kelták házáit, szétszórtan fekvő tanyáit s ezekkel műveltették tovább a földet. Ellenben a

¹ E hat rajnai kerület (Kreis) a következő: Rees, Essen (Land), Essen (Stadt), Duisburg, Ruhrort und Mühlheim a. d. Ruhr. E kerületek is a hammi főtvényszék területéhez tartoznak, de míg a tulajdonképeni Westfália agrikultur tartomány, addig a hat rajnai kerületben az iparés bányászat dominál.

² *Meitzen* «Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen».

Weser jobbpartját már akkor hódították meg a germánok, mikor (Varus idejében) már ők is megtanulták a földművelést s ezzel együtt megszokták az állandó letelepülést is. Minthogy pedig a germánok nagyobb csoportokban telepedtek le s ezáltal falvakat alkottak, ezt a szokásukat követték a Weser jobbpartjáról elűzött kelták földjein is.

A különböző germán törzsek egymást felváltó uralmának a 4-ik vagy 5-ik század folyamán a szászok hódítása vetett véget Westfália területén. A tartomány lakosságának jellege tehát azóta, le egészen napjainkig a szász törzs jellegével egyezik. Úgy látszik, hogy *a földbirtoknak egy örökös kezén való megtartása is a szász törzs saját-ságaihoz tartozik*, míg az egyenlő felosztás a frankoknál volt szokásban.

A letelepült germánoknál az egy törzshöz tartozó családok s így az egyesek is egyenlők voltak úgy a politikai jogok és köteleességekben, mint az ezek alapját képező földbirtokban való részesedés tekintetében is. A mint azonban a földbirtok családi jellege elmosódott s az egyéni tulajdon kifejlődött, a birtokkülönbségek is természetesen előállottak a mindennapi élet eseményei, mint öröklés, csere, vétel stb. következtében.

A szabadok földjei mellett a leigázottak, a szolgák vagy jobbágyok is bírtak bizonyos állandó szolgálmányok fejében földeket. Erre vonatkozólag az első biztos feljegyzéseket a 8. században készült lex Saxonumban találjuk meg. E szerint a jobbágyoknak biztosított birtokjoguk volt, résztvettek a közterhekben, többek közt a hadviselésben is és jogaikat bíróság előtt személyesen érvényesíthették.

A szabadok földbirtokát illetőleg *a lex Saxonum szerint földbirtokot a leányok kizárásával csak fiuk örökölhettek*. A fiuk közt a földbirtok felosztható volt ugyan, de valószínű, hogy tényleg a birtokokat még sem osztották fel az összes fiuk közt. Valószínű ez azért, mert a lakosság abban az időben még nagyon elszórtan lakta a földeket s erre enged következtetni az is, hogy az eredeti birtokegységek nyomait még most is sok esetben ki lehet mutatni.

A régi birtokviszonyokat gyökeresen felforgatta Nagy Károly hódítása. Hogy a szászok erejét megtörje, igen sok szász családot elhurcolt régi hazájából s helyüket a nagy frank birodalomból betelepített hiveivel töltötte be, vagy az így nyert területeken püspökségeket, kolostorokat alapított. Utódai is folytatták ezt a politikát és a királyi hivatalnokoknak, grófoknak nagy kiterjedésű földbirtokokat adományoztak. Ez adományokkal sokszor különös kiváltságok voltak összekötve, melyeknél fogva az illető úr egy bizonyos területen saját személyében gyakorolta a hadi, igazságügyi, pénzügyi és rendőri hatalmat.

Az új rend átalakította az egész gazdasági, társadalmi és jogi életet. A régi szabadok helyzete, ha kevés földjük volt, ez új hatalmasok mellett mind tarthatatlanabbá, állásuk hova-tovább teljesen jelentéktelenné vált. A szabadok földbirtokuk alapján kötelesek voltak ugyan hadiszolgálatot teljesíteni, de ez nem védhette meg őket a hatalmaskodókkal szemben, mert a grófok és püspökök nem voltak az ő hadi szolgálataikra rászorulva, hanem mindegyikük külön lovagi sereget tartott. A magában álló, gyöngé szabad ember, az ugynevezett szabad paraszt tehát e zavaros időkben a hatalmas urakhoz volt kénytelen folyamodni oltalomért s ennek fejében földbirtoka tulajdonát engedte át, míg annak használatát az úr beneficiumként neki ismét visszaadta. Ezzel egyuttal a paraszt szabadult az önálló hadiszolgáltatás alól is. Csak kevesen tartották meg a régi szabadok közül teljes tulajdonul földbirtokukat. De a viszonyok nyomása alatt lassanként ezek is sok tekintetben olyan elbánásban részesültek mint azok, a kik földjeiket csak haszonélvezet mellett bírták. A hadszervezet átalakulásával ugyanis a szabad parasztok sem teljesítettek többé hadiszolgálatot s ennek ellenértéke fejében természetbeni és pénzbeli szolgáltatmányokra lettek kötelezve. Kevesen is voltak már ezek a szabad parasztok s a kevésbé fejlett állami hatalomtól sem várhattak oltalmat. Végre, mert a közállapotok szabályozását mindig a viszonyok többsége irányítja, a szabad paraszt és a jobbágý közti különbségek mindinkább elmo-

sódtak s valamennyijükre a többségben lévő jobbágyok viszonyából folyó szabályokat alkalmazták. Hiszen a szolgáltatások nagyjából egyformák voltak s azokat az úr egyformán kezelte, az az eredeti különbség pedig, hogy az egyik paraszt az úrtól kapott föld fejében, a másik ellenben a közterhek váltsága fejében teljesítette a szolgáltatásokat, idő multával feladásba ment.¹ Különösen a föld elidegenítése és megterhelése tekintetében voltak a szabad parasztok éppen úgy korlátozva, mint azok, a kik földjeik átengedésével függőségi viszonyba jutottak. De ezen korlátozásnak megvolt a maga alapja: minthogy szolgálmányokkal a hadviselés megváltása fejében a szabadok is tartoztak, érdeke volt a hatalomnak, hogy a szabad birtokok se aprózódjanak el, kevesebb adós és kevesebb, de szolgáltatásra képes birtok kellett a hatalomnak.

A szabad parasztbirtok feladása az első időben a parasztság érdekében, ennek oltalmazása végett történt, de később számos hatalmaskodásnak forrásává lön.

A szolgáltatások, bérek eleinte mérsékeltlen voltak megállapítva s azoknak teljesítése arányban állott az úr részéről nyújtott oltalommal. A földesúr az általa kirendelt majoros, úgynevezett villicus felügyelete alá helyezte jobbágyait, a ki a terménybeli szolgáltatásokat átvette és kezelte.

Ebből tartotta fenn az úr, a maga és kísérete háztartását. A jobbágyok ezen kívül meghatározott cselédi szolgáltatásokat is végeztek s felserdült gyermekeiket is berendelhette az uraság az udvarban teljesítendő munkára. Halálukkal ingó vagyonuk vagy ennek egy része az úr tulajdonába ment át.

Viszont a jobbágyok és ivadékaik átörökíthető dologi joggal bírták a parasztudvart s szolgáltatásaik határozottak és fel nem emelhetők voltak.

Idővel azonban a földesurak igényeinek emelkedésével az uraság a szolgáltatásokat is emelni törekedett. Különösen kedvező alkalmat adott erre a XIV. és XV. század folya-

¹ *Buchenberger* «Agrarwesen u. Agrarpolitik» 89. l.

mán a városok fejlődése, minek következtében a gabona fogyasztása és ára emelkedett s a belterjesebb gazdálkodás mind több és több nyereséggel kecsegtetett. A földesúrnak tehát érdekében állott, hogy parasztjai is szorgalmasabban, jobban műveljék földjeiket, többet termeljenek, hogy a terméstöbblet hasznában ő is részesüljön. De nagyobb munkakedvet csak személyére nézve szabad embertől lehetett várni s nem az urasági ispán vagy majoros, «villicus» alá rendelt szolgától. Hiszen ennek halálával még az ingóságok is a földesurat illették.

Az úr tehát fölszabadította a szolgát s előbbi földjét visszaadta neki haszonbérbe. A bérlet már most lehetővé tette, hogy az úr is részesüljön a jobb értékesítési viszonyok folytán előálló áremelkedésben, mert a bérösszeg rövid időre lett megállapítva s azt az úr tetszés szerint emelhetette, esetleg a bérlőt is változtathatta. Ekként a paraszt elvesztette régi biztos, átörökíthető földbirtokjogát, de egyuttal fel volt mentve a személyes szolgálat s az ingóknak halálesetre való átengedése alól is.

A fejlődés menete azonban nem minden territoriumon volt egyforma. Egységes képet alkotni alig is lehet a parasztság s a parasztok által birt földek jogi állásáról. A különböző viszonyok rendkívül sokféle szabályt, szokást állítottak fel a paraszt helyzetére vonatkozólag.

Tény azonban, hogy az általános fejlődés, mely a földesúr házi kezelésének, a «villicatio» rendszerének felbomlásával némileg könnyített a parasztok helyzetén, nem-sokára irányt változtatott.¹

A rövidebb-hosszabb időre szóló haszonbérleti viszony ugyanis lassanként örökös bérleti viszonyná alakult át. Történt pedig ez a XV. és XVI. század folyamán nagyrészt a gabonaárak hanyatlása következtében. A földesurak a csökkenő gabonaárak mellett természetesen a bérösszegnek állandósítására törekedtek s ezért keresztülvitték a paraszt haszonbérleti jogának állandó jellegű és átörökíthető föld-

¹ *Riehl* «Westfälisches Bauernrecht» Minden 1896. 4. l.

bérletté való átváltoztatását. *Segítette az urakat ebben a római jognak* a XIV. század folyamán bekövetkezett *receptioja is*, mely mindenre s így a parasztok jogviszonyaira is a római jogi meghatározásokat kényszerítette rá s első sorban a rabszolgaság és örökhaszonbérlet (emphyteusis) jogszabályait, jobban mondva e jogszabályok szellemét alkalmazta az úr és paraszt, illetve a föld és paraszt közt fennálló viszonyra is.

Ettől kezdve a parasztbirtok jogi helyzete határozottan a megkötöttség felé süllyedt; a nagyok és hatalmasok mind több és több jogot követeltek maguknak, a miben a római jogban nevelkedett jogászok (die Juristen sind böse Christen) támogatták őket, felállítva azt a téves vélelmet, hogy eredetileg minden paraszt rabszolga volt, tehát a mennyiben ettől eltérő jogra hivatkozik, ő tartozik azt bizonyítani.

Különben e viszony minden egyes territoriumon más-ként alakult, sőt a szokásjog az egyes parasztudvarokra vonatkozólag is más-más szokásokat állított fel, úgy hogy a parasztok jogi állását s első sorban a földhöz való viszonyokat csak bizonyos főcsoportosítással lehet megvilágítani.

Ezek a főcsoportok, úgy a mint a XVIII. század végeig kialakultak, röviden a következőkben jellemezhetők.¹

a) Az *«eigenbehörige Güter»*. Az ezeken élő parasztok: *«Eigenbehörige»*. A földesúri hatalomnak ezek voltak a legnagyobb mértékben alávetve. Az úrnak legszemélyesebb viszonyaikba is beleszólása volt, így házasságot csak az úr beleegyezésével köthettek, gyermekeik csak a földesúr engedelmével távozhattak az apai házból, miután előbb szabadságukat megváltották (Freikauf).

Az eigenbehörig parasztnak elvben mindene a földesúré volt, ezért ha meghalt a paraszt, ingóságainak fele vagy negyede az urat illeti (mortuarium, Sterbfall). Ezért az

¹ A csoportok felállításánál *nem a személyes állapot, hanem a földhöz való viszony lesz irányadó*. V. ö. Riehl id. munkáját; 5-ik s köv. lapok és Sering id. munkáját; 29-ik s köv. lapok.

eigenbehörig paraszt nem végrendelkezhetett szabadon s vagyonának csak egyrészét ajándékozhatta el.

A földhöz való viszonyuk szempontjából ezek a parasztok a röghöz voltak kötve (glebae adscripti) s éppen úgy tartoztak ahhoz, mint az állatok vagy eszközök s ha az úr a földet elidegenítette, azzal együtt ők is gazdát cseréltek. Ezzel ugyan kötelezettségeik, szolgálányaik nem változtak, mert ezek a parasztnak a földhöz való viszonyán alapultak, vagyis a föld használatának ellenértékét képezték. A földesúr csak bizonyos okokból mozdíthatta el bírói ítélettel udvaráról a parasztot, miáltal az elmozdított paraszt viszont személyes szabadsága korlátaitól szabadult.

Az általa művelt földet az eigenbehörig paraszt ivadékaira is átszálló, tehát átörökíthető haszonvételi joggal bírta. Ennek ellenében kézi és igásnapszámokat, — miket később pénzben is megválthatott — és terménybeli hányadot kellett szolgáltatni. A parasztnak földjét eladósítani, elzálogosítani, feldarabolni nem volt szabad, ha meghalt, gyermekeit illette a föld használata, azonban ezek közül *a földesúr csak egyet vállalt el adósának*, mint a ki a szolgáltatásokat tovább volt köteles teljesíteni s ezt a birtokutódót vagy a földesúr vagy az apa választotta ki. *A többi gyermekek csak kielégítést kaptak az úr jóváhagyásával.*

A kielégítés kiadásával a gyermek és az apai föld közti viszony megszakadt, tehát a kifizetett gyermek felszabadult az Eigenbehörigeként alól, de egyúttal elvesztette minden további igényét az apai örökségre nézve. A kielégítés kiadása egyenlő volt az elbocsátással.

Ha a paraszt előregedetts átadta udvarát egyik gyermekének, ehhez az úr beleegyezését kellett kikérni, a ki érdekelve lévén abban, hogy a birtokátvevő képes legyen a köteles szolgáltatásokat teljesíteni, befolyt a birtokátadó ellátásának és a többi gyermekek kielégítésének megállapításába is. Ezekben már megtaláljuk *a törzsöröklési jog, illetve szokás kezdetét.*

b) «Hobsgüter.» E birtokokon élő parasztok: «Hobshörige». A Hobsgüter a régi, középkori villicatio szervezetnek

utolsó maradványai. A hobshörig paraszt személyére nézve szabad volt és elvben földje felett is szabad rendelkezési joggal bírt, tehát azt elidegeníthette, eladósíthatta, s ezt csak bejelenteni tartozott a «Hobsherrschaft»-nál. Ellenben *szigorúan tiltva volt a föld szétdarabolása* az uraság előzetes engedélye nélkül. Úgy a terménybeli, mint a személyes szolgáltatások meg voltak állapítva s azokat a földesúr önkényesen fel nem emelhetette. Ha a paraszt meghalt, ingóiból, első sorban állataiból kellett illetéket fizetni. Az enyhe gyakorlat többnyire megelégedett egy ló vagy egy szarvasmarha elvitelével.

Az apa halála után a földet egy gyermek, rendszerint a legidősebb fiú vette át, ki testvéreit az átvett gazdaság erejéhez mérten elgátította ki.

c) *A majoros birtokok.* A majoros személyére nézve szabad volt. Minden, a személy megkötöttségéből származó szolgáltatás alól mentve volt tehát s földjét kivéve minden vagyona fölött szabadon rendelkezhetett. A majoros birtok a földesúr tulajdona volt s a parasztnak átörökíthető haszonvételi joga volt, minek ellenében a jó művelés és évi bér volt kikötve. Az ingók azonban a majoros teljes tulajdonát képezték s ezért abból halál esetén semmit sem kellett kiadni a földesúrnak. A majoros birtok elidegenítéséhez és megterheléséhez nem egy helyütt megkövetelték a földesúr beleegyezését (Minden — Ravensberg, Westfalen). De ezen nincs mit csodálkozni, a föld a XIX. század reformmozgalmai előtt jóformán mindenütt a földesúré volt s a parasztnak csak használatába lett átadva, hogy azt megművelje s az úrnak szolgálatokat teljesítsen. Természetes tehát, hogy a földesúr a rendes gazdálkodás keretét túllépő rendelkezésekhez beleegyezését fentartotta. Ennélfogva a birtok zárt egészét képezett s mert a tulajdonos földesúr nem volt köteles túrni, hogy földjét többen használják s több adása legyen, ezért a majoros halála után a *birtokot, illetve annak haszonvételét egy gyermek örökölte*, a kit rendesen a szülők jelöltek ki. A többi gyermekeket az uralkodó felfogás szerint (főleg Westfália hercegségben és Münster hercegségben)

csak az illette meg, ami valóban az elhunyt majoros tulajdona volt, tehát az ingók és a földbe fektetett beruházások (allodiális vagyon). Ez volt a bíróságok felfogása is. Éppen ezért a régiebb időben a kielégítések megállapítása a földesurat nem érdekelte, hiszen olyan vagyonból került ki az, mely nem az övé, hanem kizárólag a majorosé volt. Mikor azonban a pénzgazdálkodás mind nagyobb tért hódított s a városok pénzbősége megkönnyítette az adósságcsinálást s mikor a földesúr kezdte észrevenni, hogy az ingók elfecsérlése visszahat az ő földjének megművelésére is s az adósságcsinálás a befektetésektől elvonja a parasztot, akkor sorra keletkeztek a törvényes rendelkezések, melyek a törzsörökös testvérei kielégítésének megállapítását a földesúr jóváhagyásához kötötték. Ha a parasztudvar még az apa életében ment át az utód kezére, akkor a földesúr az átadási szerződés jóváhagyásánál érvényesítette érdekeit, tudniillik oda hatott, hogy az öregek ellátása, és a testvérek kielégítése az átvett föld gazdasági erejéhez mérten legyen megállapítva.

d) A szabadparasztbirtokok. Ezeket az illetők teljes tulajdonban bírták. Itt a föld tulajdona nem volt megosztva úr és paraszt közt. A földet a szabadparaszt nem az úrtól kapta szolgáltatások fejében, hanem az mindig a paraszté volt.

Az úri vagy lovagbirtoktól csak abban különböztek e szabadparasztbirtokok, hogy nem voltak adómentesek. A birtok után járó szolgáltatások azonban itt nem a föld átengedéséből fakadtak, tehát nem magánjogi jellegűek, nem úri szolgálmányok, hanem közszolgáltatások voltak. Éppen ezért magánjogilag teljes rendelkezési szabadság illette földjére nézve a szabad parasztot. *Köztekingintetektől azonban* (adózás, hadi szervezet), mert az adó az egész birtokot mint ilyen terhelte, *a szabadparasztbirtok is feloszthatatlan volt s* azért annak részbeni elidegenítéséhez vagy feldarabolásához hatósági jóváhagyás kellett. Itt tehát a korlátozás nem a földesúr magánérdekéből, hanem a fejedelem, az államhatalom érdekéből, tehát közérdekből folyt. A felosztás korlátozásából *a birtok egységes, zárt mivoltából itt mint amott egyaránt a*

törzsöröklés fejlődött ki. A törzsörökös testvérei a szabad-parasztbirtokoknál is a birtok erejéhez mért kielégítést kaptak.

A feloszthatlanság és ezzel együtt a törzsöröklés tehát, a parasztbirtokok összes kategóriáinál általános szabály volt.

Nem kell azonban azt hinnünk, hogy e kategóriák a régi Westfália parasztságának s a paraszt által bírt földeknek összes változatait feltüntetik. Azonban e főcsoportok is tökéletesen igazolják azt, hogy a törzsöröklés intézménye a középkor kezdetétől le egészen a XVIII. század végéig általánosan el volt terjedve.

Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy ugyanaz a fejlődés, mely a régi szabadok és az alávetettek közti különbségek határvonalait elmosta, a feloszthatlanságot és törzsöröklést kiterjesztette olyan területekre is, hol, mint pl. Paderbornban, a föld felosztásának semmiféle batósági akadálya nem volt. Sőt még egyes városokban is ki lehet mutatni. — a hol pedig földesúri hatalom sohasem volt. — hogy a földet vagy szülői házat egy gyermek örökölte s a többiek csak pénzt vagy ingókat kaptak. Itt tehát a törzsöröklés pusztán a lakosok abbeli meggyőződéséből lett szokássá, hogy a birtok csak bizonyos felszereléssel művelhető kellőképen, vagyis *a birtokokat gazdaságilag, gyakorlatilag oszthatatlanoknak fogadták el ott is, a hol azok intézményileg feloszthatatlannak nem is lettek kimondva.*

2. Midőn a tiltsi béke 1807-ben Napoleonnak juttatta az Elbe-től keletre fekvő porosz tartományokat, Westfália is francia uralom alá került. A francia uralom a jobbágyságot összes változataiban eltörölte, behozta a Code civilt s ezzel együtt a régi öröklési jog és házassági vagyonjog hatályát vesztette.

A francia reform a jobbágyság megszüntetésénél a következő irányelveket állította fel:¹

a) Azon földesúri jogok, melyek a jobbágy személyét korlátozták s melyek gazdasági szabadságában gátolták, a

¹ Riehl id. m. 15 l.

földesúr kártalanítása nélkül egyszerűen megszűntek. Ide tartoztak például a szabadon bocsátás joga, a robot, a halál esetén fizetendő illeték, a jobbágy házasságához eddig szükséges beleegyezés, a hűségeskü, a jobbágy azon kötelessége, hogy a földesúrnál cselédi szolgálatot teljesítsen, stb.

b) Megszűntek a jobbágyok azon, adózás jellegével bíró szolgáltatásai is, melyeket ezek pld. az urasági védelemért, az uraság pénzügyi és hadügyi fenhatóságának elismerése gyanánt, vagy a közigazgatás és igazságszolgáltatás költségeihez való hozzájárulás címén fizettek.

c) A többi jobbágyterhek továbbra is fenmaradtak, de egyúttal bizonyos elvek szerint megválthatóknak nyilvánították.

Míg az előbbi elmélet szerint az úr volt a «főtulajdonos», a paraszt csak «haszonvevő tulajdonos»,¹ addig most a parasztot a föld teljes tulajdonosának ismerték el, az urat pedig csak a paraszt földjén dologi teherként nyugvó szolgáltatások illették meg addig, míg azokat a paraszt meg nem váltja. A megváltással nyerte el csak a paraszt teljes rendelkezési szabadságát. A tehermentesítési összeg lassú törlesztése időt engedett a parasztnak arra, hogy a neki szánt teljesen szabad és független életbe bele nőjön.

A francia uralom megszűnte után a porosz kormány folytatta a jobbágyfelszabadítás megkezdett munkáját. E tekintetben legfontosabbak a híres 1825-iki törvények,² melyek a parasztok jogállását előbbi földesuraival, azután földbirtokáival s végül családtagjaival s általában harmadik személyekkel szemben a következő irányelvek szerint szabályozták :

a) A paraszt és földesúr közti viszonyt a francia uralom által behozott rend alapján szabályozták, tehát úgy, hogy a paraszt személyét érintő úri jogok megszűnteknek nyilvánították. Ezzel a földesúr megszűnt ura, feljebbvalója lenni a parasztnak.

¹ Az Osztrák polg. tvkönyv (357., 358. §§.) is ismeri e megkülönböztetést.

² L. *Riehl* id. munkáját; 18. s köv. lapok.

b) A parasztnak eddigi átörökíthető földhasználati joga tulajdonjoggá lett átváltoztatva, a földesúrnak jogai pedig dologi teherként maradtak meg a birtokon; ilyenek voltak a terménybeli szolgáltatások, a kézi vagy fogatos napszámok, a gabonában vagy pénzben fizetendő bérösszegek, a miket a tulajdonul átengedett földek egyenértékének tekintettek.

A míg e terheket a paraszt meg nem váltotta, addig a birtok feloszthatatlan maradt, mert a földesurat nem akarták arra kényszeríteni, hogy egy adós helyett többet fogadjon el. Ezért a terhek letörlesztéséig a paraszt sem élők közt, sem halál esetére nem rendelkezhetett szabadon földje fölött, a mennyiben birtoka egyes részeit el nem idegeníthette, sem pedig azt örökösei közt fel nem oszthatta. Ha ez mégis megtörtént, akkor az örökösöknek kellett maguk közül kiválasztani egyet, a ki a földet oszthatlanul átvette.

c) A paraszt elvileg úgy politikai, mint magánjogi téren egyenlő lett a többi állampolgárokkal, azonban a földesúri terhekkel még megterhelt földje után — mely külön jogszabályok alatt maradt ellentétben a paraszt allodialis vagyonával, — tényleg egy különleges parasztjog alatt állott ezentúl is mindaddig, míg a terheket meg nem váltotta. Nevezetesen a visszahárulási jog alá eső birtokokra nézve továbbra is a francia uralom előtti öröklési jogi szabályok maradtak érvényben. Ezek szerint: α) Ha az a házastárs halt meg, a kitől a parasztudvar és a hozzá tartozó földek származtak, akkor a másik házastársat haszonélvezeti jog illette, gyermekek nem létében életfogytiglan, különben pedig a törzsörökös nagykorúságáig. Ha az életben maradt házastárs újból házasságot kötött, neki és az új házastársának bizonyos évekig (a törzsörökös nagykorúságáig, vagy 30 éves koráig) volt csak joga a haszonélvezetre, azután csak ellátásra. A föld tulajdona ellenben mindjárt a törzsörökösre szállt át. β) Ha az a házastárs halt meg, a ki a házasságba földet nem hozott, akkor a másik félre maradt élte végéig a föld tulajdona, tekintet nélkül arra, hogy kötött-e új házasságot vagy sem. γ) Alap-

tétel volt mindig, hogy *több örökös közül csak egy vette át a földet*, a többiek pedig csak kielégítést kaptak. A kielégítések összegét, ha békés egyezség nem sikerült, a bírói döntés úgy állapította meg, *hogy az a birtok rendes hozadékából, adósságsinálás nélkül kifizethető legyen*. Míg a testvér az udvarban maradt, részét nem kellett kiadni s ha gyermektelenül halt el, része az udvar javára esett. Az ilyen testvér megfelelő munka ellenében ellátást kapott.

Összefoglalva tehát az 1825-iki törvények rendelkezéseit: azok a parasztudvarok, melyek még nem váltották meg a földesúri terheket, feloszthatatlanok maradtak, azokra nézve pedig, melyekre a volt földesurat visszahárulási jog (Heimfall) illette meg, még a régi, különös parasztöröklési jog szabályai is érvényben maradtak. A paraszt minden egyéb földje és vagyona (allodium) az általános öröklési jog szabályai alá esett. A parasztbirtoknak ezen, — a földesúr jogaira való tekintettel — fentartott külön jogi állását egy 1848-iki királyi rendelet és az 1850. évi március 2-iki törvény szüntették meg. A kir. rendelet hatályon kívül helyezte azon törvények intézkedéseit, melyek szerint a visszahárulási joggal terhelt birtokok a régi, különös parasztörökösödési szabályok alá estek. Az idézett törvény pedig magát a visszahárulási jogot s minden egyéb, a parasztbirtok feloszthatlanságát megállapító régi földesúri jogot kárpoztás nélkül megszüntette.

3. Azon parasztbirtokok, melyek a visszahárulási jog (Heimfall) alá nem estek s általában az egész allodialis vagyon már a francia uralom óta az általános öröklési jog alá tartoztak. Előbb a Code civil, később a porosz uralom visszaállítása után a porosz Landrecht öröklési joga volt ez az általános jog. Ezzel azonban Westfália népe nem tudott megbarátkozni, mert mindenki érezte, *hogy az általános öröklési jog az ingó vagyon viszonyaira készült* s a parasztosztály, valamint a földbirtok sajátos helyzetével nem számolt. Az új öröklési rendből csak az egyesnek volt haszna, a parasztság mint olyan és a parasztbirtokok gazdasági helyzete szenvedett alatta.

Ha gyűlölte is a parasztság a földesúri intézményt, az azzal összefüggésben lévő örökjogi institúciók más megítélésre találtak. A paraszt úgy érezte, hogy csak a régi öröklési rendszerrel lehet a földet a család részére megtartani. E nézetet olyan férfiak is osztották, mint Stein¹ és a híres westfáliai tartományi elnök von Vincke és a tartományi gyűlés is többször adott kifejezést annak a kívánságnak, hogy a régi különös öröklési jogot megfelelő törvényes intézkedésekkel ismét életre keltsék. E mozgalom eredménye lón az 1836. évi július 13-iki törvény, mely törzsöröklés alá helyezte mindazon parasztbirtokokat, melyek 1806-ban bármily törvényes alapon (törvény, statutum, szokás) az általános jogtól eltérő öröklési rend szerint igazodtak. Ezen birtokokat az igazságügyminister egy jegyzékbe iratta össze és e birtokokra ab intestato öröklés esetén a törvényben megállapított öröklési rend nyert alkalmazást (1. §.). E szerint *a föld egy örökösnek jutott* és pedig első sorban annak a fiúnak, a ki mezőgazdasággal foglalkozott; ha többen voltak ilyenek, akkor az lett a törzsörökös, a ki a katonaságnál bevált, ha többen beváltak, az, a ki a katonaságot már kiszolgálta. Végül ha másként nem lehetett a törzsörököst kiválasztani, a majorátus szabályai jelölték ki az Anerbe-t (9. §.).

A törzsörökös az érték felét kapta előre, a másik felén valamennyien, tehát az Anerbe is egyformán osztoztak (5. §.).

A becslésnél a birtok kataszteri tiszta jövedelmének húszszorosát kellett alapul venni s ehhez hozzá kellett adni a tartozékok külön felbecsült értékét. Az így megállapított becsértékből a terheket és adósságokat leszámították. Ha azonban az adósságok a birtoknak így kiszámított értékét meghaladták, akkor a törzsörökös csak arra volt köteles, hogy szüleit és testvéreit lakással és a szükséges tartással ellássa, ezek viszont erejükhöz mérten tartoztak neki a gazdasági munkában segédkezni (7. 8. §.-ok).

¹ Stein nyíltan kifejezést adott abbeli aggodalmának, *hogy az általános öröklési joggal a parasztot napszámoszá fogják degradálni az egyenlőségi theoria kedvéért.*

A testvéreknek járó összeg csak nagykorúságuk elérésekor vagy házasságkötésük alkalmával (19. §.) volt kifizetendő, addig 4%-al kellett azt kamatoztatni. (22. §.)

E törvény azonban rosszul sikerült. Számos rendelkezése ellenkezett a régi szokásokkal és a parasztnak jogérzetével.

Nem talált helyeslésre például az, hogy a törvény a törzsörökös kijelölésénél a katonaviselt fiút elsőszében részesítette. Az meg éppen homlokegyenest ellenkezett az igazsággal és méltányossággal, hogy a törvény még annak a házasságnak is, a kitől a birtok származott, újabb házassága esetén csak haszonélvezetet adott, míg a föld tulajdonát az első házasságból született törzsörökösnek (16 §.) juttatta. A parasztnak tehát úgy segítettek magukon, hogy átadási szerződéssel vagy végrendelettel szabályozták a birtok átszállását. Ennek a szokásnak felismerése azt a meggyőződést érlelte meg a parasztság érdekével foglalkozó intéző körökben, hogy a parasztság birtokösszetartó szokását határozottabban támogatná egy különös intestat törzsöröklési jog helyett olyan törvényes rendelkezés, mely a szülő intézkedését a kötelesrész címén való megtámadás ellen védené. Mielőtt azonban ez irányban újabb lépés történt volna, az 1844-iki kir. rendelet s később az 1848-iki események hatályon kívül helyezték az 1836-iki törvényt.

Westfália parasztsága azonban érezte, hogy a Landrecht öröklési joga, melyet a többi codexekhez hasonlóan individualistikus eszmék inspiráltak, létfeltételét támadja meg. Ezért már 1851-ben kérvénnyel fordult a tartományi gyűlés a porosz királyhoz és olyan törvényt kért, a mely mellett a parasztnak képes legyen földjét megtartani.

E mozgalom eredménye lón az 1856-iki törvény, mely arra az esetre, *ha mezőgazdasági birtokból kell a köteles részt megállapítani*, különleges becslési szabályokat állított fel.

Ez a törvény szakított az 1836-iki törvénynek különleges intestat törzsöröklési jogával és egyenesen abból a feltevésből indult ki, hogy a parasztnak az a bevett szokás, hogy a földre nézve külön intézkedés szabályozza az öröklést.

Ezt az intézkedést védte a törvény, midőn kimondta, hogy ha egy leszármazónak, vagy túlélő házastársnak juttatott az örökagyó oly mezei birtokot, melynek legalább 25 tallér tiszta hozadéka van s ezen rendelkezést a köteles rész megsértése címén megtámadják, akkor a köteles részt a birtok kataszteri tiszta jövedelme 16-szorosából kell kiszámítani. a terhek levonásával. A törvény továbbá *köteletségévé tette a hagyatéki bíróságoknak*, hogy ha egy mezei birtokban intestat öröklés esetén kiskorúak is érdekelve vannak, akkor *hasson oda, hogy a birtokot egy örökös vegye át oly feltételek mellett, melyek a birtok megtartását lehetővé teszik.*

A birtokösszetartás szelleme vezette a nemsokára ezután, 1860-ban alkotott törvényt is, mely Westfáliának egységes házassági vagyoni jogot adott.

E törvény ugyanis felhatalmazta a vagyonszövetséget folytató, túlélő házastársat, hogy az egész közös vagyon fölött átadási szerződés vagy végintézkedés útján rendelkezessék, tehát az egész birtokot egy örökösnek juttathassa.

Ezek a törvényhozási intézkedések azonban nem biztosították minden esetben a parasztbirtok fenmaradását. Az 1856-iki törvény csak a külön intézkedést védte, de éppen az volt a nagy hézag, hogy ha intézkedés nem történt, az általános jog szerinti egyenlő osztály elve érvényesült.

Ezért báró Schorlemer-Alst, a híres westfáliai parasztvezér,¹ és társai már 1879-ben azt indítványozták, hogy *a mező- és erdőgazdasági birtokokat intestat törzsöröklési jog alá helyezték.* Báró Schorlemer-Alst e végből kész törvényjavaslatot nyújtott be a porosz képviselőházhoz. A kormány azonban és főleg a bírói körök, a jogászság, nem tartották szükségesnek az intestat törzsöröklés törvénybe iktatását.

A hamm-i főtörvényszék, — melynek kerületébe Westfália tartozik, — különösen elítélő véleményt adott a tör-

¹ *Báró Schorlemer-Alst* alapította a Westfälischer Bauernvereint, melynek már 1879-ben 20000-nél több tagja volt, mikor pedig e sorok írója az 1901. év folyamán az egyesület műnsteri székházát felkereste. a tagok száma 29000 volt.

vénytervezetről. Érvelése szerint Westfáliában intestat törzsöröklésre nincs szükség, mert a parasztság ósidók óta külön intézkedéssel gondoskodik arról, hogy a birtok együtt maradjon. E szokás a birtok feloszthatlanságához fűződik, a feloszthatlanság pedig annyira bevette magát a parasztosztály gondolatvilágába, hogy azt mindig respektálják nemcsak az azelőtt földesúri hatalom alatt állott, hanem a régi idők óta szabad birtokoknál is. Másik nyomós ellenvetése volt a főtörvéuyszéknek az, hogy Westfáliában a törzsörökös kiválasztása, előnyösítése, a testvérek kielégítése és a szülők ellátása tekintetében annyira különfélék vidékenként a szokások, hogy azokat egy egységes intestat törzsöröklési jogban feldolgozni nem is lehet.

A kormány is ezt az álláspontot fogadta el és olyan törvényjavaslatot nyújtott be, mely a Schorlemer-féltől eltérőleg csak közvetett törzsöröklést adott és pedig azon birtokokra nézve, melyeket a birtokos a törvény által felállított «Landgüterrolle»¹-ba, udvartelekkönyvbe bejegyeztetett.

Igy jött létre az 1882. évi április 30-iki törvény,² melyhez a kormány — tekintettel az akkor még aránylag rövid idő óta érvényben lévő hasoncélú hannoveri törvény sikerére, — jogos reményeket fűzhetett. E remények azonban nem teljesültek. A törvény nem vált be. A birtokoknak csak igen kis töredékét jelentették be a «Landgüterrolle»-ba. 1897-ben 47.700 birtok bírt azon kellékekkel, melyek alapján a birtok az udvartelekkönyvbe bejegyezhető lett volna. Mégis e nagy számból mindössze 2470 birtok lett tényleg beje-

¹ A «Landgüterrolle»-t, úgy a mint azt az Amstgericht-en Münsterben lemásoltam, e helyen bemutatom. A) minta. 174. lap.

Az 1898. évi július 2-iki törvény következtében a «Landgüterrolle» már a múlté és csak a történeti fejlődés szempontjából bír némi érdekességgel. Mintája a hannoveri «Höferolle» volt, csakhogy ennél jóval részletesebb.

² A törvény szerint a «Landgüterrolle»-ba bejegyzett birtokot a törzsörökös a kataszteri tiszta jövedelem 20-szorosában veszi át (17. §.). A testvérek a kielégítés kifizetéséig a birtokon maradhatnak és megfelelő munka ellenében illő ellátást követelhetnek (19. §.).

Landgtherrrolle in Westfalen.
Amtsgericht : Münster.

A) minta.

Folyó szám	Telekkönyvi adatok			Az egyes földrés- letek megnevezése	Tiszta hozadék		Beverzetések a tulajdonos kivánságára	Törölések hivatalból
	község	kötet	lap		márka	pf.		
1. Amelsbühren	1. 112			A felekkönyvi bir- tokállási lapon be- jegyzett összes föld- részetek	2420	52	1. sz. Beverzetett Winkel- mann Kristóf és neje Maria született Gerbulet házastár- sak kivánságára. (Auf Antrag.) Laknak : Köbbingben. 1883. január 10. Bíró : Jegyző : (alírtás.) (alírtás.)	Az 1. számhoz. A birtok- állási lapon 58. sz. a. be- jegyzett földrészlet 9 90 M. tiszta hozadékkal elidegeni- tés következtében töröltetett 1888. október 1-én. Bíró : Jegyző : (alírtás.) (alírtás.)
2. Amelsbühren	1. 112			5. sz. díltó 234 938 269 171	6	03	A 2. számhoz. Hozzáíratott hivatalból. 1889. május 25. Bíró : Jegyző : (alírtás.) (alírtás.)	Az 1. számhoz. A birtok- állási lapon 172. sz. a. be- jegyzett földrészlet 5 M. 61 Pf. tiszta hozadékkal el- idegenítés folytán töröltetett 1889. május 25-én. Bíró : Jegyző : (alírtás.) (alírtás.)

gyezve.¹ És a mi legszembetűnőbb, éppen a legkifejezet-
tebben földműveléssel foglalkozó vidékeken, a hol a törzs-
öröklés szokása mindig erősen állt, 17 bírósági kerületben
egyetlenegy bejegyzés sem történt.

A balsikernek többféle oka volt. Első helyen kell
említeni a paraszt veleszületett konservativizmusát, melynél
fogva fázik attól, hogy olyan nyilatkozatot tegyen, melyhez
bizonyos jogi következmények fűződnek és különösen nem
szívesen megy a bírósághoz, mert eltekintve a költségektől,
azt magára és főleg feleségére nézve, — kinek a vagyón-
közösségből kifolyólag szintén meg kellett jelennie — lealázó-
nak tartja. Hasouló fáradsággal a paraszt inkább átadási
szerződést vagy végintézkedést csinált s akkor legalább
mindent úgy rendezhetett el, a mint azt saját birtokának
különleges viszonyai megkívánták.

De a törvény érdemleges rendelkezéseinek is voltak
hibái. Mindenekelőtt nagy aránytalanságokra vezetett a
birtok becsértékének a kataszteri tiszta jövedelem 20-szo-
rosában való megállapítása. Ugyanis a kataszteri becsléseket
régen, még a 60-as években végezték s azóta a földek
értékében nagy változások történtek.

Mocsarakat, pusztaságokat termékeny földekké változ-
tattak át azóta, másrészt pedig az erdők irtásával sok
kopár, hasznavehetetlen terület keletkezett. Különben is a
kataszter az egyes földdarabok átlagos hozadékképességét
vette alapul, öröklési osztálynál pedig az *egész birtoknak*
rendes évi hozadékát kell figyelembe venni.

A kataszteri felvétel megbízhatatlanságához hozzá-
járult az is, hogy a bevallásnál sok birtokos a ténylegesnél
nagyobb hozadékot mondott be, csak hogy ezzel hitelképes-
ségét emelje.

Nagy fogyatkozása volt a törvénynek az is, hogy a
törzsörökös nem örökölte közvetlenül a birtokot, vagyis az
örökhagyó halálával a birtok nem szállt rá át egyenesen.

¹ A kormányjavaslat indokolásából. V. ö. *Kiesekamp* «Das Gesetz
betreffend das Anerbenrecht bei Landgütern in der Provinz Westfalen
etc.» 29. l.

hanem a törzsörökös csak jogot nyert arra, hogy a birtokot átvehesse. E szerint a birtok tényleges átvételét az örökösök közti osztálynak kellett megelőznie, a mi nem egyszer családi viszály és perlekedés magvát hintette el. Ha pedig a birtokot adósságok terhelték, akkor a birtok átadása előtt a hitelezők bármelyik örökös — mint *universalis successor* — ellen fordulhattak, miután a birtok is része volt az örök-hagyó után maradt vagyonnak. Ily módon megtörténhetett az, hogy az aránylag kis pénzüsszeggel kielégített gyermek hajtotta be követelését a hitelező akkor, midőn a törzsörökös nagy kedvezményekkel vette át a birtokot.¹ Igaz, hogy a *beneficium inventarii* igénybevételével az örökös biztosíthatta magát ilyen esélyek ellen, de ezt az óvatosságot és jogi ismeretet egy parasztgazda gyermekétől nem lehetett elvárni.

Végül nem kis mértékben járult hozzá a törvény balsikeréhez az is, hogy bizonyos politikai párt részéről a törvényt mint a *reactio diadali*, mint a szabad rendelkezési jog megszorítását bélyegezték meg, továbbá hogy a bíróságok és közigazgatási tisztviselők általában ellenséges indulattal voltak a törvény iránt, részben annak elősorolt hibái miatt, részben azért is, mert a római jog egyedül üdvözítő voltában felnevelt jogászvilág rossz szemmel nézte a *specialis, földbirtok-öröklési* jogot.

A községi jegyzők különösen lebeszéltek a népet arról, hogy birtokát a *Landgüterrolle*-ba bevezesse, mert attól tartottak, hogy ez által az átadási szerződések száma és ezzel az ő jövedelmük is csökkenni fog.

III. A jelenleg érvényes törzsöröklési jog és házassági vagyonjog.

A közvetett törzsöröklési rendszer tehát nem vált be Westfáliában. A parasztosztály az 1882-iki törvény meg-

¹ Ugyanez a baj előállhat akkor is, ha a birtok átadási szerződéssel száll át az egyik gyermekre s ez kifejezetten nem vesi át az adósságokat. Ekkor ugyanis az adósságokért az átadó szülő is felelős marad s ha meghalt, vagyona, — melyhez pedig az átadott birtok már nem is tartozik — ez adósságokkal terhelve száll át valamennyi örökösére.

alkotása után is jóformán csak a szokásra támaszkodva, *átadási szerződéssel és végrendelettel* igyekezett ősi földjét a széthullástól megóvni. Bármily erősen is állt azonban ez a szokás, attól lehetett tartani, hogy az általános öröklési joggal szemben azt nem lehet hosszabb időn át fentartani.

Először is visszás állapot volt az, hogy a parasztnak, ha veleszületett családi érzését követve, a birtokot egy gyermekre akarta juttatni, a fennálló jog ellenére kellett intézkedni. Ugyancsak a tételes jog ellen kellett eljárni a hagyatéki bíróságnak s a gyámhatóságnak is akkor, midőn az örökösök közt olyan egyezséget hagyott jóvá, mely a birtok fenmaradását biztosította. Ha azonban az örökhagyó nem intézkedett s az örökösök közül csak egy is ragaszkodott törvényes osztályrészéhez, akkor az ősi szokás már nem volt képes a birtoknak a forgalmi érték szerinti becslését megakadályozni s a birtokot a forgalmi érték alapján kifizetendő osztályrészek mellett a család részére megtartani nem lehetett. Pedig sok jel arra mutatott, hogy a nagyipar terjedése és az egyenlőség eszméinek minden téren való előnyomulása a régi birtokösszetartó családi érzést is ki fogja kezdeni. Mióta a paraszt is eljárt a nagyvárosokba és a gyártelepekre dolgozni, mióta a kötelező katonai szolgálat és a könnyű közlekedés olyan világgal hozta érintkezésbe a parasztság gyermekeit, melyben az egyéni érdek játsza a vezérszerepet, azóta a parasztbirtokok fentartását pusztán a törzsöröklési szokástól várni nem lehetett.

Ezért csakhamar új mozgalom indult meg Westfáliában főleg a Bauernverein támogatásával, mely azt tűzte ki célul, hogy a törzsöröklést intestat (törvényi) öröklés formájában léptessék életbe. E mozgalomhoz csatlakozott a westfáliai tartománygyűlés is, midőn 1895-ben azt az indítványt fogadta el, hogy törvény alapján ab intestato tartozzanak törzsöröklés alá az összes birtokok, azoknak kivételével, melyeket a birtokos egy külön e célra felállítandó ügynevezett kizárási jegyzékbe bevezettetett.

Időközben a porosz kormány álláspontja is változott. Hiszen a törzsöröklésnek a járadékbirtokokra és telepekre

való alkalmazása tárgyában kelt 1896. évi június 8-iki porosz törvény már elfogadta a közvetlen törzsöröklési rendszert. És abban az időben Németországban óriás irodalom keletkezett, mely azt a kérdést tárgyalta, vajjon a készülő Német Birodalmi Törvénykönyv egységesen, birodalmi hatállyal szabályozza-e a földbirtokra nézve a közvetlen törzsöröklést. A törzsöröklés kérdése tehát állandóan aktualis kérdés maradt és az irodalmi vitából becses elméleti és tapasztalati anyag vált ki, mely a közvetlen törzsöröklés előnyeit a Landgüterrolle rendszerrel szemben kellőképen feltárta.

Időközben létrejött a Német Birodalmi Törvénykönyv, mely a törzsöröklés szabályozását a partikularis törvényhozás körébe utalta. Másrészt a Német Birodalmi Tvkönyv intestat öröklési joga épp oly kevésbé kedvezett a birtok összetartásának, mint az annakelőtte érvényes porosz Landrecht. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a porosz kormány a westfáliai tartománygyűlés és általában az érdekelt körök kívánságának engedve oly javaslatot terjesztett elő, mely a földbirtokra nézve az általános öröklési jogot a szokással összhangban álló, közvetlen törzsöröklési joggal volt hivatva helyettesíteni.

Így jött létre az 1898. évi július 2-iki törvény, mely 1900. év január 1-én lépett életbe. A törvény szerint törzsöröklés alá esnek Westfáliában mindazon birtokok, melyekre vonatkozólag a törzsöröklés a telekkönyvben feljegyeztek (1. §.). A telekkönyvi feljegyzés az illetékes Specialkommissär¹ megkeresésére történik² (3. §.). Külsőleg ez azon ismérv, melynek alapján a birtok a törzsöröklés alá

¹ A Specialkommissär egy tagja annak a bizottságnak (Specialkommission), melyet a múlt század elején a jobbágyterhek megváltása körüli eljárásban felállítottak.

Riehl id. m. 22. l.

² A Specialkommissär egy külön e célra szerkesztett, úgynevezett Anerbengutskataster alapján állítja össze azon birtokok jegyzékét, melyeknek Anerbengut jellege a telekkönyvbe feljegyzendő. Az Anerbengutskataster mintáját a Münsteri Amtsgerichten szereztem be. B) minta. 179. l'

Anerbengutkataster. Westfalen.

B) minta.

1	Polyó szám	
10	Az 'Anerbengut'-nak helyi elnevezése. Hagyomány:	
2	Közet	
3	Lap	
4	A tulajdonos neve, állása, lakása	
5	Földadó nyilvántartási tv száma	
6	Községi határ	
7	A dílónek A földrés- száma	
8	A felvétel (kelet, nyugat, stb.) megjelölése	
9	Mivelől ág	
10	ha. ar. -mtr	
11	1/10 Tallér Tízta hozadék	
12	A közsörökkel minőség bejegyzése a telekkönyvbe	
13	A közsörökkel minőség törlése a telekkönyvben	
14	A tulajdonos személyében beállott változások módja és ideje Hozzáírások Törtrások	
15	Telekkönyv	

tartozik. Hogy azonban egy birtok törzsöröklés alá tartozandósága a telekkönyvbe feljegyezhető legyen, ahhoz három kelléket állít fel a törvény (2. §) és pedig: 1. *A birtok főrendeltetése szerint a mező- vagy erdőgazdaság céljának szolgáljon.* 2. *Önálló gazdálkodásra alkalmas legyen.* 3. *Lakóházzal legyen ellátva.*

Azon birtokokra nézve, melyek a felsorolt kellékekkel birnak, az említett Specialkommissär hivatalból köteles a törzsöröklési jog alá tartozandóságot a telekkönyv birtokállási lapján feljegyeztetni. (8. §.)

Westfáliában tehát *mindazon birtokok, a melyek önálló gazdaság folytatására alkalmasak és a gazda lakóhelyéül szolgálnak*, tekintet nélkül arra, hogy a birtok paraszté-e vagy sem, hogy a birtok városi vagy falusi határban fekszik-e, *Anerbenrecht* szerint öröklődnek. Csak a hitbizományi és ezzel rokontermészetű kötött birtokok (46. §.), valamint a jogi személyek birtokai képeznek kivételt.

Ez az általános szabály, mely alól azonban két kivételt tesz a törvény. Az egyik, hogy a törpebirtok ne legyen hivatalból, hanem csak a birtokos indítványára törzsöröklés alá helyezhető, a másik pedig, hogy a tartomány egyes, a törvényben bírósági kerületek szerint megjelölt vidékein az összes birtokok nagyságra való tekintet nélkül csak a birtokos indítványára vethetők törzsöröklés alá.¹

Az első kivétel abban találja magyarázatát, hogy az egész intézménynek az a célja, hogy az önálló gazdaságokat megtartsa, a törpe birtokok pedig rendszerint önálló gazdálkodásra nem alkalmasak. A törpebirtok ismervét a törvény a földadó alapjául szolgáló tiszta jövedelem alacsony voltából meríti, tudniillik azt tekinti törpebirtoknak, melynek földadó kataszteri tiszta jövedelme 60 M.-nél kevesebb (8. §.). A másik kivétel abban leli indokát, hogy a tartomány egyes vidékein a törzsöröklés sohasem volt szokásban. Úgy az ilyen vidékeken fekvő, mint a törpebirtoknál tehát a törvény elejtette az intestat törzsöröklési

¹ Az említett kerületek a törvény 11. §-ban vannak felsorolva.

jog közvetlen alkalmazását és azt a birtokos akaratától tette függővé. Westfáliában tehát egymás mellett van érvényben a közvetlen¹ és közvetett törzsöröklés. E mellett a birtokos végrendelettel vagy átadási szerződéssel külön is szabályozhatja a birtokban való örökösödést, különösen pedig a bírósághoz benyújtott hitelesített nyilatkozatban birtokára nézve az Anerbenrechtet a halála esetén bekövetkező örökösödésre nézve fel is függesztheti (12. §.). A törzsöröklés hatálya alá tartozó birtokot a törvény erejénél fogva *egy örökös örökli és pedig szabály szerint a legidősebb fiu*, fiutódok nem léteben a legidősebb leány (14. §.). Vannak azonban egyes, a bírósági kerületek szerint meghatározott vidékek, *a hol a törzsörökös a legfiatalabb fiu*, illetve legfiatalabb leány.²

Ezeket a vidékeket ugyanis régtől fogva a legfiatalabb gyermekek vették át szokás szerint a birtokot *s minthogy a törzsöröklési törvények általában mindenütt a népszokásra támaszkodnak*, a törvényhozó indokoltnak tartotta, hogy a

¹ Közvetlennek (unmittelbares Anerbenrecht) nevezzük a törzsöröklés e fajtáját, mert a törzsöröklés a törvény alapján, magából [a törvényből kifolyólag áll be törvényi (intestat) öröklés esetén. Kötelezőnek (obligatorisches Anerbenrecht) azonban a közvetlen törzsöröklést nem mondhatjuk, mert az magában véve, közvetlenségénél fogva éppen nem kötelező senkire sem. Hiszen úgy élők közti, mint halálesetére szóló intézkedéssel a birtokos bármikor hatályon kívül helyezheti az ő halálesetére a közvetlen, tehát nem kötelező — törzsöröklést. A közvetlen törzsöröklés is tehát csak subsidiarius jogot állít fel, vagyis olyan jogot, mely csak akkor lép hatályba, ha valaki másképp nem intézkedett.

A közvetlennek ellentéte a közvetett törzsöröklés, melynél tudniillik a földtulajdonosnak különös, erre irányzott bejelentése szükséges ahhoz, hogy a birtokra a törzsöröklés alkalmaztassék.

Dr. Baross János munkájának (Agrár öröklési jog I. kötet) felosztásában a tartalomjegyzékben a westfáliai törzsöröklést kötelezőnek mondja, a mi téves. A tévedés onnan származik, hogy a közvetett törzsöröklési rendszert, pl. a hannoverit, vagylagosnak, fakultatívnak is lehet nevezni s ennek ellentéte a kötelező, obligatorius rendszer. De míg a hannoveri rendszerre a «közvetett» és «fakultatív» elnevezést egyaránt lehet alkalmazni, addig megfordítva a «közvetlen» törzsöröklési rendszer még nem egyúttal «obligatorius» is.

² E területeket a törvény 16. §-a sorolja fel.

törvény a törzsörökös személyének kiválasztásában is a szokáshoz alkalmazkodjék.

A birtokátvevő örökös az örökség megszerzésével egyidejűleg megszerzi a törzsöröklési jog alá tartozó birtok tulajdonjogát is (13. §.). A birtokátvevő örökös tehát a birtokot nem örökös társaitól kapja, mert az örökösök együjtve a birtokot nem is öröklik, hanem az egyenesen a törzsörökösre száll át, azzal a kötelezettséggel, hogy annak értékéből örökös-társait kielégítse. A birtokhoz tartoznak a törvény értelmében az azzal összekötött jogosítványok, az épületek fásítások és a felszerelés (24. §.). Utóbbihoz számítandók az állatok, a gazdasági és házi eszközök, a trágya és a legközelebbi aratásig szükséges gazdasági termények, magvak és egyéb készletek.

A birtok értékét annak évi átlagos tiszta hozadéka alapján alapítják meg, a birtok művelési viszonyainak figyelembe vételével és a rendes gazdálkodástól feltételezetten. Az épületek, a mennyiben lakásul, vagy a gazdálkodás céljaira szolgálnak, külön becslés alá nem esnek, ellenkező esetben azon haszon értékelése alapján lesznek megbecsülve, a mit bérbeadás útján, vagy más módon hoznak. A tiszta hozadékból levonják a birtokon állandóan nyugvó adókat és közterheket egy évre eső összegükben. A fenmaradó összegnek huszonötszörösét véve, ebből a tőkéből leszámítják az ideiglenes terheket, valószínű tartamukhoz mért összegben, s az így megállapított végösszeg képviseli a birtok értékét. A mennyiben a birtokon jelzálogi terhek vagy járadékadóságok vannak, ezek első sorban a hagyatékhöz tartozó többi vagyomból nyernek kielégítést és csak a fenmaradó rész lesz leszámítva a birtoknak leírt módon kiszámított értékéből. A megmaradó összegből a törzsörökös $\frac{1}{3}$ -ad részt Voraus gyanánt kap, $\frac{2}{3}$ részen pedig örököstársaival együtt osztozik (25. §.).

Vegyünk például egy birtokot, melynek évi tiszta hozadéka az állandó évi terhek levonása után	3.000 M.
Ennek 25-szöröse (25. §.)	75.000 M.
Ebből le kell vonni az időleges terheket	
pl. Leibzucht tőkésítve	6.000 M.
Marad	69.000 M.

Ebből az összegből le kell vonni azt az adósságot, mely az örökhagyó után maradt egyéb vagyonban fedezetet nem talált (26. §.) s mely például	50.000 M.
Marad mint felosztandó érték	19.000 M.

Tegyük fel, hogy 3 örökös osztozik.	
A törzsörökös előre kap $\frac{1}{3}$ részt mint «Voraus»-t (26. §.)	6.333 $\frac{1}{3}$ M.
Marad	12.667 $\frac{2}{3}$ M.

Ezen a 12.667 $\frac{2}{3}$ M értéken mindhárom örökös egyenlően osztozik. Ennélfogva a törzsörökös része lesz = 6.333 $\frac{1}{3}$ M. + 4222 $\frac{2}{3}$ M. A másik két örökös pedig fejenként kap 4222 $\frac{2}{3}$ M.-át.

Az örököstársak kielégítésüket rendszerint csak járadékban követelhetik. A járadék a kielégítési összeg 25-öd részét teszi ki, vagyis 4%-ot és az örökhagyó halála napjától kezdve, félévenként esedékes. 100 M.-t meg nem haladó kielégítést azonban az örököstársak egy összegben követelhetnek (29. §.).

A járadék fizetési kötelezettség a tőke kifizetésével megszűntethető. Követelheti a járadék megváltását, úgy a birtokátvevő örökös, mint a járadékot élvező örökösök is, előzetes, 6 havi felmondás mellett (30. §.). A járadék felmondására különösen akkor lehet szükség, ha a birtok elidegenítettik, vagy ha a kielégítési tőke az örököstárs önállósításához szükséges. Egyébként a törvény gondoskodik arról, hogy az örököstársak nagykorúságukig teljes ellátást élvezzenek az Auerbe házánál. Kiskorú örököstársak egyenesen megkövetelhetik, hogy erejüknek és társadalmi állásuknak megfelelő munka ellenében őket házánál

eltartsa (35. §.). Ez esetben a törzsörökös járadékot fizetni nem köteles. A járadék fizetésével, vagyis a kielégítési összeg kiadásával az ellátásra való jog megszűnik. Az a túlélő házastárs, a ki nem élt vagyonközösségben, ha a hagyatékra vonatkozó minden igényéről lemond és egész vagyonát az elhunyt házastárs után maradt vagyonhoz adja, a birtokátvevő örököstől életfogytig tartó, társadalmi állásához mért ellátást követelhet (36. §.).

Annak biztosítására, *hogy az Anerbe a kedvezményes árban átvett birtokkal ne nyereszkedhessék*, kimondja a törvény, hogy a menyiben a birtokátvevő örökös a birtokot 15 éven belül elidegenítené, a Voraust osztályra bocsátani tartozik. Ha csak egyes részeket idegenít el az Anerbe, az azokra eső becsértéknek, a Voraushoz arányított része csak az esetben lesz osztályra bocsátandó, ha az elidegenített birtokrészek elidegenítési ára a birtok becsértékének $\frac{1}{30}$ -ad részét meghaladja. A törvény ezen rendelkezései nem nyernek alkalmazást, ha az, kinek a birtok vagy egyes részei elidegenítették, a birtok átvételére jogosított örökösök közé tartozik. Azonban az ilyen örökös is köteles a megtérítésre akkor, ha a birtokot, vagy egyes részeit 15 éven belül idegennek tovább adja (32. §.). A birtokátvételre jogosított örökösöknek ugyancsak 15 éven belül elővételi joguk van, ha az Anerbe a birtokot elidegeníti vagy az elárvereztetik (33. §.). Nem gyakorolható az elővételi jog, ha az elidegenítés egy, szintén birtokátvételre jogosított örökössel szemben történik.

Az érdekeltek követelhetik, hogy a járadék fizetésre, ellátásra való joguk, úgyszintén az elővételi jog telekkönyvi bekebelezéssel biztosíttassék (37. §.). A járadék bekebelezésének az összes többi tételeket megelőző rangsorra van igénye.

A köteles rész kiszámítására nézve az a szabály, hogy a törzsörökös köteles része az általános magánjog szerint, ellenben a többi örökösök köteles része a birtoknak az Anerbenrecht által előírt becsértéke alapján nyer megállapítást (38. §.).

A hagyatéki bíróságnak kötelessége odahatni, hogy az érdekelt felek közt barátságos egyezség jöjjön létre.

A hagyatéki eljárás során a birtok értékét meg kell állapítani. Az érték megállapítását két szakértő végzi, kik közül az egyiket a törzsörökös, a másikat a többi örökösök választják. Ha az érdekeltek a szakértő nevezés jogával nem élnek, vagy a két szakértő közt megegyezés nem jön létre, akkor a bíróság nevez ki szakértőt (40. §.).

Az egyeztetési tárgyalásnál *a bíróságnak oda kell hatni, hogy a birtoknak megtartása és gazdasági képessége biztosítva legyen*, de egyúttal az örökösársak jogos igényei is a lehetőségig tekintetbe vétessenek. (41. §.)

Az e törvény alapján Westfáliában érvényes törzsöröklés több tekintetben lényegesen eltér a Németországban érvényes többi, régibb Anerbenrecht törvényektől. Mint legújabb alkotás ezen a téren, igyekszik megfelelni mindazon követelményeknek, a miket az elmélet és gyakorlat a korábbi törvények alkalmazásánál merített tapasztalatok nyomán, az Anerbenrecht-tel szemben támasztott.

Mint modern törvény, *szakít azzal a reminiscentiával, hogy az Anerbenrecht eredetileg parasztság volt*. Nem a parasztbirtokokra (Bauerhöfe) vonatkozó örökösödést szabályozza, mint a braunschweigi, hannoveri és schauburg-lippéi törvények, hanem a kötött birtokok kivételével a tartományban fekvő összes birtokokra (Landgüter) nézve állapítja meg a törzsöröklési rendszert. A westfáliai Anerbenrecht-törvény tehát elfogadja azt az álláspontot, hogy *a törzsöröklés a mezőgazdasági birtok sajátos helyzetében találja indokát*, hogy az a földbirtok különös gazdasági és társadalmi természetének folyománya. Úgy a mint az Anerbenrecht Westfáliában fennáll, — az többé nem egy osztálynak a kivételes joga, hanem a mezőgazdasági birtoknak különös joga. A válaszfal paraszt- és egyéb birtok közt itt le van döntve, itt a birtokos személyéből merített ismérvek, vagy a birtoknak, mint volt parasztteleknek történeti multja, nem feltételei a törzsöröklési jog alkalmazhatóságának. Ebben a törvényben minden olyan birtok, mely önálló gazdaság folytatására képes, törzsöröklés alá tartozik, illetve tartozhatik. Világosan domborodik ki tehát a westfáliai Anerbenrecht-

ben a törzsöröklési rend célja: a földbirtok rendszeres művelésének biztosítása a mindenkori birtokos halálán túl is, *a gazdálkodás folytonosságának az emberi életkor tartamától való függetlenítése.*

A westfáliai törzsöröklési jog egyik legjelentőségtebb sajátága az, hogy abban a közvetlen és közvetett törzsöröklési rendszer egymás mellett érvényesül. Olyan országban vagy tartományban, a hol a törzsöröklés szokása egyes vidékeken nem otthonos, a közvetlen törzsöröklési jogot, vagyis azt, hogy a tulajdonos erre irányzott nyilatkozata nélkül, a törvéynél fogva ab intestato egy örökös vegye át a birtokot, életbe léptetni, ellenkeznek a nép jogi meggyőződésével. Viszont az egyenlő osztály — ha törvényi öröklés esetén kizárólag ez alkalmaztatnék, — még azoknak a birtokát is szétbontaná, a kik a birtoknak egy örökös kezébe való megtartását óhajtják. Módot kell tehát nyújtani arra, hogy egy részről az Anerbenrecht-vidékek szokását a törvény támogassa, másrészről, hogy a nem kifejezetten Anerbenrecht-vidékeken a törzsörökléshez ragaszkodó birtokosoknak az Anerbenrecht használata megkönnyíttessék.

Westfáliában a törzsöröklési vidékek mellett vannak olyan területek is, a hol az Anerbenrecht sohasem volt szokásban. Vannak továbbá olyan részei a tartománynak, melyekben a rendkívül kifejlett iparra való tekintettel nem volt minden birtokra alkalmazható a törzsöröklés, habár e vidékeken a szokás az Anerbenrecht-hez ragaszkodott is.

Azért a westfáliai törvény egymás mellett párhuzamosan a közvetlen és közvetett törzsöröklés rendszereit fogadta el. A közvetlen Anerbenrecht alá tartozó vidékeken a birtok ab intestato egy örökösre száll át a hivatalból történt telekkönyvi feljegyzés következtében, a közvetett Anerbenrecht vidékein a birtok csak a birtokosnak kifejezett akaratából száll át egy örökösre. A törvény ezt a két különböző rendszert sajátágosan egyeztetni össze az által, hogy mindkét rendszert *az indítványi elv alapján* építi fel. A birtokok ugyanis az által lesznek törzsöröklési jog alá tartozó birtokokká, hogy a telekkönyvben e minőségük fel-

jegyveztetik. E feljegyzés azonban mindig csak indítványra történhetik.

Az indítványt általában a Specialkommissär teszi meg, függetlenül a birtokos akaratától. A tartomány azon részeiben azonban, a hol az intestat törzsöröklésnek nem volt kellő talaja, az indítvány megtételét a birtokos kezdeményezéséhez kötötték. Az indítványt itt is csak a hatósági közeg teheti ugyan meg, de indítványát csakis a birtokos ajánlatára, annak kifejezett akaratából nyújthatja be a telekkönyvi hatósághoz.

Legjobban szembe tűnnek a *westfáliai törvény újításai* akkor, ha annak rendelkezéseit a hannoverivel összehasonlítjuk.

Az első nagy különbség az, hogy Hannoverben az Anerbenrecht csak a földtulajdonosnak erre vonatkozólag kinyilvánított akaratából, a külön e célra nyitott Höferolle-kba való bejegyzés által nyer alkalmazást az illető birtokra. Westfáliában szabály szerint a földtulajdonosnak erre vonatkozó akaratnyilvánítása nélkül, hivatalból jegyzik fel a birtokoknak «Anerbengut» minőségét és pedig a telekkönyv első lapján (nálunk birtokállási vagy A) lap, — Westfáliában: I. Titulus possessionis, Titelblatt).

Nevezetes újítás a westfáliai törvényben az, hogy a törzsöröklési jog hatálya alá eső birtokokat szabatosan meghatározza és hogy a birtokok Anerbenrecht alá tartozandóságának megítélését a bíróságtól különálló, közigazgatási közegre bizza. A hannoveri törzsöröklésnél csak a leszámazók lehetnek törzsörökösök, a westfáliaiainál ezen kívül az örökhagyó testvérei és ezek leszámazói is. Hannoverben a legidősebb gyermek, Westfáliában némely vidéken a legfiatalabb gyermek a birtokátvevő örökös.

A birtok értékmegállapításánál a különbség a két törvény között, hogy Hannoverben az évi tiszta hozadék húszszorosán, Westfáliában annak huszonötszörösén veszi át a birtokot a törzsörökös. Újítás a westfáliai törvénynek a kielégítési összeg járadékban való fizetésére vonatkozó intézkedése is. Ezzel a törvény elfogadta az agrárjogi elméletnek

azon tételét, mely szerint a földbirtok lényegileg járadékforrás természetével bír.

A törvénynek azon rendelkezései is újítások, melyek azt célozzák, hogy a törzsörökös ne nyereszkedhessék a kedvezményesen átvett birtok elidegenítésével. Ezek a rendelkezések: *az Anerbe megtérítési kötelezettsége és a törzsöröklésre jogosultak elővásárlási joga*, arra az esetre, ha az Anerbe a birtokot 15 éven belül idegennek eladná vagy hármii más módon elidegenitené. A birtokösszetartásnak kedvez az is, *hogy a törvény egyenesen kimondja, hogy a bíróság az örökösök egyeztetésénél, a birtoknak egy örökös kezén való megtartására hasson.*

A westfáliai törvény intézkedései átnyulnak a *házassági vagyoni jog* terére is. Az 1900. évi január hó 1-je előtt, — mint a Német Birodalmi Polgári Törvénykönyv életbe lépte előtt — kötött házasságokban a házasfelek Westfália legnagyobb részében, törvény erejénél fogva (1860. évi április hó 16-iki törvény) teljes vagyonszösségben élnek. Ha az egyik házastárs meghal, a túlélő hitves a közös gyermekekkel szemben jogosítva van a vagyonszösséget folytatni akként, hogy a közös vagyon feleében mint tulajdonos, másik feleében mint haszonélvező folytatja a kezelést. Ugyanez a jog megilleti a Német Birodalmi Polgári Törvénykönyv hatálybalépte után (1900 január 1. után) kötött házasságnál is a túlélő hitvest (1483. §.) abban az esetben, ha az általános vagyonszösséget («Allgemeine Gütergemeinschaft» 1437—1518. §§.) házassági szerződésben megállapították és ha a túlélő házastárs csak közös leszármazókkal áll szemben. A vagyonszösség folytatásánál tehát a birtok együttmaradása biztosítva van. Ez egészen a házassági vagyoni jog érdeme. A westfáliai törzsöröklési rendszernek birtokösszetartó szerepe abban az esetben lép előtérbe, mikor az elhalt házastárs a vagyonszösség folytatását halála esetére kizárta, vagy mikor a túlélő hitves nem közös gyermekekkel, hanem más örökösökkel áll szemben. Ilyenkor a túlélő fél a Német Birodalmi Polgári Törvénykönyv szerint — mindig az általános vagyonszösség esetét

tekintve — a közös vagyon felét tulajdonul kapja, másik feléből pedig, leszármazókkal szemben egy negyedrészt, más örökösökkel szemben egy fél részt kap örökségképen (1482., 1483., 1931. §§.). A westfáliai Anerbenrecht ennél tovább megy. Kimondja (20. §.), hogy a mennyiben a közös vagyonhoz törzsöröklés alá eső birtok tartozik, ezt a túlélő hitves a különleges becslés szabályai szerint úgy veszi át, mint a törzsörökös. Arra való tekintettel azonban, hogy a túlélő házastárs már az általános jog szerint is eléggé van előnyösítve, mert legrosszabb esetben is az övé a közös vagyon fele, a házastárs Voraus-t nem kap (27. §.).

Az új westfáliai törzsöröklési törvény alkotásánál nem jelentéktelen nehézségeket kellett legyőzni.

Tekintetbe kellett venni egyrészt a tartomány történelmi összetételénél¹ fogva a legkülönbélebb hagyományokat, másrészt a tartomány egyes vidékein kifejlett nagyipar következtében engedni kellett a törzsöröklés közvetlen formájából. Nehezebb viszonyok közt kellett itt megcsinálni az Anerbenrecht-et, mint akár Hannoverben, akár Braunschweigban vagy Schaumburg-Lippe-ben, mert a viszonyok Westfáliában kevésbé egyöntetűek.

Mennyiben fog sikerülni az új törvényt az adott feladatot megoldani, a kitűzött célt elérni, azt ezidőszerint — tekintettel arra, hogy a törvény csak 1900. január 1-e óta van érvényben — megállapítani nem lehet. Annak a megvilágítására azonban, hogy Westfáliában az új törvénynek mely intézkedéseit tekintik a legfontosabbaknak, a melyeknek hatását első sorban kell megfigyelni, e sorok írója lemásolta a münsteri Amtsgerichten a hami főtörvényszék elnökének 1899. évi január hó 2-án kelt rendeletét, melylyel az új törzsöröklési jog hatásairól jelentést kér.

A főtörvényszéki elnök: a) statisztikai kimutatást kíván arról, hogy mennyit tett ki a törzsöröklési jelleggel bíró gazdaságok száma a közvetlen és mennyit a közvetett Anerbenrecht területén? Hány birtok lett átvéve a régi

¹ A mai Westfália 28 kisebb-nagyobb territoriumból alakult.

Landgüterrolle-kból (1882. április 30-iki törvény) az új törvény 48. §-a alapján, és hány lett a birtokos indítványára a telekkönyvbe feljegyezve? (11. §.)

b) Alaposnak bizonyult-e az az aggodalom, hogy a törvény rendelkezései nagyobb birtokokra nem illenek? hogy a törvény túlságosan akadályozza a birtokok megosztását, s hogy az ipari munkások e miatt nem szerezhetnek kisebb parcellákat?

c) *Csökken-e a törvény következtében a birtokátadási szerződések és végrendelek száma?* Vagyis helyettesítik-e a törvény rendelkezései a nép meggyőződése szerint a birtokátadási szerződéseket, illetve azok szokás szerinti tartalmát?

d) *A birtokátadási szerződések főbb pontjaikban mennyiben térnek el a törvény szabványaitól?*

e) Helyesli-e a közfelfogás a törvény 14. §-ának utolsó bekezdésében foglalt azon rendelkezését, hogy az örökhagyó után törzsöröklésre hivatott gyermek leszármazói csak az örökhagyó többi gyermekei után hivatvák a birtok átvételére?

f) Helyesek-e a törvényben a birtok átvételi értékének megállapítására vonatkozó szabályok? *általában milyen nagy az eltérés a birtokok hozadéki és forgalmi értéke között?*

g) *Nem sérti-e a Voraus mértéke a lakosság jogi meggyőződését?* nem találja-e azt, különösen nagyobb birtokoknál, túlságosnak és a többi örökösökre nézve igazságtalannak?

h) *A törzsörökös járadékban vagy tőkében szokta-e inkább kielégíteni testvéreit?*

i) *A testvérek elővételi joga és az, hogy a birtoknak elidegenítése esetén a törzsörökös a Voraus összegét osztályra bocsátani tartozik (15 éven belül), — nem akadályozza-e a birtokos szabad mozgását? vagy ellenkezőleg könnyű szerrel kijátszák-e a törvény erre vonatkozó rendelkezéseit?*

j) Cél szerű-e az, hogy a törzsörökös kiskorú testvéreit eltartani köteles? — nem ad-e ez okot családi civódásra?

k) Helyesen vannak-e a törvényben földrajzilag kijelölve azon területek, hol a népszokás szerint *a legfiatalabb gyermek* a törzsörökös? — helyesen vannak-e kijelölve a közvetlen és a közvetett törzsöröklés alá eső területek?

Az új törvény várható hatásairól, rendelkezéseinek az 1882. évi westfáliai törzsöröklési törvényhez, valamint a birtokátadási szerződésekhez való viszonyáról e sorok írója behatóan értekezett Münsterben Gerichtsassessor Kiesekamp-pal és Gerichtsassessor Wentrup-pal, a «Westfälischer Bauernverein» előbbi és mostani jogi referenseivel. Az általuk elmondottakat kiegészítve a münsteri Amtsgericht-en a telekkönyvi bíró¹ és a telekkönyvi hivatalnokok által adott felvilágosításokkal, a következőkben foglaljuk össze:

A birtokok eladósodásának és szétforgácsolódásának megakadályozása *nem annyira a törvényeknek, mint inkább a szokásnak*, — az *Anerbensitte*-nek — az érdeme. E szokás abban nyilvánul: 1. hogy a szülők vagy átadási szerződéssel vagy végrendelettel gondoskodnak a birtok osztatlan átszállásáról, 2. hogy az örökösök intestat öröklés esetén is lehetőleg egynek közülük engedik át a földbirtokot méltányos föltételek mellett. Ilyen módon ritkaságszámba megy, ha a birtok osztályra kerül vagy osztozkodás miatt idegen kézbe jut. Mégis a westfáliai földbirtokosságot az az aggodalom töltötte el, hogy ez a szokás idővel lazulni fog. Ellentétben állt ezzel a szokással első sorban a törvényi öröklési jog, a melynek romboló hatásától annál inkább lehetett tartani, mert a nagyipar térfoglalása és az egyenlősítésnek minden téren kedvező áramlat a régi szokás ellentálló képességét szemmel láthatóan csökkentette.² Oly intestat öröklési rendről kellett tehát gondoskodni, mely a

¹ Amtsgerichtsrath Zumloh.

² L. fentebb is a 177. lapon.

birtok-összetartás fent vázolt szokását támogatja, sőt azt esetenként helyettesíteni is képes.

Az 1882-iki, lényegileg hannoveri mintára készült törzsöröklési törvény a szokásnak eme pótlására, helyettesítésére nem volt alkalmas.¹

Az 1898-iki új törvény remélhetőleg minden tekintetben jobban fog céljának megfelelni. Nem kíván a birtokostól külön akaratkijelentést ahhoz, hogy más intézkedés hiányában a törzsöröklés életbe lépjen, a mivel csak az általános szokást szentesíti. Azután pl. *a birtok becslését is sokkal szélesebb körű és gondosabb adatgyűjtés alapján s így a szokáshoz hívebben állapítja meg*, sőtval az új törvény — ottani nézet szerint — képes lesz a törzsöröklés szokását minden oly esetben pótolni, midőn az átadás iránt a szülők még életükben nem intézkedtek. A törvénynek első sorban ez a célzata és nem az, hogy az örökhagyót az intézkedéstől visszatartsa. Lehet, hogy az átadási szerződések száma némileg alább száll, mert a parasztság megfelelőnek itéli a törvénynek az örökös kijelölésére és az osztályra vonatkozó rendelkezéseit, *de a törzsöröklés hívei mindig örömmel fogják üdvözölni azt, ha a szülők még életükben jelölik ki az örököst és állapítják meg a többi gyermekek kielégítésének mikéntjét*. Az átadási szerződés a birtok összetartása szempontjából előnyösebb a törvényes módozatoknál, azért, mert nem kényszeríti sablonok közé a feleket és előnyösebb a végintézkedésnél is, mert a köteles rész követeléssel szemben jobban védi meg a birtok együttmaradását.² *Az átadási szerződések ennél fogva most is nagyon időszerűek és gyakoriak*, úgy hogy azok felvételére a bíróságok iratmintát is tartanak. Ez iratminta, melynek eredetijét e sorok írója Münsterben az Amstgericht egyik birájának (Amtsgerichts-rath Zumloh) szívesességéből kapta meg, a következő:

¹ L. fentebb bővebben kifejtve (173., 175 lapok).

² L. alább «A birtokátadási szerződés» fejezetében bővebben kifejtve.

A bíróság részéről jelen van :

- bíró.
1. A jegyzőkönyv a -----

 telekkönyvi iratcsomóhoz
 csatolandó.
2. A másolat elküldendő ---
 ----- nek.
3. Bejegyzendő a -----
 ----- számú
 telekjegyzőkönyvbe.
4. Értesítendő :
- a) az előbbi tulajdonos,
 b) az új tulajdonos,
 c) a kataszteri hivatal.

Megjelennek :

1. -----
 ----- házastáreak.

2. ezeknek fia -----

A megjelentek lakhelye :-----

A megjelenteket az eljáró
 bíró ismeri.

A megjelentek személyazo-
 nossága (tanukkal. okirat-
 tal) megállapított.

Felek előadták, hogy *birtok-
 átadási szerződést* óhajta-
 nak kötni s azt bíróilag
 hitelesíttetni kérik.

Mindenekelőtt megállapítta-
 tott, hogy :

1. A megjelent házastársak
 ----- év óta élnek
 házasságban.

2. A házasfelek $\frac{\text{a törvény-}}{\text{házassági szerző-}}$
 $\frac{\text{nél}^1}{\text{désnél}^2}$ fogva általános va-
 gyonközösségben élnek.

3. Házasfeleknek következő
 gyermekei élnek :

¹ 1900. január 1. előtt kötött házasságoknál.

² 1900. január 1. után kötött házasságoknál.

A birtokátadási szerződés a következőképen kötött meg:

1.

 házastársak összes ingó és ingatlan vagyonukat -----

 fiúkra ruházzák át. Az átruházott vagyonhoz tartoznak különösen a -----

 sz. telekjegyzőkönyvben bejegyzett -----
 sz. birtoktestek.

Ezen átadásból kifolyólag szerződő felek egyetértőleg kijelentik abbeli akaratukat, hogy a felsorolt birtoktestek tulajdonjoga az átvevőre szálljon át. Ennélfogva átadók megengedik, átvevő pedig beleegyezik, hogy a birtoktestek tulajdonjoga a telekkönyvben, átvevő nevére bejegyeztessék.

Az ingó dolgok átadása szerződő felek kijelentése szerint már megtörtént s azok már átadó birtokában vannak.

2.

Az átadott ingó és ingatlan dolgokat terhelő összes tartozások és közterhek az átvevőre szállnak át. Átvevő kijelenti, hogy a hitelezőkkel szemben átadók összes tartozásait átvállalja.

3.

Az átadott vagyon kezelését és hasznélvezetét átadók a maguk részére fentartják. A túlélő házastárs halála alkalmával a hasznélvezetből megtakarított vagyon átvevőre száll át.

Átvevő elfogadja azt a korlátozást, hogy az átvett birtoktesteket az átadók beleegyezése nélkül sem elidegenítenie, sem megterhelnie nem szabad.

Ha átadók a vagyon kezeléséről és hasznélvezetéről lemondának, akkor átvevő kötelezi magát, hogy: a) átadó-

kat éltek fogytaig megfelelő gazdasági munka ellenében egészséges és beteg napjaikban egyaránt társadalmi állásukhoz és körükhöz mértén ingyen eltartja s haláluk után őket tisztességesen eltemetteti, egyúttal apjának évente Mk., anyjának Mk. zsebpénzt fizet évi részletekben akként, hogy az illető szülő halálakor a zsebpénz hátralékos részlete elengedettnek tekintendő, vagy b) ha átadók — a mire nézve szabad elhatározásukat fenntartják, — az átvevőtől elköltöznének, az átadók mindkettejének a tartás helyett évente Mk. járadékot fizet évi előleges részletekben, egyúttal pedig ruha- és fehérnemű holmijukat, valamint ágyneműjüket élethossziglani használatra nekik átengedi.

4.

Átvevő kötelezi magát, hogy minden egyes testvérének a szülői vagyomból való kielégítésképen

..... Mk. (betűkkel Mk.) fizet és nekik a következő tárgyakat, úgy-
mint:

..... adja, ha az illető nagykorú lesz (házasságot köt, — a szülői házat elhagyja, — önálló háztartást alapít, — vagy a túlélő szülő halála után évre).

Kötelezi magát továbbá átvevő, hogy testvéreit, addig míg ezek házasságot kötnek vagy a szülői udvarból elköltöznek, erejükhez mért munka ellenében egészséges és beteg napjaikban egyaránt ingyen tartja el házánál és nekik Mk. zsebpénzt fizet. Ennek ellenében a testvéreknek járó kielégítési összegek után átvevő kamatot fizetni nem tartozik s amennyiben valamelyik testvére, — feltéve, hogy házasságot nem kötött, — úgy hal meg az átvevő házánál, hogy a kielégítési összeget sem nem követelte, sem a felől nem végrendelkezett, az az átvevőre száll, a ki ekként a kielégítési összeg fizetésének kötelezettsége alól felszabadul.

5.

Átvevő az átadók és a testvérek javára a 3. és 4. §-okban kikötött szolgáltatások telekkönyvi biztosítását az átvett birtokrészletekre megengedi. Ez a telekkönyvi bejegyzés azonban csak a jogosítottak külön kérelmére fogatosítandó.

6.

Jelen szerződésnek és a telekkönyvi bejegyzéseknek költségeit átvevő viseli. Az átruházott ingatlan vagyon értéke Mk.-ban, az átruházott ingó vagyon értéke Mk.-ban állapittatik meg. Átadók évi eltartásának értéke Mk., megjegyeztetvén, hogy átadók közül a férfi éves, a nő pedig éves.

Felek az átvevő részére jelen szerződés egy példányának kiadását kérik.

A jegyzőkönyv felolvastatván, felek által elfogadtatott és általuk sajátkezüleg aláíratott.

(Aláírások.)

IV. Az öröklési szokások.

Westfália öröklési jogi viszonyairól *csak úgy alkotunk magunknak teljes képet, ha a fennálló tételes öröklési jogszabályok mellett, a fennálló és tényleg gyakorlatban lévő szokásokat is megismerjük.*

Annak a történeti fejlődésnek, melyet előadtunk,¹ az ismertetett törvény csak egyik fontos végpontja. Másik épp oly fontos eredménye *a törzsöröklési szokás, mely Westfália legnagyobb részében ma is erősen áll, s mely a tételes törzsöröklési jognak igazi alapját és hátterét képezi.*

Ennek a szokásnak rövid ismertetését a történeti vidékek szerint csoportosítva az alábbiakban adjuk.²

¹ II. fejezet.

² *Sering* idézett munkája nyomán. Az egyes területek elnevezése egyezik a régi történeti elnevezésekkel.

1. Münster, Steinfurt, Anholt, Gemen.

E területen homokos földek, mocsarak és legelők termékeny szántóföldekkel váltakoznak. A lakosság első sorban mezőgazdasággal és főleg állattenyésztéssel foglalkozik. Tulajdonképeni nagybirtokok nincsenek; a földeket a szétszórtan fekvő parasztudvarokból művelik. A parasztbirtokok nagysága 12—100 ha. közt váltakozik.

A földbirtok ritkán száll át törvényi (intestat) öröklés útján. Legtöbbször már a vagyonközösségben élő házaspár házassági szerződésében gondoskodás történik a jövőbeli öröklés mikéntjére nézve, vagy pedig a túlélő házaspár rendelkezik e tekintetben.

A vagyonközösséget a házaspár és házaspár önként értetődőnek tartják s annak megtagadása házassági szerződés kötésekor súlyos sértés számba menne.

A törvényi öröklés csak abban a kivételes esetben áll be, ha a paraszt hirtelen meghal. A falu népe mindig mélyen fájjalja az ilyen eseteket s ha az elhunytat mulasztás terheli, eljárását mindig erősen elítélik. De még *intestat öröklés esetén is megegyeznek az örökösök* rendszerint abban, *hogy egy vegye át a birtokot*, s a testvéreket mérsékelten elégítse ki.

Figyelemre méltó, hogy a birtok összetartására irányuló törekvés megvan a kis-, közép- és nagyparasztbirtokoknál és nem szorítkozik csak a földműveléssel foglalkozó népre. A kézműveseknél is erős az arra irányuló törekvés, hogy földet szerezzenek s azt a családban meg is tartásuk. E törekvés észlelhető a városi középosztálynál is, amennyiben az földbirtokkal rendelkezik. (Járásbiróságok jelentéséből, Lüdinghausen és Rheineből.)

A törzsörökös többnyire a legidősebb fiú.

A rendes szokás az, hogy a birtok még a szülők vagy az egyik szülő életében átadási szerződés útján száll át a törzsörökösre. Végrendeletet általában csak akkor csinálnak, ha a gyermekek még kiskorúak, az egyik házastárs nagybeteg, vagy ha a birtok el van adósodva s e miatt a túlélő

házas társ vagyoni helyzete kívánja, hogy a birtok csak halála után szálljon át a kiválasztott gyermekekre.

Nem kedvelik a végrendeletet azért sem, mert az visszavonható s ezért annak alapján az örökös állása, vagyoni helyzete nincs eléggé biztosítva és mert a végrendeletet a kötelesrész megsértése címén, meg lehet támadni. Éppen ezért pl. a menyasszony szülői nem elégesznek meg azzal, ha a völegényt a szülők csak végrendeletben teszik meg törzsörökösnek, hanem átadási szerződést kívánnak. Ezzel több előnyt is lehet adni a törzsörökösnek, mert a többi gyermekeknek ilyen módon általában kevesebbet juttatnak a köteles résznél. *Legtöbbször a legidősebb fiú házassága ad alkalmat az átadási szerződés megkötésére.* Az átvevő fiú különben nem kapja meg mindjárt a birtok fölötti rendelkezési jogot. Gyakran ezt csak 30 éves korában kapja meg, máskor ezt a szülők egyáltalán maguknak tartják fenn, úgy hogy a törzsörökös csak a szülők halála után nyeri el a rendelkezési és használati jogot, addig pedig az átadás rá nézve csak azt jelenti, hogy ő biztosítva van az iránt, hogy valamikor ő és nem más lesz az Anerbe.

A szülők a tartás mellett gyakran kikötnek még maguknak pénzbeli járadékot arra az esetre, ha az udvarról elköltöznének; ez arra való, hogy a birtokátvevő gyermeknek érdeke legyen a szülőkkel jól banni.

A testvérek kielégítésüket pénzben és természetben (de nem földben, hanem ingókban) kapják. Utóbbi rendszeren kiházásításból áll. A kielégítést akkor kell kiadni, mikor a testvérek nagykorúak lesznek, házasságra lépnek, vagy végleg elhagyják a szülői házat. Addig az udvaron maradhatnak s lakást és tartást követelhetnek megfelelő munka ellenében. A megállapított időpont előtt a törzsörökös még a kielégítés kiadása mellett sem követelheti a testvérektől, hogy az udvarról elköltözzenek.

A nagyobb parasztudvarokban a törzsörökös testvérei még külön zsebpénzt is kapnak addig, míg a birtokban dolgoznak. Ellenben a kis parasztbirtokokon a testvérek, ha felserdültek, tartoznak elvonulni az udvarról s csak akkor

mehetnek oda vissza, ha betegség miatt nem dolgozhatnak. A kisebb gyermekeket a törzsörökös szokás szerint iskoláztatni vagy mesterségre kitaníttatni köteles.

Régibb időben a testvéreket főleg természetben, bútorral, néhány szarvasmarhával, sertéssel stb. elégitették ki. Ma már a kielégítés inkább pénzben történik.¹

Általában mérsékeltek a *kielégítési összegek*, bár a *régibb időben szokásos összegekhez képest emelkedtek*. Mindamellet ma is gyakran a köteles részt sem kapják meg a testvérek, de azért perre nem mennek.

Általában minden paraszt úgy rendezi el az osztályt, hogy a birtokot átvevő gyermek a birtoknak általa ismert jövedelméből kijöhessen. *Az átadási szerződésnél tehát a tényleges jövedelem vétetik alapul* s nem a birtoknak kaptafaszerűen megállapított akár hozadéki, akár eladási értéke.

A különleges viszonyok a mérvadók. Éppen ezért a birtok átvételi értéke — kifejezetten legalább — nem lesz megállapítva a birtokátadási szerződésben. Az átvételi értéket tehát csak úgy lehet megállapítani, ha a birtokátvevő gyermek által szolgáltatandó összes értékeket pénzre átszámítjuk. Ez átszámításnál bizonyos dolgokat pl. a testvérek által betegség esetén igénybe vehető asyljogot alig lehet pénzértékben kifejezni.

A törzsörökös előnyösítésének mértékére és a testvérek mikénti kielégítésére befolyással van az is, hogy a törzsörökös² kiszemelt házasátarsa mennyit kap szülőitől.

Az átadási szerződést a szülők és az átvevő gyermek kötik meg. *A többi gyermekek e szerződéskötésben részt sem vesznek*. Mint élők közt kötött terhes szerződés (adásvétel, eltartás, életjáradék) a köteles rész megsértése címén meg sem támadható.

¹ Ma már a nép is átment nagyobbára a «pénzgazdaság»-ra.

² A birtokátvevő gyermeket akkor is törzsörökösnek, *Anerbe*, illetve *Anerbinnek* nevezik, ha az átadás még a szülők életében történik. A birtokátvevő gyermek ilyenkor nem örökös, tehát nem Erbe ugyan, de a szokás az örökös minőséget mintegy előlegezi; azért mondják a birtokátadási szerződéssel bekövetkezett birtokátruházást is «*anticipierte Erbfolge*»-nak.

Az átvevő helyzetét nagyon megkönnyíti az is, hogy a testvérek részét sohasem kell egyszerre kiadni.

Münster kerület keleti részéből azt a sajátságos szokást jegyezték fel a tudósítások, hogy a gyermekek kifizetése helyett a családok cserélnek. tudniillik az egyik családból az egyik fiú feleségül veszi a másik család egyik leányát s ennek fivére viszont a vőlegény nővérét kéri hitestársul, úgy hogy sem az egyik, sem a másik család nem kénytelen a leány után a részt kiadni, hanem az mindkét családban a birtokátvevő fiúnál marad.

2. Tecklenburg és Lingen.

Részben dombos, hegyes vidék, mely éppen úgy mint a Münsterland, tanyákkal van betelepítve.

A föld sok helyütt homokos és mocsaras. A szántóföld a területnek csak 29·66%-át teszi ki, míg 21·97% terméketlenre esik. Aránylag sok az erdő (18·25%, legelő (13·42%) és rét (12·72%).

A lakosság nagyobbára földműveléssel foglalkozik.

A paraszt halála után a birtok itt is együtt marad. *Rendszerint a mindkét házaspár által aláírt végrendelet szabályozza az öröklést.*

A birtokátadási szerződések itt kevésbé gyakoriak s általában csak akkor választják az intézkedés ezen módját, ha a birtokos öregsége vagy betegeskedése miatt maga már nem folytathatja a gazdálkodást, vagy ha a birtokátvevő fiú ezen a réven gazdag házasságot csinálhat.

Újabban azonban a birtokátadási szerződések ismét divatba kezdenek jönni. Ennek részben az az oka, hogy a szülők eltartása fejében a birtokátvevő gyermek jövedelmi adójából leszámításnak van helye, a mi a számító paraszttal a birtokátadási szerződést megkedvelteti.

Tecklenburgban a törzsörökös többnyire a legfiatalabb fiú, Lingenben pedig ily megállapodott szokás nincs, hanem a szülők választása szerint vagy a legidősebb, vagy a legfiatalabb gyermek veszi át a birtokot. Valószínű, hogy a törzsörökös kijelölése még most is a szerint igazodik, hogy

a parasztbirtok a jobbágyság idejében «eigenbehörig Gut» vagy szabadbirtok volt-e.

Az «eigenbehörig» birtokon ugyanis, a hol a gazda halála után át kellett engedni az ingók egy részét a földesúrnak, a legifjabb szokta volt átvenni a birtokot, mert ilyen módon aránylag legritkábban változott a birtokos s így aránylag legkevesebbet kellett mortuarium címén a földesúrnak fizetni.¹ A szabad parasztbirtokon ellenben, mert ott mortuarium nem volt, a legidősebb gyermek szokta volt átvenni a birtokot.

A törzsörökösnek a legfiatalabb, illetve a legidősebb gyermek személyében való kiválasztása tehát itt e régi, még a jobbágyvilágban gyökerező célszerűségben leli indokát.

A törzsörökös a testvéreket pénzben, vagy pénzben és természetben elégti ki. A kielégítést a testvérre ráerősokolni nem lehet s addig, míg a része kiadva nincs, a testvér ott maradhat a szülői udvarban, megfelelő munkát teljesítve. Ha azonban sok gyermek van s a birtok valamennyit foglalkoztatni nem képes, akkor a szokás nem követeli meg a birtokátvevőtől, hogy összes testvéreinek helyet adjon az udvarban.

A törzsörököst a testvérek kifizetése nem szokta túlságosan megterhelni, mert *az osztályrészek rendszerint a köteles rész mértékét sem ütik meg*. Különösen megkönnyíti e vidéken a testvérek kielégítését az, hogy a legtöbb birtokhoz aránylag nagy kiterjedésű erdőség tartozik (egy 40 ha.-os közép-parasztbirtokhoz rendszeren 5—6 ha. erdő tartozik), melynek faanyagából a kielégítési összeg nagyrésze kikerül.

3. Minden és Ravensberg.

A föld minősége szerint Minden és Ravensberg területét három részre lehet felosztani. Az egyik homokos síkság, a másik agyagos föld, míg a harmadik területrészt vízenyős.

¹ Lásd ennek bővebb kifejtését a *badeni «Hofgüterrecht»* mino-
ratusánál.

Mindamellet a szántóföld az egésznek több mint felét foglalja el s a gazdálkodás belterjesebben és kedvezőbb feltételek mellett folytatható itt, mint Tecklenburg és Lingenben.

Az ipar nagyobbára a földművelés által termelt nyers anyagokhoz kapcsolódik. Így Bielefeldben a vászon-¹ és selyemszövés, Herfordban és Mindenben a dohány- és szivar-gyártás s a cementipar vettek nagyobb lendületet.

Dacára annak, hogy ez iparágak sok munkást foglalkoztatnak, némely vidékről még most is sokan vándorolnak ki vagy a Németbirodalom más részébe, vagy a tengeren túlra.

A belső népmozgalom főleg a tégláégető kemencékhez és az északtengeri heringhalászathoz irányítja a munkásokat. A petershageni Amtsgericht (járásbiróság) kerületében fekvő egyik falu fantójának feljegyzése szerint volt tanítványainak fele Amerikában van. Igaz, hogy ezek legnagyobb része csak időlegesen, egy évre vagy egy fél évre mennek ki s a keresménnyel visszajönnek. Újabban, *az ipar nagyobb fellendülése következtében jelentékenyen csökkent a kivándorlók száma.*

A mezőgazdasági művelés alatt álló terület legnagyobb részét a 4—30 ha.-os parasztgazdaságok foglalják el. Nagybirtok kevés van és még 50—100 ha.-os birtok is csak elvétve fordul elő.

Az iparos vidékeken, mint Minden, Herford, Bielefeld, sok a munkáscsaládok által többnyire bérben bírt, parcellás gazdaság. Itt a föld ára igen magas. E nagy kisértés dacára azonban a középparasztbirtokok erősen tartják magukat. A parasztságot a magas földárak sem voltak képesek arra bírni, hogy az ősi birtokot eladják.

A földbirtok ritkán esik törvényi (intestat) öröklés alá. Ily esetben is azonban szabály szerint egy örökös veszi át a birtokot még akkor is, ha kiskorúak is érdekelve vannak, mert a birtok együttmaradásának szükségessége felől a hivatalos körök is annyira meg vannak győződve, hogy

¹ Az agyagos földek híres kendert teremnek.

a gyámhatóság nem tesz kifogást az ellen, ha az egyik nagykoru gyermek méltányos becsértékben veszi át a gazdaságot.

Közfelfogás szerint különben mindenkinek kötelessége még életében idejekorán gondoskodni arról, hogy birtoka halála után együtt maradjon: azért a rokonok és ismerősök megrovását vonja magára az, a ki az intézkedést elmulasztja.

A birtokösszetartás szokása kiterjed kis- és nagybirtokra egyaránt annyira, hogy az még az 1 ha-on aluli munkásparcelláknál sem szűnik meg. *E szokástól való eltérést a közvélemény a család elleni vétéknek minősíti.*

A birtokot a parasztság a család existenciája alapjának tekinti, melynek művelője, a mindenkori birtokos csak mintegy családi megbízott, a ki a család érdekében kezeli a birtokot. Régebbi időben a paraszt a birtok szerint nevét is megváltoztatta, ha például a szülői udvarról a felesége udvarára költözött.

A parasztbirtok legtöbbje birtokátadási szerződéssel száll át apáról fiúra, csak a nagyobb birtokoknál van szokásban a végrendekezés is.

Az átadási szerződés előnyét a parasztság itt is főleg abban látja, hogy azt köteles rész címén nem lehet megtámadni [lübbeckei Amtsgericht (járásbiróság) jelentése].

A birtokot rendszerint a legifjabb gyermek veszi át. A birtokátadási szerződés a törzsörökösnek minden joggal és kötelezettséggel együtt (mit Lust und Last) adja át a birtokot, ha pedig végrendelettel történik az átadás, akkor a kiszemelt gyermeket a végrendelet általános örökössé teszi. A testvérek pénzt és néha bizonyos ingókat, többnyire bútorzatot, házi felszerelést kapnak 25-ik vagy 30-ik életévük betöltésekor vagy házasságkötésük alkalmával.

Ha a szülők még bírják a munkát, akkor a rendelkezést és haszonélvezetet megtartják maguknak, úgy hogy a birtokátvevőnek tulajdonképen csak a «nuda proprietas» jut. Ha azonban a szülők törődöttek, akkor illő eltartást kötnek ki maguknak. A nagyobb (8—10 ha-os) birtokoknál gyakoribb a rendelkezés és haszonélvezet fentartása a szülők

részére, míg a kisebb birtokoknál a tartás kikötése van inkább szokásban.

A törzsörököst a kielégítések nem terhelik meg túlságosan, mert azok a birtok és család tényleges viszonyaihoz mérten, tehát nem sablonszerűen lesznek megállapítva. Az összes bíróságok egybehangzó tudósításai szerint *a kielégítések többnyire a köteles rész mértékét is alig ütik meg* s éppen azért, hogy ez oldalról ne lehessen megtámadni a törzsörököst, választják előszeretettel az átadási szerződés formáját. Ily perek azonban alig fordulnak elő. A testvérek meglegszenek azzal, a mit a birtok különleges viszonyaihoz mérten kaphatnak s azzal az asyljoggal, mely nekik szükség esetén a családi udvarban mindig menedéket nyújt. Érzik mindnyájan, hogy a törzsörökös sokkal nagyobb kockázatot vesz magára, mint a többi gyermekek s ezt az előnyösítéssel honorálni méltányosnak tartják.

Nem ritkán a birtokos még életében kielégíti a többi gyermekeket, akár a birtokátadási szerződés megkötése előtt, akár azután is. Ezért, de meg azért is, mert a birtok értéke úgyszólván sohasem lesz kitéve a birtokátadási szerződésben, abból a törzsörökös előnyösítését és a testvérek kiegészítését pontosan megállapítani nem lehet.

Bielefeld kerületben nagyon *elterjedt szokás az életbiztosítás*, a mi szintén arra való, *hogy megkönnyítse a birtoknak egy gyermekre való átszállását*, úgy hogy a szülő, ki magát biztosította, a törzsörököst jelenti be kedvezményezettnek. Megkedvelték a biztosítást főleg azóta, mióta a biztosítási díjakat leszámítják a jövedelmi adó kivetésénél alapul szolgáló jövedelemből, míg a takarékpénztárban elhelyezett pénz után adót kell fizetni.¹

4. Wiedenbrück kerület.

Egészen sík, agyagos homokföld. A terület 40·13%-a szántóföld, 17·70%-a erdő, 14·41%-a rét, 9·95%-a legelő és 12·31%-a hasznavehetetlen.

¹ L. erre vonatkozólag szerzőnek «A gazdasági munkások és cselédek biztosításáról» írt értekezését. *Közgazdasági Szemle* 29. kötet, 365. l.

A parasztek tanyákról gazdálkodnak.

A birtokösszetartás szokása erősen tartja magát; *legtöbbször birtokátadási szerződés szabályozza az átszállást. Többnyire a legfiatalabb gyermek a törzsörökös.*

A szülőknek az az igyekezete, hogy a míg egyáltalán lehetséges, addig saját kezelésükben tartják meg a birtokot, vagyis a kormányt nem szívesen és nem idő előtt adják ki a kezükből. Ennélfogva a birtok átadásakor az idősebb testvérek rendszeren már régen önállósították magukat, úgy hogy a gazdaságnak a legifjabb gyermekekre való átruházása mintegy magától értetődik annál is inkább, mert ez dolgozik a birtokon, ez maradt szülői mellett s a gazdaságban úgyszólván nélkülözhetlenné tette magát.

A kielégítések a birtok erejéhez vannak mérve; Reckeberg járásban például a testvéreknek járó kielégítéseket úgy állapítják meg, hogy minden esztendőben csak egy lesz esedékes. Fizetésig a testvér a szülői udvarban maradhat megfelelő munka teljesítése ellenében.

5. Corvey és Paderborn.

A régi Paderborn hercegség és Corvey apátság már vögyes terület, tudniillik *némely részeiben a földek természetbeni felosztása* szokásos, míg *másutt a törzsöröklés ott-honos.* Söt vannak olyan községek is, a hol e két ellentétes szokás egymás mellett is előfordul.

A természetbeni felosztás vidékein az osztozkodás nem ritkán még a szülők életében megtörténik úgy, hogy a földek a gyermekeknek egyenlő részekben lesznek átadva, s a szülők csak kisebb parcellákat tartanak meg maguknak éltük fogytaíg. A legidősebb fiút vagy leányt csak annyiban előnyösítik, hogy ennek juttatják a családi házat.

A birtokos életében való osztozkodás azonban csak a nagyobb birtokoknál van szokásban. A kisebb birtokoknál rendszerint törvényi (intestat) öröklés áll be.

A törzsöröklési szokás vidékein legtöbbször birtokátadási szerződéssel szabályozzák a birtok átszállását. Ily esetben többnyire a legidősebb gyermek a törzsörökös, a ki a birtokot

mindenestül átveszi, testvéreinek pénzbeli és természetbeni kielégítést, szüleinek pedig eltartást ad. A testvérek azonban igen sokszor ott maradnak az udvarban és ellátás meg egy kis zsebpénz fejében tovább dolgoznak a birtokon.

A kielégítések általában mérsékeltek s többnyire felérnek a köteles résszel. Úgy látszik azonban, hogy e vidéken, a hol sok helyütt a természetbeni felosztás dívik, a testvérek kielégítése a törzsöröklés községeiben is magasabb, mint a tiszta Anerbensitte vidékeken. Legalább erre mutat az, hogy vannak olyan tudósítások is (pl. Höxter-ből), melyek azt mondják, hogy a kielégítések adósságba döntik a törzsörököszt és ezen nem segít a részletekben való fizetés sem, mert a kielégítést még évekre felosztva sem képes a törzsörökös a birtok jövedelméből fizetni, hanem kénytelen adósságot csinálni, a melytől azután soha többé nem tud szabadulni.

E tudósítások szerint a testvérek is rosszul járnak a részletfizetéssel, mert így sohasem kapnak oly összeget, melylyel valamit kezdehnének.

Érdekes egy warburgi Amsrichter tudósítása. E szerint az ő kerületében a középparasztbirtok majdnem teljesen hiányzik. Csak kisparasztbirtok van és nagy kiterjedésű nemesi birtokok. A kisparasztbirtokosok igyekeznek birtokátadási szerződéssel egy gyermek kezében megtartani a földet. Ez azonban éppen a birtokeloszlási viszonyok folytán nehézségekbe ütközik, mert a kisbirtok terjeszkedésének a nagybirtok bevágja az útját. A kisbirtok pedig egy családot eltartani nem képes, a család tagjai napszámmra, gyári munkára kénytelenek menni, vagy be kell állniok cselédnek a nagybirtokoshoz. Az ilyen kisbirtokot átvállaló törzsörökös tehát okvetlenül eladósodik, mert a birtok jövedelme saját családja fentartására sem elég, neki pedig még a testvéreket is ki kell fizetni és pedig rendszerint készpénzzel, mert a birtok oly kicsiny, hogy azon a testvéreknek eltartás fejében sem adhat munkát, a mint az a nagyobb birtokoknál szokás.

Innen van az, hogy a parasztság Warburgban birtokátadási szerződéssel sem tudja birtokát megtartani, mert

öröklés következtében nem hull ugyan szét a birtok, de a törzsörökös legtöbbször adósságai miatt kénytelen a birtokot eladni.

6. *Delbrück.*

Az előbbieken ismertetett és az öröklési szokás szempontjából vegyesnek nevezhető területtel szemben a szintén a paderborni kerülethez tartozó Delbrück határában a *legerősebb Anerbensitte* uralkodik.

Ez a terület gazdasági és történelmi szempontból egyaránt más irányban fejlődött, mint a régi Paderborn egyéb részei.

Míg a volt Paderborn hercegségben községekben élt a nép, itt tanyákon gazdálkodnak. A földek nagyobb-részt homokosak, melyek itt-ott mocsarakba mennek át. Ezeket azonban a szorgalmas munka lassanként kiszáritja.

A birtok mindig a maga egészében száll át apáról fiúra. Intestat öröklés csak a legritkább esetben fordul elő. A szabály az, hogy a vagyonközösségben élő szülők a föld-birtok osztatlan átszállása iránt *birtokátadási szerződéssel intézkednek.* A birtokot rendszerint *a legfiatalabb fiú* veszi át.

A többi gyermekek pénzzel és ingókkal lesznek kielégítve akkor, mikor az udvarról távoznak. A szülői házhoz azonban a gyermekeket olyan erős családi érzés fűzi, hogy azok a fiúk, a kik nem házasodtak, rendszeren az udvarban maradnak, tovább dolgoznak ott a birtokátvevő testvérrel s haláluk után részük a birtokban marad.

7. *Westfália hercegség.*

A régi Westfália hercegség területe nagyjából lomberdő borította zord hegyi vidék (Sauerland). Csak néhol szélesednek ki a völgyek annyira, hogy a szántás-vetés helyt foghat. Az erdő a legtöbb kerületben a terület 40—50%-át foglalja el, míg a szántóföld a művelhető területnek körülbelül csak $\frac{1}{3}$ részét teszi ki. Ez arány csak két kerületben változik meg akként, hogy a szántóföld meghaladja az erdőterületet.

Ily viszonyok közt a gazdálkodás annyira külterjes, hogy 50 ha.-nál kisebb birtokon önálló gazdaságot úzni nem lehet. Vannak kisebb, nem önálló birtokok is, melyek átlag 5 ha. kiterjedésűek. Ezt véve az osztályozás alapjául, a művelhető területnek $\frac{3}{5}$ része az önálló és $\frac{2}{5}$ része a nem önálló gazdaságokra esik.

Gyér népesség (1 □-km-re körülbelül 54 lélek esik) lakja e vidéket, mely első sorban őstermeléssel foglalkozik. Az ipar csak egy-két helyen játszik jelentősebb szerepet.

Szahály szerint *egy gyermek kapja az egész birtokot*. Az osztatlan átszállás szokása egyaránt feltalálható a nagy- és kisbirtokoknál. Még az esetben is, ha a parasztbirtokost hirtelen, váratlanul éri a halál s ezért nem intézkedhetett, az örökösök megegyeznek abban, hogy közülök egy vegye át a birtokot, ki a többieknek mérsékelt kielégítést ad.

A birtokátadási szerződés a birtok felőli intézkedésnek közkedveltségű formája. Főelőnyének tartja a falu népe a bigge-i járásbíróóság (Amtsgericht) jelentése szerint is azt, hogy a köteles rész megsértése címén nem lehet megátadni.

A praesumptiv törzsörökös gyakran saját magának biztosítása végett kívánja a birtokátadási szerződés megkötését, mert ő ott marad a szülői udvarban, a gazdaságnak szenteli egész életét, míg testvérei a nagyvilágban keresnek boldogulást s legtöbbször sikerül magukat önálló posztóba felküzdeni, míg a jövődöbeli törzsörökös sokszor még az átadási szerződés megkötése után is szüleinek rendelkezése alatt dolgozik tovább. De legtöbbször a törzsörökös-jelölt házassága ad alkalmat a szerződés megkötésére.

Az óvatos családapák különben addig is, míg az Anerbe-jelölt megnő, tehát addig is, míg vele a birtokátadási szerződés megköthető lesz, hogy az intestat öröklést még váratlan haláluk esetére is kizárják, végrendeletet is csinálnak, melyet persze a későbbi átadási szerződéssel hatályon kívül helyeznek.

Végrendeletet szokott még csinálni a birtokos akkor is, ha súlyosan megbetegszik és átadási szerződéssel még nem biztosította a birtok együttmaradását.

Rendszerint *a legidősebb gyermek a törzsörökös.*

Ha a gazda akár házasság útján, akár más módon két vagy több külön birtokot szerzett, ezek rendszerint más-más gyermekekre szállnak át.

A törzsörökös testvéreinek pénzben vagy ingóságokban meghatározott kielégítése rendszeren a köteles rész mértékét sem üti meg, de ehhez még hozzá kell számítani azt az ellátást is, a mit a testvérek nagykorúságuk betöltéséig vagy házasság kötésük idejéig a törzsörökös udvarán élveznek.

A kisbirtokok általában inkább vannak megterhelve kielégítésekkel, mint a nagyobb birtokok.

A testvéreknek járadékban való kifizetését nem kedvelik, mert a járadék nem elég ahhoz, hogy abból a kielégített megélhessen.

Ha pl. egy leány 500 M. tőkét kap, ezzel inkább talál férjet, mint akár évi 30 M.-val, a mi pedig annak a tőkének 6%-os kamata és a kielégített fitestvér szintén csak a tőkével kezdhet valamit, míg a járadék a megélhetésre sem elég.

A visszavonuló szülők legtöbbször eltartást kötnek ki és évi zsebpénzt. Előfordul az is, hogy a szülők tetszés szerinti elköltözésük esetére igen magas évi járadékot kötnek ki maguknak, úgy hogy azt a birtokátvevő gyermek a valószínűségben nem is lenne képes szolgáltatni. E kikötés csak arra való, hogy a szülők az átvevő gyermek jó bánásmódja felől biztosítva legyenek.

Egy másik, ehhez hasonló biztosítási eszköz a szülők kezében a kikötött zsebpénz is, a mit rendszerint szintén nem követelnek a szülők, de azzal, hogy követelhetik, szükség esetén jó bánásmódra szoríthatják a birtokátvevő gyermeket.

A volt Westfália hercegség területén elszórtan fekszik néhány község, melyekben az örökösök a földeket *termé-*

szetben osztják fel egymás közt. Ha csinálnak végrendeletet vagy birtokátadási szerződést, ez csak a rend és megszokás kedvéért történik, de a gyermekek ily intézkedés alapján is fejenként egyenlő arányban kapják meg a földből részüket annyira, hogy néhol még az egyes parcellák is külön-külön kerülnek felosztás alá. Csak a családi ház s a hozzá tartozó melléképületek átvevője van rendszerint némileg előnyösítve, de előfordul az is, hogy még a lakóházat is felosztják úgy, hogy az egyes helyiségeket deszkafalakkal annyi részre osztják, a hányan osztoznak.

Ha a gyermekek közül csak egy kapja a házat, mert a többiek például az ipari központokba vándoroltak, akkor ezek annyival több földet kapnak, de a természetbeni osztályhoz ez esetben is ragaszkodnak.

Legérdekesebb e természetbeni felosztás szokásánál az, hogy maga e szokás szünőfélben van. A tudósítások több helyről¹ egybehangzóan azt mondják, hogy *a lakosság kezd áttérni a birtokösszetartás szokására.*

Vannak községek, mint pl. Attendorn, a hol ez a változás már végbe is ment; azelőtt a birtok egyenlő részekre való felosztása volt szokásban, ma már ez a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. *Különösen a nagyobb birtokoknál* — s ilyennek tekintik pl. Olpe kerületben már az 50 Mk. tiszta hozadékkal bíró birtokokat, — *már alig lehet szó az egyenlő felosztás szokásáról.*

Az átmenet nyilvánul abban is, hogy a kielégítési összegek itt meglehetősen magasan vannak megállapítva. Tudniillik az első lépés az átmenetnél az, hogy a földeket nem osztják fel egymásközt természetben az örökösök, hanem a birtokot egynek engedik át, de az átvevőtől még a földek teljes értékének megfelelő kielégítési összegeket várnak. Csak később jönnek rá arra, hogy a birtokot a családban megtartani csak mérsékeltén — helyesebben a tényleges jövedelemhez mérten — megállapított osztályrészek mellett lehet.

¹ Hirschberg, Winterberg, Olpe kerület.

8. *Recklinghausen.*

A területnek csak 38·41% a szántóföld, sok az erdő (23·25%) és legelő (15·83%), míg 7·16% rétre és 8·45% terméketlenre esik.

Az őstermelés nem egyedüli főfoglalkozása a lakoságnak; a nagy kőszéntelepek feltárása óta, a mi a 70-es években történt, a terület egy részének, különösen annak, mely Essen, Bochum és Dortmund vidékével szomszédos, erős ipari jellege van.

A mi a birtokeloszlási viszonyokat illeti, a közép-parasztbirtokok (10–15 ha.) 58·11%-al a mezőgazdasági terület nagyobb részét foglalják el. Intestat öröklés esete igen ritkán fordul elő, mert nemcsak a földműves nép, hanem az ipari munkásosztály körében is az a szokás, hogy ha bármily kicsiny is a birtok, annak együttmaradása érdekében még a birtokos életében intézkedés történik. Különben *törvényi (intestat) öröklés esetén is egynek engedik át az örökösök a birtokot.*

Leggyakrabban birtokátadási szerződéssel juttatják egy gyermek kezére a birtokot. Az átadó szülő vagy szülők ritkán elégszenek meg csak az eltartás kikötésével, többnyire fenntartják maguknak a rendelkezést és haszonélvezetet is.

Rendszerint *a legidősebb gyermek veszi át a birtokot.* A testvérek pénzt s néha ezenfelül bizonyos ingó dolgokat is kapnak. A kifizetni való — főleg a tulajdonképeni közép-parasztbirtokoknál — mindig alacsonyra van szabva, úgy hogy a mellett az átvevő megtarthatja a birtokot. A kisebb birtokoknál aránylag súlyosabbak az öröklési osztály terhei.

9. *Cleve, Mark, Essen, Elten, Werden, Hohenlimburg, Dortmund.*

A föld nagyobb részt igen jó minőségű. Mindamellett a gazdasági élet súlypontja itt az ipari tevékenységben van. A kőszénbányászat felvirágoztatta a gyáripart, első sorban a vas- és aczélipart. Joggal nevezhetjük e területet Németország szénvidékének. E mellett azonban Soest, Hamm és

Rees, valamint Dortmund és Ruhrort egyrésze ma is elsősorban őstermeléssel foglalkozó vidék. A jóminőségű földek következtében a népesség még itt, a mezőgazdasággal foglalkozó részeken is igen sűrű, az ipari és kőszénvidéken pedig a népsűrűség tetőpontját éri el.

A földnek több mint fele a 10—50 ha.-os középbirtokok kezén van. De igen sok az apró, 1 ha.-on alóli föld is, főleg a szénbánya és vasipar vidékeken. Ez apró parcellák legtöbbször bérbe van adva.

A nagy kereslet folytán ugyanis a föld ára és hasznosbérére is igen magas s azért sok paraszt birtokának egy részét eladja vagy bérbe adja. De vannak olyan parasztok is, a kik elvándorolnak az ipari vidékekre, áttérnek az ipari foglalkozásra s földjüket vagy eladják vagy bérbe adják. A minden oldalról ide özönlő gyári és bányamunkások mindegyike lehetőleg bérel egy kis földet. Ezt rendszeren a munkás felesége műveli, mert a férfit a gyári vagy bányamunka teljesen elfoglalja.

A munkások venni kevésbé szeretik a földet, mert a tulajdon föld odakötné őket egy helyhez, a mi a bérharcban megkötné a kezüket.

A nagyipar még más irányban is érezteti hatását. A földművelés belterjesebbé lett minden téren, főleg a tehenészet vett nagy lendületet. A paraszt nem ritkán mint háziúr is üzérkedik úgy, hogy épít néhány házat s azokat munkáscsaládoknak bérbe adja.

E területen külön vizsgáljuk az öröklési szokásokat a túlnyomóan mezőgazdasági, az ipari és bányavidéken s végül a hegyes-dombos Sauerlandon.

a) *Mezőgazdasági vidék.* A nagy- és kisparasztbirtok osztatlanul száll át rendszerint *birtokátadási szerződéssel egy gyermekekre.* Intestat öröklés ritkán fordul elő, de akkor is rendszeren egy kézben marad a birtok, az örökösök meg egyezése folytán. Ennek következtében a földbirtokos családok alig változnak. Még leginkább az apró birtokoknál fordul elő, hogy nem egy kézben marad az öröklés után a birtok, mert ezeknél a pénzbeli kielégítést nehezen

birja el a birtok s így inkább földdel elégítik ki az összes gyermekeket.

A földeket, *kivált a nagyobb birtokoknál a legidősebb fiú* kapja, kit erre már előre nevelnek.

A közép- és kisparasztbirtokokban a törzsörökös személye nincs ily határozottan előre kijelölve, hanem azt teszik meg a szülők birtokátadási szerződésben törzsörökösnek, a kit legarravalóbbnak tartanak s a kitől a legjobb bánásmódot várják.

A szülők, kivált ha még bírják magukat, a rendelkezési és haszonélvezeti jogot megtartják maguknak, egyébként pedig eltartást kötnek ki öreg napjaikra.

A többi gyermekeket pénzzel és ingóságokkal elégítik ki.

A kielégítések rendszerint a kötelelés rész mértékét sem ütik meg, mindazáltal ez alapon indított perek ritkaságszámba mennek.

b) *Szénbányavidék.* Ez a vidék egészen a bányászatot és nagyipart uralja. A föld ára roppantul emelkedett, egyrészt a munkások, másrészt a nagyipar kereslete folytán. Óriási bért fizetnek a munkások egy-egy parcella után s emellett a nagyipari vállalatok terjeszkedése is felszökteti a föld árát úgy, hogy egy Morgen¹ (hold)-ért 3000—3600 Mk.-ot is megadnak. Mégis a paraszt görcsösen ragaszkodik földjéhez s nem szívesen válik meg attól, noha a bányaművelés sok esetben megrontja s a földművelésre alkalmatlanná teszi a földeket. Az óriási szénmennyiségek elvonása által ugyanis a talajvíz süllyed s így a termőrétegek természetes nedvességüket elvesztik; igaz, hogy másutt meg éppen megfordítva, vizenyős területeket tesz használhatókká a bányaművelés.

A munkások parcellái rendszerint annyifelé mennek öröklési osztály esetén, a hány gyermek maradt; az a kis darab föld nem is gazdálkodásra való, hanem arra, hogy a munkás házat építsen rajta, szóval ez nem gazdaság, nem birtok, hanem házhely. De minél kevésbé sűrűn lakott vidékre érünk, annál inkább tartózkodnak még a munkások is a föld természetbeni felosztásától.

¹ 1 Morgen = 25'532 ar.

Az önálló parasztbirtoknál egy gyermek kezén marad a gazdaság, *rendesen birtokátadási szerződés alapján*. Mint a dortmundi Amtsgericht (járásbíróság) is jelenti, az átadási szerződést főleg azért kedvelik, mert a birtokból ily módon a többi gyermekeknek még a kötelesrésznél is kevesebbet juttatnak, a mi főleg sok gyermekkel megáldott családoknál a birtoknak megtartása szempontjából elsőrendű fontossággal bír.

Többnyire *a legidősebb gyermeket jelölik ki törzsörökösnek*.

A szülők néhol csak tartást, másutt (Steele, Gelsenkirchen, Mülheim) rendelkezést és haszonélvezetet is kikötnek maguknak.

A többi fiúk pénzt, a leányok pedig kiházásitást (bútorzat, házi felszerelés) szoktak kapni.

Annak következtében, hogy a föld ára e vidéken sokszorosan meghaladja annak hozadéki értékét s így a törzsörökös nagy kísértésnek van kitéve, hogy az átvett birtokot jó áron eladja, az itteni átadási szerződésekbe rendszerint beveszik azt a kikötést, *hogy ha a törzsörökös egy bizonyos időn belül elidegenítené a birtokot, annak árát köteles testvéreivel megosztani*.

Érdekes példákat találunk arra nézve, hogy egyes törzsörökösök miként jártak el e rendelkezéssel szemben. Az egyik esetben 10 év volt várakozási idő gyanánt kikötve, a törzsörökös pedig szerette volna már 5 év múlva a birtokot eladni, de hogy az osztozkodást kikerülje, kivárta a 10 esztendőt s azután az egész vételárt megtartotta. Egy másik törzsörökös fufangosabban járt el. A birtokra nagyobb jelzálogkölcönt vett fel s azután a birtokot az adóssággal terheltlen eladta; így elérte azt, hogy testvéreivel csak az adósság levonása után fenmaradt vételáron kellett osztoznia, míg a birtokra felvett kölcsönpénz egészen az ő zsebében maradt.

c) *A Sauerland*. E terület erdőborította hegyvidék, mely kevésbé termékeny mint az előbb tárgyalt területek. A középparasztbirtok sincs annyira elterjedve itt, mint amott; a legtöbb parasztnak csak egy lovas igája van.

Mégis a földnek egy örökös kezén való megtartása itt is uralkodó szokás és pedig nemcsak a legkisebb parasztgazdaságoknál, hanem még a bányászok, gyári munkások és napszámosok parcellás gazdaságaiban is.

Rendszerint a szülők még életükben intézkednek és pedig *a birtokátadási szerződés és végrendelet egyforma kedveltségnek örvend.* Többnyire *a legidősebb gyermek a birtokátvevő örökös.* A kielégítési összegek mérsékeltten, arra való tekintettel lesznek megállapítva, hogy annak kifizetése mellett az átvevő a birtokot rendes gazdálkodással megtarthassa.

10. Siegen, Burbach, Neunkirchen.

A terület legnagyobb része 2—10 ha.-os gazdaságokból áll; nagybirtok nincs. A szántóföldek csak 13.69%-át foglalják el a területnek, míg legelőre 9.49% esik. De a súlypont 71.42%-al az erdőkön nyugszik.

Az erdőségek legnagyobb része sajtáságos szövetkezetek, úgynevezett «Haubergsgenossenschaft»-ok birtokában van.¹

A tagok csak ideális rész tulajdonosai, úgy hogy az évente letarolás alá kerülő erdőben minden tagnak egy területrész jut. A társaságok főleg szénégetéssel foglalkoznak s ezzel kapcsolatban a faipar egyéb ágai és a timár-ipar is virágzóknak mondhatók a vidéken. A lakosságnak tehát az ipar a foglalkozása, a mit mutat az is, hogy az iparral foglalkozók száma 1871—1895. években 26.152 lélekkel növekedett.

Siegen kerületben az egy Hilchenbach járásbirósági kerület kivételével *a természetbeni felosztás szokása uralkodik.* Csak a lakóházat szokták mérsékelt becsárban egy gyermeknek juttatni. Különben a birtokot felbecsülik, egyes

¹ A német birodalmi polg. tvkönyv méltányolva e szövetkezetek különleges hivatását, hogy azok mindenben az illető vidék viszonyaihoz simulhassanak, *az ilyen erdőszövetkezetek szabályozását a partikularis tvhozás körében hagyta.* Életbeléptetési törvény 83-ik szakasz.

részeit a gyermekek számának megfelelő osztályrészekbe sorozzák és sorshúzás útján döntenek el, hogy melyik rész kinek jusson.

Ha a szülők még életükben megosztotztatják a gyermekeket, akkor is ilyen módon történik a birtok felosztása, azzal a különbséggel, hogy a szülők a házat vagy egy darab földet megtartanak maguknak.

Hilchenbach járásbiróság kerületében ellenben a birtokok öröklés esetén *egy gyermek kezén maradnak*.

A törzsöröklés itt talán főleg arra vezethető vissza, hogy másként e hegyes vidéken gazdálkodni nem lehetne és ellentétben Siegen kerület többi részével, itt ipar egyáltalán nincs. A lakosság tehát egészen az őstermelésre van utalva, azt pedig csakis bizonyos birtoknagyságokban lehet folytatni.

A birtok rendszeren *végrendelettel vagy átadási szerződéssel* száll át a törzsörökökre. bár törvényi (intestat) öröklés esetén is egy kézben szokott ez maradni, az örökösök meggyezése folytán.

11. Wittgenstein.

Ez a ham-i főtörvényszéki kerület leggyéribben lakott része (41 lakos □-kilométerenként). mely majdnem egészen hegyvidék.

Különben is a földművelés itt egészen alárendelt jelentőséggel bír, mert erdő borítja a terület legnagyobb részét. melynek 63%-a Wittgenstein-féle családi hitbizományi birtok.

A többi, számszerint mintegy 2176 birtok közül csak 258-at lehet önálló birtoknak (30 tallérnál¹ magasabb földadó tiszta jövedelemmel) tekinteni.

Dacára e nagy elaprózásnak *a földbirtok öröklés esetén mégis egy gyermek kezében marad*, rendszerint átadási szerződés alapján. A testvérek kielégítést, a szülők eltartást kapnak.

¹ 1 tallér = 3 Mk.

V. Öröklési szokás a lovagbirtokokban.

A nagybirtokokra vonatkozólag általában öröklési szokásokat megállapítani nem lehet. A nagybirtokok egy része, főleg az, mely a nagyipari fejlődésből, az ingó tőke birtokvásárlásaiból állott elő, újabb keletű és gyakran és könnyen cserél gazdát, úgy hogy itt öröklési szokás ki sem fejlődhetett. A régi lovagbirtokoknál ellenben határozott öröklési szokást találunk.

E helyen a nemesi birtokoknak csak azon része jöhet tekintetbe, mely hitbizományilag lekötve nincs, mert a hitbizományok természetesen az alapító levélben meghatározott rend szerint szállnak át elődről utódra.

A hitbizományilag le nem kötött lovagbirtokok száma Westfáliában mintegy 200-ra rúg.¹

E birtokok nagyobb részét erdőségekből állnak, maga a nemesi udvar a hozzá tartozó földekkel és a falvakban elszórt s többnyire bérbe adott parcellákkal együtt kisebb jelentőséggel bír. E bérbe adott földek után a bérösszegek mérsékeltek s a bérlet rendszerint apáról fiúra száll, jóformán tehát örökösnek mondható.

A régi időben, a középkor kezdetén a nemesi birtokokban az összes *fiúgyermek* szoktak volt osztozni, csak a leánygyermek voltak a földbirtokban való öröklésből kizárva.

A nagy gazdasági átalakulás azonban, mely a hadszervezetben a lovagok túlsúlyát és előbbi társadalmi állását is megingatta, a városi elem kezében pedig nagy vagyonokat halmozott össze, arra kényszerítette a nemességet hogy meglévő birtokait tovább fel ne aprózza. Ezért a birtokokat, — ha azok nem is lettek hitbizományokká, — a lovagok testületei, a Ritterschaft-ok autonomiájuk körében családi birtokokká (Stammgüter) tették.

E szabályok szerint, melyeket a fejedelmek több ízben megerősítettek,² s melyek ma is élő jogként jönnek tekin-

¹ A többé-kevésbé hitbizományosan megkötött birtokok száma mintegy 290.

² Így Westfália részére az 1837. évi február 26. és 28-ki legfelsőbb rendeletek is elismerték a lovagi származású családok autonomiáját.

tetbe, mert a lovagsaládok kiterjedtebb rendelkezési jogát a NBPT. életbeléptetési törvénye (216. szakasz) is érintetlenül hagyta, a nemesi földbirtokot többnyire végrendelet alapján a *legidősebb fiú örökl*i s a testvérek csak társadalmi állásuknak megfelelő («standesmässig») kielégítést vagy tartásdíjat kapnak.¹ Az özvegy nőt szintén csak rangjához mért ellátás illeti.

VI. A birtokátadási szerződés.

1. Birtokátadási szerződésnek (Übergabevertrag, Gutsübergabevertrag, Hofüberlassungsvertrag) nevezik azt a szerződést, melylyel főleg a parasztbirtokos a birtokutódlás szabályozása végett birtokát egyik leszármazójának vagy más közeli rokonának a rajta nyugvó terhekkel együtt azzal a kötelezettséggel adja át tulajdonul, hogy az átvevő az átadót (átadókat, szülőket) életfogytiglan eltartsa, a leszármazókat pedig kielégítse.²

Annak a törzsöröklési vagy birtokutódlási szokásnak, melyet az előbbieken ismertettünk, *egyik legfontosabb részét képezi a birtokátadási szerződés.*

Az alábbiakban a birtokátadási szerződés jogi szerkezetét kívánjuk elemzés tárgyává tenni és pedig először a porosz Landrecht³ szempontjából, azután pedig abból a szempontból, hogy változott-e és mennyiben az átadási szerződés helyzete a Német Birod. Polg. Tvkönyv életbeléptetése következtében.

A birtokátadási szerződést mint külön, sui generis szerződést a porosz Landrecht nem szabályozta. Vannak ugyan a Landrechtben is bizonyos szabályok, a melyeket az átadási szerződésre is alkalmaztak, de az e szerződésre vonatkozó,

¹ A többi gyermekeknek megállapított pénzösszegek alig érnek fel a köteles részszel.

² *Riehl* «Westfälisches Bauernrecht» 176. és köv. lapjai.

³ A NBPT. életbeléptetése — 1900. január 1. — előtt Westfáliában a porosz Landrecht (1794-ből) volt az általános jog. *Niedner* «Das Einführungsgesetz» XX.

annak sajátos természetének megfelelő szabályokat mégis csak a szokás és a birói gyakorlat fejtette ki.

Az, hogy az átadó egész birtokát vagy egész vagyonát adja át, a birtokátadási szerződés fogalmához nem szükséges, szintúgy az sem, hogy az átadó már öreg és törődött legyen.

Lényeges sajátága az átadási szerződésnek az, hogy az átadó a birtokért ellenszolgáltatásként *nem a forgalmi értéket kapja* hanem élethossziglani *eltartást, esetleg tartást és járadékot.*¹

A Landrecht szerint az átadási szerződés élők közt kötött terhes szerződésnek tekintendő, jöllehet e szerződés az átadó birtoka felől úgyszólván annak halála esetére rendelkezik. A szerződés célja éppen a birtokutódlás szabályozása még a birtokos életében, tehát olyan viszonyokat rendez, melyek a birtokos halála után mint öröklési jogviszonyok jelentkeznenek, ezért nevezi a gyakorlat a birtoknak ily módon való átadás átvételét *előzetes öröklésnek* (anticipierte Erbfolge, successio anticipata).

De mert az átadási szerződés *élők közt kötött jogügylet*, jogi hatálya a szerződéskötés pillanatában már bekövetkezik s ebben is különbözik a halál esetére szóló intézkedésektől (végrendelet, öröklési szerződés).

Annak, hogy az átadási szerződés — bár az átadó halálát feltételezve — *élők közti jogügylet*, fontos következményei vannak. Így: az átadási szerződés útján való birtokátszállás nem általános, hanem különös jogutódlás (nem universalis, hanem singularis successio). Fontos ez a körülmény mindenekelőtt az átadó hitelezői szempontjából. A mennyiben ugyanis az adósságok az átadott birtokon jelzálogilag biztosítva nincsenek, a singularis successio útján átszállott birtokkal az átvevő, az átadó

¹ Az átadónak természetesen nem az a célja, hogy a birtokért minél nagyobb pénzüsszeget kapjon, hiszen ő *nem elidegeníteni, hanem éppen ellenkezőleg, a család számára megtartani akarja a birtokot*. Az átadás dacára tehát az összeköttetés, az érdeklődés, a birtok és az átadó birtokos közt nem szakad meg.

tartozásaiért nem lenne felelős. Minthogy azonban az átadó a birtokátruházással rendszerint csak eltartást szerez magának, de nem kap olyan értéket, a miből a hitelezők kielégítést nyerhetnének, *a bírói gyakorlat az életjáradéki szerződésre érvényes jogszabályt, mely szerint a birtokátvevő az átadó adósságaiért a birtok értékéig akkor is szavatol, ha ez a szerződésben kikötve nem volt, alkalmazta a birtokátadási szerződésre is.* Ennélfogva az átadó hitelezői az átadás időpontjáig fennállott adósságok erejéig az átadási szerződés alapján a birtokutódot megtámadhatják akkor is, ha az átvevő az adósságokat kifejezetten el nem vállalta. A petitum ily esetben oda irányul, hogy a birtokutó a birtok értéke erejéig túrni tartozék az átadó adósságainak kifizetését. Egyébként, ha az adósságvállalásra nézve az átadási szerződés nem intézkedett, azért az átadás után még *az átadó is felelős marad az átadás időpontjában fennállott adósságokért, vagyis az esetben a hitelezők két adós ellen fordulhatnak. Kötelezettjük az átadó és átvevő birtokos is.*¹

Egy másik fontos következménye annak, hogy az átadási szerződés élők közti jogügylet az, hogy a birtokátvevő által kifizetendő kielégítések (pénz és bizonyos ingók) nem örökjogi igények, nem hagyományok, hanem egyszerűen élők közti követelések, melyek azonban elég sajátsgosan létrejönnek a nélkül, hogy a kielégítendő az átadási szerződés megkötésében közreműködnének. *Az átvevő nem védekezhetik azzal, hogy a kielégítendő testvérek a szerződéskötésben részt nem vettek.* A kielégítendő gyermekek magából az átadási szerződésből, mely pedig csak az átadó szülők és az átvevő gyermek közt lett megkötve, jogot szereznek arra, hogy kielégítésüket követeljék. Ez az állandó bírói gyakorlat.

Ellenben a birtokátadó szülő adósságaiért a kielégítendő gyermekek, — a kik tehát a birtokban még csak

¹ Ebből a szempontból a helyzet ugyanaz, mint pl. nálunk az *üzletátruházásnál*, a hol a hitelezők szintén úgy az átruházó, mint az átvevő ellen fordulhatnak. (*Nagy Ferenc* Kereskedelmi jog I. kötet, 83. lap).

nem is singularis successorok, hanem csak követelésre jogosultak, — felelősséggel nem tartoznak.

De talán legfontosabb következménye az átadási szerződés élők közti jogügyleti természetének az, *hogy azt kötelesrész megsértése címén nem lehet megtámadni*, hacsak leplezett ajándékozás nincs benne.¹

Mindezen következmények természetesen csakis az átadási szerződés tárgyát képező birtokra vonatkoznak. A birtokátadónak egyéb vagyona ennek halála után az öröklési jog szabályai szerint száll át s e tekintetben az örökösök jogi állása az átadási szerződés által változást nem szenved.

Az 1860. évi április 16-ki törvény értelmében az 1861. január 1. után kötött házasságok Westfáliában vagyonszösséget létesítettek a házaspár között. Ez a jogállapot egész 1900. január 1-ig a Német Birod. Polg. Tvkönyv életbeléptéig állott fenn. Az 1860-ki törvény által statuált vagyonszösség következtében a házaspár csak együttesen köthettek birtokátadási szerződést. Ha azonban az egyik házaspár meghalt, a közös vagyont egyik fele a gyermekekre szállt, úgy azonban, hogy a kezelés erre a vagyont nézve is a túlélő házastársat illette.

Az a vagyonszösség, a mely az egyik házaspár halálakor a közös vagyont feléből a gyermekekre jutott, ezektől el nem vonható s azért a túlélő házastárs e vagyonszösség sérelmével nem intézkedhetik. Saját vagyonszösségéről azonban, mely az elhunyt házastárs halála idejében létezett vagyont felét teszi ki, a túlélő házastárs élők között, tehát birtokátadási szerződéssel is korlátozás nélkül, szabadon rendelkezhetik s e rendelkezést a gyermekek köteles rész megsértése címén sem támadhatják meg.

¹ A bírói gyakorlat azonban az ajándékozás címén való megtámadás ellen is védelmébe szokta venni a birtokátadási szerződést. Csak így lehet megmagyarázni azt, hogy a *Sering-féle* munkában közölt *bírósági tudósítások szerint* éppen azért kedvelik a parasztok a birtokátadási szerződést, mert azzal a többi gyermekeknek még a kötelesrészénél is kevesebbet juttatnak.

Ha ezeket összefoglalva, világos képet alkotunk magunknak a birtokátadási szerződés sajátosságos, sui generis természetéről, akkor megértjük, hogy miért kedveli a lakosság annyira a birtokátadási szerződéseket. Ez az a mód, *mely legbiztosabban egy örökös kezébe juttatja a birtokot* és a végrendelettel szemben különös előnye, hogy köteles rész megsértése címén is rendesen hiába támadnak meg. Ezt határozottan hangsúlyozták e sorok írója előtt mindazok, a kikkel Westfáliában e felől értekezett és egybehangzanak e tekintetben Westfália különböző részeiből az Amtsgerichte (járásbiróságok) által tett s a Sering-féle gyűjteményben közölt jelentések is.¹

Hogy a birtokátadási szerződés főntebb vázolt sajátosságos, sui generis természetét lényegben a NBPT. életbeléptetése sem változtatta meg, azt szintén megerősítették e sorok írója előtt azok a jogászok, kikkel alkalma volt érintkezni Westfáliában.

Erre mutat mindenekelőtt az életbeléptetési törvény 96-ik szakasza is, mely az átadási szerződések tekintetében fennálló partikuláris jogszabályokat érintetlenül hagyja.²

A kötelesrészt illetőleg támogatni látszik e feltevést az, hogy a NBPT. a kötelesrésztől intézkedő fejezet első (2303. §.) szakaszában mint szabályt állítja fel, hogy a leszármazó az esetben követelhet kötelesrészt, ha őt az örökhagyó *halálesetre szóló intézkedéssel* zárta ki az öröklésből.³

Alább pedig (2325. §.) a NBPT. csak az ajándékozást említi mint olyan ügyletet, melylyel szemben a kötelesrész kielégítése (Ergänzung des Pflichttheils) kérhető.

¹ L. «Az öröklési szokások» című fejezetet.

² A birtokátadási szerződést, illetve az azzal kapcsolatos eltartási szerződést mint ilyen a NBPT. nem vonja szabályozási körébe. E fentartás azonban csak a szerződés *tartalmára*, — de nem egyúttal annak formájára — vonatkozik. Forma tekintetében erre a szerződésre is a NBPT. rendelkezései érvényesek. (Niedner: «Das Einführungsgesetz» 196. l.)

³ V. ö. Frommhold «Das Erbrecht des Bürgerlichen Gesetzbuchs» Berlin 1900., 272. l. Ez a kommentár is úgy magyarázza az idézett §-t, hogy a kötelesrésztre való jogosultság előfeltétele az, hogy a jogosított halálesetre szóló intézkedéssel lett légyen kizárva.

Amennyiben tehát a birói gyakorlat a birtokátadási szerződést sem halálesetre szóló intézkedésnek, sem ajánlékozásnak¹ nem tekinti, annyiban a birtokszállásnak e módja a NBPT. életbe lépte után is éppen úgy alkalmas a földbirtok hagyományos együttlátására, mint volt a porosz Landrecht idejében.

A mi pedig a hitelezőnek az átadási szerződéshez való viszonyát illeti, ez sem változott meg a NBPT. szerint. A 419. §. ugyanis kimondja, hogy ha valaki másnak vagyonát szerződéssel átveszi, akkor ennek hitelezői — az eddigi adós kötelezettségének fentartása mellett — a szerződés megkötésének időpontjától kezdve az akkor fennálló követeléseiket az átvevő ellen is érvényesíthetik.²

Nem lesz érdektelen e helyütt szembeállítani a német birói gyakorlattal, a *magyar bíróságok gyakorlatát*.

A magyar birói gyakorlat talán azért is, mert a birtokátadási szerződés ezen fajtája, a hozzá fűződő szokásjogi sajátságokkal együtt nálunk nem oly általánosan ismert, e tekintetben ingadozó. Pl. egy esetben kimondta a kecskeméti kir. törvényszék s ezt a tábla és Curia is helybenhagyta, hogy az országbirói értekezlet 4. §-a szerint az élők közt tett szerződések az örökösök által meg nem támadhatók. Vagyon átruházása azon kötelezettség mellett, hogy az átvevő az átruházót élte fogytáig elartsa *nem ajándékozási, hanem terhes szerencse-szerződés*. (Márkus, Felső-bíróságaink elvi határozatai II. 2403.) Ellenben a pécsi kir. tábla egy hasonló esetben úgy döntött s ezt a Curia ismét helybenhagyta, hogy az *átadási szerződéssel történt vagyonátruházás ajándékozás*, mert a kérdéses átadási okiratban foglalt és elvállalt kötelezettségek magából az átvett vagyon

¹ A NBPT. szerint (516. §.) ajándéknak tekintendő az, a mit valaki saját vagyonából másnak juttat, *ha mindkét fél egyetért abban, hogy a vagyoni juttatás ingyenesnek tekintendő.*

² «Vagyon» alatt valakinek nemcsak *egész* vagyonát kell érteni, hanem annak egy részét, vagy hányadát is. Tehát ha valaki földbirtokát adja át, akkor is e §. nyer alkalmazást.

jövedelméből fedezhetők».¹ (Márkus, Felsőbiróságaink elvi határozatai VII. 12789.)

Általában azt mondhatjuk, hogy a magyar birói gyakorlat *inkább a köteles részt követelő felé hajlik* s az átadási szerződésben kikötött eltartást és szolgáltatásokat nem hajlandó az átadott birtok egyenértékű elfogadni s miután ezzel az átadást nem visszterhes szerződésnek, hanem legtöbbször ajándékozásnak minősíti, az átadási szerződést a köteles részt követelő kedvéért feláldozza.

A magyar jogászvilágban uralkodó felfogás nem tartja oly fontosnak a családi birtok fentartását, hogy annak kedvéért a köteles részt követelőt elutasítaná. Ellenben a német birói gyakorlat, — az Anerbensitte vidékein, — a rendelkező szülő célzatát respektálja s lehetőleg a birtok összetartása érdekében (in favorem) magyarázza a törvényes szabályokat.

A kérdés a magyar polg. tvkönyv tervezete² szerint sincs eldöntve. A kötelesrészre jogosult kívánhatja ugyan a tervezet szerint is (1962. §.) az örökhatyó által ennek halála előtt tíz éven belül tett ajándékozásnak a hagyatéki értékhez való hozzászámítását, de hogy egy földbirtoknak átadási szerződéssel történt átruházását ajándéknak tekintsük-e vagy sem, az a tervezet után is a birói mérlegelés számára marad fentartva. Adott esetben tehát minden valószínűség szerint az fogja eldönteni, hogy a birtokátadási szerződés ajándékozásnak tekintendő-e s e címen a kötelezésre jogosult által megtámadható-e, hogy az átadó szülő minő ellenszolgáltatásokat kötött ki s hogy e szolgáltatások a birtok értékéhez,³ illetve hozadékához képest képviselnek-e olyan ellenértéket, melylyel szemben a birtok átengedése ingyenes vagyoni előnyt (1498. §.) képvisel az átvevőre nézve.

¹ Hasonló: *Márkus* id. munka, VII. 12791., hol az adásvételi szerződés lett ajándékozásnak minősítve, szintűgy VII. 12793.

² *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete*. Második kiadás. Budapest 1900.

³ A birtok értékét pedig a magyar bíróság annak ára, *forgalmi értéke* alapján fogja számításba venni.

2. A birtokátadási szerződés szokásos tartalma részletesen. Az átadási szerződés tartalma sokféleképpen változik ugyan a birtok viszonyaihoz, az átadó és átvevő birtokos életkorához, a kielégítendő gyermekek számához, az adósság nagyságához képest, azonban a legtöbb átadási szerződésben mégis 4 főpontot találunk és ezek: 1. A birtok átengedése teljes felszerelésével együtt. 2. A visszavonuló szülők ellátása. 3. A birtokátvevő testvéreinek kielégítése. 4. Az adósságok átvétele.¹

A mi különösen az átadó szülők állását illeti, az ő élethossziglani ellátásuk² dologi teherként nehezedik az átadott birtokra; harmadik személyekkel szemben azonban, ha ezek a jogról tudomással nem bírtak, árverés és csőd alkalmával pedig feltétlenül csak telekkönyvi bejegyzés esetén érvényesíthető ez az ellátásra vonatkozó igény.

Ha a szülők még elég életerősek arra, hogy a gazdálkodást folytassák, akkor bejegyeztetik haszonélvezeti jogukat is s akkor ők kezelik továbbra is a birtokot,³ az átvevőt pedig arra kötelezik az átadási szerződésben, hogy a birtokon maradjon és a gazdaságban munkálkodjék.

A birtokátadási szerződésben a testvéreknek kikötött kielégítések csak egyszerű személyes követelési jogot adnak ezeknek a birtokátvevő ellen. E követelések csak akkor érvényesíthetők a birtok ellen, tekintet nélkül a birtokos személyére, ha telekkönyvileg bejegyeztettek.

A mi a birtokátadó adósságait illeti, ezekért az átvevő — mint fentebb láttuk,⁴ — a birtok értékének erejéig már az átadás alapján is felelős, a hitelezők érdekét tehát egyáltalán nem sértheti a birtok átadása, sőt ez által a hitelezők két adóst nyernek, mert a tartozásokért az átadás dacára is kötelezve marad az átadó, előbbi birtokos.

¹ L. *Riehl* id. m. 179. és következő lapjait.

² A szülők vagy csak *eltartást*, vagy csak *járadékot*, vagy *eltartást és járadékot* kapnak.

³ Ilyenkor rendszeren a rendelkezési jogot is kikötik maguknak a szülők.

⁴ L. a 220. lapon.

Nem is a hitelezők, hanem az átadó és a kielégítendő testvérek érdeke az, hogy az átvevő az adósságokat a szerződésben kifejezetten átvegye. Mert ha ez megtörtént, akkor az átadó biztosítva lesz ellátásának a hitelezők részéről való megtámadása esetére, az által, hogy az átvevőtől illetve az átadott birtokból követeli vissza azt, a mit hitelezőinek a birtok átadása után esetleg kifizetett.

A birtokátvevő testvéreit ugyan az átadási szerződésben nekik juttatott kielégítések alapján nem támadhatják meg a birtokátadó hitelezői. Azonban az átadó szülő halálával az összes gyermekek mint örökösök (universalis successorok) felelősek az örökhagyó adósságaiért s így megtörténhetik, hogy a hitelezők az összes gyermekeket megtámadják, mint örökösöket annak a szülőnek régi adósságokkal terhelt hagyatéka alapján, a ki birtokát már évekkal előbb átadta s a kinek vagyonából a többi gyermekek (ellentétben a birtokátvevő gyermekkel) a csekély kielégítésnél egyebet nem kaptak.

Igaz, hogy ez eshetőség ellen megvédhetik magukat a birtokátvevő testvérei az által, hogy az örökséget (ha a passivák nyilvánvalóan meghaladják az aktívákat) visszautasítják, vagy (ha a hagyatéka aktív vagy passiv volta kétséges) a beneficium inventarii igénybe veszik. De ennyi, jogi ismereteket feltételező gondosságot a földműves gyermekeitől nem lehet elvárni és azért vált általános szokássá, hogy az átvevő a birtokátadási szerződésben kifejezetten átveszi a birtokkal együtt az átadó szülő adósságait. Ezzel az átvevő gyermek kötelezettséget vállal arra nézve is, hogy testvéreiért a hitelezők támadása esetén helyt fog állani.

Az átadási szerződést írásban, és pedig bírói vagy közjegyzői okiratban kell felvenni, mert a NBPT.¹ úgy a vagyonnak vagy annak egy részének, mint különösen a

¹ Az életbeléptetési tv. 96. szakasza csak a szerződés *tartalmára* nézve hagyja érintetlenül a partikuláris törvényeket. A szerződés *formájára* nézve azonban már a NBPT. általános szabályai érvényesek. (V. ö. *Niedner* id. munkája 196. lapját.)

földbirtoknak átruházásához megköveteli ezt az alakiságot¹ (311. és 313. §§.).

A mennyiben az átadási szerződésben a birtokátadó szülő (vagyonközösség esetén szülők) egyéb vagyonának halála esetén való átszállása iránt is intézkedik (a mi rendes szokás), nemcsak a fentebbi, hanem a végrendeletre nézve előírt formaságokat (NBPT. 2231. §. és következő szakaszai) is be kell tartani.

Példaképen álljon itt a következő birtokátadási szerződés, melyet e sorok írója a münsteri Amtsgerichten másolt le.

«Münster. 1901 június 28. Megjelennek Gassmann Ede közjegyző előtt:

1. Rennekamp Bernát és neje született: Möseler Gertrud, — 2. nagykoru fiuk Rennekamp Henrik Bösensell-ből és a következő átadás-átvételi szerződést kötik:

1.

Rennekamp Bernát és neje szül. Möseler Gertrud átadják fiuknak Rennekamp Henriknek összes ingó és ingatlan vagyonukat az összes jövedelmekkel, hasznokkal és terhekkel együtt.

2.

Rennekamp Henrik átveszi az átadott vagyont, azonban átadók fentartják maguknak az életfogytiglani haszonélvezetet és kezelést számadási kötelezettség nélkül. A haszonélvezet és kezelés a túlélő átadó házastársat is teljesen megilleti. Az átadók használati és kezelési jogának tartama alatt átvevő jogosítva, de kötelezve is van szülei

¹ A NBPT. előtt az átadási szerződésre csak az írásbeliség volt kötelező, többnyire azonban már akkor is bírói v. közjegyzői okiratba foglalták az átadási szerződéseket, mert azokban rendszerint tkvi bejegyzések iránt is intézkedések történtek, tkvi bejegyzéseket pedig csak bírói v. közjegyzői okirat alapján lehetett kérni. (V. ö. Riehl idézett munka 183. lap.)

gazdaságában ezekkel együtt dolgozni, minek ellenében ő és családja szabad lakást, tartást, ruházatot és megfelelő zsebpénzt követelhetnek. Mindaz, a mit a gazdaság a szülők használata és kezelése alatt jövedelmez, a mennyiben a túlélő szülő halálakor még megvan, az átadott vagyon javára esik.

Átadók és közülök a túlélő is, bármikor jogosítva vannak arra, hogy a kezelést és használatot beszüntessék. Ha a szülők ezen jogukkal élni kívánnak, akkor átvevő köteles nekik és közülök a túlélőnek is éltük fogytáig ingyen, igényeiknek megfelelő ellátást adni, nevezetesen szabad lakást, ételmezést, ruházatot, világítást, fűtést, mosást, orvost és gyógyszereket, egészséges és beteg napjaikban ápolást és minden vasárnap 75 Pfennig zsebpénzt; a zsebpénz is megilleti a túlélő házasársat, a mennyiben azonban az a túlélő szülő haláláig nem követeltetett volna, elengedettnek tekintendő. Átvevő tartozik szülőit annak idején, saját költségén állásuknak megfelelően eltemettetni.

Átadók és közülök a túlélő is, jogosítva vannak az átvevő, vagy ennek jogutóda háztartásától bármikor elválni és elköltözködni. Ez esetben a természetbeni tartás és zsebpénz beszüntetése mellett köteles átvevő az elköltözés napjától számítva előleges negyedévi részletekben a szülőknek évi 600 Mk.-t fizetni. A túlélő évi 400 Mk.-t kap.

Ha átadók elköltöznek, joguk van ruháikat és fehérneműiket, úgyszintén az ágyat és ágyneműt, a mit addig használtak, magukkal vinni, e tárgyak azonban átvevő tulajdonában maradnak. Átvevő beleegyezik abba, hogy ezen, szülői javára történt kikötések, az általa átvett birtok terhére a telekkönyvben bekebeleztesse.

3.

Átvevő kötelezi magát, hogy minden egyes testvérének és pedig

Bernátnak,
Józsefnek,
Ágostnak,

Jánosnak,
Antalnak és
Gertrudnak

a szülői vagyomból való kielégítéskép fejenként 1800 Mk.-t fizet. Ez összeget — előzetes hat havi felmondás mellett — akkor lesz köteles átvevő kifizetni, mikor az illető testvér házasságot köt, önálló háztartást alapít, vagy végkép elköltözik a szülői házból. Köteles átvevő a kielégítési összeg után minden egyes testvérének 1902 január hó 1-től kezdve évi 3%, kamatot fizetni, az első kamatok 1903. év január 1-én esedékesek.

4.

Átadó szülők kijelentik, hogy az átengedett vagyontárgyakat ezentúl csak az átvevő nevében és megbízásából birlalják és ezzel az átadás (brevi manu) végrehajtatott.

5.

A szerződés költségeit és bélyegkiadásait átadók viselik. Ezzel a szerződés felolvastatott, elfogadtatott és aláíratott.

Rennekamp Bernát,
Rennekamp Gertrud szül. Möseler,
Rennekamp Henrik,
Gassmann Ede közjegyző.»

A telekkönyvi adatok szerint a birtok, melyre ezen átadási szerződés vonatkozik, a következő parcellákból áll:

	Hectar	Ar	□-mtr	Katasteri jőved. Márka
a) szántó	2	61	21	6·14
b) „	—	38	38	2·40
c) terméketlen	—	5	14	—
d) szántó	1	9	5	4·27
e) erdő	—	19	60	0·46
f) rét	—	14	24	1·67
g) ház és kert	—	23	77	} Használati érték 60 M.
h) udvar	—	7	24	

Az a darab föld tehát, melyről az átadási szerződés rendelkezik, kisbirtoknak (4 ha., 78 ar, 63 □-m.) mondható, melyből a birtokot átvevő gyermek hat testvérét elégíti ki. A szülők itt fentartják maguknak a teljes rendelkezési jogot s egyelőre együtt gazdálkodnak az átvevő gyermekkel, de erre az időre a teljes ellátáson felül nem is kötnek ki maguknak többet, csak heti 75 Pf. készpénzfizetést, a mi évi 360 Mk.-nak felel meg. Ellenben, ha a szülők a birtokátvevő gyermek udvaráról elköltöznek, — a mi tetszésüktől függ — akkor évi 600 Márkához van joguk.

VII. Összefoglalás.

Az előadottak szerint Westfáliában — eltekintve néhány, aránylag csekély kiterjedésű területtől, — *a földbirtok osztatlan átszállása képezi a szabályt* úgy akkor, mikor a szülők még életükben intézkedtek, mint akkor is, mikor ily intézkedés hiányában, akár a gyermekek megegyezése, akár a végrendelet tartja együtt a birtokot.

Láttuk e szokás kifejlődését és figyelemmel kísértük azt a vonatkozó törvényes szabályokkal együtt egészen a XVIII. század végéig. Innen kezdve és az egész XIX. századon keresztül ismertettük a törzsöröklésre vonatkozó törvényhozás fejlődését, mely a legújabb, 1898. július 2-iki törvénynyel nyert befejezést.

Azután a szokásnak a különböző vidékek szerinti módosulásait vázoltuk s az e szokás körében elsőrendű fontossággal bíró birtokátadási szerződést ismertettük.

A történeti fejlődésnek, a mai jognak és a mai szokásnak e rajza után a tanulságokat kell röviden összefoglalnunk.

Az első, a mit konstatálnunk kell, az, hogy Westfáliában a törzsöröklés szokása általában véve független úgy a természeti, mint a települési viszonyoktól.

Termékeny és terméketlen föld, síkság és hegyvidék váltakoznak egymással, néhol falvakból, másutt tanyákról gazdálkodnak s egyes vidékeken a mezőgazdaság, másutt az ipar képezi a főfoglalkozást. Dacára e mélyreható eltéréseknek, a birtok osztatlan átszállása a szabály úgy az egyik, mint a másik vidéken. De sőt a kézműves földje is törzsöröklés szerint száll át elődről utódra. Végül, a mi igen figyelmet érdemlő jelenség: az Anerbensitte még az utolsó évtizedekben is hódít, egyes — azelőtt a természetbeni öröklési osztály vidékéhez tartozó — területeken.

A birtok továbbá nemcsak akkor száll át az egyik gyermekre osztatlanul, ha a szülők intézkedtek, hanem akkor is, ha törvényi (intestat) öröklés esete áll be, mert az örökösök minden kényszer nélkül, saját jószántukból maguk közül egynek juttatják a birtokot.

A szabály azonban az, hogy a földbirtok átadási szerződés alapján, egyes vidékeken pedig végrendelet alapján száll át az egyik gyermekre.

A birtokátadási szerződés megkötésének közvetlen oka vagy az, hogy a szülők már elerőtlenedtek s nyugalom, pihenés után vágyódnak, vagy az, hogy egyik gyermeküket biztosítani akarják a felől, hogy a birtok az ő haláluk után ő reá fog átszállni. Az első esetben a szülők lemondanak a gazdálkodás folytatásáról s a birtokban való rendelkezést átengedik a törzsörökösnek, maguknak csak tartást vagy járadékot biztosítván. A másik esetben a szülők megtartják a rendelkezési és haszonélvezeti jogot s ezt csak akkor engedik át, mikor arra őket törődöttségük rákényszeríti. Utóbbi esetben tehát az átadási szerződés csak formális birtokváltozást jelent, tényleg a szülők parancsolnak a birtokban a szerződés megkötése után is.

A törzsörökösnek kiszemelt gyermek házassága adja meg legtöbbször az alkalmat arra, hogy a birtokátadási szerződést megkössék. A jövő nemzedék biztosítása ilyenkor a szerződés célja.

Egyrészt az a gyermek, a ki mindig a birtokban dolgozott, ezzel kárpótlást nyer azért, a mit ő elmulasztott,

míg testvérei az életben maguknak kereshettek, másrésről a menyasszony szülei is elvárják, hogy az a férfi, akinek leányukat feleségül adják, biztosítva legyen jövőendő gazdasági helyzete felől.

Úgy a szülők intézkedésének, mint intestat öröklés esetén az örökösök megegyezésének célja az, hogy a földbirtok a család számára megtartassék.

Rendszerint *a legidősebb gyermek* a birtokátvevő örökös, a minorátus kisebb területen van szokásban.

A birtoknak a családban való megtartása azonban nemcsak azt hozza magával, hogy a birtokot *egy gyermek vegye át*, hanem megköveteli azt is, hogy az átvevő örökös csak *a birtok* tényleges *hozadéka*hoz mért *kielégítést adjon* a többi örökösöknek.

Ebből tehát az következik, hogy az örököstársak részeit nem szabad a birtok forgalmi értékéből, pénzbeli árából megszabni, mert az az érték nincs meg az átvevő örökösnél, ő a birtokot továbbgazdálkodásra veszi át, neki tehát a birtok csak annyit érhet, a mennyit az tényleg jövedelmez.

Az ez alapon kimért kielégítések sokszor nemcsak a törvényes osztályrészt, de még a köteles részt sem érik el.

De az átvevő örökös amellet, hogy az örököstársakat csak a jövedelemből elégítheti ki, még egyéb, pénzben jóformán ki sem fejezhető értékeket is ad örököstársainak, így munkaképtelenségük esetére asylumot, a tanköteleseknek iskoláztatást s a szülők eltartása is az ő vállait terheli.

Így az Anerbensitte, — a tözsöröklési szokás — falun jórészt megoldja a kiskorúak, aggok és betegek ellátását s ezzel a szegényügy egy részét, a kiöregedett földművesek segélyezését állami hozzájárulás, vagy különös intézeti berendezés nélkül elintézi. Ez pedig azt jelenti, hogy a munkaképtelenek, aggok, nyomorékok a saját falujokban, a saját családjukban nyernek elhelyezést, a mi a legtermészetesebb, az államra nézve legolcsóbb, a társadalomra nézve pedig a legbiztosabb megoldási módja a szociális kérdés e részének.

Mindezen terheknél fogva, melyeket a törzsörökös elvállal, méltányosnak, sőt igazságosnak tartják hogy az Anerbe csak annyi kötelezettséget vállaljon magára örökös-társaival szemben, a mennyinek a tényleges jövedelemhez mértén megfelelni képes. A gondos szülők pedig, kik a birtok együttmaradását különösen szívükön viselik, a birtok-átadási szerződést azért is választják előszeretettel intézkedésük formájául, mert az, az átvevő gyermek helyzetét a kötelesrész követelésével szemben is a legjobban biztosítja.¹

Csak néhány kisebb területen tér el a szokás a törzsörökös előnyösítése tekintetében az általánosan szokásos nagymérvű előnyösítéstől, és pedig azon vidékeken, hol előbb a természetbeni felosztás divatozott, s a hol csak újabb időben tér át a földművelő nép a birtokosztatlanság szokására. Lehet mondani tehát, hogy a birtokátvevő örökös nem megfelelő előnyösítése csak átmeneti állapot Westfáliában. Az egyenlő osztály által előidézett súlyos gazdasági válságból az azelőtti «Realteilungsgebiet» földbirtokosai szabadulni igyekezvén, először csak azzal a gondolattal barátkoztak meg, hogy a föld egy gyermeknek jusson, de arról, hogy az átvevőt a birtok árához képest erősen előnyösítsék, még nem gondoskodtak.

A második lépés az lesz, mikor az átvevő örököst megfelelően előnyösíteni is fogják. A természetbeni osztály szokásáról az Anerbensittere való áttérést Paderborn, Corvey és Olpe kerületek egyes részeiben konstatálták.²

¹ Az átadási szerződésnél egy élők közt kötött jogügylettel előre szabályoznak halál esetére bekövetkező jogviszonyokat. Az élők közti intézkedés védelme alá helyezik az öröklés szabályaival szemben a földbirtokot. Érdekes, hogy az Anerbenrecht tulajdonképen ebből az átadásból nőtte ki magát, úgy hogy az átadási szerződés szokásos tartalmát kodifikálták, s e szerint intézkedés hiányában is olyan módozatok mellett kapja meg egy gyermek a birtokot, mint valószínűleg megkapta volna átadási szerződés alkotása esetében.

² Lásd a *Sering-féle* gyűjteményes munkában: V. Oberlandesgerichtsbezirk Hamm, von *Graf von Spee* 182. l.

Az ipari vidékeken néhol az ellenkező áramlatot lehet megfigyelni. Itt a kisbirtokot (de csakis ezt, mert a középbirtok itt is osztatlanul száll át) gyakran azért osztják fel egymás közt az örökösök, hogy — miután mindannyian az iparban vannak elfoglalva, — mindegyiküknek jusson házhelyre és kertre való föld.

Különös figyelmet érdemel annak a konstataciója is, hogy a westfáliai törzsöröklési szokás úgy a régente földesúri hatalom alatt álló, mint a szabad parasztbirtokoknál egyaránt ősrégi szokás volt. E szokásnak köszönhető, hogy a westfáliai parasztudvarok ősrégi idők óta megtartották kiterjedésüket s egyes családok és udvarok okmányok alapján több százados multat mutathatnak ki. Ez a szokás tartotta fenn Westfáliában napjainkig a parasztközéposztályt s ad annak ma is szívósságot és ellentállási képességet.

A törzsöröklési szokásnak tehát egyik igen fontos eredménye a *középparasztbirtoknak* és ezzel a középparasztbirtokos osztálynak *fenntartása*. Ismétlések elkerülése végett e helyen nem kívánunk a középosztály állam- és társadalomfentartó szerepére kiterjeszkedni, csak azt tartjuk szükségesnek megjegyezni, hogy a középbirtokok fennmaradása főleg olyan vidékeken, mint Westfália nagyobb része, valósággal gazdasági életkérdést képez.

A termelési és értékesítési viszonyok ugyanis még nem érték el azt a fejlődési fokot, mely mellett a parasztbirtokokat tetszés szerint lehetne felosztani. A fősúly a gabonaművek, burgonya, takarmánytermelésre, állattenyésztésre és erdőművelésre esik, a középnel kisebb gazdaságok létjogosultságához tehát hiányzanak a természetes előfeltételek. A gazdálkodás iránya itt bizonyos nagyságú földterületet, ahhoz való gazdasági épületeket, gépeket és állatállományt feltételez.

A földnek és felszerelésének e megfelelő aránya hosszú, emberöltőkön átnyúló tapasztalatok és küzdelmek eredménye. Már maga egy ilyen westfáliai parasztbirtok ki sem alakulhatott volna egyenlő öröklési osztály mellett, de törzsörök-

lés kell annak fenmaradásához is. Egy ilyen birtok gazdasági értelemben véve feloszthatatlannak tekinthető, a mit az általános öröklési jog figyelembe nem vesz.

A törzsöröklésnek tehát nagy érdeme a középparasztbirtokok konzerválása, a mi egyrészt a földeket a felaproszás veszélye ellen, másrészt a nagybirtokok általi felzivás veszélye ellen megvédi.

Az újabb időben (1882-ben és 1895-ben) végzett statisztikai felvételekből is az tűnik ki, hogy Westfáliában a birtokeloszlási viszonyok általános jellege nem változott, mert a parcellás gazdaságok (2 ha-on alól) területének csökkenése és a nagy gazdaságok (100 ha-on felül) területének növekedése jelentéktelen,¹ míg ott, a hol nincs Anerbensitte, a fejlődés egészen más irányt vett.

A törzsöröklés szokása azonban nemcsak hogy elősegítette a középbirtokok fenmaradását, hanem *megtartotta azoknak gazdasági életképességét is*. Erre enged következtést az a körülmény, hogy az 1896/97-ki adóösszeírás szerint is a földbirtokot terhelő adósság Westfália legtöbb kerületében alacsony (12·02—27·82%) eladósodási százalékot mutatott fel.² Hasonló eredményre vezetett az a vizsgálódás is, mely 6 westfáliai járásbirósági kerület mezőgazdasági viszonyaira terjedt ki 1883-ban és 1897-ben.

De nemcsak anyagi, hanem etikai téren is nagy előnyei vannak a törzsöröklési szokásnak. Az Anerbensitte különösen *a családi élet bensőségét, az altruizmust fejleszti*. A családok évszázados birtoklása erős családi tradíciókat alapított. A szülők és gyermekek közti összetartás, a házi fegyelem itt egy számottevő pszichológiai tényező, a mit a természetbeni felosztás vidékein nélkülözünk. A család képviselője a mindenkori birtokos, a ki a birtok átvételével mintegy családfői állást is vállal. Ezzel természetesen számos kötelezettség jár, neki kell gyámolítani, neveltetni az

¹ *Sering* id. munka V. kötet, 184. lap.

² *Sering* id. munka V. kötet 192. lap; az adóssági teher a földbirtokvagyon értékéhez van viszonyítva.

arra szoruló családtagokat s a birtokátadó szülőket is neki kell eltartani. A családi udvar tehát állandóan a család központja marad még akkor is, mikor a családtagok már elszéledtek. A gyermekek azonban már korán hozzászoknak ahhoz a gondolathoz, hogy egyéni érdekeiket egy magasabb érdeknek, a család és birtok érdekének alárendeljék, ezért családi perpatvarok igen ritkán fordulnak elő.

Jellemző Westfália erkölcsi életére, hogy nincs olyan tartomány vagy ország az egész Németbirodalomban, melyben a *törvénytelen születések oly alacsony %_o-ot tennének ki*, mint éppen Westfáliában. Pl. 1887—1890. évek közt 1000 újszülött közül csak 28 volt törvénytelen, míg a poroszországi átlag 1000-re 80·2 törvénytelen újszülött.¹ Megcáfolja ez az ellentétbornak (Lujó Brentano és követői) azon állítását, mely szerint a törzsöklés szokása a lakosság erkölcsi romlását mozdítaná elő azzal, hogy a letelepülést és családalapítást akadályozza, s ezzel a törvénytelen gyermekek számát szaporítja.

Éppen így vádolják a törzsöröklési szokást azzal is, hogy a lakosság szaporodását akadályozza és hogy a törzs-ö ökök testvéreiből proletárokat nevel.

Westfáliára nézve egyik állítás sem nyert beigazolást.

A népesedési statisztika kimutatása szerint 1871 óta Westfália összes kerületeiben emelkedett a lakosság száma. Emelkedett pedig úgy természetes szaporodás, mint kivált ipari vidékeken, bevándorlás következtében is. A tisztán mezőgazdasági kerületekben mindenesetre felülmúlja a kivándorlók száma a bevándorlók számát; de a természetes szaporodás itt semmivel sem marad hátra az ipari vidékek természetes szaporodása mögött. Pedig a nép propagatív ereje ettől függ, mert a míg a születések kedvező arányban felülmúlják a halálozások számát, addig az elnéptelenedésről (?) beszélni nem lehet. Annyi bizonyos, hogy e természetes szaporodásnak tetemes %-át nyeli el Westfália egyes vidékein a kivándorlás, de ez már a kereseti viszonyok

¹ V. ö. *Sering* id. munka 199 lap.

alakulásának eredménye, amely azonban semmiképen sem vihető vissza az Anerbensitte-re. Hiszen a rajnamelléki, természetbeni osztály-vidékeken sem kedvezőbbek a kivándorlás és népszaporodás tekintetében a viszonyok. Sőt egyes rajnamenti kerületekben (Eifel, Hunsrück, Westerwald) a kivándorlás következtében 1871—1895 közt a lakosság megfogyott.¹

A tételt tehát egyáltalán nem lehet úgy felállítani, hogy a természetbeni felosztás a lakosságot a földhöz köti, a törzsöröklés szokása pedig azt onnan részben elűzi, hanem csak annyi áll, hogy oly vidékek, a hol ipar még nincs, hol kizárólag mezőgazdasággal foglalkoznak, *csak bizonyos, korlátolt számú embert képesek eltartani*. Ha ez a szám betelt, a szaporulat kénytelen másutt foglalkozást keresni. Éppen ezért a természetbeni felosztás vidéke sem képes csak a mezőgazdasági termeléssel eltartani a lakosság szaporulatát, annak dacára, hogy a földeket a képzelhető legapróbb részekig feldarabolták, a természetbeni felosztás szokását követve. Ez a szokás tehát, míg egyrészt lehetetlen birtok- és gazdálkodási állapotokat teremt, addig másfelől éppen úgy nem képes egy bizonyos határon túl eltartani a népszaporulatot, mint az Anerbensitte vidéke.

Hogy a törzsörökös testvéreiből mi lesz, arra nézve Westfáliának egy jelentékeny részére kiterjedő felvétel adja meg a feleletet.² A községi előljáróságok összeírásából készült ezen összeállításból kitűnik, *hogy a testvérek legnagyobb része igen jól járt* és sok közülök jobb sorsba jutott mint a birtokátvevő örökös.

A felvétel különféle, kisebb-nagyobb birtokot felelt, azonban tekintettel arra, hogy Westfáliában a közép-parasztgazdaság az uralkodó típus, a legtöbb birtok (1204 közül 1072), melyről a felvétel készült, önálló gazdaság s ezek között a legtöbb 20—50 ha.-os.

¹ V. ö. *Sering* id. munka V. kötet 207. lap, továbbá ugyanezen munka I. és II. kötetének ott idézett helyeit.

² L. *Sering* id. munkája 208. s következő lapjait.

Ezen rendkívül tanulságos felvétel eredménye a következő:

1204 parasztbirtokon összesen 4561, a törzsörökös által kielégített örökös sorsát vizsgálták meg. E kielégített örökösök közül:

I. A birtokon maradt (férfi- és nőörökös együttvéve) ...	540,	
és pedig a kisbirtokokon ($7\frac{1}{2}$ ha.-on alul) 26, vagyis		6·39%
a nagyobb birtokokon	514, vagyis	12·37%
II. A birtokról eltávozott (férfi- és nőörökös együttvéve) 4021,		
vagyis		81·24%
	összesen 4561	
	vagyis	100·—%

A családi udvarról eltávozottak közül vegyük külön szemügyre a *férfiak* és külön a *nők* helyzetét.

1. Az eltávozott *férfiak* közül:

Önálló gazdálkodó lett	811, vagyis	46%
Önálló vállalkozó az ipar, kereskedelem és közlekedés terén	398, vagyis	22%
Részletesen : 171-ből közülök lett iparosmester, úgymint pék, mészáros, molnár, kovács stb. 183-ból lett kereskedő, korcsmáros, ügynök. A többi 44 közül lett 28 intéző, 4 gyáros, 4 tőkepenzees, 1 építőmester, 1 kőbányatulajdonos.		
Szellemi pályára lépett	283, vagyis	16%
Ezekből kikertült: 65 tanár és tanító, 46 lelkész, 23 orvos, 11 jogász, 9 mérnök, 3 állatorvos, 2 gyógyszerész, 15 még tanuló.		
Függő helyzetbe jutott	175, vagyis	10%
Ezek közül munkafeltügyelő lett 9, mezőgazdasági munkás 87, ipari munkás 79.		
Kivándorolt	66, vagyis	4%
Beteg és ismeretlen foglalkozású találtatott	33, vagyis	2%
Összesen	1766, vagyis	100%

Ha a törzsörökös által kielégített férfiorökösök foglalkozását arra való tekintettel csoportosítjuk, hogy közülök hányan származtak kis ($7\frac{1}{2}$ ha.-on aluli) és nagyobb ($7\frac{1}{2}$ ha.-on felüli) parasztbirtokról, akkor a következő összeállítást nyerjük:

	Kis birtokról %	Nagyobb birtokról %
Önálló gazda lett	39	47
Önálló vállalkozó és intéző	27	22
Szellemi pályára lépett	7	17
Függő helyzetbe jutott	10	5
{ a mezőgazdaságban	} 26	} 8
{ az ipar és kereskedelemben		
Ismeretlen foglalkozású, beteg stb.	0	2
Kivándorolt	2	4
	100%	100%

E szerint, a mi természetes is, a nagyobb paraszt-birtokokból kielégített fiúörökösök közül több önálló gazda és szellemi téren működő került ki, mint a kisbirtokokból kielégített fiúk közül. Viszont az utóbbiak nagyobb %-kal szerepelnek a munkások és kézművesek csoportjában.

2. A családi udvarról eltávozott nők közül férjhez ment :

Önálló gazdához	1526, vagyis	72%
Iparosmesteremberhez	213, vagyis	11%
Kereskedőhöz és korcamároshoz	160, vagyis	7%
Szellemi foglalkozásúhoz	135, vagyis	6%

Ezek közül : 64 nő ment feleségül hivatalnokhoz, 38 tanítóhoz, 11 orvoshoz, 4 lelkészhez, 2 gyógyszerészhez, 2 mérnökhöz, 2 tőkepénzeshez, 1 íróhoz, 1 jogászhoz, 1 szerkesztőhöz, 1 erdészhez.

Munkáshoz, segédhez, napszámoshoz	82, vagyis	4%
---	------------	----

Ezek közül : 33 kisbirtokos leánya volt.

Összesen ... 2116, vagyis 100%

Az eltávozott nők közül férjhez nem ment 128 és ezek közül lett :

tanítónő	8
apáca, ápolónő	43
gazdasszony	35
cseléd	19
varrónó	7
foglalkozás nélküli	16
összesen	128

A megkérdezett községi előljárók a legtöbb esetben a birtokátvevő gyermek és a kielégített gyermekek általános helyzetéről is nyilatkoztak. E szerint a kielégített örökösök legtöbbje jó sorsba jutott, csak 24 kielégített örökösről szól

másként a tudósítás. Ezek legtöbbször a személyükben rejlő hiba (pl. iszákosság) oka annak, hogy helyzetük nem kielégítő.

A távozó örökösök általában szép összeget vittek el magukkal, pl. Herford kerületben a felsorolt esetekben a kielégítettek mindegyike 12, 15, 18, 24 és 30 ezer Mk.-val ment el a szülői udvarból.

E feljegyzések szerint szó sem lehet arról, hogy az Anerbensitte növeli a proletariátust. Ellenkezőleg ez a szokás a törzsörökös testvéreit már korán *hozzászoktatja ahhoz a gondolathoz, hogy saját munkájukkal kell magukat fentartani* s azért buzgón látnak tanulmányaik vagy foglalkozásuk után és többnyire hasznos tagjai lesznek a társadalomnak. Amellett attól sem kell tartaniok, hogy vállalkozásuk balsikere esetén támasz nélkül maradnak, mert a családi ház ily esetben menedéket nyújt.

A törzsörökös, ha testvérei a birtokon maradnak, ezekkel jól bánik, mert neki nem érdeke, hogy ezek az udvarról mielőbb távozzanak. Bennök ugyanis az Anerbe állandó és biztos munkaerőt talál addig, míg az udvarban maradnak, míg ha eltávoznak, megállapított részüket ki kell adni.

A törzsöröklés szokása tehát, mely Westfáliában nagyrészt a természetes gazdasági viszonyoknak és a népindividualitásnak köszöni keletkezését, itt a föld és népe anyagi és erkölcsi állapotára kedvező befolyással van.

E) Baden.

I. Gazdasági, birtokeloszlási viszonyok.

A törzsöröklésnek tipikus földje Észak-Németország az ő nagy- és középparasztbirtokaival, gabouatermő sík és hegyes-dombos vidékeivel.

Dél-Németországban más viszonyok vannak. Itt a földbirtok sokkal inkább elaprózott s a parasztság az ipari és gyári munkával szorosabb összeköttetésbe jutott.

Befolyással lehetett a viszonyok eltérő alakulására a letelepült törzsek sajátsága, a földrajzi és éghajlati viszonyok különbözősége éppen úgy mint a történeti fejlődés s különösen az agrár törvényhozás másirányú menete.

Badenre nézve jellemző, hogy Németország *törpegazdaság* szövegének nevezik. A statisztika teljesen igazolja ezt az elnevezést.

Az 1873-ki összeírás szerint ugyanis a gazdaságok száma és területe így alakult Badenben ¹:

	A gazdaságok száma	Területére esett
0—10 badeni hold nagyságú (0—10 ha.) gazdaság	72·0%	28·5%
10—20 badeni hold nagyságú (3·60—7·20 ha.) gazdaság	17·5%	24·3%
20—50 badeni hold nagyságú (7·20—18 ha.) gazdaság	8·3%	24·3%
50—100 badeni hold nagyságú (18—36 ha.) gazdaság	1·6%	11·3%
100—500 badeni hold nagyságú (36—180 ha.) gazdaság	0·5%	8·4%
500 badeni holdnál nagyobb (180 ha.-on felül) gazdaság	0·1%	0·6%
Községi területek	—	2·6%
Összesen	100·0%	100·0%

Még jobban kitűnik a törpegazdaságok nagy száma az újabb statisztikai felvételekből. A gazdaságok összes számából ugyanis %-ban kifejezve volt:

	1882-ben	1895-ben
0—2 ha.-os parcellagazdaság	54·54%	54%
2—5 ha.-os törpegazdaság	28·52%	29·35%
5—20 ha.-os kisparasztgazdaság	15·60%	15·40%
20—100 ha.-os közép parasztagazdaság	1·31%	1·20%
100 ha.-on felüli nagygazdaság	0·03%	0·05%
Összesen	100·00%	100·00%

Látjuk tehát egyrészt, hogy az észak-német törzsröklési vidékekhez viszonyítva Badenben *aránylag sok a törpe-*

¹ L. Dr. Alfons Stengele «Die Bedeutung des Anebenrechts für Süddeutschland». 95. lap.

*gazdaság*¹ (2—5 ha.-os birtok) és *kevés a középparasztgazdaság*² (20—100 ha.-osok), másrészt látjuk azt is, hogy a törpegazdaságok az utóbbi időben is szaporodtak, a középgazdaságok pedig fogytak.

A nagyhercegségnek mint egésznek *birtokeloszlási viszonyai* tehát már *kifejezésre juttatják* azt a *különbséget*, mely Észak és Dél-Németország viszonyai közt mutatkozik.

A gazdasági viszonyok általános jellemzéséhez tartozik annak a megemlítése is, hogy Badenben a mezőgazdaság a fejlődésnek magas fokán áll s a lakosság általában igen *intelligens*. A mi pedig a *közigazgatást* s főleg *mezőgazdasági igazgatást* illeti, ebben a tekintetben Baden az egész Németbirodalom legelső állama (Ein Musterstaat. mint Németországban mondják).

A gabona- és burgonyatermelés mellett nagy jelentőségű Badenben a dohány- és bortermelés. Erdőgazdasága is nagy jövedelmet hajt. Állattenyésztése virágzó s különösen baromfityénysztése is igen jelentékeny, a mi szintén összefüggésben van a törpebirtokok nagy számával.

A kisbirtokos parasztok egy része a mezőgazdasági iparban is foglalatoskodik; így például a dohánytermeléssel, mely Badenben nagyon el van terjedve, összekötik a szivarborítólevelek kikészítését is. Másutt a parasztok szövőszéket vállalnak a gyárostól, hogy azon otthon, a gyáros számlájára dolgozzanak. A nagy ipari központok pl. Pforzheim gyárait parasztok látják el munkásokkal, a kik a környékbeli falvakból naponta 2—3 óra járásnyiról kerékpáron járnak be a városba. A gazdaság körül az otthon maradt családtagok foglalatoskodnak. (Oberamtsrichter R. Müller közlései a karlsruhei járásbiróságon.)

*Általában Badenben a gazdaságoknak közel 50% bir mellékkeresettel.*³

¹ Hannoverben csak 19·19%, Westfáliában 13·81% Braunschweigben meg éppen csak 9·22% volt a törpegazdaságok arányszáma.

² Westfáliában 3·45%, Braunschweigben 3·89%, Hannoverben pedig 6·24% volt a középgazdaságok arányszáma. (Mind 1895-ben.)

³ L. Dr. Alfons Stengele «Die Bedeutung des Anerbenrechts für Süddeutschland» 125 l.

Ha tehát Badennak gazdasági és birtokviszonyait általánosságban tekintjük, akkor azt kell mondanunk, hogy itt a törzsöröklésnek tere nincs. A dombvidéken, mely a nagyhercegség területének mintegy $\frac{1}{3}$ -át foglalja el, s a Rajna-menti 8—15 km. széles rónaságon *nincs számbavehető, konzerválásra érdemes parasztközépbirtok*. Itt a földbirtoknak természetben való felosztása régi idők óta a túlnyomó szokás.¹ Ezért Badennek nincs is olyan általános törzsöröklési joga, mint van Braunschweignak, Hannovernek, Schaumburg-Lippenek és Wesfáliának, hol általában minden mezőgazdasági birtok vagy parasztbirtok törzsöröklés alá tartozik vagy tartozhatik. Badenben *csak egy bizonyos vidéken*, a Schwarzwaldnak erdőborította, szakadékos zord hegyvidékén van *de iure* törzsöröklés. Badenben tehát a törzsöröklés egészen speciális, *a Feketeerdő sajátos viszonyaihoz* simuló intézmény. Célja az ottani középbirtokok, erdőgazdaságok fentartása. Indoka a különleges talaj és éghajlati viszonyokban van, melyek a Feketeerdő ezen részében annyira szükségessé teszik bizonyos nagyságú birtokok fentartását, hogy anélkül a gazdálkodás, sőt az ott lakás is lehetetlenné válnék. Ezért a badeni törzsöröklésnek speciális erdőgazdasági jellege s a fizikai viszonyokban gyökerező különös indokltsága van. Éppen ezért a Feketeerdő ezen részeiben nem érték be azzal, hogy a gazdaságok öröklés esetén részekre szét ne menjenek, hanem szükségesnek látták a birtokokat minden más esetben való szétforgácsolástól is megóvni. Azért ezen birtokok hatósági engedély nélkül sem élők közti, sem halál esetére szóló ügylettel fel nem oszthatók, vagyis zárt birtokot képeznek.

Badenben a *törvényi törzsöröklés* alá *csakis ezen zárt birtokok* tartoznak s így a törzsöröklés itt tulajdonképen csak egy folyománya, egyik oldala a zárt birtokrendszernek. Ez a zárt birtokrendszer s az ahhoz kapcsolódó Anerben-

¹ L. Georg Koch «Die gesetzlich geschlossenen Hofgüter des badischen Schwarzwalds» Tübingen 1900. 44. lap.

recht különben még a badeni Feketeerdőnek is *csak egy bizonyos részére*, a hol arra való középirtokok vannak, terjed ki s még ott is csak a hatóságilag zártaknak nyilvánított, tehát egyénileg (egyedileg) meghatározott birtokokra vonatkozik. Ekként *a badeni törzsöröklési jog a schwarzwaldi zárt birtokok öröklési jogára zsugorodik össze*. Tárgyalásunk alapjául tehát csakis a schwarzwaldi zárt birtokok fognak szolgálni.

II. A zárt birtokok különleges helyzete.

A törvény értelmében zárt birtokok, a melyek tehát ennél fogva törzsöröklés alá esnek, nagyobb részét a Feketeerdő középső és északi részén vannak.

A zárt birtokok eredetét első sorban a földrajzi fekvésre és éghajlati viszonyokra vezethetjük vissza. A Feketeerdő ezen részeiben a lakosság nem építette egymás mellé házáit, nem épített falvakat, hanem kiki a saját földjén, annak a lakásra legalkalmasabb pontján telepedett meg s házat és gazdasági épületeit vagyis tanyáját ott építette fel.¹ Így keletkeztek a völgyekben olyan «falvak», a melyek egyetlen, több óra járásnyira elhúzódó utcából állanak, a hol az épületek az egymással szomszédos birtokok alsó szélén épültek fel.

A talaj és éghajlat itt egyaránt közreműködött abban, hogy aránylag nagy területen, kevés ember gazdálkodjék. A birtokok területének legnagyobb része erdő és legelő, főjövedelmi forrás az *erdőgazdaság* és *állattenyésztés*. A gabonaneműek termesztésének itt alárendelt jelentősége van. A legtöbb gazdaság annyit sem termel, a mennyire a háztartásban szüksége van és éppen a nagyobb gazdaságok vannak aránylag legkevesbbé szántófölddel ellátva. Mert minél zordabb, sziklásabb, terméketlenebb a talaj, annál nagyobb terület kell belőle ahhoz, hogy azon egy család

¹ L. a következőkre nézve *Georg Koch* «Die gesetzlich geschlossenen Hofgüter des badischen Schwarzwalds» 7. és következő lapjait.

megélhessen. Az 1883-ki hivatalos vizsgálat¹ szerint egyes helyeken 12 ha., másutt legalább is 40 ha. kell ahhoz, a Feketeerdő szóban forgó vidékein, hogy a birtokos kizárólag földjéből megélhessen.

A Schwarzwald említett északi és középső vidékén az első települők alighanem kelták voltak; később a IX. század vége felé e vidéken a szt. benedekrendi szerzetesek tervszerűen kezdtek telepíteni. Lehet, hogy a tanyarendszerű települést a későbbi lakók készen vették át a keltáktól, de mindenesetre áll az, hogy a talaj és éghajlati, tehát physikai viszonyok itt szinte rákényszerítik az embereket nagyobb területek összefoglalására. A természet az, mely itt a birtokokat elzárja, mely az egyszer megállapodott birtoknagyságokat megmerevíti. Így jöttek létre a külső viszonyok nyomása alatt oly, főként erdő- és legelőgazdaságok, melyek *évszázados szokás szerint feloszthatlanoknak tekintettek* s ennél fogva öröklés esetén csak egy örökösre szálltak át. Mint látni fogjuk azonban, a természeti viszonyok szerint oszthatatlan birtokok *nem mindannyian oszthatatlanok jogilag is*. A törvény (1888. évi május 23-ról) nem is gazdasági, hanem történeti ismérv alapján állapította meg a zárt birtokok fogalmát, mert azokat tette zárt birtokokká, a melyek hosszú időn át (1808 óta) szakadatlanul ugyanazon család tulajdonában voltak. Így történt azután, hogy a törvény szerint oszthatatlan birtokok közt olyanok is vannak, a melyek nem önálló parasztgazdaságok s a melyeknek tulajdonosai kénytelenek napszámba járni vagy háziiparral is foglalkozni. Mégis, ha azoknak a községeknek birtokeloszlási viszonyait vizsgáljuk, melyekben a zárt birtokok többségben vannak, azt látjuk, hogy a zárt birtokok többnyire a nagyobb (10 badeni holdon vagyis 3·60 ha.-on felüli) birtokok közé tartoznak.² Koch, a kinek a bádani zárt birtokokról írt jeles monografiáját vesszük fejtegetéseink alapjául, azt mondja, hogy habár pontos statisztika híján teljes bizonyossággal

¹ «*Erhebungen über die Lage der Landwirtschaft in Baden*».

² L. Koch id. munka 20. lap.

nem is lehet megállapítani azt, hogy a törvény szerint zárt birtokok (szám szerint 4943) közül mennyi a közép-, kis-, törpe stb. birtok, azt az általános viszonyok ismerete alapján lehet állítani, hogy az uralkodó típus a zárt birtokok területén a *középparasztbirtok*,¹ értve ez alatt az olyan birtokot, mely egy gazdálkodó családot eltart, de a melynek birtokosa a gazdaságban maga is dolgozik, tehát a vezetésen felül egy gazdasági cseléd vagy munkás helyett is dolgozik.

III. A badeni «Hofgüterrecht» keletkezése.

A schwarzwaldi parasztudvarok különleges joga egészen sajátos, a többi parasztjogok történetétől sok tekintetben különböző módon jött létre.

Tudvalevő, hogy Brentano és iskolája a törzsöröklést a földesuraság által a jobbágyságra ráerőszakolt jogintézménynek tekinti. A Feketeerdő törzsöröklési jogának története ennek éppen ellenkezőjét mutatja. Itt éppen megfordítva, úgy áll a dolog, hogy a parasztok a földesúr ellenére a saját vagyoni érdekeik védelmére használták a törzsöröklést. Érdekesen mutatja ezt ki a Schwarzwald egyik legalaposabb ismerője Gothein,² a kinek fejtegetéseit Koch is átvette már idézett monografiájában. E szerint a schwarzwaldi törzsöröklés a XV-ik században kezdett kibontakozni a házközösség intézményéből. Addig a föld a családé volt, a családtagok közös tulajdonát képezte. A mindenkori családfő csak kezelte, igazgatta a vagyont s ha meghalt, a tulajdonban nem, csak a kezelésben történt változás, de utána a földet nem örökölhette más, mert a föld nem az övé, hanem a családé volt. Miután azonban a családfő változása után mindig mortuarium-szerű illetéket (Dritteil, Drittelfall) kellett fizetni, a családtagok rendszerint a legifjabb fiút tették meg a házközösség fejévé, hogy a legközelebbi illetékfizetés mentől később következzen be.

¹ L. Koch id. m. 21. lap.

² Gothein «Die Hofverfassung auf dem Schwarzwalde».

Mikor az egyéni tulajdon kifejlődött, a parasztek nagy része akkor is tovább folytatta a közös gazdálkodást akként, hogy a legfiatalabb fiú vette át a gazdaság vezetését. A szt. benedekrendi kolostorok, melyek itt földesurak voltak, ezt a jogfejlődést éppen nem segítették elő, sőt ellenkezőleg ezek mint a római jog hivatott művelői mindig a gyermekek egyenlő öröklési jogát hangsúlyozták. De gazdasági szempontból is az volt az érdekük a klastromoknak, hogy mentül nagyobb legyen a birtokforgalom, tehát mentül több legyen a birtok, mert minden birtokváltozás illetékfizetéssel (Dritteil, Drittelfall) járt, a mi mint földesuraknak a kolostoroknak jutott. Eppen ezért azt látjuk, *hogy a felsőbb körök a törzsöröklés individual successiójával szemben mindig a többi örökösök jogának szószólói s igyekeznek ezeknek többet juttatni.*

Hogy ennek dacára kifejlődött és fenmaradt a törzsöröklés, az a parasztek belátására vezethető vissza, a kik a legtöbb esetben rájöttek arra, hogy maguknak és családjuknak fentartását csakis a birtok (erdő és legelő) osztatlan együtt-tartásával biztosíthatják.

Hogy a birtok felosztása milyen eredményekre vezetett, azt éppen a Feketeerdő lakói figyelhették meg legjobban, mert *a hol a kolostorok által hirdetett egyenlő osztályt végrehajtották, ott a gazdasági művelés megakadt, a vidék elnéptelenedett, kipusztult.* E bajok csak akkor szűntek meg, mikor az ottani viszonyokhoz képest túl kicsiny birtokokat ismét összevonták. A Gothein feljegyzései szerint a birtokok száma a kisebb birtokok egyesítése folytán ezeken a vidékeken — az urbariumokból kimutathatólag — majd mindenütt az előbbi szám felére csökkent.

A hol a birtokok elaprózásának nem vetettek gátat, mint a Feketeerdő déli részeiben, *ott ma is a legnagyobb szegénység uralkodik.* Növelte itt a bajt az, hogy a 30 éves háború után nyakra-főre telepítettek e nyomorult vidékre s így állandósították a lakosság számának mesterséges növelésével azt a bajt, *mely a szétforgácsolt, külterjes gazdaságot folytató birtokok nyomában jár.*

Ugyanilyen viszonyok vannak pl. Hannover déli részén az «Eichsfeld» nevű hegyvidéken.¹

Ott ellenben, a hol a lakosság a helyi viszonyoknak megfelelő nagyságú birtokokhoz ragaszkodott, rendezett viszonyok vannak ma is. És ezt a zárt birtokrendszert, mint láttuk, nem a földesuraság oktroyálta a parasztságra, hanem azt a paraszt ész számítása éppen a földesuraság vagyoni érdekeinek kijátszásaképen hozta létre. Különbösen nemcsak a földesúri hatalom alatt állók, hanem *a szabad parasztok is*, — a kik pedig a Feketeerdő lakóinak többségét alkotják — a zárt birtokrendszert és a törzsöröklést követték, a mi csak megerősíti azt, hogy ezek az intézmények főleg az éghajlati és talajviszonyok nyomása alatt jöttek létre.

A hol a viszonyok lehetővé tették a kisebb földterületen való gazdálkodást is, mint Badennek a Rajna-menti síkságán, ott a parcellázás és az egyenlő osztály már régi idők óta divatozott.

IV. A törzsöröklési szokás és jog fejlődése a XIX. századig.

A badeni Feketeerdő a XIX. század elejéig sokféle territoriumból állt. Egy-egy territoriuma volt a strassburgi püspöknek, a Habsburg-háznak, a baden-durlachi örgrófnak és a Fürstenbergnek is, de akármelyik fejedelem nyúlt bele a törzsöröklés szabályozásába, az mindig *a szokás ellenére* történt. A szokás és a jog között állandó volt a küzdelem, mely különösen a minoratus körül forgott. Így a baden-durlachi örgrófnak egy 1701-ki rendelete kimondta, hogy az idősebb testvér megválthatja a birtokátvételi jogát, ha a birtok értékének $\frac{1}{10}$ -ét (praecipium) ajánlja fel a legfiatalabb fiúnak. A fürstenbergi herceg 1757-iki rendelete pedig egyenesen kimondta, hogy ne a legfiatalabb, hanem az legyen a törzsörökös, a ki arra a legalkalmasabb. De legtovább ment II. József osztrák császár 1787-iki pátense,

¹ L. a Hannoverról szóló fejezetben a 128. lapot.

mely a minoratust eltörülte s annak helyébe a majoratust tette, a mit II. Lipót 1790-ki rendelkezése is fentartott. Meg kell adni, hogy a minoratus ellen sok olyan komoly érvet is lehetett felhozni, a melyek felülemelkedtek a rideg pénzügyi érdeken, mely a birtokváltozások gyakoriságából hasznot remélt. Mindenekelőtt nagy igazságtalanság volt az, hogy a gazdaság annak a fiúnak jutott, a ki fiatalságánál fogva legkevesebbet dolgozott, míg az öregebb fiúk, a kik sokszor évek hosszú során át a legnehezebb munkát végezték, a kik a szülők betegségében a gazdaságot önállóan gondozták és vezették, kénytelenek voltak azt a legfiatalabbnak átengedni, a ki a vezetéshez sokszor kellő tapasztalattal és jártassággal sem birhatott. Ámde a parasztság, minden ellenkező rendelkezés dacára birtokátadási szerződéseiben, házassági szerződéseiben és a végrendeletekben híven kitartott a minoratus mellett s erre megvoltak a maga okai.

Először is ezzel lehetőleg redukálták *a birtokváltozás eseteinek számát* s így a birtokot csak hosszabb időközökben terheltek meg a birtokváltozási illetékekkel, a «Dritteil» fizetésével.

Másodszor, minoratus mellett *rövidebb ideig terhelte a birtokot a szülők «Leibgeding»-e, eltartása.* Végül pedig *a többi gyermekek a legfiatalabb fiú felnőttéig a legtöbb esetben már el voltak helyezve,* úgy hogy ezeknek a tartása nem esett többé a birtok terhére.

Mindennek illusztrálásául el kell mondanunk azt is, hogy a schwarzwaldi paraszt az ottani egészséges életmód mellett átlag nagy kort ért el, úgy hogy 80, 90 éves emberek nem tartoztak a ritkaságok közé. A mellett a házasságok igen termékenyek voltak, mert 10 vagy annál több gyermek megszokott dolog volt. Ilyen körülmények közt a minoratus a fenti szempontokból tényleg szembeszökő előnyökkel járt. Mert a rendes eset az volt, hogy egy-egy birtokos — a ki maga is mint legfiatalabb fiú, 25 éves korában vette át a gazdaságot, a mivel a lakodalom is rendszeren egybeesett — 65 éves kora előtt nem adta át a birtokot utódjának.

Ez az utód ismét a legfiatalabb, de már legalább is 25—30 éves fiú volt s így ha 15 évet számítunk az ő legidősebb és legfiatalabb gyermekének születése közti időre, az újabb birtokátadás csak a szülő öregkorában következhetett be.

Azt is el kell ismerni, hogy minoratus mellett az apa lehetőleg sokáig tartotta meg magának a birtokot, míg majorátus mellett sokszor a viszonyok nyomása alatt túlkorán volt kénytelen átadni a birtokot az utódnak.

Minoratus mellett a túlélő házastárs inkább szánta rá magát újabb házasságra, mert minoratus mellett kilátása lehetett arra, hogy házastársával együtt még hosszabb ideig maradhat a birtokon.¹

Egészen máskép alakult volna a helyzet majoratus esetén. Majoratus mellett a szülő oly korban lett volna kénytelen átadni a gazdaságot, mikor még testi és szellemi erői teljességében hosszabb ideig vezethette volna a gazdaságot. Ha már most elképzeljük, hogy az apa 50 éves korában adja át a birtokot legidősebb fiának s 75 vagy 80 éves koráig húzza a tartást, a «Leibgedinget», e mellett pedig a kisebb gyermekek is a birtokon vannak s azok tartása és nevelése is a birtokátvevőt terheli, akkor el kell ismernünk, hogy a majorátus nemcsak a birtokátvevő helyzetét súlyosbitja, hanem közzgazdaságilag is az erők pazarlását jelenti, mert a munkabíró szülőket túl korán kényszeríti visszavonulásra.

A törzsöröklési szokásnak másik oldala, mely ellen a fejedelmi rendeletek küzdenek, a *törzsörökösnek* — szerintük — *túlságos előnyösítése*.

A már fentebb idézett baden-durlachi 1701-ki rendelet kimondja, hogy a törzsörökös az örököstársak részeit lehetőleg azonnal készpénzben vagy legalább is rövid terminusokban fizesse ki. Az 1755-ki rendelet ismétli, hogy a terminusokat nem szabad túlhosszú időre kitolni és a fizetendő összeg után 5% kamatot kell fizetni. Előírja továbbá ez a

¹ L. *Buchenberger* «Agrarwesen und Agrarpolitik» I. kötet 492. l. 1. jegyzet.

rendelet, hogy a birtok becsértékét nem önkényesen (túlalacsonyan), hanem a valódi hozadék alapján kell megállapítani.

Hasonló szellemben rendelkezik a fürstenbergi 1757-ki rendelet is, kimondván, hogy a birtokot testvérek közti, de méltányos értékben kell megbecsülni.

Konstatálhatjuk azonban, hogy e rendelkezéseknek alig volt meg a kívánt hatásuk. *A szokás megmaradt az ő régi formájában* s a felsőbbség ellenkező irányú rendelkezései csak nagyobb szívóssággal ruházták fel a szokást.

A rendeletek, melyek csak az *intestat öröklést* szabályozták, nem is férközhettek a szokáshoz, mert az a házassági és birtokátadási szerződésekben élt és uralkodott.

A birtokot a szokás alapján a *legifjabb fiú* vette át. A többi gyermekeket addig már rendszerint elhelyezték a szülők. Az egyiknek egy kis földet szereztek, a másikat mesterségre taníttatták, mignem egy gyermeküknek az osztályrész kiadásával lehetővé tették, hogy egy másik zárt birtokba beházasodjék.

Az otthon maradt testvérek, különösen a leányok dolgoztak és szolgáltak a gazdaságban, míg más helyet nem találtak. Csak azok a gyermekek tarthattak igényt az életbösszigliani eltartásra, a kik lelki vagy testi fogyatkozás miatt másutt alkalmazást nem kaphattak.

A hol fiúk nem voltak, ott a *legidősebb leány* vette át a birtokot. Arra számítottak ugyanis, hogy a kora miatt már kevésbé kapós leányt majd elveszik a birtokáért.

A birtokátvevő rendszeren megkapta a birtokkal együtt az ahhoz tartozó felszerelést, sőt a többi ingóságokat is. Az *átvételi érték* rendszerint a *valódi érték* $\frac{1}{8}$ -a vagy $\frac{1}{8}$ -e volt. Másik nagy előnyösítése volt a birtokátvevőnek az, hogy örököstársait nem rögtön, hanem sok esetben csak 20 év múlva, vagy még később kellett kifizetnie s ez időre kamatot sem kellett adni.

A visszavonuló szülőknek járó élelmi cikkek, tüzelőanyag stb. a házban, pincében, kertben való lakás, illetve használat igen pontosan volt körülírva a birtokátadási szer-

zódásban. Nagyobb birtokokon külön ú. n. «Leibgedingshaus» állt a nyugalomba vonult szülők rendelkezésére.

Ha az egyik házastárs meghalt, a másik özvegyi jogon kezelte a birtokot mindaddig, míg az utódlásra hivatott gyermek nagykorú lett.

V. A törzsöröklési jog fejlődése a XIX. században.

A XIX. század meghozta Baden számára az egységet nemcsak politikai, de jogi téren is. A különféle kisebb-nagyobb territoriumok összeolvadtak s a Code civil szellemében készült Badisches Civilgesetzbuch egységes jogot adott egész Baden számára.

Az az ellenséges bánásmód azonban, — melylyel mint láttuk — a törzsöröklés a régi időkben a felsőbbség részéről találkozott, nem szűnt meg a XIX. században sem. Míg Észak-Németországban azt látjuk, hogy a hatalom a törzsöröklést támogatja, *addig itt a szabályozás éppen ellenkezőleg mindig annak hátrányára üt ki.* Míg továbbá Északon inkább az a fejlődés menete, hogy a parasztjog korlátozó elemei lassanként széthullnak s a Bauernrecht-ből jóformán csak az Anerbenrecht marad meg, addig itt a Feketeerdőben megmarad, sőt újabb kiépítést nyer a birtokok kötöttsége. Amott a törzsöröklési jog önálló fejlődést vesz s függetleníti magát a régi parasztjog egyéb intézményeitől, *míg itt a törzsöröklés csak mintegy függeléke marad a zárt birtokrendszernek.*

Csak a XIX. század 80-as éveinek agrárjogi mozgalmá idéz elő változást s ennek hatása alatt keletkezik többek közt az 1898. évi augusztus 20-ki törvény, mely a badeni törzsöröklésnek legújabb tétéles joga.¹

¹ Az 1898. évi augusztus 20-ki badeni törvény, mely a NBPT-vel egyidejűleg 1900 január 1-én lépett életbe, úgy látszik, kikerülte dr. Baross János figyelmét, mert különben jeles munkája (*Agrár öröklési jog I. kötet*) a badeni törzsöröklési jogot még a régi 1808-ki most már hatályon kívül helyezett ediktum alapján tárgyalja.

Még az egységes badeni jog, a «Badisches Landrecht» életbeléptetése előtt, külön ediktummal szabályozták a XIX. század elején a törzsöröklési jogot. *Ezen 1808. március 23-ról¹ keltezett ediktum* a Badisches Civilgesetzbuch idevágó 827 [c)—g)] szakaszaival együtt hosszú időn át egyedüli tételles jogi forrása volt a badeni törzsöröklési jognak.

Ennek az ediktumnak már a bevezetése is érdekes világot vet arra a felfogásra, melylyel a törvényhozó a törzsöröklés iránt viseltetett. Elmondja a bevezetés, hogy sok helyen az örökösök közül egy, jogot tart arra, hogy bizonyos ingatlanokat az igazi érteken alóli becsértékben átvegyen. Ez az eljárás, — mondja az ediktum — a földművelésre nézve hátrányokkal jár. Éppen ezért az ediktum kimondja azt az általános elvi jelentőségű szabályt, hogy az örökösök közül mindegyik úgy ingókból, mint ingatlanokból *természetben kikövetelheti a maga részét*. Ez alól csak akkor van kivétel, hogyha a hagyatéki ingatlanok alkalmasan («füglich») fel nem oszthatók. Világos, hogy az ediktum e szavaiban egészen a Code civil beszél, mely ugyanúgy rendelkezik öröklés esetére a felosztható és alkalmasan («commodément») fel nem osztható ingatlanok tekintetében.

Alkalmasan fel nem osztható ingatlanok az ediktum szerint: 1. bizonyos hűbéri természetű és jobbágybirtokok, 2. a zárt paraszt- vagy udvarbirtokok,² 3. mezőgazdasági épületek és azok a városi épületek, a melyek hosszban meg nem oszthatók. (Úgy t. i., hogy minden osztozónak külön rész jusson a pincéből, padlásból stb.)

Azonban még ezen hűbéri természetű és jobbágybirtokok, valamint a zárt udvarbirtokok is feloszthatók voltak a közigazgatási hatóság (Oberpolizeti) által, ha azok a helyi viszonyokhoz nevezetesen az ipari fejlettség s a sűrű lakossághoz képest túlnagyok voltak. Sőt a zárt udvarbirtokokat a szülők rendelkezésére vagy a nélkül is a törzsörökös

¹ L. *Frommhold* «Deutsches Auerbenrecht» 101. l.

² Az «udvarbirtok» kifejezést a Hofgut visszaadására dr. Baross János nyomán használom. A Hofgut tulajdonkép semmi egyéb, mint az, a mit nálunk a jobbágy-telki állomány alatt értettek.

beleegyezésével is fel lehetett osztani fél vagy negyed telkekre, ha két vagy négy család részére elég lakóház és gazdasági épület volt rajta, vagy ha ily épületeket könnyen lehetett a felosztandó birtokon létesíteni.

Látjuk tehát, hogy a birtok zárt, feloszthatatlan jellege a szükséghez képest engedett s a hol a közérdek megkivánta, ott a hatóság a birtokokat felosztotta. Ilyen módon a zárt birtokrendszer a fejlődésnek akadálya nem lehetett, mert csak ott maradt meg, a hol fennállása a viszonyoknál fogva a közérdeknek megfelelt.

Az ediktum tehát ezeket az alkalmasan fel nem osztható ingatlanokat örökségi osztály esetén kivette a természetbeni feldarabolás alól. Másfelől azonban nem helyezte azokat kivétel nélkül törzsöröklés alá, hanem azt rendelte, hogy ezen ingatlanokat nyilvános árverésen el kell adni, hogy az örökösök az eladási áron osztozkodhassanak.

Ebből is látjuk, hogy az ediktum a birtokok *osztatlanságára*, de *nem azoknak egy családban való megtartására* helyezte a súlyt. Csak együtt maradjon a birtok, hogy kié lesz, az mellékes volt.

Bizonyos esetekben azonban az árverésen való eladás helyett a törzsöröklésnek adott helyt az ediktum ezen feloszthatatlan ingatlanoknál. Ezek az esetek a következők voltak: 1. ha az örökagyó élők közti vagy halál esetére szóló intézkedéssel a törzsörököst kijelölte, 2. ha a törzsörökös személye iránt az örökösök megegyeztek, 3. ha a hűbéri szerződés törzsöröklést rendelt, 4. ha a birtokot visszamenőleg kimutatható 30 éven át helyi szokás szerint mindig egy örökölte. Szükséges volt azonban, hogy e szokást 5 éven belül írásban foglalták legyen, s miután annak fenntartását a községi képviselőtestületi tagok többsége elhatározta, azt a kormányhoz jóváhagyás végett felterjesztette.

Mint látni fogjuk, ez utolsó pont alapján fejlődött tovább a törzsöröklés tételes joga s nyert újabb szabályozást az 1898. évi augusztus 20-ki törvényben. *A két első pont tulajdonképen nem egyéb, mint a felek intézkedéseiben élő törzsöröklési szokásnak elismerése.* Ennek megfele-

lően az ediktum ki is mondta, hogy ha az örökhagyó intézkedése vagy az örökösök megegyezése alapján veszi át egy örökös a birtokot, akkor az átvevő az lesz, a kit az intézkedés vagy megegyezés kijelölt.

Ellenben, ha a helyi szokás alapján következett be a törzsöröklés, akkor a *legfiatalabb fiú*, fiuk nem létében a *legidősebb leány* volt a törzsörökös. Ez esetben a birtokot a *forgalmi érték* alapján becsülték meg s abból *egy tizedrészt*, illetve *hegyvidéken egy nyolcadrészt* leütöttek.¹ Ebben a kedvezményes becsértékben (testvérek, gyermekek közti becsü, «Kindlicher Anschlag») vette át a törzsörökös a birtokot. Az ediktum még *külön is hangsúlyozta*, hogy a becsüsöket komolyan kell arra figyelmeztetni, hogy az azon a vidéken szokásos *valódi és teljes eladási árt* állapítsák meg.

Mily másképen hangzik mindez az északi, a braunschweigi, hannoveri, schauburg-lippeii, westfáliai jogszabályokhoz képest. Ott, mint láttuk a vezérelv a becslésnél az, hogy a birtok *életképes maradjon* («dass der Hof bei Kräften bleibe»), míg itt a tételes jog a társörökösök érdekét oltalmazta s lehetőleg magas becsérték megállapítására törekedett. A forgalmi érték alapulvétele azt mutatja, hogy az ediktum egészen félreismerte a törzsöröklés célját, mert ha a társörökösök drágán eladják, a törzsörökös pedig drágán megveszi a birtokot, akkor az aligha lesz a család részére megtartható. A hozadéki értéket az ediktum nem is ismerte s azzal, hogy még a forgalmi értékből is csak $\frac{1}{10}$ -et (hegyvidéken a Landrecht szerint $\frac{1}{6}$ -ot) adott előnyösítésként a törzsörökösnek, azt olyan helyzetbe hozta, a mely mellett a birtok nem egykönnyen volt megtartható. Az ediktum egész hangja arra mutat, hogy a törvényhozó a törzsörökléssel mint szükséges rosszszal számolt s *azt nem fejleszteni, hanem korlátok közé szorítani iparkodott*. Persze az ediktum ezen szűkkeblű magatartása csak intestat öröklés esetén vált érezhetővé, ilyen öröklés pedig, mint tudjuk, ritkán fordult elő, mert a legtöbb esetben az örökhagyó

¹ *Badisches Civilgesetzbuch* art. 827 d).

intézkedése szabályozta az osztályt s állapította meg a birtok átvételi értékét.

A törzsörökös a hagyatéki hitelezőknek azon érték arányában tartozott felelősséggel [Landrecht, Art. 827 e)], melyet a hagyatékából kapott, subsidialiter azonban, — vagyis ha a többi örökösök fizetéseképtelenek voltak — az egész hagyatéki adósságért ő volt felelős. *A törzsörökös átvételi joga megszűnt, ha a birtok annyira túl volt terhelve, hogy azt megtartani úgy sem lehetett volna* [Landrecht, Art. 827 g)]. Ilyenkor a birtokot el kellett adni.

Az ediktum ezenkívül azokat az eseteket (fiatal kor, gyengeelméjűség, stb.) is felsorolta, mikor a törzsörökös az átvételi jogot kénytelen volt valamelyik örököstársának átengedni. Ezek az esetek minket kevésbé érdekelnek, ellenben fontos az ediktum azon rendelkezése, mely szerint a törzsörökös átvételi jogát pénzért (Vortheilgeld, Abtrittsgeld, Abwech) átengedhette valamelyik testvérének. Ez az átvételi ár azonban a birtok tehermentes értékének 5%-nál több nem lehetett, hogy — mint az ediktum mondja — a birtokátvevőnek még mindig maradjon az előnyösítésből valami s hogy a birtok megtartása ez által ne nehezíthessék.

Ez a rendelkezés ismét teljesen ellenkezett a törzsöröklés szellemével. A törzsöröklés ugyanis *nem a törzsörökös, hanem a birtok érdekében* ad kedvezményeket, melyeket nyereszkes céljára felhasználni. áruba bocsátani nem szabad. A badeni ediktum ezt figyelmen kívül hagyta s a törzsöröklést mint a legfiatalabb fiú vagy legidősebb leány személyét illető kedvezményt. előjogot (Vorzugsrecht) kezelte, melyről az tetszése szerint rendelkezhetett.

Ezeket a hibákat jórészt kijavította az újabb jogfejlődés. Mielőtt azonban ennek ismertetésére áttérnénk, az összefüggés kedvéért röviden elmondjuk azt, hogy a XIX. század folyamán milyen áramlatoknak volt kitéve a zárt udvarbirtokok és a törzsöröklés intézménye.

1820-ban a badeni kormány a zárt udvarbirtokok megszüntetését vette fontolóra, azonban a megkérdezett

közigazgatási hatóságok az 1808-iki ediktum fentartása mellett foglaltak állást.

A 30-as években ismét felmerült az a terv, hogy az edictum különleges jogát meg kell szüntetni, azonban a legtöbb «Kreisamt» most is a régi jogállapot változatlan fentartása mellett nyilatkozott. A zárt udvarbirtokok ellenzései többnyire azokból a schwarzwaldi falvakból kerültek ki, ahol az órásipar nagy lendületet vett. Az órásipar a legterméketlenebb vidékre is bizonyos jólétet hozott s a mit az órások mesterségükkel kerestek, azon földet szerettek volna szerezni. Hogy azonban az érdekelt lakosság nagyobb része a «Hofgüterrecht» mellett foglalt állást, azt érdekesen világítja meg az, ami 1848-ban történt. A schwarzwälderek attól tartottak, hogy a «szabadság» és «egyenlőség», mely minden különleges jogot és privilegiumot elsöpört, véget vet az ő Hofgüterrecht — jüknek is. Ezért valóságos kérvény-áradattal¹ lepték el a Frankfurtban ülésező nemzetgyűlést a zárt birtokrendszer fentartása érdekében. Ugyanekkor az érdekelt köréből számos röpirat is megjelent a kötött birtok védelmére. Azzal érveltek, hogy «az ember csak akkor igazán szabad, ha önálló és ha önállóságának birtok az alapja». Kifejtették továbbá, hogy miután az emberi tudomány az éghajlati és talajkülönbségeket megszüntetni nem tudja, az összes mezőgazdasági viszonyokat egy, kaptafaszerű jogrendszer alá kényszeríteni nemcsak célszerűtlen lenne, hanem a legveszedelmesebb gazdasági és társadalmi következményekkel járna.

Valóban a közhangulat gyorsan változott. Az 50-es években uralkodó áramlat a zárt birtokoknak kedvezett. Mutatja ezt az 1855-ben benyújtott törvényjavaslat, mely szerint azon mezőgazdasági birtokot, mely legalább 10.000 forintot ér, tulajdonosa zárt birtokká teheti. Az ilyen birtok — mint a törvényjavaslat tervezte — nemcsak feloszthatlan, de elidegeníthetetlen és megterhelhetlen is lett

¹ *Buchenberger* 69 kérvényt említ. L. «Agrarwesen und Agrarpolitik» 454. l. 1. jegyzet.

volna.¹ Adósságot arra felvenni csak a már rajta nyugvó és a birtokátadó, valamint az örökösársak kielégítése végett szükséges adósságok mértékéig lett volna szabad. E javaslatot azonban a képviselők leszavazták.

A zárt birtokrendszer és a törzsöröklés ellen újabb mozgalom indult meg a 60-as években. Kiváló írók, mint *Emminghaus, Mayer, Engelhorn, Schupp* hevesen támadták a törzsöröklést, főleg a törzsörökös testvéreinek «kiszemlézése» miatt. Különös súlyjal bírt Schuppnak egy munkája «Die geschlossenen Hofgüter im Amtsbezirk Wolfach», mely első sorban a feltűnően sok törvénytelen születés miatt ostromozta a törzsöröklést. Egyébként azonban a munka oly találóan írta le a Feketeerdő különleges viszonyait, hogy a szerző végeredményben akaratlanul is a törzsöröklés mellett szolgáltatott nyomós érveket.

Így az 1808-iki edictum a létét veszélyeztető sok támadás dacára teljes érvényben érte meg a 80-as évek agrárjogi reformkorszakát, mely az edictum fogyatkozásait orvosolva, részben új alapokra fektette a zárt birtokok és a törzsöröklés rendszerét. *A reform az 1888. május 23-iki törvénynyel indult meg.*

Mint láttuk, az 1808-iki edictum szerint azon birtok volt zárt udvarbirtok, mely szokásjog alapján mindig a maga egészében osztatlanul szállt át elődről utódra. Ez az ismérv azonban, miután semmi kézzelfoghatót nem nyújtott, bizonytalanságban hagyta nem egyszer úgy a hatóságot, mint a birtokost is az iránt, hogy melyik birtok zárt és melyik nem zárt.

Az 1888-iki törvény szabatosan kívánta meghatározni a zárt udvarbirtokokat és e végből, hogy úgy mondjuk, törzskönyvezte azokat. A meghatározásnál a törvény megmaradt ugyan elvileg az 1808-iki ediktum azon álláspontján, hogy a történeti folytonosságot, mely szerint a birtok mindig egy kézben maradt, kell alapul venni annak megállapítá-

¹ Hasonló ehhez a bajor 1851-iki és 1854-iki javaslat. Az előbbinek törvénynyé válását a képviselőház megakasztotta, de az 1854-iki javaslatból törvény lett. L. *Pólya J.* «Agrárpolitikai tanulmányok» 154. l.

sánál, hogy egy birtok zárt udvarbirtoknak tekintendő-e, de e megállapítást biztos alapra helyezte.

Ugyanis a törvény telekkönyvileg összeíratta a szóban forgó birtokokat, hivatalos eljárással megállapította azok abbéli minőségét s azt a telekkönyvben kitüntette.

A törvény által elrendelt eljárás 166 községben,¹ összesen 4942 birtokra nézve állapította meg a zárt udvarbirtok minőségét. Ezentúl tehát *csakis ezen birtokok tekintendők* és tekinthetők *zárt udvarbirtokoknak* és ezen a címen csakis ezek tartoznak törvényi törzsöröklés alá. Más birtokot a feloszthatatlanság e jellegével felruházni nem lehet. A zárt udvarbirtokok most már e törvény alapján feloszthatatlanok és következésképpen jelzálogul is csak a maguk egészében köthetők le.²

Az 1808-iki ediktum öröklési jogi részét az 1888-iki törvény érintetlenül hagyta. Akkoriban még kétséges volt, hogy a készülő Német Birodalmi Polgári Törvénykönyv milyen álláspontot fog elfoglalni a törzsöröklési joggal szemben.

Az egyik felfogás, melynek leglelkesebb szószólója *Miaskowski* volt s melyhez többek közt *Conrad, Thiel, Miquel* is csatlakozott, be akarta vinni a Polgári Törvénykönyvbe a közvetlen intestat törzsöröklést. A másik irányzat ezzel szemben azt hangoztatta, hogy a földművelésnek és földműveseknek viszonyai vidékenként annyira eltérők, hogy azokat nemcsak birodalmilag, de még az egyes országok szerint sem lehet egyöntetűen szabályozni, úgy hogy a törzsöröklést, mely egészen a helyi viszonyokra támaszkodik, egészen a partikularis törvényhozás («Landesgesetzgebung») körébe kell utalni. Mint tudjuk, az utóbbi álláspont győzött s így az egyes országokra hárult a feladat, hogy saját viszonyaikat szem előtt tartva, a törzsöröklést külön tör-

¹ «In den Amtsgerichtsbezirken: Villingen, Triberg, Bormdorf, Emmendingen, Ettenheim, Freiburg, Neustadt, Staufen, Waldkirch, Lahr, Oberkirch, Offenburg, Wolfach und Achern».

² Justizministerielle Verordnung. Dienstweisung für die Grundbuchämter 1901. VI. Geschlossene Hofgüter.

vényekkel szabályozzák. Ez Badenre nézve az 1898. évi augusztus 20-iki törvénnyel történt meg.

Mielőtt e törvény ismertetésére rátérnénk, meg kell még emlékeznünk az 1889-iki árvaszéki eljárásról (1889. november 2-ról), mely azért fontos, mert a birtokok becslésénél hivatalosan elfogadta a *hozadéki* értékmegállapítást (35. §.). Az idézett szabályzat kimondta, hogy ha egy olyan birtok értékét kell meghatározni, mely akár zárt udvarbirtok minőségénél fogva, akár szokás alapján¹ egy örökösre száll, akkor a birtokot nem a forgalmi, hanem a *hozadéki érték szerint* kell felbecsülni.

Az ugyancsak 1889. november 2-áról kiadott végrehajtási rendelet tiszta hozadék alatt érti a nyers hozadéknak azon részét, mely a gazdálkodási költségek levonása után fenmarad. A nyers hozadék egyenlő a gazdaság összes terményeinek pénzértékével. A gazdálkodási költségekhez számítja a végrehajtási rendelet a vetőmagot, munkabéreket, az eszközök, állatok és épületek fentartási költségeit, a biztosítási, adó és közigazgatási költségeket és végül az élő és holt leltár tőkeértéke után számítandó kamatot.

Ezen gazdálkodási költségeket kell levonni a nyers hozadékból s a maradványt 20—25-el szorozva, megkapjuk a birtok tiszta hozadéki értékét.

Ezzel az 1889-iki árvaszéki eljárás a törzsöröklés javára módosította az 1808-iki ediktumot, mely a becslésnél a rendes forgalmi értéket vette alapul. Az árvaszéki eljárás ezen álláspontja megfelelt az 1883-iki badeni enquete kívánságának, mely konstataulta, hogy a schwarzwaldi törzsöröklést követő községekben a birtokátvételi árak túl magasak.²

¹ L. *Buchenberger* «Verwaltungsrecht der Landwirtschaft etc. in Baden», Ergänzungsband 1891. 112. l.

² L. *Dr. Alfons Stengele* «Die Bedeutung des Anerbenrechts für Süddeutschland» 104. l.

VI. A ma érvényes törzsöröklési jog; az 1898. évi augusztus 20-iki törvény.

1892-ben a badeni kormány egy törzsöröklési törvényjavaslatot tett közzé, a mely közvetlen, törvényi intestat törzsöröklés alá helyezte volna a zárt udvarbirtokokat és ezen kívül a többi birtokoknál is az összes gazdasági udvarokat, a lakóházzal,¹ csúrral, istállóval és kerttel együtt.

A törzsörökös előnyösítésképen a *forgalmi érték felét* kapta volna (8. §.). A javaslat a zárt udvarbirtokokon kívül e szerint nem az önálló gazdaságoknak, hanem csak a lakóháznak, az otthonnak, a gazdasági udvarnak konzerválását segítette volna elő.²

Az 1897. év végén a badeni kormány újabb törvényjavaslatot terjesztett be, mely kettőről volt nevezetes: 1. a javaslat a tulajdonos akaratától függőleg kiterjeszti a zárt udvarbirtokok rendszerét a Feketeerdő déli részére is (27 járásbíróság területére); 2. a birtoknak a tulajdonos akaratából való átalakítását zárt udvarbirtokká ahhoz a feltételhez köti, hogy a birtok egy gazdálkodó család eltartásához elég nagy, kikerekített összefüggő birtok legyen a szükséges lakházzal és gazdasági épületekkel.

A tervezet tehát már más irányban, — a birtok gazdasági önállósága alapján — indult meg, mint az 1888-iki törvény, melynél még mindig a történeti ismérv volt a vezérgondolat.

Az indokolás utalt arra, hogy a Feketeerdő déli részén, hol nincs is zárt birtokrendszer, a törzsöröklés szokása tényleg fennáll. Módot kell tehát nyújtani arra, hogy a birtokos, ha úgy akarja, birtokát az élők közti elidegenítés, eldarabolás stb. ellen is megvédhesse. A birtoknak zárt udvarbirtokká való átalakítása egyúttal a törzsöröklési jog

¹ Ebben érvényesült az *épülettörzsöröklés* («Gebäude-Anerbenrecht») eszméje. L. *Buchenberger* «Agrarwesen u. Agrarpolitik» I. k. 510. l.

² A törvényjavaslatot közli *dr. Alfons Stengele* id. m. 133—144. lapjain.

alá helyezi a birtokot. Ez pedig azért fontos, mert ha igaz is, hogy a Feketeerdő déli részén a törzsöröklési szokás most is fennáll, ez csak annyit jelent, hogy a birtokot egy gyermek veszi át, de — ha csak a szülők megfelelően nem intézkedtek — a törzsörökösre nézve annyira szükséges előnyösítések nélkül, úgy hogy a testvérek annyira megterhelik a birtokátvevőt, hogy az eladósodás e vidéken, éppen emiatt nagy arányokat öltött.

A képviselőkamara azonban a zárt birtokok rendszerének kiterjesztését ellenezte. Az igazságügyi bizottság elismerte ugyan, hogy a törzsöröklés mint szokás fennáll a déli Feketeerdőben is, birtokátadási szerződések és házassági szerződési kikötések alakjában, de úgy vélte, hogy ennek megfelelő törvényi törzsöröklést alkotni nem szükséges. Utaltak arra, hogy a Német Birodalmi Polgári Törvénykönyv számos olyan rendelkezést tartalmaz, mely amúgy is elősegíti a birtoknak egy kézben tartását. Így például megkönnyíti a földműves kiszolgáltatását a végrendeletet a sajátkezű végrendelet (testamentum holographum) életbe léptetése által (2231. §. 2. pont). Továbbá a birtoknak hozzáadéki érték szerinti becslését állapítja meg arra az esetre, ha a végrendelező csak annyit is rendelt el, hogy a birtokot egy örökös vegye át (2049 és 2312 §§.). Felhozták azt is, hogy ott, ahol Anerbensifte van, az örökösök — még ha az örökös nem is intézkedett volna, — közös meg egyezéssel amúgy is egynek juttatják a birtokot. Azon szörványos esetek miatt pedig, melyekben a szokás ellenére járnak el az örökösök — e nézet szerint — annál kevésbé indokolt külön törvényt csinálni, mert ez iránt az érdekelt lakosság sohasem fejezte ki óhaját.

A kormány — nehogy az egész javaslat elbukjék, — a kamara módosításait elfogadta s e szerint az új törvény rendelkezései *csakis az 1888-iki törvény alapján telekkönyvileg zártaknak nyilvánított birtokokra terjed ki.*

Az új törvény által tehát a törzsöröklés nem nyert új területeket, — kiterjesztő irányban a reform nem sikerült, de az 1808-iki ediktum elavult s a célt nem is eléggé

biztosító rendelkezéseit új, a modern tudomány által elismert rendelkezésekkel cserélte fel.

Ez megegyezik az 1883-iki badeni enquête óhajával is. Tudniillik az enquêten, mely 37 tipikus község viszonyait dolgozta fel, nem kívánták a törzsöröklési jog *általánosítását*, hanem azt az eddigi területen is *javításnak* kívánták alávetni.¹

A badeni jogfejlődésnek azt a vonását azonban, hogy a törzsöröklés a zárt birtokrendszernek mintegy folyománya, az új törvény sem enyészttette el. Az új törvény² is első sorban a zárt birtokok ebbeli minőségét tárgyalja, azután a törzsöröklési jogot, a házassági vagyoni jogot s végül külön rendelkezéseket tartalmaz arra az esetre, ha a törzsörökös a birtokot elidegeníti.

A törvény kimondja, hogy a zárt udvarbirtokok ebbeli minőségének megszüntéhez, a zárt udvarbirtok szétदारabolásához, egyes részletek leválasztásához a közigazgatási hatóság engedélye szükséges. Az engedélyt csak az esetben adja meg a hatóság, ha mezőgazdasági szempontból annak teljesítése ellen aggályok nincsenek. Tehát nem adják meg az engedélyt, ha pl. a feldarabolás folytán keletkező birtokrészekben egy gazdálkodó család nem tudna megélni.

A törzsöröklést illetőleg az új törvény sok tekintetben megkönnyíti a törzsörökös helyzetét. A törvény mindenekelőtt elfogadja a *hozadéki értékbecslést*. Tudjuk, hogy az 1808-iki ediktum forgalmi értéken alapuló becslésével szemben, már az 1889-iki árvaszéki eljárás elfogadta a hozadéki értékbecslést. De ez természetesen csak azokra az esetekre vonatkozott, mikor az ügy — kiskorúak lévén érdekelve — a gyámhatóság elé került. Az 1898-iki törvény minden intestat törzsöröklési esetre kiterjesztette a hozadéki érték alapján való becslést. Ezt már az 1883-iki enquête alkalmával megkérdezett 3, Hofgüterrecht alá tartozó község is sürgette.

¹ L. Dr. Alfons Stengele id. munka 114. l.

² A törvény mindössze 30 §-ból áll. Közzététetett a *Ges. u. Verordnungs-Blatt 1898. évf. 405—410. lapokon*.

Nevezetes újítás az is, hogy a törzsörökösnek *adósságtól mentesen kell megkapnia a hozadéki értéknek legalább $\frac{1}{6}$ -ét* vagyis 20%-át. E célból a köteles részek a törvényi köteles rész értékének feléig leszállíthatók. Ha a birtok annyira el van adósodva, hogy a törzsörökös a hozadéki értéknek még 20%-át sem kaphatja meg adósságmentesen, akkor törzsöröklésnek helye nem lehet (15. §.).

Ez kétségkívül igen helyes intézkedés, mert ha a birtok előreláthatólag amúgy sem tartbató meg, akkor a törzsöröklésnek létjogosultsága megszűnik. Éppen ilyen helyes az is, hogy az új törvény nem ad a törzsörökösnek jogot arra, hogy ha törzsöröklési jogáról lemond, ezért külön váltságot («Abtrittsgeld») követelhessen. Mint láttuk, az 1808-iki ediktum — igen helytelenül, — ilyen váltságösszegekről külön intézkedett.

Külön «Voraus»-t az új badeni törvény nem ismer. Mindössze még azt a kedvezményt adja a törzsörökösnek, hogy az örökrészeket és kötelesrész összegeket *5 évi egyenlő, 4%-al kamatozó részletben* fizetheti ki (11. §.).

Mindebből azt látjuk, hogy még az új badeni törvény is elég mostohán bánik el a törzsörökösrel s mindenesetre kevesebb előnyösítést nyújt neki, mint a braunschweigi, hannoveri, schauburg-lippeai vagy westfáliai törzsöröklési jogok.

Az új badeni törvényre is azt lehet mondani, hogy szerencse, miszerint annak rendelkezései csak törvényi öröklés esetén érvényesülnek. Legalább *Stengele*, a ki pedig — főleg Dél-Németország szempontjából — nem valami lelkes híve a törzsöröklési jognak, azt mondja,¹ hogy a törzsörökösnek csak úgy lehet állandóan biztos pozíciót teremteni, ha az örököstársakat tőke helyett járadékkal fizetheti ki.

Az új badeni törvény azonban a tőke kifizetését írja elő s csak 5 évi részletfizetést enged meg.

Gondoskodik a törvény arról is, hogy az iszákos, gyengeelméjű és tékozló ne lehessen törzsörökös. Kimondja

¹ Idézett munka 122. l.

tudniillik, hogy a ki az örökség megnyiltakor a fenti okokból gondnokság alatt áll, vagy az örökség megnyilta után 6 héten belül tett indítvány folytán lett a bíróság által gondnokság alá helyezve, az törzsörökös nem lehet (8. §.).

Ez a gondolat bent volt már az 1808-iki ediktumban is, de ott a disqualifikáció joga a közigazgatás kezébe volt letéve, míg az új törvény ebben a kérdésben a bíróságra bízta a döntést.

Hogy a gazdálkodás folytonossága biztosítva legyen, előírja a törvény azt is, hogy ha az érdekeltek közül bármelyiknek kérelmére a hagyatéki bíróság a törzsörököst jelentkezésre felhívja s ez 6 hónapon belül nem jelentkezik, akkor az eltűnt helyébe a legközelebbi jogosult lép és pedig végérvényesen, tehát akként, hogy ez marad a birtokban még akkor is, ha az eltűnt később megkerülne (9. §.). A holtá nyilvánítsási eljárás befejeztéig tehát a birtokátadással várni nem kell.

Az új törvény számolt a visszaélés eshetőségével is.

Bizonyos, hogy a törzsörökös csak addig tarthat számot az előnyösítésre, a míg tényleg az Anerbenguton gazdálkodik, *hiszen az előnyösítés nem neki, nem az ő személyének szól, hanem a birtoknak.*

A badeni új törvény eltekintett attól, hogy elidegenítés esetén a többi örökösök elővásárlási joggal bírjanak, mert ez a gyakorlatban többnyire ügyis értéktelen jog. Alig fog ugyanis találkozni olyan testvér, a ki képes lesz a birtokot készpénzzel magához váltani. Hanem igenis jogot ad a törvény (23. §.) az örököstársaknak az eladott birtok ártöbbletéhez akként, hogy a törzsörökös, ha 10 éven belül elidegeníti a birtokot, tartozik az átvételi és elidegenítési ár közti különbözetet az örököstársaknak kifizetni, a fél köteles részre szorított örökösök jutalékát pedig tartozik a teljes köteles rész mértékéig kiegészíteni. Az örököstársak és köteles részre jogosultak mindegyike követelheti az osztozásnál, hogy erre vonatkozó igénye a birtokon zálogjogilag biztosítottassék (24. §.).

Ezek az 1898-iki, a zárt udvarbirtokokról szóló új

badeni törvénynek tárgyunkat közelebről érintő rendelkezései. A törvény a Német Birodalmi Polgári Törvénykönyvvel egyidejűleg, 1900. évi január hó 1-én lépett életbe s hatályon kívül helyezte az 1808-iki ediktumot, a badeni Landrecht 827. c)–g) §§-ait és az 1888-iki törvényt.

A mai tételes badeni törzsöröklési jognak tehát az 1898-iki törvény az egyetlen írott forrása.

VII. A mai öröklési szokás a zárt udvarbirtokok területén.

A mostani szokások alig térnek el a régi idők öröklési szokásaitól. Ma is szabály a *legfiatalabb fiú öröklése*. A Feketeerdő gazdasági viszonyainak ma is ez az öröklési típus felel meg legjobban. Ma már nincs ugyan harmadtartozás, mint volt a jobbágyvilágban, de most is sok előnye van a minoratusnak, nevezetesen, hogy ennek folytán aránylag ritkábban következik be a birtokváltozás, és hogy a birtokos hosszú birtoklási ideje alatt módot talál idősebb gyermekei elhelyezésére, a mellett pedig az öregek eltartása rövidebb ideig terheli a birtokot.

A törvény és a szokás egyaránt a legfiatalabb fiút, illetve a legidősebb leányt teszi meg örökössé. Egyébként az intestat öröklés nagy ritkaság. Ha a birtokos hirtelen elhal, úgy hogy nem volt ideje végrendelkezni, az öröklés még sem a törvény, hanem a házassági szerződés szerint megy végbe. Hogy házassági szerződés ne lenne, az még éppen ritka eset, mert házasságkötés előtt a házasulók szabály szerint mindig kötnek házassági szerződést, a melyben a birtok sorsáról a házasságnak halál által való felbomlása esetére mindig történik intézkedés.

Ha a legfiatalabb fiú testi vagy szellemi fogyatkozása miatt a birtok átvételére képtelen, az utána következő legfiatalabb kapja a birtokot.

Nem éppen ritkaság az sem, hogy az öreg szülő a birtokot annak a gyermekének adja át még életében, a kit a birtok átvételére a körülményekhez képest legalkalmasabbnak ítél.

Ha nincs fiú, akkor — a régi célszerűségi oknál fogva — a legidősebb leány kapja a birtokot, feltéve, hogy az még férjhez nem ment, mert ily módon legkönnyebben lehet a vén leánynak is férjet szerezni.

A birtoknak még a szülők életében való átadása adásvétel formájában szokott végbe menni.

Bár a birtok becslése ilyenkor általában véve önkényes, mégis annál az érzéknél fogva, mely a józan földműves birtokost az ilyen kérdések elintézésénél szinte ösztönszerűen vezeti, a becslés többnyire elszokta találni az igazságot. A földek becsértékének megállapításánál rendszerint az adó, az épületek becslésénél pedig a tűzkárbiztosítási összeg szokott tekintetbe vétetni.

Az adásvételi összeg szokás szerint valamivel alacsonyabb az adóalap értékénél, mert előtérbe lép az a törekvés, hogy a birtokot a törzsörökösnek kedvezményesen, tehát valamivel értéken alól juttassák. Viszont az is előfordul, kivált nagyon eladósodott birtokoknál, hogy a birtokot a rendesnél magasabbra becsülik, csakhogy ébren tartsák a szomszédságban azt a látszatot, hogy a birtok jól áll s a család vagyonos.

A rendes szokás az, hogy a birtokot olyan *átadási vagy adásvételi szerződéssel adják át*, mely szerint az átvevő a terheket átvállalja s testvéreit kielégíti. Ez rendszeren úgy történik, hogy a kielégítési összegeket a birtokra táblázzák s az átvevő a betáblázott összeg után kamatot fizet. Mindkét félnek joga van negyedévi felmondásra. A kamatláb 4%-nál magasabb nem szokott lenni. A szerződéssel a birtokot mint gazdasági egészet szokták átadni, tehát az élő és holt felszereléssel együtt. Az átvevő az átvétel időpontjában fennálló s a birtokot terhelő összes tartozásokat, mint adók, biztosítási díjak stb. átveszi.

Az ilyen szerződéses átadáshoz az illetékes járási közigazgatási hatóság jóváhagyását szokták kikérni. Ennek a szokásnak az a magyarázata, hogy egy régi (1807. évi szeptember 15-ki) ediktum szerint ahhoz, hogy valaki, a ki még nincs 63 éves, vagyónát másra jogérvényesen átruházhassa,

hatósági jóváhagyás kell. Minthogy a felek nincsenek azzal tisztában, hogy jogilag mi a különbség a vagyónátadás, az ajándékozás és adásvétel közt, a birtokátadási szerződésekre kivétel nélkül ki szokták eszközölni e jóváhagyást. Pedig erre a legtöbb esetben nem lenne szükség, mert a badeni jogban vagyónátadás alatt azt az ajándékozást kell érteni, mely által valaki még életében átengedi vagyónát örököseinek akként, hogy azt az átengedett vagyón év hozadékának legfeljebb két harmadáig terheli meg.

A szokásos birtokátadási szerződés azonban inkább adás-vételi szerződés, tartási vagy életjáradéki szerződés formájába öltöztetve. És éppen ez a forma az, a mi a szerződő felekben azt a téves hitet tartja ébren, hogy ők vagyónátadási vagyis ajándékozási szerződést kötnek, tartás kötelezettsége mellett. Pedig a dolog lényegileg úgy áll, hogy a birtokátvevő mint emptor kapja a birtokot és felszerelését s a terhek levonása után fenmaradó érték vételára fejében viseli a kikötött tartást és fizeti testvéreinek a kielégítési összegeket vagy ezek kamatait. Az ilyen vagyónátadáshoz tehát, mely olyan terhekkal van összekötve, hogy az által a vagyónátadás ajándékozási természete megszűnik, hatósági jóváhagyás nem kell, mert ha az úgynevezett ajándékozási szerződés a megajándékozottra olyan kötelezettségeket és terheket hárít, a melyeket az «ajándékozott» vagyón egyenértékűül lehet tekinteni, akkor az a badeni joggyakorlat szerint mint *Koch* kifejti, nem lesz ajándékozás.

Megjegyzendő, hogy a birtokátadási szerződések tekintetében a Német Birodalmi Polgári Törvénykönyv érintetlenül hagyta a partikuláris jogot (Einführungsgesetz Art. 96.) a formára azonban ez nem terjed ki s így a Badenben szokásos hatósági jóváhagyás ma már pusztá cifraság.¹

A zárt udvarbirtokok területén szokásos házassági szerződések rendszerint az általános vagyónközösséget (all-

¹ V. ö. jelen munka Westfáliáról szóló fejezetét, különösen a 222. lap ³ jegyzetét.

gemeine Gütergemeinschaft) állapítják meg a házasfelek közt.¹ Ennek következtében, ha az egyik házasfél meghalt, a másik folytatja a birtokon a gazdálkodást a gyermekekkel együtt (NBPT. 1483. §.). Mégis, hogy a gyermekek kellő időben kikapják a részüket, az is rendszerint ki van kötve a házassági szerződésekből, hogy a legifjabb fiú nagykorúsága idején, tartozik a túlélő házastárs a birtokot ennek átadni.²

Az öreg parasztbirtokos ritkán adja át birtokát 60 éves koránál előbb. Legtöbbször addig gazdálkodik, míg a legfiatalabb fiú a birtok átvételére képes lesz, a mi — miután a Feketeerdő parasztjainak házassága 8—10 gyermekkel szokott megáldva lenni, — átlag az apának mintegy 35 évig tartó gazdálkodása után szokott bekövetkezni. A minoratusnak talán megvan az az előnye is, hogy a parasztbirtokos csakhogy mentől tovább tarthassa kezében a birtokot, *nem fél a gyermekáldástól* még előrehaladottabb korában sem.

A birtokot átadó apa a saját maga és felesége eltartása végett megkötí a szokásos tartási szerződést a birtokot átvevő gyermekkel. Az ilyen szerződés rendszerint igen részletesen felsorolja a szülőknek járó szolgáltatásokat és használati jogokat.

Ha a birtok nagyobb, akkor külön ház szokott állni a belsőségen az öregek számára, különben pedig a lakóház egyik szobája és kamrája szokott e célra kijelölve lenni, a konyha, pincze, padlás stb. közös használatával.

Hasonló lakási és tartási igényük van a szokás alapján a testvérek közül a kiskorúaknak, a hajadon leányoknak s a testi vagy szellemi fogyatkozásban szenvedőknek. Míg szüleik élnek, addig ezekkel együtt, a szülőknek kijelölt helyiségekben szoktak lakni, szüleik halála után pedig ezekéhez hasonló tartási és lakási igényük van, addig míg arra rászorulnak.

¹ Erre nézve 1900. január 1. óta a NBPT. 1437—1518. §-ai irányadók, ha a szerződés másként nem rendelkezik.

² Ha ez kikötve nem lenne, akkor a NBPT. 1494. §. értelmében a *vagyonközösség* csak a túlélő házastárs halálával szűnnék meg.

A tartási kötelezettség nem egyszer nagyon súlyos a birtokátvevőre nézve. Már az 1883-iki badeni enquete is kimutatta, hogy nem egy helyütt olyan súlyos tartást vesz magára a birtokátvevő, hogy az a birtoknak egész földjára adékát is meghaladja. Ily esetben a tartás már néhány év alatt többre rúg, mint a mennyi az az érték, a mit az átvevő a terhek levonása után kapott, úgy hogy tehát ajándékozásról szó sem lehet. Van rá eset, hogy a súlyos tartási kötelezettségnél fogva az apa teljesen kezében tartja az átvevő fiút.

A szokás ezen abnormitásainak megszüntetésére valószínűleg közre fog hatni a jövőben az 1898-ki törvénnyel statuált hozadéki érték becslés. Bár ez csak törvényi örökési esetekben érvényesül, mégis feltehető, hogy az új törvény a szokásra való tekintettel is fogja éreztetni jótékony hatását. Meg kell azonban jegyezni, hogy a birtoknak hozadéki érték szerinti helyes felbecsülése éppen a Feketeerdőben rendkívül nehéz és több individualisatiót kíván mint pld. túlnyomóan mezőgazdasági vidéken, a hol a gazdasági viszonyok sokkal egyformábbak.

Tekintve azt, hogy az átvevő a birtokkal együtt rendszeren súlyos terheket kénytelen magára vállalni, nem lehet csodálni, ha a birtokátvevő lehetőleg gazdag leányt igyekszik feleségül venni, csakúgy mint a westfáliai vagy hannoveri parasztfiú. *Mint mondani szokták, nem A. és B. kötnek itt házasságot, hanem A.-nak és B.-nek a birtokai.*

A zárt udvarbirtokok parasztsága individualista és rationalista; fő előtte a célszerűség. Ez vezérelte őket akkor, mikor a törzsöröklést s abban a minoratust szokássá tették s az vezeteli őket most is, mikor a birtok fentartásának az egyes gyermekek érdekeit alárendelik. Most már ugyan a testvérek tisztességesen kikapják a saját részüket s nem kénytelenek úgy, mint a régi időben a legfiatalabb fiú alatt szolgálni.

Az újabb törvényhozás egyrésztől igyekszik az örökös-társak igényeit a lehetőséghez képest kielégíteni, másrésztől azonban vigyáz arra is, hogy ez az irányzat ne csapjon át

az ellenkező végletbe s ne veszélyeztesse a birtok megtartását. A hol ez a két követelmény össze nem egyeztethető, a hol a birtok annyira el van adósodva, hogy törzsöröklés mellett sem az örökösztársak kielégítésére, sem a birtok megtartására nincs kilátás, ott — helyesen — megszűnik a törzsöröklés. Ezt fejezi ki az új, 1898-ki badeni törvény, mikor kimondja, hogy a törzsörökösnek a birtok hozadéki értékéből legalább 20%-ot kell tehermentesen kapni, ellenkező esetben nincs helye törzsöröklésnek.

VIII. A törzsöröklés hatásai.

1. Gazdasági szempontból tekintve a zárt birtokrendszer s a hozzáfűződő törzsöröklés valóságos *conditio sine qua non*-ja a Feketeerdőben űzhető gazdálkodásnak, a miből azonban nem következik az, hogy ez a rendszer általánosítandó lenne. A Feketeerdőre nézve már magában véve az, hogy a szántás-vetés mellékes s a súlypont az állat- és fatenyésztésen nyugszik, megmagyarázza azt, hogy észszerűen gazdálkodni a Feketeerdőben *csak egy aránylag nagy kiterjedésű birtokon* lehet. Az egész jórészt erdőgazdasági és állattenyésztési kérdés. A hol csak a gazdaságnak ezt a két ágát lehet sikerrel űzni, ott sok embernek nincs helye. A sűrű népesség nyomán pusztul az erdő és pusztul az állattenyésztés is, mint kizárólagos gazdasági üzem. Ez egy világtörténelmi igazság, hiszen a népvándorlásnak is az adott lökést, hogy az elszaporodott népek, a földműveléshez még nem értvén, kénytelenek voltak barmaik számára legelőt szerezni.

A már többször említett 1883-iki badeni agrar enquête 37 tipikus községe közül 5 tartozott a Feketeerdő vidékéhez. Ezek közül 3 község esett a Hofgüterrecht alá. Így tehát az enquête anyaga becses támpontokat szolgáltat a Hofgüterrecht hatásainak tanulmányozására.

Hozzáértők, így pl. *Vogelmann*¹ állítása szerint a zárt udvarbirtokokhoz tartozó erdők sokkal jobb karban vannak,

¹ «Die Forstpolizeigesetzgebung im Grossherzogtum Baden».

mint a többi erdők. Általában az erdészet hivatalnokai mindig lelkes szószólói voltak az 1808-ki ediktumnak, valahányszor annak eltörlése szóba került. Tapasztalati tény ugyanis, hogy a természeti viszonyok magukban véve nem tartják még vissza a lakosságot a birtokoknak első sorban magára a lakosságra nézve károsodással járó felosztásától. Erre mutat a Feketeerdő déli részének siralmas helyzete, mely az által állt elő, hogy a földeket felaprózták, az erdőket kipusztították annak dacára, hogy itt ugyanolyan éghajlati és talajviszonyok vannak, mint a Hofgüterrecht területén. Igaz, hogy e vidék helyzetének súlyosbításához hozzájárult az okatlan telepítés is, mely a 30 éves háború után a lakosság számát a megélhetési viszonyok figyelembe vétele nélkül, mesterségesen szaporította. Ennek az aránytalanságnak az eredménye azután az, hogy itt a terület nagy részét egyáltalán lehetetlen gazdaságilag használni, annyira tönkretett mindent az erdőpusztítás. A lakosság egy része teljesen a házi iparra van utalva, mely sokszor a nagy vállalkozók játékszerévé teszi az abból élőket.

De vizsgáljuk a felosztás gazdasági következményeit részletesen. Ha a Feketeerdő zárt udvarbirtokait felosztanák, az erdőpusztítás elkerülhetetlenül bekövetkeznék, mert minden egyes, a felosztás folytán előálló birtokhoz külön lakóház és gazdasági épületek kellenek. Ezen épületeket ott a Feketeerdőben csak fából lehet előállítani, mert a fa jobban állja az ottani időjárás viszontagságait, mint a kő és sokkal inkább tartja a meleget is. Ha több a lakóház, emelkedik a tüzifaszükséglet is, a mely pedig házanként különben is igen nagy, mert a fűtési időszak sokszor fél-évnél is tovább tart.

A felosztás folytán keletkező birtokok az okszerű erdőgazdasággal, különösen az erdőfelújítással és a talajjavítással egybekötött költségeket nem viselhetnék.

Az erdőgazdaság mellett a másik főfoglalkozás a legelőgazdasággal kapcsolatos szarvasmarhatenyésztés és pedig nem a hizlalás, mert ehhez szükséges takarmány nincs, hanem a növendékmарhatartás. Az 1883-ki enquéte

szerint a Feketeerdőben átlag 1·5 ha. kiterjedésű legelő szükséges egy darab szarvasmarha eltartásához.

Ott, a hol sok az apró birtok, rendszerint több az állat, mint a mennyit a birtok eltartani képes. Ezért a déli Feketeerdőben a szarvasmarha kicsiny, elkényszeredett, satnya. Ott annyira szűkösön vannak takarmány dolgában, hogy tavasszal nem ritkán még a háztetőről is leszedik a zsopot s azt vetik az éhező állat elé. Mikor azután megnyílik a mező, a túlsok állat nem talál azon elég táplálékot, pedig miután a téli takarmány kevés, addig kell kint hagyni a legelőn az állatokat, a míg csak azt az időjárás megengedi. Igen sok legelő vízenyós a Feketeerdőben, tehát alagsövezés nélkül nem is használható, az azzal járó költségeket azonban a kisbirtokos el nem bírhatja.

A kisbirtokos helyzete ott is nagyon hátrányos, a hol az erdő és legelőgazdaság mellett némi szemtermelés is üzhető. A szántóföldek természetesen többé-kevésbé lejtősek, meredek hegyoldalokban vannak s minthogy a talaj is köves s így nehezen művelhető, a szántáshoz 3—4 igásló kellene. A kisbirtokos, minthogy igáslovai nincsenek, kénytelen ezek helyett tehenet fogni az ekébe, a minek káros következményei nyilvánvalók.

Az 1883-ki enquete érdekes adatokat gyűjtött össze a schwarzwalderek szükségletének, fogyasztásának megvilágítására is. Az eredmény az, hogy a *természetbeni osztály vidékéhez tartozó schwarzwaldi községekben jóval alacsonyabb a standard of life*, mint a Hofgüterrecht vidékén. Különösen feltűnően kevesebb húst és tejet fogyasztanak a természetbeni osztály vidékéhez tartozó gazdaságok, mint a zárt udvarbirtokok s a ruházatra is amazok jóval kevesebbet költenek. A Hofgüterrecht vidékén nemcsak a nagyobb birtokosok, hanem még a kisbirtokosok, sőt a napszámosok is jobban élnek, mint a déli Schwarzwald hasonló sorsú emberei. Oka ennek az, hogy a Hofgüterrecht vidékén a kisbirtokos és napszámos biztos munkát talál a nagyobb birtokosoknál. Ezeknek viszonylagos jóléte amazokat is felemeli, míg a szabad osztozkodás vidékén a kisbirtokos és napszá-

mos csak annyiban különbözik a városi proletártól, hogy kevesebb igénye van és ha kell, még ezeket az igényeket is szinte hihetetlen mértékig tudja leszállítani.

2 Egyfelől a törzsöröklés, másfelől a szabad osztály és a földbirtokot, illetve földbirtokost terhelő *adósság* közti összefüggés vizsgálatára kétféle statisztika áll rendelkezésünkre. Az egyik az, melyet az 1883-ki enquéte szolgáltatott, a másik egy külön felvétel 1896-ból, melyet pénzügyi közegek végeztek annak a megvilágítására, hogy a földnek jövedelmi adó alapján kiszámított értéke mennyire van adóssággal megterhelve.

Az 1883-ki enquéte eredményei nem vonatkoznak a nagyhercegség egész területére, azok csak próbafelvételek, melyek azonban az egyes tipikus községekről mindenesetre általánosíthatók az illető vidékre. Ellenben az 1896 ki felvétel az ország összes mezőgazdasági üzemeire kiterjed.

Az 1883-ki enquéte által megvizsgált 37 község közül 10 község tartozott a törzsöröklés vidékéhez és pedig 3 a Hofgüterrecht tehát a törvényi törzsöröklés, 7 pedig a törzsöröklési szokás vidékéhez.

A birtokok eladósodása szempontjából háromféle adatot használhatunk fel; ezek az ingatlanokat terhelő adósság, a csődesetek és a végrehajtások száma.

A 37 községben¹ az ingatlanokat terhelő adósság a földbirtoknak az adó alapján kiszámított tőkeértékéhez viszonyítva volt:

Község neve	adósság %-ban
1. Richen --- --- --- --- ---	7·53
2. Ellmendingen --- --- --- ---	7·95
3. Ichenheim --- --- --- ---	8·76
4. Sindolsheim --- --- --- ---	12·10
5. Hemsbach --- --- --- ---	17·23
6. Eutingen --- --- --- ---	17·42
7. Maulburg --- --- --- ---	18·38
8. Zell-Weiherbach --- --- --- ---	20·20

¹ Az alábbi táblázatot *Stengele* id. munkájából vettük át.

Község neve	adósság %-ban
9. Huttenheim	20·57
10. Werbach	22·33
11. Rielasingen	23·70
12. Sulzfeld	24·38
13. Michelbach	25·10
14. Oberwolfach *	27·06
15. Bischoffingen	27·56
16. Altheim	28·69
17. Mingolsheim	29·59
18. Wasenweiler	29·92
19. König-bach	30·77
20. Dittwar	31·70
21. U. Scheidenthal **	32·60
22. Griessen	34·61
23. Efringen	36·50
24. Neulusheim	39·15
25. Schönfeld **	40·05
26. Görwihl **	41·36
27. Sandhausen	41·52
28. Neusatz	43·20
29. Watterdingen	45·17
30. Unadingen **	45·30
31. Wasser **	45·86
32. Neukirch *	54·83
33. Wittenschwand **	65·51
34. Steig *	67·44
35. Immenstaad	69·45
36. Worndorf	71·08
37. Mainwangen **	99·26

A *-gal jelzettek a Hofgüterrecht s így a törvényi törzsöröklés alá esnek, a **-gal jelzettek ellenben szokás alapján tartoznak törzsöröklés alá.

E táblázatból azt látjuk, hogy a *szabad osztály vidékeihez tartozó községek kevésbé vannak eladósodva, mint a törzsöröklést követő községek.* Igaz, hogy e táblázatban az egy-egy község határában fekvő összes birtokokat terhelő

adósság együttesen van kimutatva, s nincsenek a Hofgüterrecht alá tartozó zárt udvarbirtokok, valamint a törzsöröklési szokást követő birtokok, illetve az ezeket terhelő adósságok külön feltüntetve. Továbbá tekintetbe kell venni azt is, hogy a tisztán földművelést űző és a vegyes, vagyis földművelést és ipart űző gazdaságok nincsenek elkülönítve egymástól. Pedig ez utóbbiak általában sokkal inkább vannak eladósodva.

Erre mutat a következő a 3, Hofgüterrecht alá tartozó községre vonatkozó összeállítás: ¹

Község neve :	Adósság ‰-ben :
Oberwolfach	a tisztán mezőgazdasági üzemeknél 23·25
	a vegyes üzemeknél 49·15
	az összes üzemeknél 27·06
Neukirch	a tisztán mezőgazdasági üzemeknél 47·09
	a vegyes üzemeknél 62·97
	az összes üzemeknél 54·83
Steig	a tisztán mezőgazdasági üzemeknél 48·55
	a vegyes üzemeknél 86·41
	az összes üzemeknél 67·44

De még így is, csak a mezőgazdasági üzemeket tekintve, különösen a két utolsó községben elég nagy az ingatlant terhelő adósság.

Egyébként a síkságon, a természetbeni osztály vidékén sokkal több a vegyes, földművelést és ipart űző gazdaság s hogy mégis a természetbeni osztály vidékéhez tartozó községekben ennek dacára kevesebb az adósság, az csak megerősíti azt, hogy *a badeni törzsöröklési jog és szokás általában nem eléggé előnyösíti a törzsörököst, ki emiatt sok adósságot kénytelen csinálni.*

A fenti adatok helyességét teljes mértékben igazolja az 1896-ki, a jövedelmi adó alapján készült statisztika, mely a mezőgazdasággal foglalkozók vagyonához viszonyítva mutatja ki az azokat terhelő összes adósságokat. Ez a statisztika annyival teljesebb, mert ennél úgy az ingatlant terhelő, mint a személyes adósságok egyaránt fel vannak véve.

¹ Koch idézett munkája nyomán.

Földrajzi kerület	A vagyonértéket terhelő adósság ‰-ban		
	a csak földmívelést űző lakosságnál	a földmívelést és ipart űző lakosságnál	az összes lakosságnál
1. Pfinz- und Kraichgau ...	12·0	20·9	16·0
2. Mittlere Rheinebene ...	12·4	22·7	17·2
3. Bauland ...	13·2	22·1	16·5
4. Untere Rheinebene ...	14·5	25·4	19·8
5. Obere Rheinebene ...	16·0	27·2	21·4
6. Kaiserstuhlgebiet ...	16·3	21·7	18·5
7. Odenwald ...	17·1	30·8	23·7
8. Mittlerer und nördlicher Schwarzwald (Gebiet der geschlossenen Hofgüter)...	19·5	36·2	26·6
9. Südlicher Schwarzwald	25·8	37·7	32·8
10. Donaueggen ...	31·2	32·8	32·1
11. Seegegend ...	32·9	40·3	36·7

Az 1—6. szám alatti vidékeken a természetbeni osztály, a 7—11. szám alatti vidékeken a törzsöröklés uralkodik.

Az eredmény az, hogy legkevésbé vannak eladósodva azok a vidékek, a hol természetben osztoznak; a törzsörök-léssel élő vidékek kivétel nélkül a legnagyobb mértékben vannak eladósodva.

Megjegyzendő, hogy a törzsöröklés alá tartozó kerületek nagyobb része csak szokás alapján él Anerbenrecht-tel s még a törvényi törzsöröklés kerületében is (Mittlerer u. nördlicher Schwarzwald) a zárt udvarbirtokok és a többi, csak szokás alapján törzsöröklést követő birtokok együtt vannak kimutatva.

Éppen ezért, ha a zárt udvarbirtokokat, illetve tulajdonosaikat terhelő adósságokat külön akarjuk vizsgálni, akkor — miután ezek többnyire nagyobb birtokok — az 1000-tól 5000 Mk.-ig terjedő jövedelmeket kell kiválasztanunk. De még ilyen számítás mellett is Koch¹ szerint még mindig 17·4%-ra rüg a tisztán mezőgazdasági üzemet folytató, törvényi törzsöröklés alá tartozó birtokok adóssága.

¹ Georg Koch id. m. 97. l.

Úgy hogy a természetbeni osztályt követő kerületek még így is sokkal jobban állnak, mint a Hofgüterrecht alá tartozó birtokok.

Ezt a feltűnő jelenséget, még a törzsöröklést annyira pártoló Koch és nálunk dr. Baross János¹ is elismeri. Feltűnő ez a jelenség azért, mert a törzsöröklésnek eddig vizsgált eredményeitől eltér. Északon mindenütt az ellenkezőt láttuk; a törzsöröklés vidékei kevésbé voltak eladósodva, mint a természetben osztozó vidékek. Azonban ne feledjük, hogy Badenben a törzsöröklés is más s a gazdasági viszonyok is mások. A törzsörökést itt sem a tételes jog — azelőtt az 1808-ki ediktum, most az 1898-ki törvény — sem a szokás nem előnyösíti annyira, mint az északi jog és szokás. A törzsörökös itt magasabb értékben veszi át a birtokot, másrésről kisebb könnyítéseket kap, mint a hannoveri, westfáliai stb. törzsörökös.

Más oldalról, északon nagyjából egyforma viszonyok közt élő, szemtermelést űző birtokokat hasonlíthatunk össze a természetbeni osztály- és törzsöröklés szempontjából. A szemtermelésnél pedig mindig a nagyobb birtok van előnyben, tehát az, melyet eredeti nagyságában éppen a törzsöröklés tartott meg, a kisebb birtokok, vagyis a természetbeni osztály következtében előállott földrésztetek birtokosai ellenben éppen a szemtermelés miatt kénytelenek nagyobbítani birtokukat s ezért a természetben osztozó vidék birtokosainak adósságát főleg a vételárhátralékok szaporítják.

Badenben a természetben osztozó vidékeken nem a szemtermelés a fő, ott kereskedelmi növényeket, mint dohányt, komlót, cikóriát, repcét, továbbá bort és zöldségfélét termelnek, a mi a birtokok megnagyobbítását nem teszi szükségessé. Sőt, mint tudjuk, itt a parcellamívelésnek vannak nagy előnyei.

Badenben tehát a természetbeni osztály kerületeit nem nyomják a vételárhátralékok. Amellett a gyáripar és élénk

¹ Lásd dr. Baross János «Agrár öröklési jog» 1. kötet 188. 1.

kereskedés bőven ad mellékfoglalkozást a parcella- és törpebirtokosoknak, úgy hogy ezek kis földjeiken családjukkal együtt megélhetnek.

A törzsöröklést követő vidékek közül a szokás alapján álló Duna-vidék és Bodenitó vidék (Seegegend) van leginkább eladósodva azért, mert itt a lakosság aránylag sűrű, a birtokok a törzsöröklés szempontjából kicsinyek és a törzsörökös magas árban veszi át a földeket. Amellett e birtokoknál elég kiterjedt a szemtermelés, a mi az alacsony gabonaárak mellett kis jövedelmet hajt.

A közép- és északi Feketeerdő vidéke, zárt udvarbirtokaival jobban áll, mert itt a birtokok nagyobbak, az átvételi árak alacsonyabbak és a túlnyomó erdő- és legelőgazdaság a kedvező fa- és állatárak miatt jobb jövedelmet hajt.¹

Különben ne feledjük, hogy a *törzsöröklést követő birtokokat terhelő adósságoknak jelentékeny része nem olyan szigorú adósság, mely könyörtelenül követel kielégítést, míg a természetbeni osztály vidékén az adósság kisebb ugyan, de sokszor nyomasztóbb. Mert a törzsöröklés vidékén az adósság nagy része a szülőknek és testvéreknek fizetendő összegekből áll, a szülő pedig sokszor csak biztosításképen köt ki oly nagy összegű tartást, de azt teljes mértékben nem követeli; a testvérek pedig, kivált ha a birtokon maradnak, szintén nem követelik a kikötött kielégítést olyan kéréssel, mint az idegen hitelezők.*

Ez a magyarázata annak, hogy a *csödesetek és végrehajtások gyakoribbak a természetbeni osztály, mint a törzsöröklés vidékén.*² Amellett igaza van *Stengelenek* is, mikor azt mondja, hogy *az idegen hitelezők is inkább várnak a nagyobb birtoknál, még ha az jobban el is van adósodva, mint a kisebb birtokosoknál.*

A nagyobb birtok nagyobb biztosítékot nyújt s szívósabb, nagyobb ellentálló képességgel bír, mint a kisbirtok.

¹ V. ö. *Stengele* id. m. 110. és következő lapjait, továbbá *Koch* id. m. 96. és következő lapjait.

² *Stengele* id. m. 111. lap.

melyet egy-két sorscsapás egyszerre tönkre tehet. Már pedig a törzsörökkléssel élő, különösen a zárt udvarbirtokok inkább a nagyobb birtokokhoz tartoznak.

A badeni, természetben osztozó és törzsörökklést követő birtokok adóssági viszonyai csattanóan bizonyítják azt, hogy *mennyire nem szabad a törzsörökklés kérdésében általánosítani*. Az a tétel is, hogy a természetbeni osztály nagyobb adóssági teherrel jár, mint a törzsörökklés, csak bizonyos viszonyok közt igaz. A törzsörökklés alkalmazhatóságának kedvező vagy kedvezőtlen hatásának kérdése mindig az illető vidék különleges viszonyainak beható vizsgálata után dönthető csak el.

3. Egyik sokat vitatott és fontos kérdés az, hogy a törzsörökklés és a *születések száma* közt van-e és minő összefüggés.

A Feketeerdőben, mint azt már többször is említettük, a házasságok igen termékenyek, úgy hogy a legtöbb családban van 8—10 gyermek.

Azt a vádat tehát, hogy a törzsörökklés hozzájárul a szaporaság csökkentéséhez, mert a törzsörökös csak úgy boldogul, ha kevés testvért kell kifizetni, a badeni törzsörökklési vidékekre nézve mi sem igazolja. Erre mutat az is, hogy a törzsörökklés ellenzői, mint *Emminghaus, Schupp*, ezt a vádat még csak fel sem említették a schwarzwaldi törzsörökklés ellen.

Másként állunk azonban a *törvénytelen szülöttek arányszáma és a törzsörökklés* közti összefüggés tekintetében. Míg Hannoverben, Westfaliában azt láttuk, hogy a törvénytelen születések alacsony arányszámot mutatnak, addig Badenben éppen a *Hofgütergebiet*, tehát a *törvényi törzsörökklés vidéke vezet a törvénytelen születések tekintetében*. Míg ugyanis országos átlagban 1883—1896-ban 100 törvényes szülöttre 9.01 törvénytelen szülött esett, addig a Hofgütergebiet 3 járásában — Triberg, Waldkirch és Wolfachban — a törvénytelen szülöttek arányszáma a következőképen alakult:

Triberg	{	1883-ban	13.6%
		1895-ben	9.6%
		1896-ban	9.1%

Waldkirch	{	1883-ban	24·0%
		1895-ben	17·1%
		1896-ban	15·7%
Wolfach	{	1883-ban	17·7%
		1895-ben	14·3%
		1896-ban	12·5%

Az ottani viszonyokkal ismerős írók, pl. *Schupp* főleg a helyi földrajzi, éghajlati viszonyoknak, az alacsony értelmi és erkölcsi niveaunak tulajdonítják a sok törvénytelen gyermeket. A fiúk és leányok együtt őrzik kint a hegyeken az állatokat, együtt járnak a sokszor messzefekvő iskolába, a mi az erkölcsi érzék elvadulását elősegíti. Alkalmat ad és rossz példát nyújt az is, hogy — főleg téli időben — férfiak és nők kis helyen összezsúfolva laknak. Szóval e szerint *nem a törzsöröklés, hanem a Feketeerdő viszonyai miatt van a Hofgütergebieten sok törvénytelen gyermek.*

Régebben még több volt a törvénytelen gyermek. Így 1856—1863-ban *Schupp* szerint 100 újszülöttre esett:

Wolfachban	25·3
Waldkirchben	34·3

törvénytelen szülött.¹

A javulást azzal is magyarázzák, hogy 1862. előtt a házasságkötéshez hatósági engedély kellett. Ezt csak az 1862. évi október 4-ki törvény törülte el s azóta szabad a házasságkötés. De valószínű, hogy az erkölcsi és értelmi viszonyok is javultak azóta.

Nézetünk szerint a törzsöröklés mindenesetre lehet némi befolyással a törvénytelen gyermekek számára. Nevezetesen sok lesz a törvénytelen szülött, ha az örököstársak helyben maradnak és önálló háztartást alapítani nem tudnak.

Régebben a Feketeerdőben több örököstárs maradt meg a falujában az örökségi osztály után, mint marad meg ez idő szerint, tehát több is volt a törvénytelen gyermek. Ma már a Feketeerdő is hozzáférhetőbb, az emberek is vállal-

¹ Az összehasonlítás nem lehet teljes, mert az újabb adatokban a törvénytelen gyermekek a törvényesekhez, itt pedig a törvénytelenek az összes újszülöttekhez vannak viszonyítva.

kozóbbak, tehát több és több kifizetett testvér megy másfelé szerencsét próbálni. Ha ezek talán most sem alapíthatnak mindannyian önálló háztartást, a tőlük származó törvénytelen gyermekek, elvándorlásuk folytán már nem a Feketeerdő mérlegét rontják.

Hogy újabban mind több és több örököstárs hagyja el szülőföldjét, azt bizonyítja a munkabérek emelkedése és a mind jobban mutatkozó munkáshiány is, a mire nézve Koch¹ számbeli adatokat is közöl.

4. *Az örököstársak társadalmi és gazdasági helyzetére vonatkozólag* Badenben nem rendelkezünk olyan pontos adatokkal, mint a minöket Sering közöl pl. Westfáliára vonatkozólag.

Koch² szerint azonban, — a ki állítását széleskörű tudakozódásra alapítja — a törzsörökösök Badenben is többnyire jó sorsban élnek, úgy hogy a proletariatus szaporításával a törzsöröklést vádolni nem lehet. A törzsörökösök gyakran jobb sorsban élnek, mint a törzsörökös, mert ez utóbbi, mint tudjuk sok terhet vesz magára. De egyébként is, a szülők addig rendszerint ki sem adják a birtokot kezükből, míg az idősebb gyermekek sorsát nem biztosították.

A fitestvérek vagy szereznek maguknak földet a szülők támogatásával, vagy mesteremberek, szatócsok stb. lesznek. A schwarzwaldi városok lakosságának nagy része ezekből a kifizetett társörökösökből rekrutálódik.

A leánytestvéreket szívesen viszik feleségül, még a távolabbi vidékek kisbirtokosai is, mert törzsöröklés mellett jelentékeny készpénzhozományt kapnak a lányok.

Mint mindebből látjuk, a schwarzwaldi Hofgüterrecht s annak két legfontosabb alkateleme, a *birtokok zárt mivolta* s a *törvényi törzsöröklés* egészen sajátos, az ottani gazdasági viszonyok által indokolt intézmény.

A birtok nem mind, hanem minden faluban csak egy-néhány esik a Hofgüterrecht s így a törvényi törzsöröklés

¹ Idézett munka 119. l.

² Idézett munka 114. l.

alá. Es ezek éppen többnyire a nagyobb birtokok, melyeknek állandósága ily módon biztosítva van.

Nézetünk szerint a törzsöröklésnek ez az alakulata talán jobb, mint az, mely egy vidék összes birtokaira kiterjed. Mert a törzsöröklés *csak nagyobb birtokoknál fejt ki igazán előnyeit*; mentől kisebb a birtok, annál jobban lépnek előtérbe a törzsöröklés hátrányai. Ha pedig a kisebb birtokokban szabad a mozgás, az lehetővé teszi a fölfelé törekvő osztálymozgalmat, mely a cselédnek, napszámosnak is nyújt reményt és alkalmat a földszerzésre. A középbirtok pedig ily módon inkább kap megfelelő munkaerőt.

Hogy a középbirtok egy-egy vidék gazdasági és társadalmi viszonyaira mily jó hatást gyakorol, azt fölösleges bizonyítgatnunk. Csak azt jegyezzük meg, hogy olyan tekintély, mint *Buchenberger*, egyenesen kimondja,¹ hogy az uzsora ellen legjobb óvszer a jó birtokeloszlás, a sok középbirtok. És az 1883-ki enquête ki is mutatta, hogy a badeni zárt udvarbirtokok vidékén sem a pénz-, sem az állat-, sem a földuzsora nem tudott lábra kapni. A hol középbirtok van, ott a kis emberek a középbirtokosra támaszkodhatnak, attól vehetnek kölcsönt akár terményben, akár pénzben. És az ilyen hitel, tudjuk, sohasem oly nyomasztó, mint ha a kis ember hitelnyújtásból élő, azzal üzletszerűen foglalkozó, nem birtokos elemekre szorul.

A Feketeerdőben ez annál fogva is sokat jelent, mert a nagy távolságok s rossz közlekedési viszonyok mellett a kis emberek szövetkezetekkel sem segíthetnének magukon. A Feketeerdőben éppen a helyi viszonyok miatt aránylag kevés szövetkezet is van.

A *Székelyföld*, a mi főleg az éghajlati és földrajzi helyzetet illeti, sok tekintetben hasonlít a Schwarzwaldhoz. Talán nem lennének ott ma olyan ziláltak a viszonyok, ha a kis emberek középbirtokokra támaszkodhatnának, ha a középbirtokok fenmaradását intézmények biztosították volna.

¹ *Buchenberger* «Der Wucher auf dem Lande im Grossherzogtum Baden.» Schriften des Vereins für Socialpolitik XXXV.

Ma már, a vég nélküli elaprózás miatt, ilyféle reform aligha vezetne eredményre, mert megtartásra való birtok alig van. De az elaprózás további folyamata elé lehetne gátat emelni, úgy a mint azt egy badeni törvény teszi. Ez az *1854. évi április 6-iki* törvény, mely kimondja, hogy erdőt, irtványföldet és legelőt 10 badeni Morgen-en (3·60 ha.) alól, szántóföldet és rétet pedig $\frac{1}{4}$ badeni Morgen-en (9 ar) alól sem közösség megszüntetésénél, sem bármely más jogügyletből kifolyólag felosztani nem szabad. A törvény ellenére történt felosztás, illetve az az iránt kötött jogügylet semmis.

II. RÉSZ.

A magyarországi öröklési szokások.

BEVEZETÉS.

Az anyag feldolgozása.

A munkám második részében feldolgozott anyag első sorban azon jelentésekből áll, melyeket *a kir. járásbiróságok és kir. közjegyzők* tettek a következő kérdésekre:

I. A földműves kisgazda- (paraszt-) osztály körében mi a túlnyomó szokás a gyermekek, mint törvényes örökösök közötti osztály megtételénél a hagyatékhhoz tartozó ingatlan tekintetében? Nevezetesen az osztály melyik módozata divik leginkább, az-e, hogy az örökösök az ingatlant maguk között természetben felosztják, vagy az, hogy egyikük átveszi az ingatlant a többiek más úton való kielégítésével?

Gyakori eset-e az, hogy a gyermekek tulajdonközösségben megmaradnak?

II. Oly esethen, a midőn a gyermekek egyike a többiek kielégítésének kötelezettségével átveszi az ingatlant: mikép szokott ez a kielégítés leginkább történni, nevezetesen az ingatlan teljes forgalmi értékét veszik-e az örökösök a kielégítés kiszámításának alapjául, vagy mely más értéket?

III. Mik a tapasztalatok a végrendelkezést illetőleg és abban a tekintetben, hogy a kisgazda gyermekeit még életében megosztotatja? Nevezetesen gyakran végrendelkeznek-e és gyakori eset-e, hogy a gazda még életében megosztotatja gyermekeit? A mennyiben akár az egyik, akár a másik esetben az ingatlanokat vagy azok zömét egyik gyermeküknek juttatják, mivel szokták a többit kielégíteni?

Ha a gazda ingatlanait még életében átruházza gyermekeire vagy azok egyikére, úgy ez adás-vételi, életjáradéki vagy ajándékozási szerződéssel szokott-e leginkább történni?

IV. Előfordul-e gyakrabban, hogy a földműves kisgazda a fiúgyermeket vagy azok egyikét és nevezetesen azok közül a legidősebbet vagy legifjabbat végrendelet vagy szerződés által különösen előnyösíti a többi fiúk és leányok rovására és megnyugszanak-e az érdekeltek rendszerint ebben az előnyösítésben? Ez az előnyösítés körülbelül hány százalékát képezi az összes örökösödési eseteknek?

V. A fenti kérdésekre adandó felelet szempontjából tapasztalható-e eltérés az illetők nemzetisége vagy hitfelekezete vagy a szerint, a mint tanyai vagy falusi birtok vagy törpe-, kis-, középirtok, jó vagy rossz minőségű föld képezi az osztály tárgyát?

A járásbíróságok és közjegyzők jelentései — szám szerint 642 — a kir. ítélőtáblák, illetve közjegyzői kamarák szerint összegyűjtve érkeztek be.

A kir. táblák és közjegyzői kamarák területi beosztása nem egyezik egymással, azonkívül pedig a jelentéseknek 11 külön területre való szétoztása, az áttekinthetőség rovására, az anyagot túlságosan szétforgácsolta volna.

Ezért a jelentéseket megyék szerint, a megyéket pedig a történeti mult által szentesített 7 országrész területi beosztása szerint csoportosítottam s ezáltal az anyagot mindazon statisztikai és egyéb adatokkal való összehasonlításra alkalmassá tettem, a melyek eddig országrészek szerint készültek.

Meg kell jegyezmem, hogy a járásbírószági kerületek — bár többnyire egyeznek a közigazgatási járások területével — néhol egy-két helységgel egy-egy törvényhatóság határán is túlterjeszkednek, a mi azonban az illető megye földműveseinek öröklési szokásáról az adatok alapján nyert általános képet meg nem zavarhatja.

A hol a feldolgozásban «jelentés»-ről vagy egy járásbírószág székhelyének öröklési szokásáról van szó, ott álta-

lában az illető járásbiróság egész területét kell érteni; a közjegyzői jelentések mindenütt külön vannak megjelölve.

A feldolgozásnál általában a kérdőív nyomán haladtam s az élő jogtól különböző szokásokat a kérdésekben bennejlő eltérések szerint csoportosítottam. Ekként természetesen mindenütt *a tételes jogtól különböző öröklési szokások kidomborítására* esett a súlypont. E mellett igyekeztem a monografiákban szétszórt régi adatokat is a lehetőséghez képest értékesíteni az új anyag feldolgozásánál. Végül a magánúton összegyűjtött adatokat is felvettem a tárgyalás keretébe és pedig akként, hogy e magánértékelések forrását mindenütt megneveztem.

Hazánkban az öröklési szokások mindezideig ily rendszeresen összegyűjtve nem voltak.

Csekély erőmtől telhetőleg és a rendelkezésre álló, nem egy tekintetben fogyatékos segédeszközök felhasználásával igyekeztem ezen úttörő munkát úgy megírni, hogy az az ország különféle öröklési szokásait híven feltüntesse.

A) Duna balpartja.

(Árva, Bars, Esztergom, Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Trencsén, Turóc, Zólyom vármegyék.)

1. A Duna balpartjához tartozó megyékben az a túlnyomó szokás, hogy az örökösök az ingatlan vagyont egymásközt természetben felosztják. Az, hogy egy örökös veszi át az ingatlant, csak néhol fordul elő. Pl. úgy a természetbeni felosztás, mint az egy örökös által való átvétel *egyformán* szokásos Muzsla (Esztergom megye) és Galánta (Pozsony megye) vidékén. Egy örökös által való átvétel fordul elő továbbá egy-két községben Esztergom környékén s *kivételképen* Szakolcán (Nyitra megye), Vámos-Mikolán (Hont megye), Losoncon (Nógrád megye). Námesztón (Árva megye), Liptóújváron, Rózsahegyén (Liptó megye) és Verebélyen (Bars megye).

Ha a felosztásnak akadálya van, akkor az örökösök ideiglenesen tulajdonközösségben maradnak. Ilyen ok vagy az, hogy az örökösök közt kiskorúak is vannak, vagy pedig az, hogy a hagyatéki ingatlanokat az özvegyi jog terheli. Mihelyt azonban a felosztás akadálya megszűnik, azonnal bekövetkezik a tényleges természetbeni osztály.

A tényleges osztálylyal annál inkább sietnek a felek, mentől értékesebbek az öröklött ingatlanok. Így azt tapasztaljuk, hogy míg az országrész északi vidékein, a hol a földek kevésbé értékesek és a hol a nép a legalacsonyabb műveltségi fokon áll, az örökösök az özvegyi jog tartama alatt is tulajdonközösségben maradnak, addig a déli részeken, a Duna mentén, az örökösök ily esetekben is megosztóznak, még pedig úgy, hogy az özvegynek bizonyos ingatlanrészek haszonélvezetét jelölik ki, vagy pedig úgy, hogy az özvegynek bizonyos parcellákat korlátlan tulajdonul engednek át.

A tényleges osztálynak sokszor akadálya az is, hogy a telekkönyvi megosztáshoz a jelzálogos hitelezők beleegyezése szükséges, vagy pedig a megosztást a telekkönyvek rendezetlen volta is akadályozza.

Ha akár egyik, akár másik okból az örökösök tulajdonközösségben maradtak, az ezt előidéző ok megszűnte után is *telekkönyv szerint* rendszerint fenmarad a tulajdonközösség állapota, mert a közösség megszüntetése sok utánjárásba és költségbe kerül, a mire e szegény emberek rá nem érnek, a költségeket pedig a rossz minőségű földek jövedelme amúgy sem fedezné.

A mi már most a tényleges felosztást illeti, a *nagyobb ingatlanokat* szabály szerint *egyenlően osztják fel* egymás közt az örökösök. Kisebb ingatlannál előfordul, hogy csak kettő vagy három veszi át azokat, míg a legkisebb, pár száz korona értékű ingatlanoknál, a hol a felosztás az ingatlan terjedelménél fogva lehetetlen, egy örökös veszi át az egészet s a többi örökösöket megfelelő, rendszerint a forgalmi értéket megközelítő, sőt néha annál magasabb érték alapján fizeti ki. *A házat és beltelket* rendszerint *a fiúk veszik át*; ezek között ismét *a legülösbbe nek jut a legértékesebb rész*. például a háznak utca felőli része, míg a leányoknak a csekélyebb értékű ingatlanok jutnak.

Egyáltalán sok helyütt tapasztalható az az irányzat, *hogy az ingatlanok inkább a fiúknak jussanak*. Ha akkor, midőn az örökösök osztozkodnak, a leányok már elkerültek a szülői háztól, rendszeren csak a fiúk osztoznak az ingatlanokon, a leányokat a kiházasítással már kielégítettéknek szokták venni, vagy legfeljebb még csekély készpénzfizetést vagy lábas jószágot juttatnak ezenfelül a leányoknak. Ha azonban az osztozkodás idején a leányok még otthon vannak, akkor inkább megtörténik, hogy ezek is kapnak ingatlan részeket a kiházasításon felül.

Annak a törekvésnek, hogy az ingatlanokat lehetőleg a fiúk tartsák meg, számos példájára akadunk. Árva vármegyében pl. Alsó-Kubinban túlnyomó az a szokás, hogy az ingatlant a fiúk veszik át és nővéreiket a forgalmi érték alapján készpénzzel elégitik ki. *Liptó megyében* Liptó-Szent-Miklóson és vidékén gyakori az eset, hogy az ingatlanokat csak a fiúk tartják meg, a kik a leányokat kielégítik; a leányok kielégítésképen majdnem minden esetben örök-

részük értékével arányban nem álló csekély összeget kapnak, de ebben megnyugosznak, mert igazságérzetük szerint a fiú, ki gyermekkorától otthon dolgozik vagy napszámba megy és szerzeményét a szülőknek adja, többet érdemel a hagyatékából mint ők, a kik rendesen fiatal korukban férjhez mennek. Ha ellenben néha — a mi ugyan nagy ritkaság — fiú elégtettet ki, annak az örökész teljes értékét kell kifizetni. *Trencsén megyében* igen sok vidéken észlelünk hasonló szokást. Így pl. Csaca vidékén az esetek 40%-ában az ingatlanokat a fiú örökösök veszik át és ezek a nő-örökösöket a forgalmi érték alapul vételével készpénzzel és ingóságokkal, rendszerint szarvasmarhával elégitik ki. Bán vidékén túlnyomó szokás az, hogy az örökösök a hagyatéki ingatlanokat természetben felosztják; ha azonban egy fiú és több leány maradt, akkor a fiú veszi át az ingatlanokat és a leányokat sok esetben a forgalmi értéken aluli érték szerint fizeti ki. Nagy-Bittse vidékén, ha csupán fitestvérek az örökösök, rendszeren felosztják maguk közt természetben az ingatlanokat; ha leányörökösök is vannak, akkor túlnyomó szokás az, hogy a leánytestvért a fitestvérek kifizetik készpénzzel és pedig az ingatlan forgalmi értéke alapján. Vág-Beszterce vidékén az örökösök az ingatlanokat maguk közt természetben felosztják, minek következménye az, hogy az ingatlanok nagyon apró részekre felosztatnak; ritkább esetekben történik és többnyire csak akkor, ha a leányörökösök más községbe mennek férjhez, hogy az egyik örökös készpénzzel kifizeti a többi örökösöket. Zsolna vidékéről szintén hasonlókat jelentenek. Itt is a legtöbb esetben a fiúörökösök veszik át az ingatlanokat és a leányörökösöket készpénzzel kielégítik. Ez a kielégítés a legtöbb esetben jóval kevesebb, mint a mennyit az ingatlan-jutalék forgalmi értéke kitesz.

Nyitra megyéből Miaváról írják, hogy igen gyakori az az eset, hogy a fiú-örökösök osztoznak az ingatlanokon, a leányokat pedig a forgalmi érték alapján kielégítik. Olyan eset azonban, hogy kizárólag az egyik örökös veszi át a birtokot, csak akkor szokott előfordulni, ha a leánygyermekkel szemben egy fiú-örökös áll. Nagy-Tapolcsány vidé-

kén túlnyomó szokás, hogy a fiúk a leányokat kielégítvén, az ingatlanokat maguk közt természetben felosztják, ha azonban kiskorú örökösök is vannak, akkor a teljes természetbeni osztály divik, mert az árvaszék az osztálynak ezt a módját tartja a kiskorúak érdekének megfelelőnek. Vágújhely vidékéről is azt jelentik, hogy előfordul, hogy a fiúgyermek egyútt a leánygyermekeket kifizetik s az ingatlanon csak a fiúk osztoznak; a leányok kifizetésénél a rendes forgalmi értéket szokták alapul venni.

Pozsony megyében Galánta és Nagy-Szombat környékén ugyanilyen a szokás. A fiúk természetben osztoznak, a leánygyermek pedig örökrészük arányában készpénzben nyerne kielégítést.

Barsmegyében Körmöcbánya vidékén, ha csak nagykorú örökösök vannak, akkor az esetek 50%-ában a fiuk veszik át az ingatlanokat s a leányokat a forgalmi értéken aluli érték szerint elégítik ki, de ha kiskorúak is vannak, akkor rendszerint egyenlő arányu osztály jön létre, de leginkább csak azért, mert máskülönb az árvaszék hozzájárulását nehéz elérni. Léva vidékén szintén a földműveléssel foglalkozó fiuk maguk közt osztják fel természetben az ingatlant s a leányokat, valamint a nem földműveléssel foglalkozó fiukat készpénzzel vagy ingóságokkal elégítik ki. A kiszámítás alapjául az ingatlanok helyi, rendszeren közösen választott becsús által megállapított napi értékét veszik. Ujbánya vidékén is az osztály azon módozata divik leginkább, hogy a fiörökösök az ingatlant átveszik s a leányokat legnagyobbbrészt a forgalmi érték alapján kielégítik. *Ha azonban középirtok kerül felosztás alá, a leányok is természetben szoktak részesedni.*

Nógrádmegyében Balassa-Gyarmat vidékén van ugyanilyen szokás és pedig főleg a tótoknál; a leányokat az ingatlan forgalmi értéke alapján szokták kifizetni. A salgótarjáni jelentés szerint, ha csupán fiugyermekek az örökösök, akkor a hagyatéki ingatlanokat természetben szokták maguk között felosztani; a mikor azonban leányok is vannak az örökösök között, ezek igen gyakran készpénzzel,

kiházásítással elégtetnek ki. Végül a sziráki járásban is a földműves kisgazda-osztály körében a gyermekek mint törvényes örökösök között az osztály tekintetében az a túlnyomó szokás, hogy a hagyatékhöz tartozó ingatlanokból a leánygyermek aránytalanul kevesebbet kapnak, e részben is többnyire készpénzzel, tehénnel vagy egy üszőborjuval lesznek kielégítve, a mi azonban alig teszi ki $\frac{1}{4}$ – $\frac{1}{10}$ részét annak, a mi őket törvény szerint illette volna.

Összegezve az elmondottakat, azt látjuk, hogy ha *törvényi öröklés* áll be, akkor a Duna balpartjához tartozó megyékben az általános öröklési szokás megegyezik a tényleg fennálló joggal, erős hajlandóság mutatkozik azonban arra, hogy az ingatlanokban, vagy azok nagyobb vagy értékesebb részében *csak a fiúk részesüljenek*, s ilyenkor a leányok vagy kisebb vagy csekélyebb értékű ingatlanokat, esetleg készpénzt vagy ingóságokat kapnak. Az azonban, hogy az egész hagyatéki ingatlant egy fiu vegye át, vagy egyáltalában nem, vagy csak nagyon ritkán fordul elő, legfeljebb akkor, ha az ingatlan kis kiterjedésű vagy mindössze egy beltelekből vagy házból áll, a mit felosztani nem is lehet,¹ vagy olyankor, ha egy fiuörökössel szemben csupán leányörökösök vannak.² Sőt pl. Vágbesztercén a leányok is csak akkor elégszenek meg készpénzkielégítéssel, a birtokátvevő egyetlen fiuörökössel szemben, ha más községbe mentek férjhez. De ott, a hol több fiuörökös van, ezek mind részt, még pedig egyenlő részt követelnek az ingatlanokból.

2. Az a törekvés, hogy *az ingatlanok lehetőleg a fiúk birtokába jussanak*, sokkal erősebben nyilvánul akkor, ha a szülő befolyt az osztály megtéte'ére. A végrendekezés és a szülő életében való osztoztatás a Duna balpartjához tartozó megyékben nem mondható ugyan általánosan elterjedt szokásnak, de mégis elég gyakran előfordul, hogy a gazda végrendelezik és talán éppen olyan gyakran előfordul, hogy még életében megosztja gyermekei közt vagyonát.

¹ Pl. Vámos-Mikola.

² Bán, Miava.

A mi különösen a végrendekezést illeti, a parasztgazda rendszeren csak különös okokból csinál végrendeletet és pedig vagy azért, hogy az özvegyet biztosítsa, vagy azért, hogy a második házasságból származott gyermekeket előnyben részesítse. Gyakori eset, hogy a végrendelet egyenlő osztályt ír elő, a mikor tulajdonképen főlöszleges és gyakran előfordul az is, hogy a végrendelet egyházi célokra (misékre, szent képekre stb.) hagy valamit.

Az életben való osztoztatás akkor szokott bekövetkezni, mikor a gazda bármely okból munkaképtelen lett.

Hogy akkor, midőn a szülő akár élők közt, akár halál esetére rendelkezik, az ingatlan vagyont igyekszik a fiu kezében megtartani, arra nézve számos adat áll rendelkezésünkre majdnem minden megyéből.

Árva vármegyéből jelentik Alsó-Kubin vidékéről, hogy a ksigazda rendszerint még életében megosztogatja gyermekeit s ilyenkor körülbelöl az esetek felében minden ingatlanát legidősebb fiának adja át azzal, hogy testvéreit a forgalmi érték alapján elégítse ki.

Liptómeagyéből Liptó-Szent-Miklós és Liptó-Ujvár környékéről jelentenek hasonlót. Mindkét vidéken gyakori az az eset, hogy a ksigazda gyermekeit még életében megosztogatja, a mikor is a fiugyermekek kapják az ingatlanokat, a leánygyermekek pedig készpénzben nyernek kielégítést.

Trencsénmegyében Puchó, Bán, Csaca és Illava vidékén is ugyanilyen szokás van. Pl. Puchóról írják: Végrendekezésnél gyakoribb az az eset, hogy a gazda gyermekeit még életében megosztogatja, még pedig rendszerint akként, hogy az ingatlanokat fiainak adja át, míg a leányokat rendszerint férjhez menetelük alkalmával készpénzzel kielégíti. Bán: Túlnyomó szokás az életben való osztoztatás és ha csak egy fiu van, akkor ez kapja az ingatlant, a leányok pedig az ingatlan forgalmi értékén jóval alul maradó összeget kapnak, a mi abban leli magyarázatát, hogy a szülők a fiugyermekek gazdasági tevékenységét kívánták megjutalmazni. Csaca: A földmives ksigazda végrendekezésénél, illetve vagyonának még életében való megosztá-

sánál az esetek 20%-ánál csak fiúgyermekait részesíti az ingatlanokban, leánygyermekait pedig pénzzel és ingóságokkal elégített ki az átvevő fiúk által. Illava: Elég gyakran előfordul, hogy a kisgazda ingatlanait még életében ruházza át gyermekeire; ily esetekben a leányok még az örökhatározó életében nyernek végkielégítést.

Nyitra megyéből hasonló szokást jelentenek Miava vidékéről, a hol gyakori eset az életben való osztoztatás és az eseteknek 90%-ában a fiúgyermekeket előnyösítik, miben a leánygyermek — ha a kedvezés túlságos megkárosításukkal nem jár — rendszerint megnyugosznak. Nagy-Tapolcsány vidékén hasonlóképpen gyakori az életben való osztoztatás, mikor is túlnyomóan az a szokás, hogy az ingatlanból csak a fiúk kapnak részt, a leányok pedig készpénzzel és ingóságokkal elégített ki. Privigyé vidékén szintén szokásban van, hogy a kisgazda ingatlan vagyona még életében fiúgyermekére ruházza át és leánygyermekének készpénzt és itt-ott egy tehenet vagy üszöt biztosít.

Pozsony megyében Nagy-Szombat környékén gyakori az életben való osztoztatás, mikor is az a szokás, hogy a fiúk természetben osztoznak, a leányok pedig készpénzben nyernek kielégítést.

Bars megyében Aranyos-Maróth vidékén szintén gyakori az eset, hogy a kisgazda gyermekeit megosztóztatja; ilyenkor az ingatlan jó nagy részét a férfigyermekeknek juttatják, a leányokat nagyrészt ingókkal (tehén, borjú, készpénz) szokták kielégíteni. Ugyancsak gyakori eset az életben való osztoztatás Léva vidékén is, a mikor a leányokat rendszerint készpénzzel elégítik ki s az ingatlan a fiúknak juttatják, főleg a református magyarok; a tótoknál a leányok is szoktak kapni ingatlant.

Nógrád megyében is hasonló szokásra akadunk pl. Balassa-Gyarmat vidékén, hol a fiúk gyakran nyerik az ingatlant úgy, hogy nőtestvéreiket a forgalmi érték alapján fizetik ki s ez leginkább a tótoknál történik. Sziráki vidékén is a leányok igen keveset kapnak; a kielégítésnél a különleges családi viszonyok — hogy mennyit hozott az anya a

gazdaságba, hogy a fiúk mint házasodtak, ez a kettő vétetik figyelembe, de sohasem a föld forgalmi értéke.

Látjuk tehát, hogy a földbirtoknak *a fiúk kezében való megtartása igen elterjedt szokás*, sőt a vagyon megtartását sok helyütt azzal is igyekeznek megkönnyíteni a fiúknak, hogy ezek a leányokat *nem az ingatlan forgalmi értéke alapján* fizetik ki.

Pl. Barsmegyéből Körmöcbánya vidékéről írják, hogyha nagykorúak az örökösök, akkor az esetek 50%-ában veszik át a fiúk az ingatlanokat s a leányokat a méltányos, a forgalmi értéken alul maradó érték alapján elégtik ki. A kifizetést vállalók rendszerint úgy állapodnak meg, hogy az átvevő örökösök a kifizetés kötelezettsége alatt össze ne roskadjanak sem az összeg nagysága, sem a határidő rövid volta miatt. A fiúk ezen előnyösítésében a leányok rendszerint megnyugosznak, mert a köztudatban az osztályok megejtésénél az irányadó szempont a családfenntartás és a birtokok további eldarabolásának megakadályozása.

Hasonló szellemben vagyis igen alacsony becsérték alapján történik a leányok kielégítése pl. Liptóme gyében Liptószentmiklós vidékén, Trencsénme gyében Bán és Zsolna vidékén, a hol a leánytestvéreket akként elégtik ki, hogy a fiúgyermek viselik a lakodalmi költségeket s a leányoknak pénzt, néha tehenet is adnak kiházásítás gyanánt. Az így kiadott érték az ingatlan-jutalék forgalmi értékénél a legtöbb esetben jóval kisebb.

Ugyanez a szokás Nyitra me gyében Nagy-Tapolcsány vidékén is, valamint Nógrád me gyében Szirák környékén, a hol a lányok törvényes örökrészüknak alig $\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{10}$ részét kapják ki pénzben, tehát vagy üszöborjában és ebben megnyugosznak; alig $\frac{1}{6}$ részük perel emiatt.

A mennyire hajlandók azonban a leányok megelégedni a csekély értékű kielégítéssel, épp oly *szívósan ragaszkodnak a fiú örökösök mindannyian az öröklött ingatlanhoz*; ezért ebben az országrészben nem lehet szó törzsöröklési szokásról, mert akár a szülő halála után, akár a szülő életében osztoznak a gyermekek, akár törvényi, akár végrendeleti

öröklés esete áll be, az ingatlanokon a fiúk mindannyian osztoznak és az, hogy egy fiú venné át az összes ingatlanokat, elő nem fordul, vagy oly ritka kivételes esetben, — a mit az összes jelentések kiemelnek, — hogy ezt számbavenni alig lehet. Az osztoztató szülő sem szokta megkísérteni azt, hogy akár végrendelettel, akár szerződéssel egy fiának adja át összes ingatlanait. Ha előnyösíti is fiai közül az egyiket, vagy a másikat, ez rendesen csak abból szokott állani, hogy a házat vagy a beltelket juttatja a kedvezményezettnek, rendesen annak, a ki vele együtt gazdálkodik, a ki őt öregségében ápolta. Éppen azért abban a tekintetben, hogy a népszokás a *legidősebb* vagy *legfiatalabb fiút* előnyösíti-e, határozott szokást kimutatni alig lehet. Úgy látszik, hogy a Duna balpartján inkább a legidősebb fiút szokták ily módon előnyösíteni, pl. Árva-, Trencsén- és Zólyom megyében. de éppen így vannak példák a legifjabb fiú előnyösítésére is. Hogy a legidősebb vagy a legfiatalabb fiú részesül-e előnyben, az rendesen attól függ, hogy a szülő mikor végrendelezik, vagy mikor osztoztatja meg gyermekeit. Ha már aggkorában rendelkezik, akkor inkább a legfiatalabb fiúnak juttat többet, mert ilyenkor az idősebb fiúk rendszerint már elkerültek a háztól; ha ellenben még olyankor rendelkezik, mikor gyermekei közül csak a legidősebb fiú képes vezetni a gazdaságot, akkor ezt szokta előnyben részesíteni. Ez az előnyben-részesítés különben — mint már fentebb is említettük — rendesen arányban áll az előnyösített fiú által tett különös szolgálatokkal, pl. a szülők eltartása, a gazdaságban való segédkezés és éppen ezért az ellen a többi fiúk nem szoktak kifogást tenni

3. A természetbeni osztály nyomában jár természetszerűleg a *földek túlságos felaprózása*.¹ Pl. Pozsonymegyéből

¹ A hirtok feldarabolását tiltó törvény megszűntével a már különben is apró telkek még inkább feldarabolattak. (íj. *Kubinyi Miklós* «Árvamegye közg. állapota» Nemzetg. Szemle 1891. évfolyam 491 l.)

Az árvamegyei földműves kimondhatatlan szeretettel csüng szük telkén. Ezen szívós ragaszkodásnak egyik sajnós következménye a

Malacka vidékéről írják, hogy az ingatlanok már annyira felapróztattak, hogy egy-egy szántó vagy rét 200—600 □ öl, sőt igen sok a 10—20 □-öles ingatlan is, a nélkül, hogy ezen felaprózást a föld jó minősége indokolná, vagy hogy azon kerti művelést úznének.

A végletekig menő felaprózásról tudósítanak Duna-Szerdahelyről (Pozsonymegye) is, hol az örökösök az ingatlan vagyont nem akként osztják fel egymás közt, hogy egyes egész birtokrészeket csonkítatlanul jussanak az egyeseknek, hanem úgy, hogy mindegyik osztályostárs minden ingatlanból részesedik, vagyis többnyire az összes birtokrészeket eldarabolása által.

Az esztergomi járásban is természetben megosztják a hagyatéki ingatlant és pedig sokszor oly apró birtokrészekre, hogy azok szélessége alig tesz ki két-három lépést; csupán egy község van, hol a volt úrbéres telki birtokot $\frac{1}{4}$ telken alúli részletre felosztani nem szokják.

Bars megyében Aranyos-Maróth vidékén is meglehetősen nagy a birtokok elaprózása. Érdekes azonban, hogy éppen itt kezdik belátni a túlságos kis részletekre való széttagolásnak nagy hátrányait és ezért az örökösök újabban a kisebb kiterjedésű szántóföldeket el nem darabolják, hanem azokat egészben megtartják.

A Duna balpartjának lakossága a felső hegyvidéken túlnyomó részben *tót*; itt-ott vannak elszórva *német* községek, pl. Barsban Körmöcbánya környékén, továbbá Nyitra megyében a privigyei, Túróc megyében a mosóc-zniói járásban. A jelentések azonban nem tesznek említést arról, hogy az itt lakó németek a fentiekben vázolt öröklési szokásoktól eltérő szokást követnének. Csupán a znióváraljai kir. járásbíróság területén lévő német községekről említenek meg annyit hogy ott gyakoribb az az eset — a *tót* községekkel szemben, — hogy az örökösök nemcsak telekkönyvileg, hanem tényleg is tulajdonközösségben maradnak. Általá-

paraszttelkek véghetetlen földarabolása (ugyanott 496. l.). Liptó megyében a parasztbirtokok rendkívüli módon felapróztatnak. (*Szmrecsányi Arisztid* «Liptó megye közg. viszonyai» Nemzetg. Szemle 1888. évf. 202. lap.

ban úgy látszik, hogy a németek (Krickehäu-ok) már jórészt eltöresodtak, legalább ezt olvassuk róluk Bars vármegye monografiájában¹ s így föltehető, hogy öröklési szokásaikban is a környező tót lakosságot követik. *Ellenben a Dunamentén lakó németek egy része,* — a kik magyar falvak közt laknak, — *úgy látszik, a törzsöröklést követi.* Legalább erre mutat az, hogy az esztergomi járásbírótság jelentése szerint egy-két községben az a szokás dívik, hogy a legöregebb egyik testvér tartja meg az ingatlanokat s a többieket más úton elégíti ki. (Az esztergomi járásbírótság területén német községek: Csolnok, Dorogh. Kirva, Leányvár, Süttő, Táth). A túlnyomó szokás azonban e járásbírótság területén is az, hogy természetben osztoznak és — mint már fentebb is láttuk, — az osztozásnál a végletekig mennek, mert egyes parcellák szélessége alig tesz ki két-három lépést. Csupán egy község van, hol a volt úrbéri telkes birtokot $\frac{1}{4}$ telken alóli részekre felosztani nem szokják. Valószínű, hogy ezt a birtokminimumot a törzsöröklési szokással kapcsolatban tartják fenn.

A Duna mentén Pozsony és Esztergom megyében, továbbá a mellékfolyók mentén, a Nyitra, Garam és Ipoly völgyében Nyitra, Bars és Hont megyékben s végül Nógrád vármegye nagy részében *magyarok* laknak, de itt is mindenütt egyenlő osztályt találunk.

Valamint a birtokok elaprózása egyik természetszerű következménye a természetbeni osztálynak, úgy másik következménye az örökösök közti osztály e módjának sok helyütt *a gyermeknemzés korlátozása* is² Teljesen pontos adataink e részben nincsenek ugyan, de az Országos statisztikai hivatalnak hányadszülöttségi táblázatait³ és Varga Jenőnek magánúton gyűjtött adatait egybevetve, legalább megközelítőleg megállapíthatjuk a gyermekrendszer főbb jellemvonásait.

¹ «*Magyarország vármegyei és városai*». Bars vármegye 514. l.

² A magyar földművelő az egy gyermekrendszer híve, mert *a törvényi egyenlő osztály miatt fél a birtok felaprózásától.* (Ruffy Pál «Bars vármegye gazdasági leírása» Kg. Szemle 26-ik kötet 615. lap.)

³ E helyen is külön mondok köszönetet a *M. kir. központi statisztikai hivatalnak*, mely a hányadszülöttségi táblázatokat törvényhatóságokként volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

A hányadszülöttségi statisztika azon alapszik, hogy kimutatja, hogy 100 ujszülött közül hány az első, második, harmadik stb. szülött. Ott, a hol 100 ujszülöttre sok első szülött esik, arra lehet következtetni, hogy a nemzés korlátozása nagyobb mérvben elterjedt. Érdekes, hogy főleg a kisbirtokosoknál (5—100 hold) és a kisbirtokos napszámósoknál (0—5 hold) nagyobb az első szülöttek arányszáma mint a gazdasági cselédekénél és mezőgazdasági munkásoknál; amazoknak ugyanis van mit féltetniök a több gyermektől. A kinek van birtoka, az a szétदारabolástól igyekszik azt megóvni. A mezőgazdasági munkást és cselédet ily aggodalom rendszerint nem bánthatja.

A Duna balpartján is vannak megyék, a hol a kisbirtokosoknál és a kisbirtokos napszámósoknál feltűnő sok elsőszülött esik 100 ujszülöttre; míg ugyanis az egész országban az 1897—1900. években 100 ujszülöttre esett elsőszülött a kisbirtokos napszámósoknál 15·60, a kisbirtokosoknál pedig 18·35, — addig az országos átlagon felül esett 100 ujszülöttre elsőszülött a kisbirtokos napszámósoknál Bars megyében 19·37, Hont megyében 20·56, Liptó megyében 17·73, Nógrád megyében 19·17, Zólyom megyében 18·97, — a kisbirtokosoknál Bars megyében 20·48, Hont megyében 26·87, Liptó megyében 19·30, Nógrád megyében 21·99, Zólyom megyében 19·69.

Közelebbről a gyermeknemzés korlátozása Bars megyében főleg a lévai járásban, Esztergom megyében az északi rész néhány községében, Hont megyében pedig a korponai járásban van elterjedve. Bars megyében Uj-Bars, Nagy-Szecse Nagyód, Alsó- és Felső-Várad a gyermekrendszer főfészkéi. Felső-Váradon pl. annyira elterjedt a szokás, hogy az utóbbi 10 év alatt 12%-al fogyott a lakosság, Nagy-Tökén pedig 20%-al.¹

Mindezen vidékeken a lakosság jómódú, a birtokokat a feldarabolástól megóvják és ennek nyomában jár a fényűzés is, melyre vonatkozólag Varga Jenő idézett könyve érdekes részleteket közöl.

¹ Varga Jenő «A magyar faj védelme». Első rész. Sötét pontok. Makó 1901. 109, 150. ll.

B) Tisza jobbpartja.

(Abauj-Torna, Bereg, Borsod, Gömör, Sáros, Szepes, Ung és Zemplén vármegyék)

1. A Tisza jobbpartjának uralkodó jelensége a *kivándorlás*¹ Ez ország részben is nagyban és egészben ugyanolyan öröklési szokást találunk mint a Duna balpartján. *Törvényi öröklés esetén túlnyomó szokás a természetbeni osztozkodás* s nyomában jár e szokásnak itt is a birtokok nagymérvű elaprózása és nem egy jelentés kifejezi azt az óhajt, hogy ez ellen valami módon intézkedni kellene.

A vidék uralkodó jelensége azonban határozottan a kivándorlás. Bár a kérdő ívek a kivándorlásra vonatkozólag nem kértek felvilágosítást, mégis a jelentések mind rámutatnak arra a nagy átalakulásra, a melyet a kivándorlás a vidék egész gazdasági és társadalmi viszonyaiban előidézett és mely szükségképen az öröklési szokásokra is kihatással volt. Látjuk különösen, hogy az apró parcellák mint kényszerítik valósággal a népet arra, hogy földjeihez még más földeket is szerezzen.²

¹ L. Kormányjelentés és Statisztikai Évkönyv az ország 1901. évi közállapotairól. Budapest 1902. 213. lap.

A Tisza jobbpartjához tartozó öt megye (Sáros, Abauj-Torna, Szepes, Ung, Zemplén) népességét támadta meg leginkább a kivándorlás.

Ezer lakosra esett kivándorló:

	1890-ben	1900-ban	1901-ben
Sáros vármegyében... ..	22·9	23·3	26·7
Abauj-Torna «	21·3	15·2	23·8
Szepes «	19·7	18·2	23·0
Ung «	15·9	20·8	20·9
Zemplén «	12·7	15·1	20·7

² Szepes-Váralja (Szepesmegye): «Az apai örökrészhez minden örökös ragaszkodik s azon mindegyik maga kíván gazdálkodni. *Ezen örökös rész azonban a legtöbb esetben oly csekély, hogy az az egyeseknek megélhetését nem biztosítja* s miután a megműveléshez szükséges eszközökkel, épületekkel az örökösök nem rendelkeznek, az önálló gazdálkodás megkezdése előtt kivándorolnak. Míg az örökös távol van, az ő része munkaerő hiányában vagy parlagon hever vagy rossz kezelés alá kerül. Ezen káros gazdasági állapot megszüntetésére a birtokminimum megállapítása igen kedvező befolyással lehetne s részben a tömeges kivándorlást is mérsékelhetné».

Vannak vidékek, a hol erre bőséges alkalma van a népnek, így pl. *Ungmegyében*¹ és *Sárosmegyében*, a hol a régi középbirtokok tönkre jutása folytán a népnek volt alkalma a régi középbirtokokból földet szerezni. Annál keservebb a helyzet ott, a hol földszerzésre nincs ily könnyű alkalom, mert ott a birtokos néhány négyszögöles földcskéje után megélni nem tud s kénytelen más foglalkozás után látni. Pl. Borsodmegyéből Edelényről írják, hogy túlnyomóan azon szokás dívik, hogy az örökhagyó gyermekei az öröklött ingatlant egymás közt természetben felosztják. A kisbirtok elaprózása és a különben is földszegény nép elszaporodása fejt meg e vidék lakosságánál járványszerűen fellépett és az örökösödési ügyek elintézése során is észlelt két, felette sajnálatos jelenséget, t. i. a föld nélkül maradt pór nép tömeges kivándorlását, a tehetősebb parasztgazdánál pedig és éppen a tósgyökeres magyarságnál a «csak két gyermek» rendszert. Utóbbiról majd később! Maradjunk most a kivándorlásnál, mert a kivándorlást táplálja a birtokok elaprózása ott is, a hol a középbirtokok pusztulása révén aránylag könnyű a földszerzés; mert ehhez pénz kell, kereset pedig idehaza nincs, tehát megy a földszerző nép oda, a hol biztos és igényeihez mérten nagy keresetet talál.

Igy van ez pl. *Ungmegyében*, a hol éppenúgy, mint a Tisza jobbpartján általában számbavehető ipar egyáltalán nincs, mert e részben csupán a Bantliu-féle vegyi gyár Pecsényben és az ungvári bútorgyár említhető. Pedig a nép-

¹ «Az ungvármegyei volt nemesi középosztály a 70-es évek uzsorapusztításának csaknem teljesen áldozata lett, úgy hogy mai napon Ungmegyében alig néhány ilyen földbirtokos van. A többi volt nemesi birtokok teljesen elparcellázva a kisgazdák kezére jutottak, miben a 80-as évek elején megindult amerikai népvándorlás és az e révén befolyt pénzforrások a kisgazdákat hatalmasan támogatták s bár másodkézből, drága áron jutottak ezekhez, de a mi kapható volt, azt csaknem mind magukhoz váltották részletfizetésekre. Ungmegyében tehát a parasztosztály az u. n. földéhséget nem ismeri, el van látva apró parcellás földdel, bár ezzel egyúttal tetemes terheket is vállaltak magukra, mert az újabb időkből támadt verseny és főleg a közvetítők, a részletfizetés kedvezménye mellett az árakat csaknem mesésen felesigálták».

nek okvetlenül kell a kereset, mert a tönkrement közép-birtokokból szerzett földek vételárhátralékát törleszteni kell; mennek tehát Amerikába, csakúgy mint a hogy a falusi munkás jár a közeli gyárvárosba. Ez embereknek valóság-gal nem egyéb Amerika, mint egy, bár távol fekvő, kereseti hely. Az oda való utazás ugyanaz a jelenség, mint a falu-nak városba való tódulása, csakhogy miután itt helyben ipar, gyár, kereseti alkalom nincs, mennek messzire ki Amerikába. Akárhány olyan földmives van, a ki a «nagy-vizen» keresztül való utat többször megtette már. Ha a kíván-dorolt nem jön egyhamar vissza, vagy nem ad magáról élet-jelt, nem küld haza pénzt, akkor az elveszett az ország, de első sorban a családja számára. Súlyosan érzik ezt azok a szülők, a kiknek gazdaságukban szükségük van gyermekeik munkájára; azért a szülők végrendekezéssel vagy életben való átadással igyekeznek egyik-másik gyermeküket ott-hon tartani. Ezt írják pl. Tornáról (Abauj-Tornamegye)¹ s Varannóról (Zemplénmegye) is, a honnan azt írják, hogy az esetek 16—20%-ában előfordul, hogy a kisgazda végrende-lettel vagy szerződéssel valamelyik gyermekét előnyösíti, de az előnyösítésre nem a gyermekek neme vagy kora, hanem az szokott befolyással lenni, hogy melyik gyermek marad szüleinél, nevezetesen az Amerikába távozott gyermekek azok, kiknek rovására a többieket előnyben szokták része-síteni. Lócse (Szepesmegye): Az életben való átadás és vég-rendekezés tekintetében az amerikai kivándorlás *új jogszoká-sokat létesített*. Ugyanis a földmives azon gyermekeit, a kik vele dolgoznak, megkülönbözteti azok felett, a kik kivándo-roltak. A közös gazdálkodásban szerzett ingatlanokat a szülő a vele együtt dolgozó gyermekek nevére iratja, öröklött ősi vagyont pedig ajándékozás címén átruházza az itthon maradt családtagokra, akikkel szemben eltartást köt ki. Ez a

¹ Előfordul egyes gyermekek előnyösítése rendszeren akkor, ha a többi gyermekek Amerikába vándorolva otthon hagyják mukaképtelen szüleiket, kik ilyenkor csak vagyonuk átruházásával tudják valamelyik gyermeküket itthon maradásra és gazdáltságuk ellátására bírni.

szokás már annyira gyökeret vert, hogy az ekként kizárt kivándorlottak igényeik érvényesítésére pert sem indítanak.

Ellenkezőleg, ha a kivándorolt gyermek pénzzel támogatja szülőit, akkor ezek éppen ezt a gyermeküket részesítik előnyben, mert akkor azt remélik, hogy cz a gyermek lesz abban a helyzetben, hogy testvéreit kifizetheti és az ingatlant a maga egészében megtarthatja. Ezt írják pl. Bártfáról¹ (Sáros megye). Eperjesről is (Sáros megye) azt jelentik, hogy a hagyatéki vagyonnak az egyik örökös által való átvétele az utóbbi időben kezd divatba jönni, különösen azon idő óta, mióta az Amerikában szerzett készpénzforgalom nagyobb lendületet vett. Ilyenkor az ingatlanok egy örökös által való átvétele rendszerint készpénz útján vagy kielégítés mellett történik. Persze egyik-másik örökösnek Amerikában léte sokszor nagyon megnehezíti a hagyatékok rendezését is; sokszor emiatt kell tulajdonközösségben maradniok az örökösöknek, mert éppen az osztozkodók a tulajdonostársak lejegyzési engedélyét beszerezni nem tudják, a mire Iglórol² (Szepesmegye) hozhatunk fel példát.

Látjuk tehát, hogy általában a kivándorlás tömörítőleg hat a birtokokra, mert ha a kivándorolt gyermek nem tér vissza, akkor az ingatlanokon csak az itthon maradottak osztozkodnak; ha pedig a kivándorolt visszatér, igen sok esetben ő tartja meg az egész birtokot, mert van módjában örököstársait készpénzzel kielégíteni. De térjünk át most az általános szokás vázolására.

A túlnyomó szokás — mint már említettük is — a természetbeni osztály; ettől csak főleg a leányok rovására

¹ «Gyakori az eset, hogy a kiscgazda egyik vagy másik és többnyire azon fiúgyermekét részesíti előnyben, a ki őt Amerikában szerzett pénzével anyagilag támogatta.»

² «A földművesosztály kívánsága túlnyomóan az, hogy az örökösök az ingatlanokat természetben felosztsák. Görcsösen ragaszkodnak ahhoz, hogy a szülői örökségből kiki kapjon valamit. Ezen kívánság azonban az úrbéres osztálynál az I., II., stb. számokkal jelzett birtokoknál rendszerint illuzóriussá válik, mert az osztozkodók a tulajdonos társak és hitelezők lejegyzési engedélyét (ezek egyikének-másikának rendszerint Amerikában léte miatt) beszerezni nem képesek.»

történnek eltérések, a mire számos példa van az országrész minden vidékéről. Érdekes jelenség, hogy főleg az ú. n. *palócvideken*, a mely mintegy folytatását képezi a jász-kun vidéknek, a *leányok feltűnő módon keveset kapnak* és az ingatlanokon csaknem kizárólag a fiúgyermekek osztozkodnak. Ez a palócvidek átnyúlik a Duna balparti részekbe, Balassa-Gyarmat, Szirák vidékére, azután a Duna-Tisza közéhez tartozó Hevesmegyén (Pétervásár, Salgó-Tarján, Eger vidéke) át folytatódik Borsodmegyében egészen Mező-Kövesd, Mező-Csáth vidékéig.

Figyelemre méltó jelenség továbbá, hogy vannak ez országrészben olyan szigetek is, a hol előfordul *a birtoknak egy fiú által való átvétele*, bár hangsúlyozni kell, hogy ez itt is inkább csak kivétel, mert az általános szabály mindentűtt a természetbeni felosztás. Példák az ingatlanok egy fiürökös kezén való megtartására Zemplénmegyében Gálszécs vidéke, a hol gyakori eset, hogy az ingatlant az örökösök közül egy vagy kettő veszi át; azután Király-Helmec,¹ valamint Sztropkó vidéke is, a hol ugyanazon eset többször fordul elő kisebb birtoknál. Gömörben Rima-Szombat és Rozsnyó² vidékéről írnak hasonlót, míg Abauj-Tornamegyében Szepsi és Abauj-Szántó vidéke képeznek ilyen különleges szigeteket. És a mi a legérdekesebb, vannak olyan helyek is, a hol a birtokot a maga egészében átvevő örökös előnyösítésben is részesül, a mennyiben, mint pl. Mező-Csáthon (Borsodmegye), a forgalmi értéknél alacsonyabb érték szerint fizeti ki testvéreit az átvevő örökös, Abauj-Szántón (Abauj-Tornamegye) pedig egyéb előnyöket élvez a birtokátvevő. Utóbbi helyen, t. i. az eseteknek körülbelül felében természetben, másik felében úgy osztoznak, hogy az örökösök egyike, rendszerint az örökhagyóval közös háztartásban élt gyermek veszi át az ingatlanokat és örököstársait ugyan a forgalmi érték alapján elégíti ki, de az osztályosok rendszerint évekre terjedő határidőt adnak az átvevőnek készpénz-osztályrészeik kifizetésére s erre az időre sok esetben kamatot sem kívánnak.

¹ Lásd még a 309. lapon.

² Lásd alább is a 309. lapon.

Úgy látszik különben, hogy az egy örökös által való átvétel és a gyermekrendszer között itt bizonyos összeüggést lehet felfedezni. Legalább Mező-Csáth vidékéről (Borsod-megye) azt jelentik, hogy «a földműves osztály körében az ingatlan vagyon megtartása és szétDarabolásának megóvása végett a két gyermekrendszer divik». Ennek természetes következménye, hogy a hagyatékhoz tartozó ingatlan tekintetében feltalálható az a szokás is, hogy az örökösök egyike átveszi az ingatlant. A többi, helyesebben a másik örökös kielégítésénél az ingatlannak forgalmon aluli értéke vétetik alapul azért, mert az a gyermek kapja az ingatlant, a ki a szülői háznál marad s kinek tevékenysége e szerint az ingatlan értékének gyarapítását elősegítette

Nagyobb mértékben van elterjedve a gyermekrendszer különösen Gömörmegyében Sajó-Gömör, Kövi, Ardó, Csetnek, Balog, Jéne, Iványi községben s általában Rimaszécs környékén.¹

Az összefüggés a gyermekrendszer és a birtoknak egy kézen való megtartása közt nyilvánvaló, mert ott, a hol csak egy fiú, vagy egy leány és egy fiú van, magától értetődik, hogy az egész ingatlan vagyont egy fiú veszi át; viszont azon jelenség, hogy a földbirtoknak egy kézben való megmaradása csak ott következik be, a hol ennek szükségképen be kell következnie, mert több, az átvételre igényt formáló örökös nincs, oda mutat, hogy a nép jogi meggyőződése az egyenlő osztály mellett van, mert a birtok szétaprózásának nem az által vet gátat, hogy egy örökösnek juttatván az egész vagyont, a többit mérsékelten elégíti ki és más kereseti ágra utalja, hanem az által, hogy az osztakodásnak eleve útját vágja a gyermekrendszerrel. Úgy látszik, főleg a tehetősebb kisgazdáknál uralkodik a gyermekrendszer.² Gömörmegyében pl. feltűnően magas a kisbirtokosoknál (5—100 holdig terjedő birtokoknál) az első szülöttek

¹ L. Varga Jenő idézett munkáját 110. lap.

² A szabály erre a vidékre (Gömör megye) úgy szól, hogy «a vagyonosabb községekben kevés, a szegényebbekben több a gyermek», l. Varga Jenő id. munkáját, 110. lap.

arányzáma. Itt ugyanis az 1897—1900-ig terjedő években 100 újszülöttre 23·77 első szülött esett, Borsod megyében 20·22; Abauj-Torna megyében pedig 19·14. Már a kisbirtokos napszámosoknál (0—5 holdig terjedő birtokok) az első szülöttek arányszáma alacsonyabb; pl. Abauj-Torna³⁷ megyében 17·90, Gömörmegyében 19·52. Az országos átlag kisbirtokosoknál 18·35, kisbirtokos napszámosoknál 15·60.

Ez apró, kisebb vidékekre kiterjedő és különleges viszonyokban gyökerező eltérésektől eltekintve, *természetbeni osztályt követ* a Tisza jobbpartján is *a földműves nép zöme*. Ez a szabály és éppen ezért e helyütt csak az birhat érdeklővel, hogy a kivételeket felemlítsük.

A legnagyobb és igazán számbavehető kivétel itt is az, a mi a Duna balpartján t. i., hogy törvényi öröklés esetén is, mikor tehát az örökösök pusztán egymásközt osztoznak és az osztályra az elhalt szülőnek intézkedése befolyást nem gyakorol, akkor is *a fiúk kapják inkább az ingatlanokat* és a leányokat igyekeznek más úton-módon kielégíteni. Erre vonatkozólag lássunk néhány példát. Sárosmegyéből Girált vidékéről jelentik, hogy gyakran előfordul, hogy az ingatlant a fiúk veszik át s a leányokat a forgalmi érték alapján kielégítik. Szvidnik vidékén az esetek 80%-ában a fiúk természetben osztoznak, a leányokat pedig örökrészüknél kisebb értékű ingóságokkal (tehén, láda, ruhanemű) elégitik ki, miben ezek megnyugosznak. Abauj megyéből is több vidékről írják ugyanezt; pl. Kassa vidékén is túlnyomó az a szokás, hogy az örökösök az ingatlanokat természetben megosztják, nem ritkán azonban a fiugyermekek veszik át az ingatlanokat és a leánygyermeket a teljes forgalmi érték alapján kielégítik. Gömör megyében Rimaszombat vidékén az esetek többségében az ingatlant a fiúgyermek tartja meg, míg a leányok pénzbeli vagy más végkielégítést kapnak. Ha több fiú-örökös van, ritkán történik meg, hogy ezek egyike veszi át az összes ingatlant a többiek kielégítésével; a leányok kielégítése többnyire a forgalmi értéken aluli értékkel történik a kiházasítás beszámítása mellett. Nagy-Róce vidékén is s általában a

Garam-vidék tótjainál a fiuk osztoznak az ingatlanokon, a leányok pedig egy 300—400 □-öles földet, vagy egy tehenet vagy négy drb. juhot, nagy ritkán készpénzt kapnak, de ez alig $\frac{1}{4}$ része a köteles résznek. Rozsnyó¹ vidékéről azt mondja a jelentés, hogy a földműves osztályban az örökhagyókat és örökösöket egyaránt uralja az az elv, hogy az ingatlan a nő-örökösöket nem illeti, ezek egyebekből elégitendők ki s azzal megelégedni tartoznak; tehát a természetbeni osztásnál gyakoribb az, hogy az ingatlant a fiörökösök kapják, s a nő örökösöket egyébként elégitik ki, de gyakori eset az is, hogy az egyik fiörökös a többi fiörökös részeit is magához váltja; a fiörökösöket a teljes forgalmi értékkel, a nő-örökösöket azonban sokkal kevessebbel kárpótolják. Borsod megyében Mező-Kövesd vidékén is az örökösök rendszerint természetben felosztják maguk közt a hagyatéki ingatlant, de előfordul, különösen ha leányok is vannak, hogy az utóbbiak pénzzel elégittetnek ki; a kielégítés alapjául a forgalmi értéket veszik. Már fentebb említettük, hogy csak a fiuk részeltetése az ingatlan vagyonyban a palóc vidék vonása és Mező-Kövesd népe a palócok egyik ágához, a matyókhoz tartozik. Magán Mező-Kövesden tehát úgyszólván kizárólag csak a fiuk osztoznak az ingatlanokon. Zemplén megyében hasonló szokásra akadunk pl. Homonna vidékén, hol a földműves kisgazdák körében a leggyakrabban előforduló eset, hogy a fiuk tartják meg az ingatlanokat s a nőtestvéreket a teljes forgalmi érték alapján kielégítik. Varannó vidékén (Zemplén-megye) szintén természetben szoktak megosztani, de megtörténik, hogy a fiuk nőtestvéreik örökrészét átveszik rendszerint a forgalmi érték alapján, azonban a rokonsági viszonyra való tekintettel többnyire mérsékelt összegben. Király-Helmecről is azt írják, hogy leggyakoribb az, hogy a flugyermekek átveszik a birtokot, azt maguk között megosztják és leánytestvéreiket készpénzben kielégítik. A kielégítés alapjául a teljes forgalmi értéket veszik, de

¹ Lásd fentebb is a 306. lapon.

többször előfordul az is, hogy csak egy fiu veszi át a birtokot, különösen akkor, midőn kisebb birtok képezi az osztály tárgyát. Sztropkón is (Zemplén megye) az a túlnyomó szokás, hogy a férfi-örökösök az ingatlant maguk között természetben felosztják s a leányok készpénzzel, lábas jószággal és kiházasítással elégtetnek ki. Kivételesen előfordul az is, hogy a fi-örökösök egyike átveszi a hagyatékot és testvéreit készpénzzel elégíti ki; ez azonban csak akkor szokott történni, ha az ingatlan oly csekély, hogy azon felosztás után gazdálkodást folytatni nem lehet; úgy a nő, mint a fi-testvérek kielégítésénél az ingatlannak forgalmi értékénél nagyobb értéket is szoktak irányadóul venni. Bereg megyében is (Munkács vidéke) az ingatlant csupán a fiuk öröklik, a leányokat pedig leginkább lábas jószággal és csekély részben készpénzzel elégítik ki; az osztálynak ezt a módját a leányörökösök is természetesnek találják; a leányok kielégítése jóval alatta marad a forgalmi értéknek, mivel a leányoknak, a fiuk által viselendő lakodalmi költségeket beszámítják.

2. Ott, a hol a törvényi örökösök osztozkodása esetén a fiuknak szokott jutni az ingatlan vagyon, *még inkább áll ez az eset akkor, ha a vagyon felosztásába a szülő is beleszól akár végrendelkezéssel, akár elők közti osztoztatással.* A hol azonban ily intézkedés hiányában az örökösök nemre való tekintet nélkül osztozkodnak, szülői intézkedés esetén ott is mindig előtérbe nyomul az a törekvés, hogy *a földbirtok a fiúk kezén maradjon.* Sáros megyében Bártfa vidékén gyakori eset, hogy a szülő az ingatlant már életében osztja meg és pedig többnyire fiörökösei közt, kik a nőörökösöket készpénzzel vagy lábas jószággal elégítik ki. Gömör megyében Rimaszécs környékén gyakori eset, hogy a kisgazda gyermekeit életében megosztottatja; ily esethen leginkább a leánygyermek részeseülnek pénzbeli kielégítésben. Borsod megyében Sajó-Szent-Péter vidékén szintén előnyben szokták részesíteni a fiugyermekeket a leányok felett, a miben ez utóbbiak meg szoktak nyugodni. Zemplén megyéből Gálzécscről írják, hogy gyakori eset az életben való osztoztatás.

Ha a megosztásban fi- és leánygyermeknek vannak érdekelve, rendszerint a fiúk kapják az ingatlant s ezek leánytestvéreiket pénzzel elégitik ki. Homonnán gyakori eset az életben való osztogatás; ilyenkor az ingatlanokat leggyakrabban valamennyi fiúgyermeknek juttatják, a leányokat pedig pénzzel és lábas jószággal elégitik ki. Király-Helmecen is gyakori eset, hogy a kisgazda előrehaladott korában vagyonát még életében ruházza át fiaira vagy egyik fiára, leánygyermekét pedig leggyakrabban pénzzel vagy lábas jószággal elégitik ki. Nagy-Mihály vidékén szintén gyakori eset az életben való osztogatás s a mennyiben a gazda nem minden gyermekének juttatja az ingatlant, a többit, kiváltkép a női gyermekeket, hol pénzzel, hol lábas jószággal elégitik ki. Munkácsról (Bereg megye) is azt jelentik, hogy gyakori az életben való osztogatás; az ingatlanokon csak a fiúk osztóznak, a leányok lábas jószággal és készpénzzel elégitetnek ki és a lakodalmi költségeket is betudják osztályrészükbe.

A mi a kielégítendő örökösársak részének kiszámítását illeti, úgy látszik, azt lehet mondani, hogy *a hol fiútestvért elégitenek ki, ott az ingatlanok teljes értékét veszik alapul*; ha azonban *leánygyermek kifizetéséről van szó*, akkor többnyire *alacsonyán becsülik az ingatlant*, vagy más módon, pl. a lakodalmi költségek beszámításával, a férjhezmenés alkalmával kiadott ingóságok vagy lábas jószágok beszámításával törekednek arra, hogy a leánygyermek mentől kevesebbet kapjon, vagy pedig olyan fizetési feltételeket állapítanak meg, — pl. több évre beosztják a kifizetendő pénzösszeget, kamatot nem számítanak — hogy az ingatlanokat átvevő fiúkat az örökrészek kifizetése túlságosan meg ne terhelje. Az ingatlan becslésében nyilvánuló amaz eltérést, hogy t. i. másként becsülik, ha fiú és másként, ha leány kifizetéséről van szó, illusztrálják a következő jelentések. Lemes (Sáros megye): Leánytestvérek kielégítésénél az egyezségileg megállapított kielégítési összeg rendszeren alul van az örökrész forgalmi értékén; ellenben fiútestvérekkel szemben az ingatlanrész valódi forgalmi értékénél rendszerint

nagyobb összeget fizetnek kielégítésül. Szvidnik (Sáros megye): Ha a fiuk osztoznak az ingatlanon és a leányokat kielégítik, a mi az esetek 80%-át teszi, akkor a leányok az ingatlanrész értékénél csekélyebb értékű ingókkal (tehén, láda, ruhanemű) lesznek kielégítve; de ha fiúval szemben van szó a kielégítés kiszámításáról, — a mi ugyan ritka eset — akkor a teljes forgalmi érték az irányadó. Gömör megyéből hasonlót írnak Rimaszombat vidékéről: az ingatlanból természetben nem részesülő gyermek kielégítése többnyire a forgalmi értéken aluli értékkel történik a kiházasítás beszámítása mellett. Rozsnyó (Gömör megye): Mikor egyik örökös a többi örökös részét átveszi, a fiörökösöket a teljes forgalmi értékkel, a nőörökösöket azonban sokkal kevessebbel kárpótolják. Tornallja (Gömör megye): Ha egyik-másik örököst ki kell elégíteni, a kielégítési összeg meghatározása az örököstársak megállapodásától függ, a melynél a legritkább esetben lesz az ingatlan forgalmi értéke figyelembe véve. Varannó (Zemplén megye): Megtörténik, hogy a nőtestvérek örökrészét a fiuk veszik át s ilyenkor rendszerint a forgalmi értéket veszik alapul, azonban a rokonsági viszonyra való tekintettel többnyire mérsékelt összegben.

Azt, hogy a szülők végrendelettel vagy életben való vagyonátadással csak egy gyermeknek juttatnák az egész ingatlan vagyont, itt épp oly kevéssé tapasztaljuk — a fontosabb már előadott kivételektől eltekintve — mint a Duna balpartján. Csak annyit jegyezhetünk fel, hogy egyik-másik gyermeket, főleg fiut némi előnyben részesítik a szülők végrendelet vagy életben való intézkedés esetén, de ez az előnyösítés csak mintegy viszonzása akar lenni a gazdaságban hosszabb ideig való munkálkodásnak, vagy ellenértéke akar lenni a szülők ápolására fordított fáradságnak. Hogy melyik gyermek részesül ily módon előnyben, arra nézve általános szabályt felállítani alig lehet; inkább a legidősebb fiú szokott előnyben részesülni, van azonban példa a legifjabb fiú előnyösítésére is, míg a legtöbb jelentés csak annyit mond, hogy azt szokták előnyben részesíteni, a ki a szülőkkel egy háztartásban maradt és a gazdaságban

legtovább segédkezett vagy ott szorgalmával, munkaerejével leginkább kitüntette magát.

Hogy miként szoktak történni ezek a végrendelekkel vagy életben való osztoztatással egybekötött előnyösítések, erre nézve szolgáljanak például a következők. Szepesváralja (Szepes megye): Az eseteknek 50%-ában fordul elő, hogy a kisgazda végrendelet vagy szerződés által különösen előnyösíti a többi gyermekek rovására azt a fiát vagy fiai, vagy férjnél lévő leányát, a kik vele együtt gazdálkodnak.

Igló (Szepes megye): Az eseteknek 10%-ában fordul elő, hogy a földmives a róla gondoskodó és leginkább legidősebb fiúgyermekét átadási szerződéssel előnyösíti, miben az érdekeltek többnyire megnyugszanak. Girált (Sáros megye): Előfordul, bár az eseteknek alig számottevő %-át képezi, hogy a földmives kisgazda a fiúgyermeket vagy azok egyikét és pedig a legidősebbet végrendelet vagy szerződés által a többi, rendszerint leánygyermek rovására előnyösíti, miben az érdekeltek rendszerint megnyugosznak. Gömör megyéből, Rozsnyóról jelentik, hogy az eseteknek mintegy 3%-ában fordul elő, hogy egy vagy több fiörököst végrendelet vagy szerződés útján előnyösítenek. Ennél a korkülönbség azonban érvényre csak annyiban jut, a menyiben az otthon maradt fiúk közül a legidősebb vevén át az apától a gazdaság vezetését, többnyire ez a kedvezményezett, voltaképen azonban a vonzalmon kívül irányadó az, hogy melyik fiú veszi át az apa előregedése mértékében a gazdaság vezetését. Szikszó (Abauj-Torna megye): Ritka eset az életbeni osztoztatás és végrendelet is, de ha ezt teszi a gazda, célja mindig az előnyösítés; előnyben leginkább a legidősebb vagy legfiatalabb fiú részesül, de több esetben az, a ki a szülő mellett van a gazdaságban segédkezik. Az előnyösítés rendszerint a leányok rovására történik, miben az érdekeltek, ha csak a köteles rész érintve nincs, megnyugszanak.

Mező-Csáth (Borsod megye): Leggyakoribb eset az, hogy a gazda még életében megosztotatja gyermekeit és nagyon gyakran előjön — az eseteknek mintegy 80%-ában

— hogy a fiugyermekeket vagy azok egyikét, leginkább a legfiatalabbikat és általában azt, a ki a szülői háznál otthon maradt, végrendelet vagy szerződés útján különösen előnyösíti a többi fiuk, főleg pedig a leányok rovására, ezeket mondhatni csak köteles részükre szorítván.

Az érdekeltek többnyire kénytelenek megnyugodni, mert törvényes osztályrésziük sértve nincs s az ügylet szabályszerű okirathoz foglaltatván, egy költséges és bizonytalan kimenetelű pernek ritkán teszik ki magukat. Az átruházás rendszerint adásvételi szerződés alakjában történik az átruházót illető kikötmények kötelezettsége mellett, mert adás-vételi szerződés esetén az átruházási illeték kevesebb. (?) meg a nép abban a hitben él, hogy az adásvételi szerződés erősebb jogügylet, kevésbé támadható és érvényteleníthető. A lakosság teljesen magyar és ev. ref. vallású; általában középirtok és jó minőségű föld képezi az osztály tárgyát. Ung megyében, Nagy-Berezna vidékén az eseteknek 15–20%-ában fordul elő, hogy a szülők a gyermekek egyikét, főképen a legidősebb fiugyermekeket megkülönböztetik. Ez főleg öregebb szülőknél fordul elő, a kik ezt a végrendelekezésnél azzal indokolják, hogy a megkülönböztetett örökös velük dolgozott, őket hosszabb időn át tartotta stb.; igen gyakori, hogy az örököstársak nem nyugszanak meg szüleik ezen intézkedésében. A legidősebb fiu előnyösítésére vonatkozólag vannak példák Tornáról (Abauj-Torna megye), Iglóról, Lócséról (Szepes megye), Nagy-Rócéról, Rozsnyóról (Gömör megye), Giráltról, Eperjesről (Sáros megye), Tokajról (Zemplén megye), Nagy-Bereznáról (Ung megye).

A legifjabb előnyösítésére vannak példák: Mezőcsáth-ról (Borsod megye), Ungvár (Ung megye), Gölnicbánya (Szepes megye).

3. Mindezek az előnyösítések azonban — mint az egyes jelentésekből kitűnik — kivételek, mert általában mindenki nagyon ragaszkodik a földhöz és bármily kicsiny is legyen az a parcella, arról egyik örökös sem mond le szívesen. Az előnyösítések pedig nem oly nagymérvűek, hogy azoknak segítségével az előnyösített a többieket kifizet-

hetné s így az előnyösítés épen nem jelenti azt, hogy az a gyermek képes lenne ezen a réven az egész ingatlan vagyont megtartani. Hogy ez így van, annak csattanó bizonyítéka épen a földnek sokszor a végletekig menő parcellázása,¹ a mire a jelentések rámutatnak. A földnek túlságos elaprózása nagy bajokat idéz elő egyrészt az által, hogy azokat mezőgazdasági művelésre alkalmatlanná teszi, másrészt az által, hogy a birtokost valósággal kényszeríti más parcellák hozzászerzésére és miután ehhez pénze nincs, kénytelen vagy adósságra venni, vagy kivándorolni. Hogy ezek a bajok a felvidéken már nagyon átmentek a köz tudatba arra mutat az, hogy érzik az emberek hogy ez ellen tenni kellene valamit.

Ajánlják épen ezért a jelentések vagy azt, hogy birtok-minimumot kellene megállapítani, vagy javasolják annak a kimondását, hogy ingatlant csak fiúk örököljenek a régi magyar jog mintájára, mert ily módon is — úgy gondolják — a birtoknak legalább részbeni elaprózását meg lehetne előzni. Zsebkendő nagyságú földdarabokról tesznek említést Varannóról (Zemplénmegye),² hol a külső ingatlanokat minden eset-

¹ *Hunfalvy* («Gömör megye leírása») még 1867-ben ezt írta: «A szegényedésnek oka a birtok családi osztzkodása is; kik 10–20 év előtt a telket együtt bírták, azon most nyolczfelé is gazdálkodnak. A hűbéri (recte jobbágyi) rendszer megszüntetése sem eredményezte megyei néptünk jólétére mindenütt azon jó hatást, melynek céljából törvénynyé szentesítettett.» (104. lap.)

Korponay János («Abauj vármegye monográfiája» Kassa) szerint is «az $\frac{1}{8}$ és $\frac{1}{16}$ részekre osztott telkek további elaprózása a család növekedése és rokonsági elágazása szerint szakadatlanul folyik.» (326. lap.)

Földes «Társadalmi Gazdaságtan» II. kötet 26. lap; jegyzet. Nagy feldarabolás van Szepes megyében. A parasztgazdaságok többnyire nem terjednek a nyolcad telken túl és vannak helységek, hol egy nyolcad telken három család is osztzik.» (Szepesi Évkönyv, 213. lap.)

² «Zemplénben a határszéli (Galicia) lakosok földjei túlságosan föl vannak aprózva.» (*Ballagi Géza* «Zemplén vármegye közigazd. állapota» Közigazdasági Szemle 1893. évfolyam 130. lap.)

«A birtokváltozás legsűrűbben fordul elő a Bodrogközön, továbbá az újhelyi és szerencsi telekkönyvi hatóság területén, a minnek oka részint a beépített telkek, illetőleg belsőség, részint az apró mezőgazdasági birtok nagy száma» (ugyanott 131. lap.)

ben meg szokták osztani, úgy hogy 1, sőt $\frac{1}{3}$ öl széles földszalagok sem tartoznak a ritkaságok közé. Ilosva vidékén (Bereg megye) a legtöbb esetben mintegy 3 hold földet 6—7 gyermek közt osztanak fel; mindegyik gyermek, még a leányok is rendszerint földet kapnak, mert a kisgazda ingó vagyona nem képes szert tenni, főleg azért, mert legelői nincsenek s így állatot nem nevelhet, tehát adott esetekben gyermekei valamelyikét, pl. leányait kiházásításánál, kielégíteni nem képes. Lemes (Sáros megye): «Előfordul, hogy 100—150 öl hosszú szántók helyenként $\frac{1}{2}$ —1 ölnyi keskeny részekre vannak osztva.¹ A kisgazdák érdekében igen kívánatos lenne az ingatlan felosztásának korlátozása s a minimum megállapítása, a mi e vidéken $\frac{1}{8}$ telekben lenne megállapítható. Egy egész úrbéri telek ugyanis e vidéken 20—28 kat. hold szántó és rét,² mely átlagosan 10—15, sőt helyenként több parcellában van kihásítva. Míg egyrészt ezen korlátozással meg lenne védve a közigazdaság és a birtokban maradó örökösnek érdeke, addig másrészt nem szenvedne kárt a kielégített örökös sem, mert egész Felső-Magyarországon mindenütt bő alkalma van az ingatlanszerzésre a volt nemesi közép-birtokok feltartóztathatatlanok látszó tönkrejutása és parcellázása folytán.» Munkácsról (Bereg megye) azt mondja a jelentés, hogy hazánkban szokásjogilag még ma is az ági öröklés elve érvényesül; osztályra, fajra és anyanyelvre való különbség nélkül az ingatlant úr és paraszt egyaránt quasi családi vagyonnak tekinti és azt — hacsak lehet — a leányok öröklésétől megóvja; ellenben a fiúk közt az ingatlan vagyona öröklésére nézve különbséget nem tesznek, jól tudván, hogy

¹ «Jobb fekvésű, termékeny határral bíró községekben rendszerint a legvégső határig megy a természetbeni osztozkodás a fivérek között. A nőörökösöket rendszerint kifizetik. Ilyen községekben az $\frac{1}{16}$ rész holdnyi birtok sem ritkaság.» (*Mattyasovszky Tamás* Sáros vármegye volt főispánjának a szerzőhöz intézett leveléből.)

² Az 1836: V. t.-cz. (a jobbágytelki állományról) szerint Sáros vármegyében 20—26 hold szántóföldből és 6—8 hold rét, illetve kaszálóból állt a jobbágytelki állomány.

míg a leányok révén más családra származik át a vagyon, addig a fiúk mindegyike a család fentartója lesz. Ezt tapasztalta a jelentéstartó Tokajban (Zemplénmegye) tiszta magyar, Nagy-Mihályon (Zemplénmegye) tót és magyar, végül Munkácson (Bereg megye) ruthén, magyar és sváb anyanyelvű földműves nép között. Tehát sokat lehetne segíteni a birtokok túlságos feldarabolása s illetve az abból származó bajokon már az által is, ha felhasználva a népnek is erre való hajlandóságát, csak a fiúkat részeltetné a törvény az ingatlan vagyonban. Erre mutat rá egy másik jelentés¹ is, a mely kiemeli, hogy a jászoknál és kunoknál még most is sok helyen tartja magát az a régi jász-kun statutumból megmaradt szokás, hogy az ingatlanokon csak a fiútestvérek osztozkodnak, a mit különben bővebben a Duna-Tisza közének öröklési szokásainál fogunk megbeszélni.

C) Duna jobb partja.

(Baranya, Fejér, Győr, Komárom, Moson, Somogy, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém és Zala vármegyék.)

1. Valamint a Tisza jobb partjának jellemző sajátsága a kivándorlás, mely bizonyos mértékben átalakító befolyást gyakorolt az öröklési szokásokra is, úgy a Dunántúlnak tipikus jellemvonásai a *gyermekrendszer* és a *törzsöröklési szokás*. Egymás mellé állítjuk e kettőt, bár egyik a másikat kizárja; a hol gyermekrendszer van, ott nincs törzsöröklési szokás, a hol törzsöröklési szokás van, ott nincs gyermekrendszer. De mind a kettő egy törekvésben találja szülő okát és ez: a birtok szétaprózásának meggátlása. Mind a két szokás egy törekvésből fakad, egy célt igyekszik elérni, csak a mód, az eszköz különböző és éppen ezért ott, a hol a nép az egyik szokást követi, nincs szüksége a másikra. A *magyar* földműves inkább egyenlően akarja részeltetni összes gyermekeit, de legalább is összes fiait ingatlan vagy-

¹ Sajó-Szt.-Péterről.

nában; de azt ő is érzi, hogy a birtok szétaprózva már sem oly használatos, sem nem ad olyan súlyt és tekintélyt, mint a maga egészében. Ezért gondoskodik arról, hogy kevés örököse legyen, lehetőleg csak egy fia, a kinek ily módon másokat az ingatlan vagyonból kielégíteni nem kell. A német paraszt nem minden fiának juttat ingatlan vagyonából; egyiket-másikat iparra, kereskedésre neveli, vagy házasság útján juttatja ingatlan vagyonhoz s ekként igyekszik elérni azt a célt, hogy a birtokot csak egy vagy két fiúörökös vegye át. Így van az pl. a baranyavármegyei hegyháti *németeknél*, hol sok a gyerek, de ezek közül az apa csak az idősebbik fiút házásítja meg, a ki aztán a többit a vagyonból kifizeti; a többi vagy mesterségre, vagy máshová megy szerencsét próbálni. Azért a házasságkötésnél mindig az a kizárólagos szempont, hogy mentől több hozománya legyen a jövődöbelinek. (*Várady Ferenc* «Baranya múltja és jelenje» Pécs 1896. 266 l.) Ugyanazt írja a dunántúli *németekről dr. Angyal Béla* dunaföldvári kir. közjegyző is, a szerzőhöz intézett magánlevelében. A németek — úgymond — igyekeznek egy fiúnak juttatni a gazdaságot; a többi fiúk a kapott pénzen birtokot vesznek, esetleg beházasodnak egy lányos házba, földbirtokba. Ezeknél a németeknél nincs két gyermekrendszer, ez tehát a birtokösszetartási szokásnak nem következménye.

Ellenben a hegyháti *magyaroknál* kevés a gyermek (*Várady F.* id. művében 232 l.), az ormánysági (Baranya megye délnyugati sarka) *magyaroknál* pedig egyenesen a két-gyermekrendszer uralkodik s ha a két gyermek közül az egyik fiú, a másik leány, akkor a leány alig kapja meg a köteles résznek az $\frac{1}{8}$, vagy $\frac{1}{10}$ részét. Éppen úgy a mohácsi és Duna-vidéki *magyarság* (reformátusok) is évről-évre fogy. Az itt dívó egy-gyermekes rendszer abban áll, hogy az ifjú házasoknak — csaknem kivétel nélkül — 6—7 évi együttélésük után születik meg az első gyermekük («egyke»). Ha ez meghal, lesz másik. Ha leány, lesz még egy; de ha az első szülött fiú, akkor több gyermek abban a családban nem születik (*Várady F.* idézett munkája 276 l.).

A magyar és német parasztbirtokos tehát egyaránt érzi annak szükségét, hogy földbirtoka az ő halála után szét ne menjen. Mindkettő azon igyekszik, hogy utódaí éppen olyan vagyonban gazdálkodjanak, mint a minőben gazdálkodott ő maga. De a magyar földműves ezt a célt helyenként a gyermekrendszerrel, a német paraszt a törzsöröklési szokással igyekszik megvalósítani.

A dunántúli megyékben nem egy helyen világosan kidomborodik a magyar és német fajnak ez a két ellentétes, egymást kizáró szokása. Ott, a hol törzsöröklési szokást találunk, a lakosság rendszerint a német fajhoz tartozik, vagy legalább német elemmel van keverve;¹ mert a német az ő faji sajátosságait, szokásait igen sokáig megtartja, sőt azokkal hódít, azokat a más fajhoz tartozók is eltanulják, átveszik.

A törzsöröklés szokására példák Gyönk (Tolna megye — német vidék —), hol az esetek 80%-ában *egy gyermek* veszi át a földeket és pedig a szántót, rétet és legelőt s a többieket egyezségileg megállapított, *a forgalmi értéket csak megközelítő érték szerint* elégíti ki készpénzzel és egy-egy darab szőlővel. Pécsvárad (Baranya megye — német vidék —): Az *örökösök egyike* átveszi az ingatlant és a többieket a teljes forgalmi érték alapján más úton elégítik ki. Sásd (Baranya megye — német-magyar vidék —): Az *örökösök egyike* átveszi a vagyont és a többieket az ingatlan teljes forgalmi értéke alapján elégíti ki,² azonban a többi örökösök csak bizonyos idő, pl. 1—3 év után lesznek kifizetve és addig részük után kamatot nem követelnek.³ Szent-

¹ Azt, hogy vidékenként a lakosság mely fajhoz tartozik, első sorban *Balogh Pál* «A népfajok Magyarországon» Budapest 1902. című munkája nyomán határoztuk meg.

² A járásban magyarok is vannak nagyobb számmal, de az öröklési szokás egyforma, bár az egy gyermek által való birtokátvétel mégis gyakoribb a németeknél és így feltehető, hogy e szokást a magyarok a németektől tanulták el (Közjegyzői jelentés).

³ *Dr. Barna Lajos* sásdi kir. közjegyzőnek szerzőhöz írt magánleveléből.

Gotthard (Vas megye): A magyarok (14,000) és vendek (9000) földéhesek; elvük — a mennyire csak lehet — földet bírni, bármily csekély legyen is az. Ezért ezek természetben osztottnak. A *németeknek* (30,000) elve pedig a birtok szétdarabolását lehetőleg mellőzni; ezért ezeknél gyakran megtörténik, hogy *egy örökös* átveszi az ingatlant és a többiek a forgalmi érték szerint lesznek kielégítve. Felső-Eőr (Vas megye): *Magyaroknál* a hagyatéki ingatlanokat természetben szokták megosztani; a belsőséget ugyan egy szokta átvenni, de a külbirtokot egymás közt az örökösök egyenként elosztják és elaprózzák majdnem a hasznavehetetlenségig. Ellenben a *német* kiscgazdák örökösei közül rendszerint *az egyik veszi át* az összes hagyatéki ingatlanokat és gazdasági felszerelést s örökös társait készpénzben elégíti ki. Kőszeg (Vas megye): A *magyar* és *horvát* ajku lakosságnál az örökösök minden ingatlant természetben osztanak fel, annyira, hogy még a szőlőt is — ha csak lehet — felosztják, a *németek* ama része, a mely a termékenyebb völgyekben (Léka, Pörgölin) lakik, a telki birtokot nem osztja meg, hanem *az átvevő*, örökös társait a forgalmi értéket megközelítő, de mégis *jutányos árban* elégíti ki; a maradvány- és irtvány-földeket ellenben maguk közt megosztják. Kevésbé termékeny hegyi vidékek német ajkú lakói (Borostyánkő vidéke) ellenben az összes ingatlanokat felosztják. Nezsider (Moson megye — német vidék --): Túlnyomó szokás az, hogy — a mennyiben a hagyatéki kisebb ingatlan-komplexumokból áll, — rendszerint *a legidősebb gyermek veszi át* az ingatlant s a többieket az adó-alap és így a leltári becserkének megfelelő fizetéssel vagyis a birtok *hozadéki értéke* alapján¹ elégíti ki. Gálos és Surány községeknek nagyobbára evang. ref. vallású vagyonos lakosai az ingatlanokat gyermekeik közt természetben osztják meg. Egyáltalán azt tapasztaljuk, hogy a földműves lakosság még ma is ragaszkodik a régi úrbéri telekhez mint birtokegységhez, a

¹ *Báró Clauer Lajos* nezsideri kir. közjegyzőnek a szerzőhöz írt leveléből.

melyet az előtt (1836. évi V. t.-c.) felosztani nem lehetett. Ezért azt látjuk, hogy a volt úrbéri telki birtokot vagy annak bizonyos hányadát ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$ úrbéri telek) szokta egy fiúgyermek átvenni, míg a többi földek, a melyek a telki birtok egységének sérelme nélkül attól elválaszthatók és külön kezelhetők, a többi gyermekek közt osztatnak szét. Pl Nagy-Marton vidékén (Sopron megye — német vidék —), ha több különálló jószágtest, pl. úrbéri telek, irtás, hegyvámos szabadbirtok stb. van a hagyatékban, akkor azokat az örökösök maguk között természetben elosztják. Ha ellenben csak egy ingatlan, pl. egy úrbéri telek, egy zsellértelek, egy kis ház, egy irtás maradt, akkor — a mennyiben az örökösök nagykorúak — az ingatlant *egy örökös veszi át* és a többi örökös *nem a teljes*, hanem legfeljebb $\frac{2}{3}$ rész *forgalmi érték alapján* nyer kielégítést. A régi úrbéri telekhez való ragaszkodásra rámutat *gróf Széchényi Imre* is («Somogy vármegye közgazdasági és közművelődési állapota» Nemzetg. Szemle 1902. évf. 293. l.): «Az egész és $\frac{3}{4}$ telkeseknél több helyen még fennáll az ősi jogokhoz való ragaszkodás alapján azon régi szokás, hogy az atya életében szerződésileg vagy végrendelet útján adja át fiának, egynek vagy legfeljebb kettőnek a birtokot, míg a leányoknak olyankor «moring» gyanánt a szokott rügött borjú, tulipános láda és 40 frt jár.»

Kis-Marton (Sopron megye) környékén (német vidék) az esetek 10%-ában *az örökösök egyike veszi át az ingatlanokat* és ezen esetek $\frac{2}{3}$ részében a *lettári érték alapján* — mely a forgalmi értéknél alacsonyabb — elégíti ki a többieket. Hasonlót jelentenek Dárdáról (Baranya megye) — német-magyar vidék — hol, ha az örökhagyó után csak egy darab föld maradt, ezt *egy örökös szokta átvenni* és a többieket a forgalmi érték szerint elégíti ki; ha pedig több darab föld maradt, akkor azokat elosztják egymás közt az örökösök, első sorban a fiúk, de a darabföldek felosztása igen ritka.

A hol magyar és német községek egymás közt elszórva fekszenek, vagy a hol magyar falvakban német kisebbségek

vannak, ott is nem egy helyütt találunk törzsöröklési szokást. De nemcsak a magyar fajú földműves népre, hanem a horvát és tót lakosságra is átragad néhol ez a szokás. És pedig az az eset, hogy az egész földbirtok egy fiúgyermeknek jut, főleg akkor fordul elő, *ha az osztályt a szülő életében ejtették meg*, vagy ha arra a szülő végintézkedéssel befolyást gyakorolt. Ha már a szülő halála után osztozkodnak a gyermekek és végintézkedés sem maradt, akkor — a túlnyomóan német vidékektől eltekintve, — többnyire az összes fiúk kapnak részt az ingatlan vagyomból.

Tehát mindenütt azt látjuk, *hogy a szülőben sokkal erősebb a birtokösszetartás iránti hajlam, mint a gyermekekben*. A szülőben a családi érzés, a föld szeretete sokszor legyőzi azt az érzést, hogy valamennyi gyermeknek egyformán kell juttatni, míg a gyermekekben már az egyéni érdek annyira előtérbe lép, hogy annak a földbirtok egysége a legtöbb esetben áldozatul esik.¹ Pl. Mohácson (Baranya megye — német-magyar vidék —), ha a szülők halála után osztoznak, akkor a fiúk a leányokat rendszeren a forgalmi értéken alul elégtik ki s az az örökös is többet kap, a ki a szülőket tartotta; ha pedig a *szülők még életükben megosztotatják gyermekeiket*, akkor a házat és az ősi telket *egy kiválasztott örökös* kapja, főleg a németeknél és sokácoknál, míg a többiek a szőlőkből és egyéb mellékföldekből és pénzből is kapnak kielégítést. Veszprém vidékén (magyar-német) a szülő halála után nagyobb részben természetben osztoznak; előfordul azonban az is, hogy a fiúk vagy *csak egy fiú* veszi át az ingatlant, a mikor is a leányok a teljes forga'mi értéken aluli kielégítést kapnak, miután a köznép ma is azon régi törvény és szokás hatalma alatt áll, hogy a leánygyermeket nem illeti meg annyi örökség mint a fiúkat. *Ha azonban a szülő életében osztoznak*, vagy a szülő egynek adja át a földet — mi főleg a *német ajkú* községekben szokás, — akkor a többi gyermekek osztályrészüket meg sem

¹ Úgy látszik, hogy erre befolyással van a városok közelsége és az ennek folytán terjedő fényűzés is, mint azt alább a 332. lapon Kaposvár vidékén látni fogjuk.

közelítő csekély értékkel elégttetnek ki és ezek az esetek peressé mégis csak ritkán válnak, mert a rövideget szenvedők az általános szokásban és a «község törvényében» megnyugszanak.

A jelentések — mint látjuk — nem egy helyütt külön is kiemelik, hogy a birtoknak egy fiú által való átvétele a *német* községekben vagy a *német ajkú* földműves gazdánál van szokásban. A német szokást, vagyis a törzsöröklést (Anerbensitte) követi Német-Ujvár (Vas megye) — német-horvát — vidéke is. Itt valószínűleg a horvátok is eltanulták a német földművesektől a törzsöröklést, mert a jelentés azt mondja, hogy túlnyomó szokás az, hogy az *örökösök egyike* átveszi az ingatlant s a többi örökösöket készpénzzel elégti ki a teljes forgalmi érték alapján. Magyar-német vidék Szombathely (Vas megye) környéke, a hol ismét azt látjuk, hogy a magyar parasztgazdák is utánozzák a törzsöröklés szokását. Itt ugyanis a telki birtokot *egy fiú veszi át* a forgalmi értékben, de a ház és gazdasági épületek értékelése alacsonyabban történik.¹ A többi, pl. szabad-, irtás-, hegyvám stb. földeket akár egyes parcellánként, akár meghasítás útján fel szokták maguk közt osztani. A ház és gazdasági épületek előnyös becslésében az érdekeltek megnyugszanak. Anerbensitte-t találunk még Tata vidékén (Komárom megye), hol a lakosság magyar-némettől és a hol a jelentés szerint a túlnyomó szokás az, hogy az ingatlanokat a hagyaték nagyságához képest *egy vagy két örökös* veszi át s a többieket a forgalmi értéken alul maradó becsár szerint elégti ki.

A hol *nem német*, vagy nem némettel kevert vidéken avagy magyar községben látjuk azt, hogy törvényi (intestat)

¹ Ugyanezt írja szerzőhöz intézett levelében *Gair Frigyes* szombathelyi kir. közjegyző is. E szerint igen ritkán osztoznak természetben. A házat és a telki birtokot rendszeren *egy vagy legfeljebb két fiú veszi át*; a többi testvéreket kifizetik. *Az átvételi ár* mindig valamivel kevesebb szokott lenni, mint a birtok forgalmi értéke. A birtokátvevő a gazdasági felszerelést s a vonós marhát kapja rendszeren ráadásul, de a háznak a becsértéke is kevesebb szokott lenni.

öröklés esetén csak egy fiú veszi át az egész ingatlan vagyont, ott többnyire az átvevő fiugyermeknek örökösársakat kielégíteni nem szükséges, egyszerűen azért, mert örökösársak, legalább is fiútestvérek nincsenek. *Ezek a gyermekrendszer¹ vidékei.* Pl. Alsó-Lendváról (Zala megye) — magyar-horvát vidék — írják, hogy az esetek 10%-ában veszi át egy gyermek az ingatlant s a többieket a teljes forgalmi érték szerint elégíti ki.

Lengyeltóti vidékéről² Somogy megye — magyar vidék — szintén azt írják, hogy szegény örökhagyó ingatlanait rendszerint az egyik férfi-örökös szokta átvenni, a többi örökösök pedig készpénz, illetve kötelezvénynyel nyernek kielégítést rendszerint a forgalmi értéknél alacsonyabb érték szerint. Szegzárd (Tolna megye): A sárközi magyar vidék³ — Öcsény, Decs, Alsó-Nyék, Pilis — és a németek — Tolna, Báltaszék, Mözs — között az a feltűnő különbség fordul elő, hogy a magyar családoknak csak 1—2 gyermekük van, az ú. n. «ezyke»-rendszer, a németeknek pedig rendszeren több, 4—6 gyermekük; ennél fogva a magyar vidéken a gazdák sokkal jobb módúak és a birtokok nincsenek annyira eldarabolva. A gyermekrendszer hatását látjuk Fejér megyében is Székesfejérvár magyar vidékén,⁴ a hol természetben osztozni nem szoktak; ha pedig nincs a gyermekek közt olyan, a ki a birtok átvételével járó örökrész kifizetéseket elvállalná, akkor eladják a földet vagy annak egy részét. Sárbogárd vidékén is az eseteknek 20—25%-ában a fiúk, vagy egy fiú tartja meg a földet és a többieket a forgalmi érték szerint készpénzzel elégíti ki. Az ily rendezés oka többnyire az ingatlan csekély kiterjedése, vagy az örökösök egy részének elköltözése. Ha azonban a gazda még életében osztoztatja meg gyermekeit, akkor sokkal több-

¹ L. erre nézve *Varga Jenő* id. könyvét, mely szerint a Dunántúl nagy része és éppen a magyar községek a gyermekrendszert követik.

² L. *Varga Jenő* id. művében 105. l.

³ L. *Varga Jenő* id. m. 93—94. l.

⁴ L. *Varga Jenő* id. művében 107. és 108. l.

ször, az esetek 30—40%-ában fordul elő az, hogy egy vagy több gyermek veszi át az egész földet és a többit pénzzel kielégíti. Jellemző, hogy a nemzés korlátozása mindenütt a magyar és főként az ev. ref. vallású községekben lép fel.¹ Ezt látjuk Kaposvár (Somogy megye — magyar vidék —) vidékén is, a hol a jelentés külön is kiemeli, hogy a reformátusok inkább hajlanak az egy fiúság felé. Külön kiemeli ezt a Nagy-Atádról² (Somogy megye — magyar vidék —) beküldött jelentés is: «a ref. magyar községekben egy gyermekrendszer a túlnyomó». Ezt írják Szigetvárról (Somogy megye — magyar vidék —) is; «a ref. magyar községekben egy gyermekrendszer van; oka, hogy a gazda ezáltal a vagyon eldarabolását megakadályozza.»³ Vas-megyéből Körmenről (magyar vidék) írják, hogy a járás déli részén elterülő ú. n. Őrségben⁴ (Kis-Rákos, Nagy-Rákos, Ispank, Pankasz, Szatta, Viszák, Magyarósd) tisztán magyar ajkú, többnyire protestáns vallású községekben van elterjedve az a törekvés, hogy csak egy, legfeljebb két gyermek legyen

¹ Baranyamegyében a r. kath. és református hitfelekezethnél a születések száma 1000 főre a következőképen alakult:

	1000 főre esett születés:	
	r. kath.	ref.
1876-ban	46·3	31·1
1880-ban	44·6	28·1
1890-ben	39·5	20·4

(Várady F. id. m. 691. l.)

Az ormánysági magyar nem akar koldusokat nevelni. Azt az egy-két gyereket fölneveli tisztességgel, ellátja mindennel, a mire szüksége lesz az életben. Szóval biztosítja azok sorsát. Már a szomszéd horvátoknál, Sztárában, Keresztúrban annyi a gyerek mint a hangya. De ritka az a gyerek, a ki a 12-ik évet átlépi. Rendesen elhálnak már három-négy éves korukban. Ennek mind fölületes gondozás, rossz táplálkozás, sanyarú ruházkodás az oka (ugyanott 209. lap).

² L. Varga Jenő id. m. 104—105. l.

³ Ha fiú- és leánygyermek az örökösök, akkor vagy az egész ingatlant, vagy annak túlnyomó részét a fiú tartja meg s a leányok pénzzel lesznek kielégítve.

⁴ L. Varga Jenő id. m. 108. l.

a családban.¹ Ez a törekvés indokát abban találja, hogy a szülő nem is sok és kevésbé termékeny ingatlanait az eldarabolástól félti. Itt ugyanis a túlnyomó szokás az életben való megosztás.

A nemzés korlátozásának tehát éppen úgy oka a birtoknak szétaprózástól való megóvására irányuló törekvés,² mint másrészt oka az is, hogy a szülő egyformán akarja osztogatni gyermekeit, *vagyis az egyenlő részletetés és a birtokösszetartás két ellentétes szempontja ütközik itt össze* s ennek eredménye a gyermekrendszer. A német földműveseknél a birtok összetartására irányuló törekvés karöltve jár azzal a gondolattal, hogy a gyermekeket nem kell szükségképen egyenlően osztogatni s ezért a német ajkúak a birtokösszetartás problémáját a nemzés korlátozása nélkül is megoldják.

¹ Az elsőszülöttek arányszámából vont következtetés szerint a dunántúli részekben, főleg Baranya, Fejér, Somogy és Tolna megyékben van gyermekrendszer. Az országos átlagon (1835) felül esik első szülött 100 újszülöttre kisbirtokosoknál Baranya megyében 26:12, Fejér megyében 18:63, Somogymegyében 24:34, Tolna megyében 23:97. A kisbirtokos napszámoknál az országos átlagon (15:60) felül esik első szülött, 100 újszülöttre Baranya megyében 21:13, Somogy megyében 20:14, Tolna megyében 18:58.

² *Gróf Széchényi Imre* Somogy vármegyére vonatkozólag a következőket írja: »Somogy megye nagyatádi és szigetvári járásainak helyét hitvallású községeiben, számra mintegy 30-ban az 1850-es évek óta a lélekszám fogyása észlelhető. Az ezen kérdés tanulmányozására a megye által kiküldött bizottság jelentése szerint az 1850-es évek előtt az anyakönyvek még rendes szaporodást mutatnak, csak azóta nő a szaporátlan-ság évről-évre, a mi arra enged következtetni, hogy a bűn, a volt úrbéres vagyona feletti önrendelkezési joggal, a birtokfeldarabolási szabadsággal egyidejűleg vette eredetét. A népnek a természet örök törvényei ellen való eme küzdelmét főleg azon anyagi érdek sugalmazza, hogy az *atyai birtok megosztását lehetőleg meggátolja*.

A bizottság a baj terjedésének mérséklésére többek közt javasolja: 1. hasson oda a társadalom, hogy a szülők végrendekezés vagy egyéb vagyonátruházás esetén a köteles osztályrész rendelése iránti jogukat érvényesítsék s így a vagyon együttmaradását elősegítsék; 2. kéressék fel a törvényhozás az örökösödési törvények megfelelő megváltoztatására (pl. a leánygyermek egyenlő örökösödési jogának korlátozása). Gróf Széchényi Imre «Somogy vármegye közigazd. és közművelődési állapota». Nemzetg. Szemle 1892. évf. 262. s. köv. lapjai.

Minden félreértés kikerülése végett azonban hangsúlyoznunk kell, hogy a törzsöröklés szokása a dunántúli megyékben is csak kivétel, bár elég elterjedt kivétel, mert a jelentéseknek több mint fele egyáltalán nem tesz említést, olyan esetről, hogy az ingatlant több fiúörökös létében egy fiúörökös kapja. De nem sorozhatjuk a törzsöröklés esetei közé azon eseteket sem, melyekben a gyermekrendszer teszi lehetővé az ingatlan vagyonnak egy gyermek által való átvételét, mert a hol nincsenek kielégítendő örökösársak, ott a birtokösszetartási törekvésnek módjában sincs az egyenlő osztály elvével megmérkőzni. Némi jelentés megközelítőleg azt is megmondja, hogy az eseteknek csak néhány %-ában fordul elő az *Anerbensitte*; tehát mindebből azt kell következtetnünk, hogy általános szokásnak a Dunántúl sem lehet mondani a törzsöröklést.¹ Pl. az eseteknek csak 20%-áról tesz említést a Szent-Lőrincről (Baranya megye) — magyar vidék — érkezett jelentés; itt ugyanis az esetek 20%-ában az *egyik örökös veszi át* az ingatlanokat és a többieket a teljes forgalmi érték alapul vétele mellett elégíti ki. Mint mondják, erről a vidékről erős kivándorlás van Szlavóniába²; valószínű, hogy e jelenség és a törzsöröklési szokás térhódítása közt van összefüggés. Hasonlóképpen szórványosan előforduló törzsöröklési esetekről tesz említést a Felső-Pulyáról (Sopron megye) küldött jelentés; e szerint ott ritkább eset, hogy az örökösök közül egy vagy több az ingatlant átveszi és a többi örököst készpénzzel elégíti ki. Ily esetben nem a teljes

¹ *Somogy megyében* a paraszt egyedül a földet tartja biztos tőkének, osztozkodáskor kivészi részét bármily kis darabban is és vesz hozzá, ha vehet. (Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képen. Magyarország IV. kötet 302. lap.). *Zala megyére* nézve dr. *Bárdi György* sümegi kir. közjegyző azt írja a szerzőhöz intézett levelében, hogy «egész Zala-megyében a gyermekek mindig s mind ingatlan részt kívánnak s vesznek át, — pénzzel csak a legritkább esetben lesznek kifizetve, azon intézmény pedig, hogy családfenntartás s birtok együtt tartás céljából egyik-másik bármi előnyben is részesíttessék, megyénk egész területén ismeretlen intézmény».

² *Balogh Pál*: Népfajok Magyarországon. 317. l.

forgalmi értéket veszik alapul, hanem az ingatlan után fizetendő évi állami adót. Felső-Pulya vidékén a lakosság kevert; németek, horvátok és magyarok lakják e földet. Ó-Gyalla vidékéről (Komárom megye), hol a lakosság magyar-tót, több községben német kisebbséggel keverve, általában az összes fiúk veszik át az ingatlant és a leányokat a forgalmi értéken alul maradó becsáron elégtik ki; megtörténik azonban, de ritkábban, az is, hogy egy veszi át az ingatlant, főleg kisebb hagyatékoknál és szétszórtan, egymástól távolabb lakó örökösök közti osztálytételnél. Előfordulnak ilyen esetek Magyar-Óvár német vidékén is (Moson megye), a hol túlnyomó az a szokás ugyan, hogy az ingatlanokat törvényi (intestat) öröklés esetén a férfiorökösök veszik át és a női örökösöket készpénzzel elégtik ki, ha azonban több fiú van és leány nincsen, akkor az egyik fiú veszi át az ingatlant és a többi fiúkat készpénzzel elégti ki. Az érték adóbizonyítvány alapján szokott megállapíttatni.

2. A szülőkhben élő birtokösszetartási hajlandóság jeleit mutatják azok az esetek, a hol *a szülő szerződéssel vagy végintézkedéssel igyekszik egynek juttatni egész ingatlan vagyonát*. Pl. Tapolcáról (Zala megye) magyar vidékről — csekély német kisebbséggel — írják, hogy az eseteknek 5%-ában fordul elő, hogy a földmivesgazda fiúgyermekait vagy azok egyikét, nevezetesen azok közül, hol a legidősebbet, hol a legifjabbat végrendelet által különösen előnyösíti a többi fiúk és leányok rovására; utóbbiak rendszerint megnyugosznak ebben. Hasonlóképen magyar vidékről, Zala-Egerszegről írják, hogy az esetek 4—5%-ában fordul elő, hogy a földmives végrendelet vagy szerződés által fiúgyermekait vagy azok egyikét előnyben részesíti a többiek rovására; ebben azonban a mellőzöttek rendszerint nem nyugoszuak meg.

Hogy a szülők életében való osztóztatásnál mennyivel inkább érvényesül az Anerbensitte, erre további példa Gyöngyös vidéke (Tolna megye — német vidék —), honnan azt írják, hogy *ha a szülők vagy egy szülő el, az esetek 80%-ában egy gyermek veszi át a földeket és a többi a nem teljes*

forgalmi érték szerint pénzzel s egy darab szőlővel lesz kielégítve. Tamásiról (Tolna megye — magyar vidék —) is azt jelentik, hogy *ha a szülő életében osztogatja gyermekeit, a mi ritkán fordul elő — akkor egynek vagy többnek közülök átadja a földeket és a többieket pénzzel elégíti ki; ha pedig a szülők halála után osztoznak a gyermekek, akkor a földön a fiuk osztoznak s a leányokat forgalmi érték szerint elégítik ki.* Pécsvárad vidékén (Baranya vármegye — német-magyar vidék —) gyakori az eset, hogy *a gazda még életében egy gyermeknek, többnyire a legidősebb fiúnak juttatja az ingatlanokat vagy azok zömét és az átvevőt az esetek 20—25%-ában különösen is előnyösíti, főleg a németeknél.* Zirc (Veszprém megye — magyar-német vidék —): Igen gyakori eset és főleg a *német nemzetiségű* falvakban dívó szokás az, hogy a gazda vagyonát még életében megosztja és pedig úgy, hogy a birtokot a legidősebb fiú veszi át, a többi örökös pedig a forgalmi érték alapján nyer kielégítést. Enying (Veszprém megye — magyar vidék —): Gyakori az életben való osztogatás s ilyenkor főleg az ev. ref. vallásúaknál észlelhető az a törekvés, hogy a birtok együtt maradjon és ezért a birtok a fiúra vagy fiukra jut, míg a leányok a forgalmi érték alapján nyernek kielégítést. Az esetek 2%-ában előnyösítik is a birtokátvevőt, leginkább a legidősebb fiút, a miben a többiek megnyugszanak. Ugyancsak Veszprém megyéből Devecseréről (magyar vidék, egypár német községgel) írják, hogy azon eset, mikor a kisgazda a fiúgyermeket részesíti előnyben, igen gyakori; az pedig, mikor az egyik fiút részesíti előnyben a többi fiuk rovására, ritkább, bár az érdekeltek ilyen esetekben többször megnyugsznak, mint nem. Ily előnyösítések az esetnek körülbelől 15—20%-át teszik. A vagyonátruházás és előnyösítés gyakoribb az ev. ref. vallású magyaroknál, mint a római kath. vallású magyaroknál és *leggyakoribb a r. kath. németeknél* s itt is első sorban a közép- és nagybirtokoknál szokásos. Veszprém vidékéről azt írják, hogy a szülő halála után többnyire természetben osztoznak. A szülő életében inkább a fiuk, *német községekben egy fiú* tartja meg

az ingatlant és a többieket örökrészüket meg sem közelítő összeggel elégíti ki, miben ezek többnyire megnyugosznak. Németujvár (Vas megye) vidékén is — *tiszta német vidék* — úgy végrendelkezés, mint életben való osztoztatás esetén, a mi az eseteknek $\frac{1}{3}$ része — az ingatlant a szülők egy gyermeküknek juttatják, ki örökösársait a forgalmi érték alapján készpénzzel tartozik kielégíteni. Kis-Marton vidékén (Sopron megye) — *tiszta német vidék*, — az életben való osztoztatás nagyon gyakori és az esetek 30%-ában a gazda egyik vagy másik gyermekét előnyben részesíti, miben az érdekeltek megnyugszanak. Magyar-Óvár (Moson megye — német vidék —): Általános szokás a német és horvát¹ ajkú lakosság közt, hogy az apa, ha előregszik, ingatlanait egyik fiúgyermekének, legtöbbször a legidősebb fiúnak adja át, a ki a többi gyermekeket az apa halála után készpénzzel elégíti ki. Ellenben a magyarok közt. dacára annak, hogy kisebbségben vannak, mégsem tudott hódítani a német szokás, mert a magyarok közt többnyire a törvényi öröklés szabályai szerint szokott a hagyaték felosztani. Tata (Komárom megye): Gyakran előfordul *kivált a németeknél*, hogy a gazda életében egy gyermekének adja át az ingatlanait vagy azok zömét. t. i. az úrbéri telket s többi gyermekeket oly ingatlanok átvételével szokta kielégíteni, melyek a volt úrbéri vagy zsellérségi birtokhoz nem tartoztak, pl. szőlő, irtványföldek; a birtok zömét átvevő gyermek a többieknek ezenfelül kiegyenlítésépenzt is szokott adni. Ellenben a magyar és tót lakosságnál nagyobb a hajlam az ingatlanoknak természetben való felosztására.

Hogy mennyire a német ajkúak sajátos szokása első sorban, a birtoknak egy fiú részére való átadása, azt illusztrálja pl. az is, hogy Csepreg vidékén magyar községek közé beékelve van egy német (Német-Zsidány) és két horvát (Horvát-Zsidány és Und) község, a hol gyakori a szülők életében való osztoztatás s ilyenkor előfordul, hogy

¹ A horvátok mintegy 20—40%-át teszik a lakosságnak M.-Óvárrott és némely környékbeli faluban.

az ingatlanok zömét a szülők egynek adják át. Kevésbé gyakori már az életben való birtokátadás Nagy-Marton vidékén — tiszta német vidék — (Sopronmegye), a hol a gazda ritkán adja át életében földjét, de ha ezt teszi, akkor az ingatlanokat vagy ezek nagyobb részét, legtöbb esetben a volt úrbéri telket, egyik gyermekének, legtöbbször a legidősebb fiúnak juttatja. Felső-Pulya (Sopronmegye — német-horvát-magyar vidék —): Nem gyakori eset, hogy a kisgazda még életében megosztottatja gyermekeit, de ha megosztottatja őket, akkor ingatlanát egyik gyermekének adja át, ki a többieket készpénzzel elégíti ki. Szombathely — magyar-német vidék —: Az ingatlanoknak a szülő életében való átadása csak szórványosan fordul elő, de ha előfordul, akkor a telki birtokot egy fiú, rendszerint a legidősebb veszi át és pedig a forgalmi értékben, de a ház és gazdasági épületek alacsonyabban becsültetnek, a miben az érdekeltek megnyugosznak. Sopron — német vidék —: Úgy a természetbeni felosztás, mint az a módozat is szokásos, hogy az ingatlanokat egy veszi át, ki a többieket a forgalmi érték szerint fizeti ki. A szülő halála utáni osztozkodásnál is ez a tapasztalat.

3. Az a törekvés, hogy *az ingatlanokat* lehetőleg *csak a fiúk kapják*, a Dunántúl is sok helyütt általános. Ez mintegy a közvetítő kapocs az egyenlő osztály és a törzsöröklés szokása közt. Ha már nem is engedi meg az egyenlő osztályhoz hajló népszokás azt, hogy egynek kezébe jusson az ingatlan vagyon, legalább azzal gátolja meg a birtoknak módfeletti eldarabolását, hogy csak azok osztoznak rajta, a kik abban dolgoztak, t. i. a fiúk. Erre számos példát találunk úgy törvényi öröklés esetében, mint akkor is, ha a gyermekek a szülő életében vagy végintézkedés alapján osztozkodnak. Különösen a magyar földműves gazdánál általában ez az utolsó határ, a meddig a birtok összetartása iránti törekvésében — eltekintve a nemzés korlátozásától — elmegy, mert igazságérzetét, a mely az egyenlő osztályhoz ragaszkodik, nem sérti az, ha leányai, a kik férjük családjában dolgoznak, nem kapnak részt abból a

földből, a melynek megművelésében, fentartásában a fiúgyermek jött ki kezére. De megtaláljuk ezt a törekvést németeknél, horvátoknál is. Pl. Bonyhádról (Tolnamegye) írják, hogy akár a szülő életében, akár a szülő halála után történik az osztály, ingatlant csak a fiúk kapnak, a leányokat a nem teljes forgalmi érték szerint fizetik ki; a szülők vagy egyik szülő eltartása ugyanis az ingatlant terheli és ennek számbavételével állapítják meg a forgalmi értéknél alacsonyabb értéket. Tamási (Tolnamegye): Ha a szülők halála után osztoznak, akkor a fiúk egymás közt felosztják az ingatlant és a leányokat a forgalmi érték szerint kielégítik. Ha a szülő még életében rendelkezik, akkor a földet egy vagy több gyermeknek átadja s a többit pénzzel elégíti ki, miben az érdekeltek megyugszanak. Kaposvár (Somogy megye). Az ingatlant a fiúk veszik át és a leányokat a családi körülmények szerint egyezségileg megállapított, tehát nem forgalmi érték szerint elégítik ki. Minél közelebb fekszik azonban egy falu a városhoz, annál kevésbé elégszenek meg a leányok a kisebb érték szerinti kielégítéssel, sőt a központhoz közelebb fekvő falvakban sokszor még az $\frac{1}{4}$ telken aluli földeknek természetben való megosztását is követelik az összes örökösök. Igal (Somogy megye): Szabály ugyan az, hogy egyenlő arányban osztoznak, de előfordul az is, hogy ha nő-örökösök is vannak és ezek más községben tartózkodnak, akkor ezek készpénzzel elégítettnek ki és pedig az ingatlanrész forgalmi értékénél jóval kisebb összeggel. Marczali (Somogy megye): Túlnyomó szokás, hogy a fiúgyermek az ingatlant maguk között természetben felosztják, a leánygyermek pedig más úton elégítettnek ki és pedig a forgalmi érték alapján. Ugyanezt írják Somogy megye nagyatádi járásából, a hol szintén az a túlnyomó szokás, hogy a fiúk az ingatlanokat maguk között természetben felosztják és a leányokat pénzzel elégítik ki a teljes forgalmi érték szerint. Ha azonban az ingatlan vagyon $\frac{1}{8}$ teleknél nem nagyobb, ez esetben az a szokás dívik, hogy a legidősebb fiú megtartja az ingatlant és testvéreit a forgalmi érték szerint pénzzel elégíti

ki. Persze sokszor fiúk nem vehetik át az ingatlanokat s így meg sem oszthatják azokat egymás közt, mert Marczali és Nagy-Atád vidékén egyaránt gyermekrendszer lévén, sokszor csak egy fiú van s így az egész ingatlan vagyont ez veszi át.

Vasmegeye tiszta magyar vidékein is, pl. Sárvár és Kis-Czell környékén az ingatlanokat a férfi-örökösök szokták örökölni, a leányokat férjhezmenetelkor az apaiból-anyaiból pénzzel elégítik ki. Ugyanezt jelentik Kapuvár (Sopronmegeye) magyar vidékéről is, hol az ingatlanokat szintén a fiúk osztják meg maguk közt egyenlő arányban és a leányokat a forgalmi értéknél alacsonyabb, méltányos, ú. n. testvérek közti arányban elégítik ki.¹ Csorna (Sopronmegeye — magyar vidék —): Túlnyomó az a szokás, hogy a lányörökösök a férfiorökösök által ingatlan jutalékukra nézve készpénzzel és pedig mindig a forgalmi értéken aluli érték szerint lesznek kielégítve, a férfiorökösök pedig az ingatlanokat egymás közt egyenlő arányban természetben felosztják. Ó-Gyalla (Komárommegeye): Ha a kiscgazda megosztztatja gyermekeit, többnyire a fiúk kapják az ingatlanok zömét, a leányok pedig kisebb birtoktesteket némi — többnyire hosszabb határidőhöz kötött — kamat nélküli felülfizetéssel. Előfordul az is, hogy a szülő az átvevő fiúkkal a törvényes osztályrész értékén aluli pénzüsszeggel elégített ki leányait.

Hogy mennyivel nagyobb a birtok összetartása iránti hajlandóság a német ajkú földműveseknél, mint a magyaroknál, azt illusztrálja a Duna-Földvárról (Tolna megeye)

¹ Ugyanezt mondja *Baditz Lajos* kapuvári kir. közjegyző a szerzőhöz írt levelében. E szerint a leányok rendszerint készpénzben nyernek kielégítést. A földeket egy vagy több fiú veszi át és pedig a fiúk közül legtöbb esetben azok osztoznak természetben, a kik a gazdaságban szülőiknek segédkeztek s munkálkodtak. Az életben való birtokátadás is szokásban van és pedig azoknak a gyermekeknek, kik a szülővel együtt gazdálkodnak. A leányok kielégítése mérsékelt becsár alapján történik, mert az átvevők által a gazdaságban teljesített munka és fáradság ezek javára tőkésítve lesz.

érkezett jelentés is, a mely szerint *németeknél csak a fiuk veszik át a földet* és a leányokat a forgalmi érték szerint kifizetik. *Magyaroknál fiuk-leányok felosztják a földet.* Ugyanezt írják Balaton-Füred vidékéről is (Zala megye), a mely magyar vidék és csak itt-ott vannak egyes községben német kisebbségek, de ezek mégis kiválnak nagyobb birtokösszetartó hajlamukkal, a mennyiben a birtokot csak a fiukra ruházzák át és a leányok a forgalmi érték szerint kapnak kielégítést. Tehát míg a németek sok esetben a törzsöröklési szokást követik, más részük legalább csak a fiuk közt osztja fel az ingatlan vagyont. A magyarok ellenben sok helyütt inkább természetben osztoznak, úgy hogy fiuk-leányok egyaránt kapnak az ingatlanból és a magyarok a birtok összetartásában rendszerint csak odáig szoktak elmenni, hogy a birtokot csak a fiuk osztják fel, míg az, hogy több fiú létében csak egy venné át az egész ingatlan vagyont, magyaroknál törvényi öröklés esetén — majdnem sohasem fordul elő.

4. A törzsöröklési szokás vidékein a birtokátvevő gyermek — mint már az eddigi feljegyzésekből is kiolvashattuk — sokszor kisebb-nagyobb előnyösítéssel veszi át a földbirtokot. Vagy az az előnyösítés módja, hogy az örököstársakat a forgalmi értéknél alacsonyabb érték szerint fizeti ki, vagy az, hogy az átvevőt a szülő élők közötti, vagy halál esetére szóló intézkedése másképen előnyösíti. Pl. a kielégítési összeget részletekben és kamatok nélkül fizeti ki a törzsörökös, vagy a szülők szerzett javaikat is ennek a fiúnak juttatják akár egyszerű átadással akár ajándékozással. De különösen általánosan elterjedt szokás az, hogy akár egy fiú, akár a fiuk valamennyien veszik át a földet, a leányokat ingatlan részük forgalmi értékét meg sem közelítő pénzüsszeggel és a kiházasítási ingóságok beszámításával fizetik ki. Erre idézhetünk példát Tolna megyében Bonyhádról. Baranya megyében Mohácsról, Somogy megyében több helyről, pl. Kaposvárról, Igalról, Szigetvárról, továbbá Veszprém megyében Veszprém vidékéről, Vas megyében Kiscellről, hol ismét azt látjuk, hogy a szülő halála után kiméletlenebbül érvényesítik jogaikat a gyermekek, mint akkor,

mikor a szülő még életben van. Mert míg a szülő halála után a földet átvevő fiúk a leányokat a forgalmi érték szerint fizetik ki, addig a szülő életében való osztozkodásnál a leányok kevesebbet kapnak, mert az apa az ingatlanokat nagyon alacsonyan becsüli. Kapuvárról (Sopron megye) azt írják a leányok kifizetésére vonatkozólag, hogy ha a szülő halála után osztoznak, az ingatlanokat a fiúk maguk közt egyenlő arányban megosztják s a leányokat a forgalmi értéknél alacsonyabb, méltányos, ú. n. testvérek közötti árban elégitik ki.

Hogy birtokátadásnál vagy végrendekezésnél *melyik fiú szokta kapni a földet*, vagy *melyik szokott külön előnyösítésben részesülni*, erre a kérdésre talán leghelyesebb a felelet, ha azt mondjuk, hogy az a fiú, a kit a szülő arra legalkalmasabbnak tart s a ki a szülői háznál maradvá legtovább segédkezett a gazdaságban. Hogy ez a *legidősebb* vagy *legfiatalabb* fiú-e, arra nézve általános szokás alig állapítható meg; úgy látszik azonban, hogy többször a legidősebb fiú a törzsörökös, mint a legifjabb. A hol gyermekrendszer uralkodik, ott természetesen a birtokátvevő nemcsak a legidősebb, de az egyetlen (fiú) is. A legidősebb fiút szokták előnyösíteni Bonyhád vidékén (Tolna megye), de csak az esetek 5%-ában; Pécsvárad vidékén (Baranya megye), Sásd vidékén (Baranya megye), hol az esetek 5—6%-ában fordul elő, hogy a legidősebb, ritkábban a legfiatalabb fiút a szülő végrendelet vagy átadási szerződés által különösen előnyösíti. Marcali vidékén (Somogy megye) is, ha a fiúgyermek egyikét előnyösítik, ez rendszeren a legidősebb szokott lenni. Nagy-Atád vidékén (Somogy megye) szintén inkább a legidősebb fiút előnyösítik, valamint Szigetvárról (Somogymegye) is ezt jelentik. Szintúgy Zircről (Veszprém megye), Enyingről (Veszprém megye), Nagy-Martonról (Sopron megye), Tataról (Komárom megye), Nezsideről (Moson megye), Magyar-Óvárról (Moson megye), míg Kis-Cellről (Vas megye) azt írják, hogy a legidősebb vagy legfiatalabb fiú kapja kedvezményes áron a házat vagy belsőséget a szerint hogy melyik fiú maradt otthon a szülőkkel. Csurgóról (Somogy megye) pedig azt írják, hogy

az esetek 4%-ában fordul elő, hogy végrendelet vagy átadási szerződéssel a legifjabb fiút előnyösítik.

5. Nézzük azonban az éremnek másik oldalát is. Eddig a kivételekkel foglalkoztunk és ezek közül főleg azokkal az esetekkel, mikor egy fiú veszi át az egész földbirtokot. Kétségtől ez a legérdekesebb és ez érdemli meg a beható megfigyelést és tanulmányozást és azért igyekeztünk ezt a szokást minden oldalról megvilágítani és éppen azért soroltuk fel azokat a jelentéseket is, a melyek a törzsöröklési szokásnak csak néhány %-áról tettek említést. De hogy másrésről a Túladunán is nagyban dívik a földbirtoknak öröklés esetén természetben való felosztása, arra mutat az is, hogy a jelentések nem egy helyről említik fel a *végletekig menő birtokelaprózást*.¹Már pedig erről csak ott lehet szó, a hol törzsöröklési szokás nincs, mert egyik a másikat kizárja. Kell, hogy a túlságos birtokelaprózás igen nagy közgazdasági és társadalmi baj legyen a Dunántúl számos vidékén is, mert különben erre a jelentések önként nem terjeszkedtek volna ki; mert a birtokelaprózás kérdése a kérdő ívekben nem volt felvéve. Azt írják pl. Csáktornyáról (Zala megye), hogy a természetbeni felosztás 25—30 □-öles, gyakran

¹ *Széchenyi Imre gróf* már idézett monográfiájában (296. l.) azt mondja, hogy «az elaprózás következtében 1870—1885-ig Somogyban a szarvasmarha létszám 5215 drbbal apadt». Ugyanott (292. l.) a parasztbirtok növekvő elaprózásának feltüntetésére a következő kimutatást közli:

	G a z d a				
	egész telkes vagy azonfeül	$\frac{3}{4}$ telkes	$\frac{1}{2}$ telkes	$\frac{1}{4}$ telkes	$\frac{1}{4}$ telken alóli és zsellér
1861. körül, a commassatio idején készült telekösszeírás szerint volt ...	830	849	7133	9982	5939
1883-ban a községi eljárások által készített kimutatás szerint volt ...	797	963	4504	11886	11777

ennél is kisebb parcellákat hoz létre (a lakosság tisztán horvát). A jelentés rá mutat arra is, hogy egy örökös nem veheti át a földet, mert erre megfelelő olcsó hitelt nem kap. Keszthelyről (Zala megye) szintén azt mondja, a jelentés, hogy az örökölt ingatlanok minden darabját elosztják¹ úgy, hogy most már az eldarabolás annyira terjedt, hogy ekével a szántásnál a földműves a saját földjén megfordulni nem tud. Panaszodik a jelentés a miatt is, hogy az életben való átadás nem válik be, mert a parasztság körében is folyton terjedő fényűzés következtében a szülők túlmagas kikötményeket állapítanak meg. Ugyancsak Zala megyében Sümeg vidékén természetben osztoznak² annyira, hogy igen gyakran 200—300 □-öles, sőt még kisebb parcellák is keletkeznek, a melyeknek a megművelése nagy nehézséggel jár. Mégis ennek dacára ritkaság számba megy, hogy az örökösök akként osztják meg az ingatlanokat, hogy mindegyiknek más-más egész birtokrészlet jut. Báttaszéken is (Tolna megye) az ingatlanok rendkívül fel vannak aprózva, úgy hogy ha pl. a parasztgazdának van egy 600 □-öles szántója és hat gyermeke, azt hatfelé osztják, ez a gyermek azután ezt a részt ismét felosztja a maga gyermekei közt úgy annyira, hogy egy-egy parasztgazdának birtoka igen sokszor 20—30—40 darabból áll szétszórva apró parcellákban. Balaton-Füredről (Zala megye) is azt írják, hogy az eldarabolás, főleg a nemes községekben minden észszerű mértéket meghalad. Ugyanitt, mint már fentebb is láttuk, a német ajkúaknál szokás az, hogy csak a fiúk részesednek az ingatlanokban, de a német ajkúaknál ismét a birtokátadások miatt napirenden van a perpatvar. Veszprémből

¹ *Lénárd Ernő* keszthelyi kir. közigyzőnek a szerzőhöz intézett levele szerint annyira nincs érzékük az embereknek az okszerű gazdálkodás által megkívánt birtokminimum iránt, hogy a fél- vagy negyedtelkes volt úrbéri mező birtokot még megszokták osztani.

Az 1836 : V. t.-e. szerint Zalában egy úrbéri telek 18—22 hold szántóföldből állt, a negyedtelek tehát $4\frac{1}{2}$ — $5\frac{1}{2}$ hold.

² *Dr. Bárdi György* sümegi kir. közigyzőnek a szerzőhöz írt levele szerint is, a gyermekek majdnem kivétel nélkül mindig természetben osztoznak.

írják (Veszprém megye), hogy ha a szülők halála után osztoznak, akkor természetben felosztják a földeket, a minnek következménye az, hogy alig használható kis ingatlanok vagy ingatlanrészek jutnak egy-egy örökösnek. Nagyigmánd (Komárom megye): A földbirtok elaprózása s a népsűrűség miatt a paraszt kénytelen kivándorolni. A Csepreg-vidéki (Sopron megye) magyarság szintén természetben osztozik, a mi az ingatlanok szerfeletti elaprózására vezetett; csak a már előbb is említett Német-Zsidány, Horvát-Zsidány és Und, tehát német és horvát ajkú községekben van ettől eltérő, a birtok összetartásának kedvező szokás.

D) Duna-Tisza köze.

(Heves, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád, Bács-Bodrog megyék.)

1. A Duna-Tisza közén négy vármegyében (Heves, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok és Csongrád) *a fajmagyar lakosság* öröklési szokásait ismerhetjük meg. Az országrész ötödik megyéjében, Bács-Bodrogon is a fajmagyarság — 38 magyar helységgel — előkelő helyet foglal el, de már a megye déli vidékén a németek és szerbek vannak többségben.¹ Összehasonlíthatjuk tehát ez országrészben egyrészt a magyarságnak szokását ott, a hol a magyar lakosság tisztán, más fajú lakosokkal való keveredés nélkül lakik és ott, a hol más fajú néppel vegyesen tartja megszállva a földet.

A másik szempont, a mely ez országrész öröklési szokásainak vizsgálatánál előtérbe nyomul, *a történeti mult*. Egyfelől az ország szívében a régi jászkun kerületben, másfelől lent a délvidéken, a volt határőrvidéken figyelhetjük ezt meg. A volt jászkun kerülethez tartozó területen még most is nyomát találjuk annak, hogy a népből még nem vészett ki az a jászkun statutumokban lefektetett felfogás, hogy a földek csak a fiúkat illetik meg, míg a polgárosított

¹ Balogh Pál id. munkája nyomán.

határörvidéken, a titeli járásban (volt csajkás kerület) a szerb lakosság még' most is sok tekintetben ragaszkodik a tulajdonközösséghez. A régi házközösség intézményéhez való ragaszkodás sokszor erősebb az egyéni érdeknél is annyira, hogy a mennyiben egyik vagy másik örökös egy vagy más okból nagyobb jutalékkal rendelkeznek, azt önszántából egyenlő osztály alá bocsátja.

A Duna-Tisza közén *a magyarság* törvényi öröklés esetén *általában az egyenlő osztály elvét követi*. Lehet mondani, hogy fiúk, leányok egyaránt osztozkodnak és pedig annál inkább részesülnek a leányok is ingatlan vagyonban, mentől nagyobb földbirtok képezi az osztály tárgyát. Ellenben mentől inkább közeledik egy földbirtok ahhoz a határhoz, a melyen túl a felosztott birtok egyes részei egy-egy család megélhetését már nem biztosítják, annál inkább zsugorodik össze az osztozkodók száma; először csak akként, hogy kisebb ingatlanokon csupán a fiúörökösök osztoznak és a leányok másként nyernek kielégítést, míg a legkisebb ingatlanokon, főleg ha az csak egy ház vagy belsőség, nem osztoznak, hanem azt vagy egy örökös veszi át, vagy eladják az egészet és a vételárt maguk közt felosztják.¹ Nagyobb ingatlanoknál tehát, értve ezalatt a közép- és kisparasztbirtokokat, nemcsak egyenlő az osztály, hanem egyenlő és természetbeni is az osztály, míg a kisebb ingatlanoknál, vagyis a kisparasztbirtokoknál, főleg rosszabb minőségű földeknél és a törpebirtokoknál egyenlő ugyan az osztály, de csupán a fiúk között egyúttal természetbeni is,

¹ *Hódmezővásárhely* (Csongrád megye): Ha egyik szülő sem él, akkor az örökösök úgy a kisebb, mint a nagyobb külterületű vagyont *egymás közt megosztják*, csakis az igen csekély külterületű ingatlan és a városi ház képezi a megváltás s többnyire közös eladás tárgyát.

Szentés (Csongrád megye): A gyermekek mint törvényi örökösök az örökségi ingatlanokat a legtöbb esetben *természetben osztják fel* egymás közt. Midőn az örökség tárgyát ingatlanban csupán ház teszi és az örökhagyó után pénz nem maradt s az osztozó felek közt olyan tehetősebb nincs, a ki a többi az örökrészre nézve kielégíthetné, ilyenkor az ingatlant, a mit ideiglenes közösségben hagynak, magánúton eladják s a vételárt osztják fel; de ha valamelyik fél olyan vagyoni körülmények

míg a leányok, pénzben vagy ingó vagyonban, de nem a földbirtok megfelelő részében kapják ki osztályrészüket.

Az országész *német ajkú lakosságát*, mely főleg a Bácskában lakik sűrűbb tömegekben (a megyében 45 német helység van). *jellemzi az előre való gondoskodás*. Ennekkövetkeztében gyakori náluk az, hogy a szülő életében, még pedig javakorában, 40—50 éves korában, elrendezi az osztályt gyermekei között, azonban ez az osztály többször kedvez az egyenlő osztály vagy a fiágiság elvének, mint a törzsöröklés szokásának, különösen a fiúk a németeknél is majdnem mindig egyformán részesednek az ingatlan vagyonban. Az, hogy több fiú létében csak egy venné át az ingatlan vagyont, csak szórványosan fordul elő, különösen Apatin és Bács-Kula vidékén; az előbbi német helység, az utóbbi magyar, de már a magyar nyelvvidék határszélén fekszik s valószínű, hogy a szomszéd német lakoságtól tanulta el ezt a szokást.

A bácskai svábok, kiket Mária Terézia és II. József telepítettek ide, nem vonhatók egy tekintet alá a dunántúli németekkel.

Míg túl a Dunán a németek közt erősen elterjedt törzsöröklési szokást találtunk, addig a bácskai német rendszeren *fainak*, de *nem egy fiának* adja át ingatlanait. Ezt olvassuk Bács-Bodrog vármegye egyetemes monografiájában¹ is. «A háztelek utca felőli másik sarkában sűrűn láthatunk apró kis házikókat, rendszeren egy szobával, konyhával és éléskamrával. Ez a német «Pensionshaus». Ide vonul nyugalomba az öreg német feleségével, ha már nem dolgozva valók s a *vagyont gyermekeik közt felosztották.*» (II. kötet 383. lap.)

közt él, hogy a többit ki tudja fizetni és háza nincs, rendszerint természetben átveszi azt, mert a magyar földműves erősen ragaszkodik a szülői vagyonhoz.

Szeged (Csongrád megye): A magyar földműves a szülői vagyonhoz de különösen a földhöz nagyon ragaszkodik s ezért leginkább a *természetbeni felosztás* divik. Az ingatlanok egyik örökös által való átvétele és örökösársainak kielégítése rendszerint csakis a városi (belterületi) házaknál és az igen kis külterületi ingatlanoknál történik.

¹ Zombor 1896.

Különböznek a bácskai németek a dunántúli németektől abban is, hogy a Bácskában a németek is hajlanak a gyermekrendszer felé *Varga Jenő* (id. munka 51—52. lap) szerint különösen a következő sváb községekben lépett fel a gyermeknemzés korlátozása: Filipova, Hódság, Torzsa, Veprovac, Uj-Szivac, Cservenka, Uj-Verbász, Uj-Sové, Szeghegy, Kernyája, Csonopla és a következő vegyes lakosságú helyek német lakosai közt: Petrovác, Kulpin, Zombor, Ó-Szivác, Kula. Valószínű, hogy a gyermekrendszert a szerbektől¹ tanulták el a bácskai németek.

Az elsőszülöttek arányszáma a kisbirtokosoknál az országos átlagot (18·35) a Duna-Tisza közén csak Hódmező-Vásárhelyen² (22·45) és Bács-Bodrog megyében (20·53), valamint az ennek területén fekvő városi törvényhatóságokban (Baja 20·00, Ujvidék 20·61, Zombor 24·75) haladja meg.

A szerbek a leánygyermekeknek majdnem semmit sem juttatnak; ha a leányt férjhez adják, rendesen lemondó nyilatkozatot vesznek tőle, hogy mindenből ki van elégítve, holott lakodalmi költségen kívül egyéb számba vehető értéket alig kapott. A leányok eme kisémmizése annyira vérében van a szerb ajkú lakosságnak, hogy törvényi öröklés esetén is igen kevéssel beérik a leányörökösök. A szerb ajkú lakosságot különben a magyar és német ajkú lakosság lassan, de biztosan szorítja ki a földbirtokból; különösen a hol szerb és német községek egymás tőszomszédságában vannak ott lehet megfigyelni azt a jelenséget, hogy mint vásárolja ki a takarékos és számító német parasztgazda a szerb földműves gazdát.³ Éppen ezáltal a német parasztgazda több telket, önálló birtokot szerez, a melyeket azután fiai közt szétoszt s így mindegyik fiú a német terjeszkedésnek egy-egy előrsévé lesz.

¹ *Varga Jenő* id. m. 65—74. l.

A bácskai sokacok is pusztulnak. «A sokac a szerbektől megtanulja, hogy az egy-gyermekrendszerrel földje nem fog eldarabolódni, perze arra nem gondol, hogy ozzel önmagát pusztítja ki. (Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája. Zombor, 1896. II. kötet 398. lap.)

² Lásd *Varga Jenő* id. m. is116. l.

³ L. *Balogh Pál* id. munkájában 916. l.

Az elmondottakhoz képest az ország mélyén, a Duna-Tisza medencéjében lakó *fajmagyarság* körében akkor, ha a gyermekek pusztán egymás közt osztoznak és az osztozkodásra a szülő intézkedése befolyást nem gyakorol, még arra is ritkán van eset, hogy az ingatlanokat csak a fiúk vegyék át és ennek is magyarázata vagy a földek kevésbé termékeny minősége vagy az, hogy a hagyatéki vagyon csak kisebb ingatlanból áll. Az általános szabály¹ alól ily kivételeket jegyezhetünk fel pl. Eger vidékéről (Heves megye), hol az összes esetek felében, fiugyermekek veszik át az ingatlant és a gazdasági felszerelést is, a leányokat pedig méltányos értékben elégitik ki, mely az ingatlan forgalmi értékét meg sem közelíti; ellenben ha ritkán egy fiú veszi át az ingatlant, a többi fiúk a forgalmi érték szerint nyerne kielégítést. Heves (Heves megye): Az örökösök rendszerint természetben osztoznak meg; azonban kivételesen az egyik örökös az egész hagyatékot, vagy annak egy vagy több örököst illető részét átveszi s örököstársait az ingatlan középértéke szerint elégiti ki. Ugyancsak Heves megyéből jelentik Pétervásárról, hogy a leányok ingatlant nem kapnak; az ezt helyettesítő kiházasítás vagy jószág, pénzkielégítés sem felel meg a fiúk által átvett föld forgalmi értékének. Ezt azonban már ezen Mátravidéki földek kevésbé termékeny minőségén felül a palócjelleg számlájára is kell írunk, mely — mint már előbb láttuk — Nógrádban, Borsodban is a fiuknak kedvez és a leányoknak ritkán juttat részt a földbirtokból. Ellenben Pest megyében pl. Gödöllő vidékén, csak ha a föld $\frac{2}{4}$ teleknél kisebb és több örökös van, kapják kizárólag a fiúk az ingatlant.

Csongrádról is azt írják, hogy ha a kisgazda gyermekeit életében ki nem egyeztette, vagy végrendeletileg a leánygyermekeket köteles részre nem szorította, akkor túlnyomó szokás, hogy az összes gyermekek, tehát a fiúk és leányok is az ingatlanokat természetben egyenlő arányban

¹ Székely Péternek, Heves vármegye közigazdasági előadójának a szerzőhöz intézett levele szerint is a gyermekek csaknem minden esetben természetben osztoznak a parasztbirtokon.

felosztják,¹ vagy pedig eladják és a pénzen osztoznak. Ellenben a Bácskának *németek* és *szerbek* által lakott vidékén már több és részben más irányú kivételt találunk; pl. Apatin vidékéről (Bács-Bodrog megye) jelentik, hogy az osztálynak az a módozata túlnyomó, hogy az örökösök közül egyik átveszi az ingatlant, a többiek pedig az ingatlan forgalmi értékének 75–80%-ában elégittetnek ki. Bács-Kuláról is azt írják, hogy az a szokás a túlnyomó, hogy az örökösök közül az egyik átveszi az ingatlant; *nagyobb hagyatékoknál az ingatlan az összes fiúk közt megosztatik* s csak a leányok elégittetnek ki, de a forgalmi érték alapján. Bajáról pedig (Bács-Bodrog megye) azt mondja a jelentés, hogy ritkábban fordul elő az, hogy az örökösök egyike az ingatlant átveszi s a többieket kielégíti, de mindig a forgalmi értékben. Szabadkán is *csékélyebb hagyatékoknál az ingatlant egy örökös veszi át* s a többieket forgalmi érték szerint elégíti ki; *nagyobb értékű ingatlant természetben megosztanak*. Arra is találunk példákat, hogy törvényi öröklés esetén nem egy fiu veszi át az egész vagyont, hanem az összes fiuk osztoznak azon. Pl. Bács-Topolya² vidékén, továbbá Palánka vidékén, Ujvidék környékén.

2. Hogy az egyelő osztály első sorban a törvényi öröklés szokása, azt a Duna-Tisza közén is tapasztaljuk, mert ha a szülő akár *szerződéssel*, akár *végrendelettel* intézkedik, a cél majdnem mindig az, hogy az ingatlan vagyon *csak a fiugyermekeknek* jusson. Erről tesznek említést a jelentések Pest megyében Ceglédről, Kiskunfélegyházáról,³ Ráckevéről (azonban az örökösödési eseteknek alig

¹ Ezt írja a szerzőhöz intézett levelében *dr. Heinrich István*, csongrádi kir. közjegyző is. «A hol végrendelet nincs, ott természetben osztoznak, tehát a hagyatékok 70%-a ily módon tárgyalatik le.»

² A fiuk csaknem kivétel nélkül előnyben részesülnek a leányok rovására s ez gyakran odáig terjed, hogy a leányok csak köteles részt kapnak.

³ A leányok rendszerint csak a köteles résznek megfelelő jóság, kiházastás, készpénz, ház, szálló kielégítést kapnak. (Járásbíróági jelentés.) — Gyakori az életben való átruházás és a végrendeletek száma is emelkedőben van. Úgy átruházás, mint végrendekezés esetén a fiukat a

5—6%-ában) Heves megyében Tisza-Füredről (szintén az eseteknek 4—5%-ában), Hatvanból (a hol az már gyakoribb), Egerből, Hevesről; Csongrád megyében Hódmezővásárhelyről (7%), Csongrádról (3—4%), Szegedről (2—3%). Ellenben Szentesről¹ (Csongrád megye) azt írják, hogy az előnyösítés a leányok rovására igen gyakran előfordul, a miben az érdekeltek, a köteles részt kikövetelve, meg szoktak nyugodni. (Járásbirósági jelentés.) A Bácskában a szülő életében való osztoztatásnál is találunk példát arra, hogy csak egy fiu kapja a vagyont; ugyanott t. i. Apatinban. a hol — mint már előbb láttuk — a szülő halála utáni osztálynál is megtörténik ez az eset. De sokkal gyakoribb az, hogy ilyen esetben az összes fiuk lesznek előnyösítve a leányokkal szemben. Erre mutat pl. az Ujvidékről érkezett jelentés (Bács-Bodrog megye), hol az életben való osztály elég gyakori s a végrendekezés az esetek 10%-ára tehető. Mindkét esetben a direkt cél a leánygyermek kielégítése, a mi vegyesen ingatlan vagyon vagy készpénz által történik és rendszerint legfeljebb a köteles rész értékét üti meg. Bács-Almásról is azt írják, hogy azon eset, hogy a földműves kisgazda a fiugyermekeket a leánygyermek rovására előnyben részesíti, az esetek 60%-ában fordul elő; olyan eset azonban, hogy csak az egyik fiugyermeket előnyösítse, oly

leányok felett előnyben szokták részesíteni, *de a fiuk közt alig tesznek különbséget*; különösen a tanyás birtok majdnem kivétel nélkül a fiuknak vagy — ha többen vannak — fiuknak jut osztályrészbe, a leányok rendszerint köteles részre szoríttatnak, a minék kielégítésére a városi ház, szállók, apróbb földrészletek szolgálnak. (Közjegyzői jelentés.) — Lásd különben alább is, a hol a jászkun statutum öröklési jogának nyomairól szólnak.

¹ Szentes (Csongrád megye): Gyakori az életben való osztoztatás és a végrendekezés is, mikor a fiuk többet kapnak az ingatlanból, mint a leányok, kiket csekélyebb értékű ingatlannal, ha pedig pénz is van, azzal elégitenek ki. Megtörténik gyakran az is, hogy az apa kölcsönt vesz fel vagyonára s annak segélyével fizeti ki életében a leányokat. A fiuk közül azt szokták előnyösíteni, a ki legtovább marad és dolgozik a szülői házban s a ki legjobban viseli magát. Az, hogy melyik a legidősebb vagy a legfiatalabb, tekintetbe nem jön. Az előnyösítés az esetek 20%-ára mehet. (Közjegyzői jelentés.)

ritka eset, hogy %-ban meg sem állapítható (közjegyzői jelentés).¹ Bács-Topolya (Bács-Bodrog megye): Gyakori az életben való osztogatás és úgy ennél, mint a végrendekezésnél is a fiuk mindig előnyben részesülnek, míg a leányok gyakran csak a köteles részt kapják meg (közjegyzői jelentés).²

Az öröklési szokásoknak népfajok szerinti eltéréseire vetnek érdekes világot a következő jelentések: Zombor (Bács-Bodrog megye): A jobbmódú kisgazda rendszeren életében átruházza vagyonát gyermekeire; *különösen a németeknél gyakori ez*, de nem ritkán fordul elő a szerbeknél is, míg a magyarok csak a legutóbbi évek óta alkalmazzák ezt a szomszéd német ajkú kisgazdától eltanult vagyonrendezést. A kisgazdák vallás és nemzetiségre való tekintet nélkül oda iparkodnak hatni, hogy ingatlan vagyonukat *fiugyermekeik kapják, egymás között egyenlő arányban*, míg a leányokat minden kigondolható módon köteles részre szorítják. A szerbeknél különösen az a szokás, hogy a leányokkal készpénz, vagy egy darab ingatlan kiadása ellenében örökséglemondó nyilatkozatot állíttatnak ki; de igaz, hogy a leányok ezt az értéket azonnal megkapják, míg a fiuk a szülők felügyelete alatt és parancsa szerint mondhatni szolgákként egy háztartásban gazdálkodnak és a vagyon jövedelmeiben nem igen részesednek. *Az egyik fiugyermeknek előnyösítése a többi fiugyermekkel szemben nem szokásos.* Bács-Kula (Bács-Bodrog megye): A protestáns *német*, a szerb és

¹ Bács-Almás (Bács-Bodrog megye): Az életben való osztogatás gyakori, *főleg a németeknél* és ilyenkor előnyösítik a fiukat a leányok rovására. Az előnyösítés főleg a nagyobb gazdánál szokott előfordulni. (Járásbirósági jelentés.)

² Bács-Topolya (Bács-Bodrog megye): A fiuk előnyben részesülnek a leányok felett úgy a németek, szerbek, mint a magyaroknál, és pedig úgy akkor, ha a gazda életében megosztogatja gyermekeit, mint akkor is, ha a gyermekek a gazda halála után osztóznak, sőt rendelkezés hiányában a leányok maguk szoktak ajánlani bizonyos előnyt a fiuknak. Ha végrendelet van, ez is a fiukat előnyösíti; ez előnyösítés az esetek 90—95%-ában fordul elő és ebben a leányok megnyugosznak. (Járásbirósági jelentés.)

ruthén gazdáknál szokás a gyermekeknek a gazda életében való megosztatása, úgy hogy a fiúk osztoznak az ingatlanban; a leányok kielégítetnek az érték 75%-ából. Ugyanúgy előnyösítik a fiúkat a leányok felett a magyarok és r. kath. vallású németek is, de ezek inkább végrendeleti úton. Palánka (Bács-Bodrog megye): A németek rendszeren még életükben átruházzák ingatlanukat és pedig a fiúkra, többnyire egyenlő megosztással; a készpénzbeli viszontszolgálmány a leány kielégítésére szolgál, de ezen készpénzbeli jutalék többé-kevésbé megközelíti a fiúk által nyert ingatlan jutalék értékét. A szerbek ritkán ruházzák át életükben vagyonukat, hanem igyekeznek leánygyermeküket kielégíteni valami csekélységgel és tőlük írásbeli lemondást kieszközölni, hogy haláluk esetén csak a fiúknak legyen örökösödési igényük; a német, adásvételi szerződéssel kapcsolatos életjáradéki szerződéssel, a szerb pedig úgy ruhazza át vagyonát, hogy nem életjáradékot köt ki, hanem visszatart magának annyit, a mennyi megélhetésére szükséges. Szabadka (Bács-Bodrog megye): Az életben való kiegyeztetés gyakori a bunyevácoknál akként, hogy a szülők leánygyermeküket várandó örökségi jutalékaikra nézve készpénzben elégitik ki, leginkább oly esetben, mikor ezek az őket illető köteles résznél kevesebbel is beérik. Gyakori a végrendekezés is, de más a szokás a magyaroknál és más a bunyevácoknál.

a) A magyaroknál a fiúk és leányok mennyiségileg körülbelül egyforma értéket kapnak osztályrészül és a fiúk csak annyiban kedvezményeztetnek, hogy ők kapják a tanyai épületeket s földjutalékukat a szállási épületek körül kapják ki, míg a leányok a főbirtoktól távolabb eső részletekkel elégitetnek ki, esetleg némi pénzbeli ráfizetéssel.

b) A bunyevácoknál ellenben a leányok a legtöbb esetben köteles részre szoríttatnak s köteles részeit a fő birtokkal nem egy tagban fekvő birtokrészletekben, vagy ha ilyen nincs, vagy e célra nem elég, a főbirtokból is, de a határ felőli részből kapják meg s ha még ezzel a köteles rész ki nem telik, a hiányt pénzzel pótolják.

Hídvégről (Bács-Bodrog megye) szintén megemlékezik a jelentés a németek, a szerbek és a sokacok, továbbá a tótok és végül a magyarok közt dívó öröklési szokás különbségéről; a *német* t. i. — a lakosságnak mintegy 54%-a — ha 40—50 éves, úgyszólván kivétel nélkül átadja ingatlanait gyermekeinek és pedig úgy, hogy lehetőleg mindegyik gyermeknek $\frac{1}{4}$ telek földet juttat. Ha nincs annyi földje, akkor az úrbéri földeket a fiúk, a legelőjutalékot, szöllőt, szérúskertet, erdőjutalékot a leányok kapják, kiknek a fiuk ezenkívül bizonyos pénzösszeget is fizetnek. Ha a szülőknek csak $\frac{1}{4}$ telkük van, akkor ezt az a földműves fiu veszi át, a ki házasság útján jobb módba jut, míg testvérei a szöllőt, erdőjutalékot stb. és pénzt kapnak. Ha mindannyian szegények, akkor az $\frac{1}{4}$ telket eladják, a pénzt egyenlően megosztják, kiki házat vagy szöllőt vesz, és napszámba jár. Az átadásnál a fiuk a leányokkal szemben, ha pedig csak egy vagy néhány kapja az ingatlanokat, ezek a többiekkel szemben némi előnyben részesülnek, de ez az előny jelentéktelennek mondható, mert a birtokátvevő vagy átvevők viselik a szülők életjáradékát.

Az, hogy a kisgazda a *legidősebb vagy legifjabb fiut részesítse előnyben, teljesen ismeretlen dolog*. Az előnyösítésnél az jön figyelembe, ki tud jobban gazdálkodni, ki van olyan vagyoni helyzetben, hogy testvéreit kifizetheti. A *szerbeknél* és *sokacoknál* — a lakosságnak mintegy 20%-a — szintén szabály, hogy — de már nem $\frac{1}{4}$, hanem $\frac{1}{8}$ telekföldnél kisebbre — szét nem osztják a földet, de náluk már nagyon gyakoriak a kivételek is, a mikor a földet odáig aprózzák fel, hogy egy örökösnek egy vagy egy fél kat. hold. jut csak. A szerbeknél és sokacoknál szokás a vagyonszétosztás; az apa vagy ennek halála után az anya fiaival együtt gazdálkodik. A leányok úgyszólván semmit sem kapnak, a fiuk pedig egyformán osztoznak a földeken. A *tótok* — a lakosságnak mintegy 19%-a — is $\frac{1}{8}$ vagy $\frac{1}{4}$ teleknél kisebbre ritkán osztják fel a földeket; a leányok itt is keveset kapnak, a fiuk közt azonban különbséget tesznek aszerint, hogy munkásságánál, vagy jobb módjánál

fogva melyik veheti át leginkább a birtokot. A *magyarok* — mintegy $3\frac{1}{2}$ % — a fiukat szintén előnyösítik a leányok felett, de nem annyira mint a szerbek és tótok.

Bács-Topolya (Bács-Bodrogszeg): Az *életbeni átruházás leggyakoribb a németeknél*, kevésbé gyakori a szerbeknél, legritkább a magyaroknál.

3. Összefoglalva a mondottakat, megállapíthatjuk azt, hogy a Duna—Tisza közén sem találunk nagyobb mérvben elterjedt törzsöröklési szokást (Anerbensitte). Az, hogy egy gyermek venné át az egész hagyatéki ingatlant — mint láttuk — csak kivételesen fordul elő, de még arra nézve sem lehet általános szokást megállapítani, hogy akkor, ha valamennyien vagy többen osztoznak az ingatlanokon, ezek közül a szülő melyiket előnyösíti és — a mi a leglényesebb — ez az előnyösítés is inkább csak abból áll, hogy az a fiu a ki a gazdaságban legtovább segédkezett, vagy a házat kapja, vagy egy értékesebb vagy közelebb fekvő ingatlant. Hogy melyik ez az előnyösített, arra nézve itt is csak azt mondhatjuk, hogy az, a ki legtovább volt együtt a szülőkkel és ez a gyermek a körülményekhez képest hol a legidősebb, hol a legfiatalabb, vagy pedig egy másik gyermek.

Ezt mondja a jelentés például Eger vidékéről (Heves megye): Egy gyermek előnyösítése az eseteknek körülbelül 5%-át teszi. Ilyenkor nincsenek tekintettel arra, hogy a legidősebb vagy legfiatalabb-e, *sőt legtöbbször a nemre sincsenek tekintettel*, hanem azt előnyösítik, a kik velük laknak, mert a többi gyermek magának dolgozik, míg a szülővel lakó munkáját az ősi vagyon fentartására fordítja; de persze sokat tesz a szülővel lakó gyermek rábeszélése is.

Kun-Halaszról (Pest megye) azt írják, hogy az eseteknek 35—40%-ában fordul elő előnyösítés és azt szokták előnyösíteni, a ki a szülői háznál maradt; ez többnyire a legifjabb fiu. Hatvanból (Heves megye) azt mondja a jelentés, hogy az esetek 5%-ban a legfiatalabbat előnyösítik. Ugyancsak a legifjabb fiu előnyösítéséről tesz említést a ceglédi (Pest megye) jelentés is, valamint a gödöllői (Pest

megye) jelentés; viszont a legidősebb fiu előnyösítéséről emlékezik meg az apatini (Bács-Bodrog megye) jelentés, míg Csongrádról azt írják, hogy az előnyösített a legidősebb vagy legfiatalabb fiu, de az eseteknek csak 3—4 %-ában.

4. Utoljára hagytuk a *jászkun vidék* és a *volt csajkás kerület* öröklési szokásának tárgyalását, mert itt a történeti mult hatása még ma is meglátszik az öröklési szokáson.

A régi Jászságot (Zagyva mente, Jászberény és környéke) és Nagykunságot (Berettyó mente, Karczag környéke) csak 1876-ban (1876:XXXIII. t.-c.) kebelezték be Jász-Nagykun-Szolnok megyébe. Ugyanakkor szűnt meg a Kiskunság (Félegyháza, Halas környéke) is, Pest megyéhez csatoltatván.

A jászkun öröklési jog az 1799-ki statutum alapján volt szabályozva. Az *ingatlan vagyon*, mihelyt a szerzőnek végintézkedés nélküli halála folytán ösivé lett, *csak a fiukat illette*, a leányok készpénzben nyertek kielégítést s az ingatlan vagyonban csak akkor örökösödtek, ha a fiág kihalt.

A szokás még nem egy helyütt fentartotta a jászkun statutum e rendelkezését napjainkig is. Pl. Kiskunfélegyházáról azt mondja a jelentés, hogy a kisbirtokosok földbirtokaikat természetben szokták legtöbb esetben felosztani, még pedig rendszerint *a fiúk között*; a leányokat készpénzzel, szállóval vagy városi házzal szokták kielégíteni. A kunszentmártoni jbiróság jelentése pedig egyenesen rámutat a jászkunok különleges szokására: A jbirósághoz tartozó községek között különbség teendő az úgynevezett kun községek és a többi községek között. A két község: Kunszentmárton és Mesterszállás lakosai még a legnagyobb részben, mondhatni tán kivétel nélkül, a jász-kun statutumok hatása alatt állanak s *ingatlanait csak a fugygermekeik közt osztják meg*, a leánygyermeket készpénzzel elégítik ki. Jászapáti: A földmives kiscgazda osztálynál túlnyomó részben *a fugygermekek kapják a szülők ingatlanait* s ezt maguk közt természetben felosztják. A leányok ingóságokkal és készpénzzel elégítettnek ki, mely kielégítés sokszor

nem éri el a törvényes osztályrész mértékét. A leányok a fiuk előnyösítésében többnyire megnyugosznak. Kisujszállásról is azt írják, hogy előfordul a Kunságban, hogy a földműves kiscgazda a fiugyermekeket, vagy azok egyikét végrendelet által különösen előnyösíti a többi fiuk, leginkább pedig a leányok rovására. Kunhalasról azt mondja a jelentés, hogy gyakran előfordul, hogy a kiscgazda a fiúgyermekeket, ezek közül azt, ki vele a gazdaságban dolgozik, végrendelet vagy szerződés által előnyben részesíti. Az előnyösítés az összes örökösödési esetek 35—40%-át teheti.

Mező-Túrról is azt írják, hogy ott nagy divat, hogy a leánygyermekeket a szülők életükben készpénzzel elégitik ki azért, hogy a vagyon a fiuknak maradjon, a kik apjuk mellett gyakran 30—40 éves korukig is eldolgoznak, úgy hogy jóformán a vagyont ők keresik; de a leányok kielégítésére még az is ösztönzi az apákat, hogy a leányok igyekeznek szintén olyan parasztgazdákhöz férjhez menni, a kiknek az apja szintén igyekszik a vagyon zömét megtartani.

A jász-kun vidékre nézve és arra nézve, hogy a lakosság mily viszonyban áll a jász-kun statutum öröklési szabályaival, érdemes megfontolás tárgyává tenni azt, a mit a jászberényi jelentés erre vonatkozólag kifejt. Az örökösök egyéni érdeke e szerint, ma már sokszor túteszi magát a régi hagyományokon itt is és ezért törvényi öröklés esetén túlnyomó szokás az, hogy a gyermekek, mint törvényi örökösök az ingatlant maguk közt természetben felosztják¹ és annál kevésbé fordul elő az, — *a mi különben semmiféle régi magyar jogban sem fordult elő* — hogy a gyermekek egyike kapja az ingatlant és a többieket más úton elégitenék ki; ellenben megtörténik, hogy midőn több fiúörökös

¹ Ezt mondja a fent már idézett kun-szt-mártoni jelentés is: ... ha azonban a szülő még életében osztályt gyermekei között nem tett, ez esetben az örökösödési eljárás során a fiú- és leánygyermekek úgy az ingatlan, mint az ingó hagyatékban egyenlő részben osztoznak és az ingatlan hagyatékot is természetben osztják fel maguk közt, mert nincs rá eset, hogy a leánygyermek ne inkább az ingatlant válaszsza.

kapja az ingatlanokat, azokból a leánytestvéreiket kielégítik és pedig nem a teljes forgalmi értéknek megfelelően, hanem a közöttük létrejött barátságos egyezségnek megfelelően. De ebben az örökösöket — mondja a jelentés — az az igazán bölcs intézkedésű jász-kun statutum vezette, melynek értelmé szerint a 4. statutum alapján a fekvő javak egyedül a fiúörökösöket illették azon kötelezettséggel, hogy ők a leányörökösöket a földek váltáságára szerint tartoztak örökrészük tekintetében készpénzzel kielégíteni, azon statutum behatása alatt, a mely a jász-kun polgárt annyiban megmentette a földelaprózástól, a mennyiben abban a leányok nem részesedvén, azok a fiúk kezében maradtak; de — fájdalom — ha nem is egészben, de jórészen a földek elaprózását és a földbirtokos elszegényítését gátló statutum az örökösödés alapja lerni megszűnt és így a jász-kunok a mostani örökösödési törvény alapján az örökösök száma szerint földarabolják földbirtokaikat,¹ azokat használhatatlannak, értéktelenné, magukat pedig koldusokká teszik». A jelentés szerint a lakosság be is látja a változott öröklési rend nyomában járó káros következményeket, és szívesen visszatérne a régi szabályhoz, mely csak a fiúkat részesítette a fekvő javakban, de ily szabály hiányában a mostani öröklési jog mellett a legtöbb esetben mégis csak mindegyik örökösnek saját érdeke diadalmasodik és ha szerződés vagy végrendelet másképp nem intézkedik, bizony legtöbbször természetbeni felosztás alá kerül a földbirtok.

A jászberényi jelentésnek ide vonatkozó passusát szó szerint ide iktatjuk: ... «Itt is meggyőződés az, hogy a mos-

¹ Hogy a jász-kun szokás szűnőfélben van, azt mondja a kisújszállási jbiróság jelentés is; «az utóbbi időben ezen szokás kezd szűnni» s erre mutat az ottani közjegyző jelentésének következő passusa is «az öregebb földműves kisgazdáknál gyakran előfordul, hogy a flúgyermeket általában a lánygyermek felett előnyben részesíteni szeretik». A Kiskunság felső vidékén pedig — úgy látszik — az új jog már teljesen kiszorította a statutumot; legalább a kunszentmiklósi jbiróság jelentése szerint «a túlnyomó szokás az, hogy az örökösök az ingatlanokat maguk között természetben megosztják».

tani örökösödési törvény káros kihatásúvá vált a kisgazdákra és azok jóllétére, a mennyiben feldaraboltattak és elapróztattak földjeik, és ennek következtében elszegényedtek az azelőtt jómódú kisgazdák. A további pusztulástól, tönkremenéstől úgy szabadíthatjuk meg a kisgazdákat, és a nemzetnek ezen fentartó elemét jobblétre úgy segíthetjük elő, ha új öröklési törvényt hozunk, mely szerint a jász-kun statutum példájára kizárólag a fiú-örökösök nyernék az ingatlanokat, ők pedig tartoznának leánytestvéreiket örökösükre nézve készpénzzel kielégíteni. Olyan törvényt, a mely a fentebbi módon rendelkezne, a mi kisgazdáink, mint üdvös alkotást, örömmel üdvözölnének».

Befejezésül a másik történeti vidék öröklési szokásait vázoljuk röviden; ez Titel és környéke, *a régi csajkás kerület*, a hol a szerbek közt túlnyomó szokás, hogy a hagyatéki ingatlant a fiörökösök veszik át s rendesen *megmaradnak tulajdonközösségekben*, míg a leányörökösöket kielégítik igényeikre nézve. A leányok kielégítése általában csekély összeg által történik, s az arány a kielégítési összeg s a hagyatéki jutalék értéke között úgy áll egymáshoz, mint 1 : 10, vagy 1 : 20; a fiörökösök azonban egymás közt teljesen egyenlő osztályt nyernek, s az ez iránti érzék oly erősen van bennök kifejlődve, hogy amennyiben egyik vagy másik, házközösségi osztály vagy más hagyatéki útján nagyobb jutalékkal rendelkezne, azt önszántából egyenlő osztály alá bocsátja. A járás lakossága túlnyomóan szerb. (Közjegyzői jelentés.)

Ugyanezt mondja a titeli járásbiróság jelentése is: «Az örökösök *tulajdonközösségekben maradnak* és csak a részesedési arány tüntetetik ki a telekkönyvben, de az ingatlanban általában csak a férfiörökösök részesülnek, a női örökösök legtöbbször más úton elégíttetnek ki.»

E) Tisza balpartja.

(Békés, Bihar, Hajdú, Máramaros, Szabolcs, Szatmár,
Szilágy, Ugocsa vármegyék.)

1. A Tisza balpartjához tartozó megyékben egyrészt a magyar lakosság öröklési szokását, másrészt a ruthén és oláh lakosság szokásait ismerhetjük meg.

Nem jelentéktelen befolyást gyakorol e vidék öröklési szokásainak változataira a birtok nagysága sem, nevezetesen az, hogy közép-, kis- vagy törpebirtok képezi-e a hagyaték tárgyát. Általában azt mondhatjuk, hogy ez ország-részben is a földműves kisgazda-osztály körében a túlnyomó szokás az, hogy az örökhagyó leszármazói a hagyatéki ingatlanokat maguk között természetben, és pedig rendszerint egyenlő arányban osztják fel.

Azonban ezt a természetben való felosztást telek-könyvileg gyakran nem vezetik keresztül, és pedig főleg a ruthének és oláhok lakta vidéken nem, a minek többek közt szomorú következménye az is, hogy az egyik örökös adósságáért a végrehajtási törvény 156. §-a alapján a többi örököstárs jutaléka is árverés alá kerül. A ruthéneknél és oláhoknál előfordul az is, hogy az örökösök, különösen a férfiak ott, ahol csekély ingatlanról van szó, valóságos közösségben maradnak.

Törzsöröklési szokást találunk mindenekelőtt az erdői és nagykarolyi járásbiróságok területén levő sváb községekben. Itt a hagyatéki ingatlanokat az egyik gyermek veszi át, a többiek pedig más úton, és pedig gyakran a forgalmi értéken alól maradó érték alapján nyernek kielégítést. Szóval ebben az országrészben is azt tapasztaljuk, hogy az örökési szokások különfélesége nem egyszer a nép faji sajátosságával esik össze.¹ mert pl. a Szatmár megyében élő sváb lakosság ma is valóságos törzsöröklési szokást (Anerbensitte) követ és ugyanennek nyomaira akadunk

¹ Békés-Gyulán az ott lakó aránylag csekély számú svábok szintén megtartották a birtokátadás szokását. (Dr. Márki János békésgyulai kir. közjegyzőnek a szerzőhöz írt leveléből.)

Nyiregyházán is, a hol a lakosság ma már túlnyomó részben magyar ugyan, de öröklési szokás tekintetében a tót és német keveredés hatását észlelhetjük.¹ A Nagy-Károly-vidéki svábokat a XVIII. század elején Württembergnek Schwarzwald és Bläsiwald nevű vidékéről telepítette át gr. Károlyi Sándor. Ezekben a sváb községekben — Csanálos, Fény, Kálmánd, Magyar-Petri, Vállaj — túlnyomó ama szokás, *hogy az örökösök egyike az ingatlant átveszi* és örökös-társait más úton elégíti ki csakúgy, mint Württembergnek Schwarzwald kerületében, a honnan elszármaztak.² Ellenben — mint a nagykarolyi jelentés mondja, — az ottani magyar ajkú és gör. kath. vallású kisgazdáknál ez csak ritkán fordul elő. A birtokátvevő örökös, ha a szülő már meghalt, a sváb községekben is az ingatlan teljes forgalmi értéke alapján elégíti ki örökös-társait. Ugyancsak ezen községekben szokásban van a szülő életében való birtokátadás is. Pl. Erdőd-ről (Szatmár megye) írják, hogy a sváb kisgazdáknál az egyik gyermek egészben átveszi az ingatlant és a többieket a forgalmi értéken alól maradó, megegyezés szerinti összeggel elégíti ki. Ekként az a gyermek, a ki az ingatlant kapja, a készpénzzel kielégített gyermekeknél jóval nagyobb értéket kap; ezen rendelkezésben azonban a gyermekek rendszerint megnyugosznak. Az ingatlan átadása akkor szokott történni, mikor a kiválasztott gyermek házasságra lép. A birtokátvevő gyermeket a szülők korra és nemre való tekintet nélkül választják ki. Ezt a szokást jegyezhetjük fel Nagy-Károly vidékéről is, a hol a sváb községekben gyakori az az eset, hogy a kisgazda gyermekeit még életében megosztogatja akkor, mikor a gyermekek közül valamelyik házasságra lép. Ilyenkor a házasulók szülei

¹ Az ingatlanoknak egy örökös által való átvétele és a többinek kielégítése csak kivételesen fordul elő. Ugyanekként kivétel az is, mikor a gazda még életében megosztogatja gyermekeit és ezek az esetek is legkivált Nyiregyházán fordulnak elő, a hol a törzslakosság tudvalevőleg tót eredetű (közjegyzői jelentés).

² L. *Alfons Stengele* «Die Bedeutung des Anerbenrechts für Süddeutschland» Stuttgart, 1894. 219. l.

házassági szerződést kötnek: az egyik házasuló fél szülei eladják ingatlanaikat a házasulóknak meghatározott vételár és életjáradék kikötése mellett, a másik házasuló fél szülei pedig kötelezik magukat arra, hogy a vételárt az eladó szülők többi gyermekeinek meghatározott időben ki fogják fizetni, legtöbbszörre akkor, mikor azok nagykorúak lesznek. Ekként a sváb községekben az ingatlanok csekély kivétellel mindig egy kézben maradnak. Ezen eljárás mellett azonban a birtokátvevőt különös előnyben nem részesítik; ily előnyösítés ritkán fordul elő, úgy hogy az esetek $\frac{1}{2}\%$ -ára sem tehető s ilyenkor is a többiek a rendelkezést el nem fogadják s vagy egyezség létesül a rendelkezés félretételével vagy perre mennek. Az életben való birtokátadás ezen intézményét «Frundt»-nak nevezik és ehhez képest a régi gazdáknak, kik a birtokátadásnál kikötött «Frundt» életjáradékból élnek. «Frundtner» a neve. Ily módon nyer a gyakorlatban megvalósulást a svábok közt a földbirtok oszthatatlansága, mely a Frundt-rendszer alap gondolata s ennek eredménye az, hogy pl. Csanáloson az 1863-ki tagosításkor kiosztott 87 telek maig felosztatlan; de így van ez Fényen, Kálmádon is.

Törzsöröklést találunk *kisebb ingatlanoknál* egyebütt is. Pl. Hajdú-Szoboszlón (Hajdú megye): Azon ritka esetben, midőn a gyermekek egyike átveszi az ingatlant, a *csekély értékű* házat vagy földet, rendesen az örökhagyó hátramaradt házastársát tartozik az átvevő eltartatni, eltemettetni. Ugyanezt mondja egy másik jelentés is. Az életben való átruházás csak a szegényeknél fordul elő és az, hogy az ingatlant a szegény ember gyermekei közt egyre ruházza át, csak olyan esetben fordul elő, midőn egy *kis értékű ingatlan* az átruházás tárgya. Ilyenkor a többi gyermek semmit sem kap, de az átvevő köteles tartani az átruházó szülőt, a mi rendszerint jóval meghaladja az ingatlan értékét, úgy hogy ez nem kedvezmény, hanem teher. Hiszen a kis házat pl. 30—40 koronáért lehetne bérbe adni egy évre; tehát 30—40 koronáért tartja, ápolja, ruházza a gyermek szülőjét (járásbirósági jelentés). Ugyanezt látjuk Békés

megyében is, a hol a mezőgazdasági munkások száma igen nagy annyira, hogy itt a szántófölddel nem bírós egy holdnál kisebb gazdaságokra az összes gazdaságoknak 19-18%-a esik, mely arányszámot egyetlen ország rész átlaga sem éri utól.¹ Pl. Orosházáról (Békés megye) írják, hogy az örökösök túlnyomó része természetben megosztja és telekkönyvileg elkülönített a közepes és nagyobb terjedelmű külterületi ingatlant, a *csékely terjedelmű külsőségeket*, valamint a beltelkeket azonban többnyire egyik örökös veszi át és kielégíti örökös-társait készpénzben, illetve átvállalja az értéknek megfelelő hagyatéki terhek egy részét. Ugyanezt írják Békés-Csabáról (Békés megye): Ha a vagyon nagyobb, a hagyatékot a gyermekek rendesen természetben felosztják; ha *kisebb a vagyon*, akkor a jobb módú rendesen átveszi az ingatlan hagyatékot, a többiek pedig az ingatlan forgalmi értéke alapján pénzzel elégíti ki. Szarvasról (Békés megye) is azt mondja a jelentés, hogy a földművesosztály körében a hagyatékul maradt vagyont a törvényi örökösök rendszerint természetben felosztják maguk közt. Ezen általános szokástól csak az esetben történik eltérés, *ha a hagyatékul maradt vagyon oly csekély*, hogy csak egy családnak nyújt lakhelyet vagy munkateret: egy ház, egy szántóföld, vagy néhány hold szántó. Ilyen esetben a hagyatéki ingatlant egyik, legtöbb esetben fiörökös tartja meg s általa a többi örökösök pénzzel elégíttetnek ki. A természetben való megosztásnál szokás szerint a fiörökösök tartják meg a szántóföldeket s ezek a leányokat pénzzel elégítik ki. Tudvalevő, hogy Szarvas lakossága jórésztben oda telepített tótokból áll. Ezeknél az evang. vallású tótoknál, mondja a jelentés, határozottan észlelhető az a törekvés, hogy a család vagyona tömörítve megtartassék; különösen kimélik a felosztástól az ősi vagyont. Ez az oka, hogy különösen az élők közti osztálynál a leánygyermekeket csekélyebb részre vagy pénzbeli kielégítésre szorítják. Ellenben az ev. ref. vallású magyaroknál minden esetben az egyenlő osztály az irányadó; minden bir-

¹ A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Negyedik kötet. 9. lap.

toktestet annyifelé osztanak, ahány az örökös és így az osztályt rendszerint a vagyon okszerű kezelésének hátrányára, a vagyon használhatóságának rovására ejtik meg.¹ Szilágy-Somlyó (Szilágy megye, magyar-oláh vidék): *Kisebb hagyatékoknál* előfordul, hogy a legidősebb vagy legjobb módú, de főként a szülőivel egy háztartásban maradt fiú átveszi a hagyatéki ingatlanokat a többi, főként leányörökösök készpénzzel való kielégítése mellett.

2. Az egyenlő osztály általános szokása alóli kivételek másik nagyobb csoportját azon esetek képezik, melyekben az ingatlan vagyon *csak a fiúgyermekek közt* kerül felosztásra. Találunk erre példát úgy törvényi örökösödés esetén, mint akkor is, ha a szülő végrendelkezett, vagy még életében osztoztatta meg gyermekeit. A fiúk előnyösítése előfordul továbbá magyaroknál és oláhoknál egyaránt, bár — úgy látszik — az oláhoknál mégis nagyobb mértékben. Lássuk az eseteket megyénként.

Bihar megyének oláhok lakta vidékein törvényi öröklés esetén is az ingatlanon leginkább a fiúk osztozkodnak. Pl. Tenke (Bihar megye): Az ingatlanok a fítestvérek közt osztatnak fel s a leányok egy-egy darab földdel, ingatlannal, készpénzzel elégittek ki a forgalmi értéknel alacsonyabb, egyezség útján megállapított érték alapján. Magyar-Cséke (Bihar megye): Gyakori az eset, hogy a gazda halála után maguk a gyermekek osztozkodnak úgy, hogy a fiúk kapják az ingatlanokat, a fiúk pedig a leányokat törvényi örökrészüknél kisebb értékkel, többnyire állatokkal vagy készpénzzel elégitik ki, miben a leányok megnyugosznak. Vaskoh (Bihar megye): Ha fiú- és leányörökösök vannak, előfordul, hogy a főörökös az ingatlanokat egészben átveszi s a leányörökösöket pénzben vagy egyébként kielégíti, többnyire a forgalmi érték alapján, bár ettől eltérőleg kölcsönös meg egyezés útján mindenféle számítás mellőzésével is szokott

¹ Ugyanazt írja *Mikolay Mihály* szarvasi kir. közjegyző a szerzőhöz intézett levelében. «A magyar községekben valamenyi gyermek egyenlő arányban osztozik, a tót *ajkú* községekben pedig rendszerint a fiúk tartják s osztják fel a fekvőséget, a leányokat kifizetik».

kielégítés történni. Az élesdi (Bihar megye) járásban is, hol az oláhok már magyarokkal vegyest lagnak, túlnyomó az a szokás, hogy az ingatlanokat a fiuk és pedig többnyire az első szülött váltja magához;¹ a leányok a fiúk által többnyire az ingókból elégttetnek ki s így a leányok rendszerint sokkal csekélyebb értéket kapnak, mint a mennyi az ingatlan forgalmi értéke szerint őket illetné. Oláh-magyar lakossága van a belényesi járásnak² is, hol a fiuk az ingatlanon egyenlően osztoznak; a leányok gyakrabban pénzbeli kielégítés mellett engedik át az ingatlanból az őket megillető részüket. A székelyhidi járásban (Bihar megye) a lakosság túlnyomó részben magyar és csak itt-ott vannak a falvakban oláh kisebbségek; de azért, ha az örökösök közt leánygyermek is vannak, ezeket a férfiörökösök vagy azok közül az, ki a birtokot átveszi, elégti ki pénzzel. A kielégítés legsűrűbben az ingatlan forgalmi értéke alapján történik.

Nagy-Várad (Bihar megye): A magyar kisgazdánál az eseteknek mintegy 5%-ában fordul elő, hogy valamelyik örökös az ingatlan hagyatéki vagyont egészben vagy részben magához váltja a többi örökösöktől; *oláhoknál* ellenben ez esetek a 40%-ot is megközelítik; leginkább a fiörökösök szerzik meg a nőörökösöktől az ingatlan örökségi jutalékot. Úgy a magyaroknál, mint az oláhoknál az örökségi jutalékok megszerzése a forgalmi érték kifizetése mellett történik.

Ha a szülő *végrendelettel* vagy *szerződéssel* intézkedett, akkor még inkább kidomborodik a fiukat előnyösítő szokás főleg az oláhok lakta vidéken; pl. Élesdről (Bihar megye) írják, hogy gyakori eset az életben való megosztottatás s ilyenkor az ingatlant a fiuk kapják, a leányok csekély értékű ingatlanul lesznek kielégítve. Magyar-Cséke (Bihar megye):

¹ De csak a törpe- és kisbirtokoknál; a közép avagy nagyobb birtokoknál majdnem kizárólag a rendes törvényi örökösödés dívik.

² Belényes (Bihar megye): Az oláhok túlnyomó többségénél vagyonközösségben maradnak a fiörökösök, míg a leányok ingóval elégttetnek ki; *ellenben a magyarok túlnyomó többsége természetben osztozik az ingatlanok felett* (közjegyzői jelentés).

Az eseteknek $\frac{1}{3}$ részében fordul elő, hogy a fiúkat a leányok rovására végrendelet vagy szerződés által előnyösítik, a meny nyiben a fiuknak juttatják az ingatlanokat és a gazdasági felszerelést, a leányokat pedig törvényi örökrészüknél kisebb értékű ingókkal vagy pénzzel elégítik ki, miben a leányok megnyugszanak. Tenke (Bihar megye): Ha a szülők életökben megosztotztatják gyermekeiket, a leányok ingókat, készpénzt, esetleg egy-egy darab földet kapnak. Belényes (Bihar megye): Gyakori az életben való osztotztatás; ilyenkor a leánygyermek lábas jószággal vagy készpénzzel rendeltetnek kielégíttetni, melynek értéke törvényes osztályilletőségük 5-20%-át is alig teszi ki, míg a fiúk ingatlanokat kapnak. Székelyhíd (Bihar megye): Gyakori eset, hogy a szülők gyermekeiket még életükben megosztotztatják és a leánygyermek többnyire pénzzel elégíttetnek ki, azonban a kielégítés alapjául a forgalmi értéket veszik. Ugyancsak a faji sajátság okozta különbséget látjuk Szilágy megyében is. Pl. Zilahról jelentik, hogy a magyar kiscgazdák egyenlően szoktak osztzkodni, míg az oláhoknál a fiúgyermek kapják az ingatlant s a leányok kiházásításukkor kielégíttetnek lábas jószággal és készpénzzel. Zsibórol (Szilágy megye — oláh vidék —) is azt írják, hogy a hol fiú- és leányörökösök vannak, ott előfordul, hogy a kiházásított leányok a birtokátvevő fitestvérek által készpénzzel vagy ingókkal lesznek kielégítve; ez a kielégítési összeg azonban a köteles részt csak igen ritkán haladja meg. Az, hogy a szülő halála után csak a fiúörökösök veszik át az ingatlan vagyont, megtörténik Szatmár megyében is. Pl. Nagy-Somkútról (Szatmár megye — oláh vidék —) úgy szól a jelentés, hogy az örökösök rendszerben egyenlő arányban osztznak; ritkán fordul elő, hogy a fiúk öröklük az ingatlant, a leányok pénzben vagy egyéb ingóságokban nyervén kielégítést. Szinyérváralja (Szatmár megye — oláh vidék —): Többször megtörténik, hogy a fiúörökösök, a leányörökösöket osztályrészükre nézve pénzzel elégítik ki s utóbbiak a hagyatéki ingatlanokból őket megillető jutalékaikról hol egyik, hol pedig összes fitestvéreik javára lemondanak. Ily esetben a kielégítés

rendszerint a hagyatéki ingatlan teljes forgalmi értékén aluli összegben szokott történni. Nagy-Bányáról (Szatmár megye — oláh vidék —) is azt írják, hogy az ingatlant legtöbbször természetben osztják meg, de gyakori eset, hogy a leányok pénzbeli kielégítést nyernek; a kielégítés kiszámításának alapjául a forgalmi érték vétetik; azonban az illeték kiszabására való tekintettel az okiratba kisebb értéket szoktak bevenni. Ugyanez történik akkor is, ha végrendelet maradt. Nagy-Bánya (Szatmár megye): Oláh nép lakja a kerületet; az esetek 10%-ban még a szülő életében osztozkodnak és az ingatlant a fiúk kapják, míg a leányok készpénzzel és ingókkal elégtetnek ki. Ugyancsak ezt látjuk a szülők életében való osztozkodásnál is, pl. Szatmár-Németi (Szatmár megye) magyar vidékén, hol elég gyakori eset, hogy a szülők még életükben osztoztatják meg gyermekeiket s ilyenkor lehetőleg a fiúgyermek kapják az ingatlanokat azzal a kötelezettséggel, hogy a leányokat pénzben kielégtessék.

Halmiról (Ugocsa megye) is azt írják, hogy kizárólag fiörökösök közt rendszeren egyenlő arányú osztály létesül, csak fi- és leányörökösök közt fordul elő, hogy az ingatlant csak a fiúk veszik át és a leányokat pénzzel elégtetik ki.

Szeghalomról (Békés megye) is úgy szól a jelentés, hogy gyakori az eset, hogy a leányok még a szülők életében részint a kiházalással, részint más módon kielégtetnek s az ingatlan a fiuké lesz. Végül még Máramaros megyéből Ökörmezőről (ruthén lakosság) mondja a jelentés, hogy a fiörökösök az ingatlanon egyenlően megosztanak, a nővérek pedig igényükhöz mért kiházalást és baromokat kapnak.

3. A mi a *végrendekezést* illeti az a leggyakoribb a magyar ajkúaknál és helvét hitvallásúaknál, legritkább pedig az oláh és ruthén nemzetiségűek között. Ez szoros összefüggésben áll a vagyonossággal és műveltséggel. Ott, ahol a földműves elem vagyonosabb és műveltebb, a végrendekezés is gyakoribb; pl. Máramaros-Szigetről (Máramaros megye) írják, hogy Akna-Szlatinán, Akna-Sugatagon és

Rónaszéken, a hol r. kath. magyar bányamunkások laknak, továbbá Hosszúmezőn, a hol ev. ref. magyar földmives kisgazdák laknak és végül Máramaros-Szigeten a végrendekezés aránylag sokkal gyakrabban fordul elő, mint a többi községekben, melyeknek lakosai g. kath. oláhok és ruthének, a mi azt bizonyítja, hogy a végrendekezés a műveltséggel egyenes arányban terjed (járásbirósági jelentés). Erre mutat rá a máramaros-szigeti közjegyzői jelentés is, mely szerint a ruthének között azon községekben leggyakoribbak a végrendeletek, a melyekben a lakosság egy része az 1763. és 1785. évben betelepített németekből áll. A jelenleg már teljesen elmagyarosodott községekben is (Hosszúmező, Huszt, Tecső, Visk) szintén sok volt a betelepített német és ennek tulajdonítható, hogy a magyarok közt is aránylag gyakori a végrendekezés, de ott is, a hol a végrendekezés divik, általános az a tapasztalat, hogy az örökhatyó többnyire a törvényi örökösödés szabályainak megfelelően alkotja meg végrendeletét, úgy hogy a végrendelet a legtöbb esetben felesleges. További tipikus esetei a végrendekezésnek azok, mikor a családi körülmények indítják végrendelet alkotására a földmives gazdát; pl. ha több házasságból származott gyermekek vannak, — mikor mindig a legutóbbi házasságból származott gyermekek részesülnek előnyben — vagy pl. mikor az özvegy nő biztosításáról óhajt gondoskodni a végrendelező.¹

4. Mindent összevéve, a Tisza balpartján határozottan az egyenlő osztály az uralkodó szokás, és pedig mondhatjuk, hogy a fejlődés menete az, hogy mindinkább közelednek az egyenlő osztály felé ott is, a hol ezelőtt ettől, külö-

¹ Békés (Békés megye): Ha előfordul — a mi a legritkább eset. — hogy a szülő egyik vagy másik gyermekét előnyösíti, annak különleges okai vannak, de sohasem az, hogy a vagyon egy kézben maradjon. A különleges ok leggyakrabban az, hogy a gazda második házasságából való gyermekét előnyösíti az első házasságból származó gyermekek felett, vagy pedig az, hogy azt a gyermeket kívánja jutalmazni, a ki őt ápolta, a ki gazdaságát vezette; de a majorátus vagy minorátus elve a szülőt nem vezeti (járásbirósági jelentés).

nősen az életben való osztogatás esetén és főleg leánygyermekkel szemben eltérések is voltak. A mint azt már másutt is láttuk. pl. Somogy megyében Kaposvár környékén, továbbá a jászkun vidéken, úgy itt is azt látjuk, *hogy régebben inkább volt szokásban a leányörökösöknek igen csekély összeggel való kielégítése* és ez a szokás újabban módosul abban az irányban, hogy a leányörökösök többé-kevésbé egyenlő osztályrészt követelnek. Pl. Husztról Máramaros megyéből írják, hogy a ruthén földművesosztály körében ez előtt az a szokás dívott, hogy a leányokat férjhez menetelük alkalmával a szülői örökrészre nézve a hozományul adott ingókkal elégitették ki. Újabban azonban általános a szokás, hogy a gyermekek nem szerinti különbség nélkül egyenlő részben örökölnek. Hajdú-Szoboszló (Hajdú megye): Egyes községekben 20—25 évvel ez előtt még szokásban volt a leánygyermeket valami csekély ellenértékért a fiuk javára lemondatni; ez a szokás azonban kiveszőben van, annyira, hogy ilyen eset az átruházásoknak körülbelül 1%-át képezi. Békésről (Békés megye) szintén azt írják, hogy régebben gyakorlatban volt, hogy a gazda még életében megosztotta gyermekeit, és pedig a figyermek javára, úgy hogy a leánygyermek a köteles részen alul részesült. Az idősebb gazdák ezen gyakorlatot sok esetben folytatni óhajtanák, de az országbirói értekezlettel szabályozott öröklési jog az itt lakó népnek ma már annyira vérebe ment — mondja a jelentés, — hogy a legritkább esetben sikerül még a köteles rész biztosítása mellett is a szülő életében az osztály.

Az ingatlanok egy örökös által való átvétele a már említett esetektől eltekintve, mikor t. i. igen kis ingatlannal, pl. egy belsőségről, egy házról van szó, továbbá mint kivételt említve a sváb községek szokását, — nem szokott előfordulni már csak azért sem, *mert a birtokok nagy része tetemes adóssággal van terhelve*. Erre céloz pl. a Békésről (Békés megye) érkezett jelentés, mely azt mondja, hogy olyan eset, hogy az ingatlanokat vagy azok zömét a szülők egyik gyermeküknek juttassák, nem fordul elő és pedig

azon szomorú oknál fogva, mivel a parasztbirtokoknak 80—90%-a jelzálogkölcsonökökkel *annyira meg van terhelve, hogy a kedvezményezett örökös a többieket kielégíteni nem lenne képes.* Továbbá, Szilágy-Somló (Szilágy megye): Hogy a kisgazda az ingatlanokat csupán egy fiúnak hagyja s a többi fiugyermek más vagyonnal elégíttessék ki, *a népnek kevéssé vagyonos volta mellett igen ritkán történik.*

Nagy-Szöllös (Ugocsa megye): Azon eset, hogy egyik vagy másik örökös a hagyatéki ingatlant a többiek kielégítésének kötelezettsége mellett egészben magához váltaná, *a lakosság sanyarú helyzeténél fogva igen ritkán fordul elő (közjegyzői jelentés).*

Mint kuriózumot érdemes felemlíteni azt a kényszer törzsöröklést, a mely Máramaros megyében a kincstári bányászok közt fordul elő, a hol (Akna-Szlatina, Akna-Sugatag, Rónaszék, Felső-Vissó, Bogdán, Ráho, Kőrösmező, Fejérpatak, Német-Mokra, Királymező) az ingatlan. — a mely ugyan csak belsőségből áll, — az örökösök közül egynek jut, míg a többiek a belsőség forgalmi értéke alapján elégítetnek ki és pedig akként, hogy a kincstár a társládából az ingatlant magához váltó örökösnek kölcsönt ad, a ki ezzel fizeti ki örököstársait. Itt tehát az ingatlanok egy örökösre való átszállása kényszerűsége alapszik. mert a kincstár kényszeríti a feleket arra, hogy az ingatlanok haszonélvezeti jogát¹ és a felülépítmények tulajdonjogát azon örökösnek engedjék át, a ki mint kincstári szegődött munkás az illető községben lakik (közjegyzői jelentés).

Az egyenlő természetbeni osztályra mutat *a birtokoknak nagymérvű elaprozása* is és — a mi jellemző — a földek feldarabolásául sok helyütt nem a birtokminimum. hanem csak a parcellaminimum képezi a határt, sőt sokszor még ez sem, mert pl. Hajdú-Böszörményből (Hajdú megye) azt mondja a jelentés, hogy még a csekély terjedelmű (400—500 □-öl) föld is osztály tárgyát szokta képezni s ha természetbeni felosztásra alkalmatlan, inkább évenként

¹ T. i. az ingatlanok a kincstár tulajdonában vannak.

felváltva használják. Püspök-Ladányról (Hajdú megye) is azt írják, hogy az ingatlant, bármily csekély legyen is, az örökösök maguk közt természetben felosztják, nem tekintve arra, hogy a szántóföldből alig pár barázda jut egynek-egynek. Hajdú-Szoboszló (Hajdú megye) vidékén az örökösök az ingatlanokat, hacsak a terület nagysága megengedi, rendszerint természetben osztják fel; e lehetőség határa itt a szántóföldeknel 800 □-ölnön, a szőlőföldek, kerteknel 50 □-ölnön, belsőségeknél pedig 100—120 □-ölnön felüli mennyiség. Ugyanezt látjuk Szabolcs megyében is Kis-Várda vidékén, a hol az a szokás, hogy az örökösök a hagyatéki ingatlanokat maguk közt természetben felosztják. E szokást pedig annyira túlhajtják, hogy igen gyakran megtörténik, mikép egy igen keskeny parcellát egymás közt véghosszában megosztani nem tudván, azt keresztben darabolják el, miből következik, hogy a középre eső birtokosok út hiányában a maguk illetőségét nem közelíthetik meg, a mi azután az örökösök közt folytonos surlódásnak a szülőoka. Szatmár-Németi (Szatmár megye): Leginkább 8—10 holdnyi ingatlanoknál egyenlő arányban természetben szoktak megosztani. Tisza-Lök (Szabolcs megye) vidékén is túlnyomó szokás az, hogy az ingatlanokon az örökösök természetben osztóznak és ezt az ingatlan csekély volta sem akadályozza, mivel még egy vékás (a katasztrális 1600 □ öles hold negyedrésze) föld bírása is némi vagyoni jólétet ad. A hol jobb minőségű földek vannak, vagy esetleg kerti művelés, ott természetben kerül felosztás alá az egy vékás föld is. Nyiregyháza (Szabolcs megye): Területemen az egyenlő osztály elve érvényes, a melynek következése a parasztbirtoknak hovatovább egészségtelebbe való felaprózása (közjegyzői jelentés). Berettyó-Ujfalu (Bihar megye): A többszöri felosztás folytán máris nagyon szét-darabolt ingatlanok minden öröklési eseténél még apróbb részletekre oszlanak és így nemcsak értékük csökken nagy mértékben, hanem használhatóságuk is. Bihar megyéből Derecske vidékéről szintén azt mondja a jelentés, hogy általában konstatalható, hogy a köznép szereti az ingatlanok megosztá-

sát, apró eldarabolását. Ez az általános szokás. Székelyhíd (Bihar megye): Már egy nagyobb háztelek is osztály tárgyat szokta képezni, annyival inkább a külső földek, a melyeket, ha még oly kicsinyek is, a legtöbb esetben természetben felosztanak. Máramaros megyében is a végeletekig mennek az örökösök a parcellázásban, különösen az ősi vagyonhoz, az ági ingatlanhoz görcsösen ragaszkodnak az örökösök és pl. Visken, a melynek lakossága majdnem kizárólag magyar, ha az örökhagyó után $\frac{1}{4}$ hold káposztás föld marad és erre 14 örökös van, semmi pénzért nem hajlandó egy örökös sem az ő káposztás földjéről lemondani s felosztják a földet tizennégy részre s azt eldarabolva teljesen értéktelenné teszik. Nagyszöllős (Ugocsa megye): A ruthének közt a parcella bármily csekély kiterjedése sem akadályozza a további feldarabolást; számtalan eset van arra, hogy a ruthén örökösök közül egynek-egynek oly csekély földdarab jut, melynek szélessége alig van 3—4 méter; hasonlóan járnak el a ruthének a belsőségek felosztásánál is; ha 3—4 gyermek maradt is, a belsőségből is mindenkinek részesedni kell s ha egy-egy rész nem is több 30—40 □-ölnél, mégis arra mindenik külön hajlékot épít.

Látjuk tehát, hogy a föld felosztásában sok vidéken az örökösök csak akkor állanak meg, ha már fizikailag is lehetetlen a további felosztás; de arra, hogy a birtok egy gazdálkodó család megélhetését biztosítsa, s hogy annál alább a felosztás ne terjedjen, ritkán vannak tekintettel. Ennek oka jórészt az is, hogy különösen a fiú-örökösök más foglalkozást a földművelésen kívül nem találnak s így nekik a még oly csekély földrészlet is az egyetlen megélhetési és munka-alkalom. Ott, a hol egyik-másik örökös a faluból elszármazott vagy más foglalkozást kapott, rendszeren az otthon maradottak szoktak csak osztozkodni, a mint azt már a tiszta-jobbparti megyékben is láttuk a kivándorlásnál. Általában azt mondhatjuk, hogy úgy az örökhagyót, mint az örökösöket az a gondolat hatja át, hogy az ingatlan vagyonban mindazok részesüljenek, *a kik annak megművelésében résztvettek*. Ezért látjuk azt, hogy a kiskorúakat, különösen

az unokákat, ha ezek szülője már előbb elhalt, szeretik a köteles részre szorítani és valósággal csodálkoznak az érdekeltek azon, ha a kiskorúak megrövidítésére irányuló szándékuk az árvaszéknél ellenzésre talál. Ők ugyanis nem azt tartják az igazsággal megegyezőnek, hogy mindenki, a ki egy örökhagyótól származott, egyenlően örököljön, hanem azt, hogy a ki az örökség tárgyát képező földet megmunkálta, az legyen abban részes. Az a kiskorú gyermek, az az unoka még nem dolgozhatott a földben, tehát méltánytalanul tartják a felnőtt örökösök, hogy ezek éppen annyit kapjanak az egyedül általuk megművelt birtokból.¹ Ugyanez a felfogás az, a mely a leányokat sokszor készpénzzel vagy egyéb ingókkal elégíti ki,² gyakran az ingatlanrész forgalmi értékénél jóval alacsonyabban is s ugyanez a felfogás nyilvánul abban a jelenségben is, a melyet majd mindenütt volt alkalmunk már tapasztalni, hogy t. i. a gazda azt a gyermekét szokta előnyösíteni, a ki legtovább maradt vele a gazdaságban s legtöbbet segített neki annak megmunkálásában.

Valószínű, hogy ha lenne egyéb állandó és biztos munka-alkalom, ha jobban kifejlődne a gyáripar és alkalma lenne a földműves gazda fiainak másutt is keresetet találni, akkor nem ütköznék oly nagy nehézségekbe az, hogy a birtokot csak egy vagy két otthon maradó fiú vegye át, mert a többiek, a kik hazuról elszármaztak, más úton való kielégítésükkel is megelégednének. Érdekes, hogy arra is van példa, hogy az a fiúörökös is, a ki felesége révén kap földet,

¹ A földműves kisgazdaosztály körében a törvényi örökösök közti osztály megítélésénél túlnyomó szokás a birtoknak természetben való megosztása ott, a hol ez a birtok minőségének egyenletessége mellett keresztülvihető. Ha a birtok nem egyenlő, úgy vagy a leányok, vagy a kiskorúak, ott hol az osztályban unokák is részesednek, az unokák kisebb ingatlan részeket kapnak (Békés-Gyula).

² A flugyermekek, ha meg is nőstülnek, szüleikkel együtt 50—60 éves korukig gazdálkodnak, nem úgy a leányok, mert ezek már 16—20 éves korukban férjhez menve ott hagyják családjukat és a vagyon gyarapításához hozzá nem járulnak (Békéscsaba; közjegyzői jelentés).

a maga ingatlan osztályrészét nem követeli ki természetben.¹ A míg azonban a hagyatéki ingatlan vagyon az egyedüli munka-alkalom az örökösökre nézve, addig az összes örökösök, de legalább is az összes fiúörökösök természetsszerűleg görcsösen ragaszkodnak a maguk, esetleg bármily csekély osztályrészéhez is.

F) Tisza – Maros szöge.

(Arad, Csanád, Krassó-Szörény, Temes, Torontál vármegyék.)

1. A Tisza—Maros szögéhez tartozó öt vármegyében (Arad, Csanád, Temes, Torontál és Krassó-Szörény) az öröklési szokások rendkívül sokfélék. Természetbeni osztály, törzsöröklés, fiúk előnyösítése egyaránt előfordul itt nemcsak vidékenként, hanem egy és ugyanazon vidéken is. Főleg Temes, Torontál és Krassó-Szörény megyékben, a hol a kisebb számú magyarságon kívül németek, szerbek, oláhok, tótok, csehek, bolgárok mozaikszerű tarkaságban lakják a falvakat, még egy-egy község határán belül sem lehet egyöntetű szokást megállapítani. A szokások különféleségét nem egy helyütt a faji jelleggel vagy a birtokkategóriákkal lehet összefüggésbe hozni. A természetbeni osztályt külön tárgyalni nem fogjuk, hanem az ettől eltérő szokásokat fogjuk a lehetőséghez képest csoportosítani.

Annyit azonban mindenesetre konstatálni lehet, *hogy a törzsöröklés a Dunántúl mellett, ebben az országrészben van leginkább elterjedve.*²

Ilyen szokást jegyezhetünk fel Aradmegyéből. Arad vidékéről, hol az a leggyakoribb eset, hogy a szülő halála után az ingatlant, főleg a külállományi földet ($\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ telek)

¹ Belényes (Bihar megye): A fiúk ingatlanokat kapnak, kivéve, ha valamelyike *felesége házához költözött*, mely esetben szintén pénzértékkel elégittetik ugyan ki, de az törvényes osztályilletőségének 60—70%-nál ritkán megy kevesebbre (közjegyzői jelentés).

² L. különösen a délvidéki németekre vonatkozólag az «Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képen» című munka Magyarország II. kötetét 564. l.

egyik, legtöbbször a legidősebb fiu veszi át, és a fiu testvéreket a forgalmi érték alapján készpénzzel, a leányokat pedig azzal elégíti ki, hogy őket férjhez menetelükig el-tartja és azután kiházasítja;¹ az osztálynak ezen módja leginkább az oláhoknál szokás.² Ugyanilyen szokást találunk Arad megyében még Kis-Jenő, Boros-Jenő és Világos vidékén is. Itt azonban már nem a törvényi öröklés esetén osztozkodó örökösök közt állapíthatjuk meg ezt a szokást, hanem csak akkor, ha a szülő vagy végrendelettel vagy szerződéssel befolyást gyakorol az osztály mikénti megtételére. De nem mondható itt e szokás — Világos vidékének kivételével — általánosnak sem, mert pl. Kis-Jenő vidékén csak az esetek 30%-ában fordul elő az, hogy a szülő végrendelettel vagy szerződéssel a legfiatalabb fiut szokta előnyösíteni. Boros-Jenőről szintén azt írják, hogy csak gyakori, de nem általános szokás az, hogy a kisgazda gyermekeit még életében kielégítvén, egy vagy két gyermekére ruhazza át ingatlanának sokszor túlnyomó részét. Ellenben Világosról már úgy szól a jelentés, hogy túlnyomó az a szokás, hogy a nagykorú, vagy a nagykorúsághoz közel álló fiu veszi át a vagyont és a kiskorú leánygyermek részére kötelezvényt ad, mely az örökrész értékénél kisebb összegről szokott kiállítva lenni; ez az összeg a leány férjhez menetelekor, vagy nagykorúvá váltakor fizetendő.

Gaal Jenő Arad vármegye monografiájában³ községenként ismerteti az öröklési szokásokat. Ezekből az igen részletes adatokból is azt látjuk, hogy az ingatlanok egy örökös által való átvétele nem általános szokás, mert az csak néhány községben és főleg a kisebb ingatlanoknál fordul elő. Pl. Új-Szt.-Annán (világosi járás, német és magyar lakosság) «a szülők rendesen még életükben adják át ingatlanaikat nagykorú gyermekeiknek és pedig ha a

¹ Megegyezik az Anerbenrechtben szokásos «Asylrecht».

² Ezt írja *Tötössy Géza* aradi kincstári ügyész is a szerzőhöz intézett levelében.

³ «Arad vármegye és Arad sz. kir. város közigazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leírása.» Arad, 1898.

birtok nem nagy, akkor egyik veszi át» (107. l.). Pankotán is (szintén világosi járás; oláh, magyar és német lakosság) «*a kisebb birtokoknál* rendesen az egyik örökös, ki magát tehetősebbnek érzi, átveszi az egész birtokot», ellenben oly esetekben, midőn az örökhagyó nagyobb birtokkal birt, az átörökítés rendesen az örökösök között arányos felosztás útján történik (153. l.).

Egy örökös veszi át a birtokot Medgyes-Bodzás kincstári telepes községben is (200 l.), a mi összevág az aradi járásbírótság azon megfigyelésével, hogy az ingatlanok egy gyermek kezére juttatása leginkább a telepes községekben fordul elő.

Törzsöröklést találunk még kisebb ingatlanoknál egyebütt is; pl. Pécska (Arad megye): Csak ritkán és olyan esetekben, mikor *a hagyatéki ingatlan kisebb*, fordul elő az, hogy egyikük átveszi az ingatlant (járásbírósági jelentés).

Csanád megyében Makó vidékén szintén *csak törpebirtokoknál* szokott előfordulni, hogy az egyik örökös a többi kielégítésével átveszi az ingatlant és a többieket a forgalmi érték szerint kifizeti,¹ míg Battonyáról azt írják, hogy gyakori az az eset, hogy a gazda gyermekeit még életében megosztogatja akként, hogy egy fiugyermeket előnyösít a többiek rovására, a kik ebben csak akkor nyugosznak meg, ha köteles részük nem lett megsértve és pedig a szerbeknél és oláhoknál nagyobb a leány megrövidítésére irányuló szándék, mint a magyaroknál.² Torontál megyében Billéd vidékén van szokásban *a németeknél* az, hogy a földet *egy vagy két fiu átveszi*; szerbeknél és oláhoknál a fiuk mindannyian veszik át a földet; a többi gyermek kielégítése forgalmi érték szerint történik.

¹ *Egyébként természetben osztoznak* s még a köteles rész is rendesen természetben lesz kiadva, mert az Alföldön földéhes a paraszt úgy, hogy még 1 holdas birtokot is feloszt természetben. (Szentcsanak Makói kir. közjegyző leveléből.)

² Törvényi öröklés esetén azonban *természetben osztoznak*, mert a nép sokkal nagyobb előszeretettel viseltetik a föld iránt, semhogy ebbeli osztályrészét pénzzel megváltani engedné. (Hász Sándor battonyai kir. közjegyző leveléből.)

Az ottani közjegyző jelentése szerint is *a német kisbirtokosok*, az úgynevezett telkesek, többnyire még életükben átadási szerződéssel rendszeren a *legidősebb fiúnak* vagy eladó leánynak juttatják a vagyon legnagyobb részét: a házat és a kültelket, az átadott *ingatlanok értékének körülbelül felét képező összeg* kifizetése és az átadók javára kikötött életjáradék ellenében. Itt tehát igazi törzsörökléssel találkozunk, mert nemcsak egy veszi át a birtokot, hanem az átvevő mérsékelt becsárban veszi át a birtokot, úgy hogy azt rendszeres gazdálkodás mellett meg is tarthatja.

Perlaszon és vidékén szintén *a németeknél* igen gyakori eset az (közjegyzői jelentés), hogy a szülők életükben átadják vagyonukat *egy vagy két fiúnak* és pedig az adó alapján felvett *lettári becsérték* szerint.

A nagybecskereki közjegyző szerint ott úgy a természetbeni osztály, mint a törzsöröklés is előfordul és pedig úgy, hogy az átvevő által fizetendő összeget egyezkedés állapítja meg; a forgalmi értéket ritkán veszik alapul.

A nagykikindai közjegyző szerint egy örökös csak akkor veszi át az ingatlant, ha az kicsiny vagy természetben fel nem osztható. A többiek kielégítésénél a forgalmi érték vétetik alapul.

Törökkanizsán és a közjegyzőséghez tartozó falvakban — a lakosság magyar, szerb, német — a vagyonosabbaknál előfordul, hogy *egy veszi át az ingatlant*, a kielégítés kiszámításának alapjául azonban a teljes forgalmi érték vétetik.

Zsombolyán — mint az ottani közjegyző írja — a magyar, szerb, oláh és horvát ajkuak fiaiknak juttatják az ingatlan vagyont, *míg a németek*, átadási szerződéssel *gyakran a legidősebb egy vagy két fiúgyermeknek adják az ingatlan vagyon zömét*.

A módosi közjegyzőség területén lakó német kisgazdák közt általános szokás, hogy a szülők rendszerint a *legidősebb fiu* házasságra lépése alkalmával *vagyonukat vagy annak nagy részét* ennek átadják és pedig a birtok forgalmi értékének megfelelően az egyes községekben már

szokásszerűleg megállapított kifizetési összeg és életjáradék ellenében. Ezen kifizetési összeg az átvevő fiu nevének hozományából fizettetik ki, s az a többi gyermek kielégítésére szokott fordíttatni. Ha azonban a szülők *nagyobb vagyon fölött rendelkeznek*, lehetőleg mindegyik fiúgyermek részére egy, a megélhetésre elég nagy, pl. fél úrbéri telek földet adnak át.

A Nagyszentmiklóson és vidékén lakó *németeknél* is — mint a közjegyző írja — felfalálható a törzsöröklés szokása, de a kielégítés inkább a forgalmi érték alapján történik.

Ezen kívül Temes megyében Új-Arad, Versec, Detta, Lippa, Fehértemplom és Buziás vidékéről — mindannyi német elemmel kevert vidék, jegyezhetünk fel hasonló birtokösszetartó szokást. Az Új-Aradról érkezett jelentés különösen érdekes azért is, mert abból világosan látjuk, hogy a lakosságnak van érzéke a birtokminimum iránt. Ott ugyanis az ingatlan vagyon megosztásánál az, hogy mindegyik gyermek természetben részesedjék, csaknem kizárólag oly esetben történik, ha a szülők ingatlana annyi, hogy egy-egy gyermeknek legalább is $\frac{1}{4}$, vagy ritkábban legalább $\frac{1}{6}$ úrbéri telekállománynak megfelelő földbirtok, tehát 8, illetve 4 hold¹ jut osztályrészül. Ha ez nem történhetik, akkor úgy szokott lenni, hogy a gyermekek közül egy vagy kettő veszi át birtokot és a többi ingóságokban kapja ki osztályrészét. Ilyenkor rendszeren a fiúgyermek részeseülnek előnyben, mert a leányok rendszeren osztályrészüknél kevesebbet kapnak. Versec vidékéről (Temes megye) azt írják, hogy a földmives kisgazdáknál az osztály megtételénél túlnyomó részben *az egyik veszi át az ingatlant*, a többiek pedig a forgalmi érték alapján más módon lesznek kielégítve. Ellenben Detta vidékén (Temes megye) már az a túlnyomó szokás, hogy természetben osztják meg az ingatlano-

¹ Az 1836 : V. t.-c. szerint egy fertály telkes jobbágy állománya Temes vármegyében mindent összevéve 11 hold, egy nyolcad telkesé pedig 7 vagy 8 hold volt, tehát több, mint a mennyit a jelentés említ.

kat;¹ az, hogy a gyermekek egyike a többiek kielégítésének kötelezettségével átvegye az ingatlant, csak akkor fordul elő, ha egyik-másik testvér idegen községbe nősült, vagy ment férjhez.² A lippai közjegyzőség területén az osztály azon módozata divik leginkább, hogy *egy vagy két fiúgyermek* veszi át az ingatlant s a többieket az adó alapján megállapított *lettári érték*, sőt gyakran ennél is kisebb érték szerint elégíti ki. Azok a fiúk, a kiknek ingatlan nem jut, többnyire iparosoknak mennek s ezek szívesen fogadnak el kielégítésül pénzt, ha az mindjárt kevesebb is, mint a mennyi az ingatlan jutalék forgalmi értéke.

Fehértemplomban, mint a közjegyző jelenti, túlnyomó a természetbeni felosztás és pedig főleg a németeknél, míg szerbeknél és oláhoknál gyakori eset az, hogy végrendelettel többnyire a legidősebb fiúgyermeknek jut a törzsvagyon.

Buziás vidékén a törzsöröklési szokás már nem törvényi öröklésnél, hanem csak akkor fordul elő, ha a szülők intézkednek és pedig a *német ajkúaknál*. Az ingatlan vagyont ezek rendszerint még életükben a *legidősebb fiúgyermekre* ruházzák át s a többi örökösök az ingatlan forgalmi értékénél kisebb érték szerint lesznek kielégítve; már a nagyobb kiterjedesű ingatlannal bíró szülők ingatlanaikból az összes fiúgyermekeket részesítik s csak a leányok lesznek készpénzzel kielégítve. Az oláhoknál ellenben inkább egyformán osztoznak az összes örökösök, de a nőörökösöknek pénzzel vagy ingókkal való kielégítése itt is gyakori. A csákovai járásban (Temes megye) két községben — Liget és Folya (mindkettő oláh község, német és magyar kisebbségekkel) — van Anerbensitte. E két községben a járásbeli általános szokástól eltérőleg, ha több fiúgyermek

¹ «Legtöbbnyire természetben osztoznak», írja a szerzőhöz intézett levelében *dr. Sziklay György* dettai közjegyző. Éppen ezért, mint alább látni fogjuk, Dettán a földek nagyon el vannak aprózva.

² «Az, hogy egy örökös veszi át az egész hagyatékot és a többi kielégíti, csak ritkán fordul elő és ilyenkor rendszeren a fiú a vagyont átvevő örökös» (közjegyzői jelentés).

is van, a legifjabb fiu marad atyja mellett és ez öröklési rendszerint az egész vagyont, úgy hogy a többi fiugyermekek az örökrészüknek megfelelő összeget, a leánygyermekek pedig igen csekély, örökrészüknek körülbelül $\frac{1}{8}$ részét kielégítést kapnak s abban rendesen meg is nyugosznak.

A birtokminimum tekintetbe vételére akadunk ismét Facset vidékén (Krassó-Szörény megye — oláh lakosság —), hol csak a 10 holdon felüli ingatlanokat szokták megosztani, míg az 5—10 holdon aluli ingatlannal leginkább úgy járnak el a kisgazdák örökösei, hogy a hagyatékot rendesen az első szülött fiú veszi át, a ki a többi fiörökösöknek a teljes forgalmi érték szerinti kielégítést ad, a leányoknak ellenben ennél kevesebb értékű ingókat vagy készpénzt juttat. A 10 holdon felüli hagyaték ritka s ilyen esetben már az összes fiúk szoktak osztozni. A birtokátvevő a kiskorúakat nagykorúságukig eltartja és a kiskorú leányokat kiházasítja.

Törzsöröklést találunk még Krassó-Szörény megyében a karánsebesi, bogsáni és oravicabányai közjegyzőségek területén, továbbá a szászkabányai járásban is.

Karánsebesen és vidékén a csekély számú cseheknél és németeknél fordul elő az hogy a legidősebb fiu, néha két fiu veszi át az egész vagyont és testvéreit a szülő által meghatározott méltányos összeggel elégíti ki.

Ellenben Bogsánban és a hozzá tartozó falvakban (oláh lakosság) túlnyomó az a szokás, hogy a gyermekek valamelyike osztatlanul veszi át az örökséget s a többit több-kevesebb készpénzzel, kivételesen az ingatlan vagyon 1—1 darabjának átengedésével elégíti ki.

Már Oravicabányán és környékén (oláhok, németek) nem ily általános az Anerbensitte, mert gyakori a természetbeni osztály is. Ha azonban a gyermekek egyike a többiek kielégítésének kötelezettségével átveszi az ingatlant, a kielégítés kiszámításának alapjául rendszerint a leltári becsértéket szokták venni.

Szászkabánya vidékén a törzsöröklés csak kivételesen fordul elő, mert a túlnyomó szokás a természetbeni felosz-

tás és csak ott szokott az osztozkodás másképen, nevezetesen úgy történni, hogy az egyik átveszi a birtokot és a többit kielégíti, a hol a *birtok kis terjedelme* további felosztást nem enged, a hol tehát már nem a birtokminimum, hanem a parcellaminimum állja útját a további feldarabolásnak. A birtokátvevő rendszeren a teljes forgalmi értéken alul veszi át az ingatlant.

Látjuk tehát, hogy a *délvidéki megyékben elég sok helyen találunk törzsöröklési szokást*. Megjegyzendő azonban, hogy a törzsöröklés az említett vidékeken nem mindenütt általános szokás s a mint még látni fogjuk, ugyanezen vidékeken más, a törzsörökléstől eltérő szokások is nagy elterjedtségnek örvendenek.

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a törzsöröklési szokásnak két lényeges sajátága van. Az egyik az, hogy az egész ingatlant egy örökös, illetve egy leszármazó veszi át; a másik pedig az, hogy a többi örökösök, illetve osztályostársak mérsékelt összegben nyerjenek kielégítést. A hol a törzsöröklésnek csak egyik feltétele, t. i. az egy örökös által való átvétel teljesül, ott kikerülhetetlen az eladósodás, a mi végeredményében nem kisebb gazdasági és szociális hátrányokat von maga után, mint a birtoknak természetben való felaprózása. Az örököstársaknak, illetve osztályostársaknak mérsékeltén való kifizetése történhetik vagy úgy, hogy a birtokot alacsonyan becsülik fel, vagy akként, hogy a birtokátvevőt más módon, pl. előre kiadott ingatlanokkal, előre kiadott pénzüsszegekkel előnyösítik. Persze az előnyösítésnek e két módozata kombinálva is előfordulhat.

Az eddigiekből már tudjuk, hogy Magyarországon ilyen valódi törzsöröklési szokás aránylag kevéssé van elterjedve, mert ott is, a hol egy veszi át az egész ingatlant, legalább is a fiúörököstársak a teljes forgalmi érték szerint szoktak kielégítést kapni.

A Délvidék ebből a szempontból is — hogy tudniillik a birtokátvevő mérsékelt becáron fizeti ki a többi örökösöket, — talán leginkább közelíti meg az összes országrészek közül a németországi, igazi törzsöröklési szokást. Mert a

felsorolt törzsöröklési vidékek közül Billéd, Perlasz, Nagybecskerek, Karáusebes, Oravicabánya, Buziás és Szászkbánya vidékén *nem a forgalmi érték szerint*, hanem annál alacsonyabb érték alapján fizeti ki a törzsörökös a többieket.

Ezeknél az eseteknél különben, a hol a jelentések azt mondják, hogy a birtokátvevő a többieket a forgalmi értéken aluli érték szerint elégíti ki, még mindig nyílt kérdés marad az, hogy nem szinlelt-e csak az ingatlanok ez az alacsonyabb becsértéke, mert sokszor megtörténik, hogy az írásbeli egyezségbe csak azért vesznek be alacsony kielégítési összeget, hogy kisebb átíratási illetéket fizessenek. Gyakran megesik az is, hogy az osztályrész egyenértéknek csak azon részéről tesznek említést az egyezségben, a mely még kifizetetlen, ellenben elhallgatják azon nagyobb részt, a melyet már megkaptak vagy a melynek megfizetésére nézve a kötelezettel szemben más módon szereztek maguknak biztosítékot (bogsáni közjegyző jelentése). Különösen a birtokátvevő oda igyekszik hatni, hogy az írásbeli egyezségbe mentől alacsonyabb kielégítési összeg vétessék be és kebeleztessek az átvett ingatlanra, hogy így minél nagyobb hitele legyen.

2. Térjünk át most a természetbeni osztály szabálya alóli kivételek másik csoportjára. tudniillik, hogy *ingatlant csak a fiuk kapnak*, míg a leánygyermek csak készpénzzel vagy egyéb ingóságokkal nyernek kielégítést. Arad megyében így van ez Boros-Jenő vidékén. hol a fiugyermekek az ingatlanokat természetben megosztják, a leánygyermek pedig pénzben kapja meg osztályrészét. Kis-Jenő vidékén (Arad megye) és pedig az oláhoknál, kik e járás területén túlnyomóan laknak, akár törvényi, akár végrendeleti öröklés áll elő, a fiuk az osztálynál előnyben részesíttetnek és a leányok legtöbbször aránylag igen csekély örökrészszel elégíttetnek ki. A világosi járásban is az a túlnyomó szokás, hogy a hagyatékhöz tartozó ingatlanokat a fiu váltja magához és a leánygyermeket a forgalmi értéknél kisebb érték szerint elégíti ki.

Mint fentebb láttuk, mindezek a vidékeken (t. i. Boros-Jenő, Kis-Jenő és Világos) egy gyermek csak a szülő intézkedése esetén kapja az egész ingatlant vagyont. Temes megyében Lippa vidékén, ha fiu- és leánygyermek van, az a gyakorlat, hogy az ingatlant a fiúgyermek tartja meg, a leánygyermeket pedig a forgalmi értéknek megfelelően készpénzzel elégítik ki. Ugyancsak Temes megyében Csákova vidékén a fiörökösök egyenlő arányban osztozkodnak az ingatlanon, míg ellenben a leányörökösök az örökrészüknek legfeljebb $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{6}$ részét kapják készpénzben és pedig a kiskorúak csak férjhez menetelük alkalmával, miben ezek megnyugszanak. Temes-Kubintról is (Temes megye) azt jelentik, hogy az ingatlanokat a férfiak kapják, a nőket pedig pénzzel elégítik ki. Torontálban hasonló szokást találunk Perlasz,¹ Antalfalva,² Alibunár³ vidékén. Mind a három járás a volt határvidékhez tartozik. Továbbá Nagy-Kikindán (Torontál megye): Szerbekenél csak a fiúk veszik át a földet, a leányok más úton elégítettnek ki és pedig a leányok sokkal nagyobb értéket kapnak, mint a menyit a föld értéke. Nagy-Szent-Miklóson (Torontál megye) magyarok, németek természetben osztoznak; oláhok, szerbek, bolgároknál a földet a fiúk kapják és a leányokat a leltári, tehát adó alapján számított érték szerint, sőt gyakran annál is kisebb becserként szerint elégítik ki. Török-Becse (Torontál megye): Magyarok, németek és szerbekenél

¹ Perlasz (Torontál megye): Leginkább az a szokás dívik, hogy a hagyatéki ingatlan vagyont a fiúörökösök egymás közt természetben felosztják. A leányörökösöket a német ajkúaknál a leltári vagy a rendes forgalmi érték alapján, a szerbekenél pedig ennél jóval kisebb érték szerint készpénzzel és más ingóságokkal elégítik ki.

² Antalfalva (Torontál megye): Az ingatlan a törvényes örökösök közt rendszerint természetben felosztatik; a leányok is, ha már férjnél vannak, rendszerint nem elégszenek meg pénzbeli kielégítéssel, hanem természetbeni osztályrészt követelnek. Hazaadonok ellenben pénzbeli kielégítést kapnak és ilyenkor az ingatlan leltári becserként — az állami adó 100-szorosa — vétetik alapul.

³ Alibunár (Torontál megye): A szokás az, hogy a fiörökösök átveszik az egész ingatlant.

egyaránt a fiuk kapják az ingatlant, a leányok a forgalmi értékkel arányban nem álló csekély kielégítést kapnak. Szerbeknél ezenkívül a leányok sokszor még ingyen is lemondanak a földről.

Krassó-Szörény megyében Lugosról, Oravicabányáról és Orsováról (volt határőrvidék) jegyezhetünk fel hasonló szokást. Lugos vidékén az ingatlant rendszerint a fugyermekek kapják s a leányokat készpénzzel vagy ingókkal elégítik ki. Oravicabányán a főörökösök a hagyatéki ingatlant maguk közt természetben felosztják s a leányokat sokszor az ingatlanrész forgalmi értékén alul maradó pénzüsszeggel vagy ingókkal elégítik ki. Orsova (Krassó-Szörény megye): Az ingatlant rendszeren a férfőörökösök természetben felosztják egymás közt, a leányörökösök pedig készpénzzel vagy igavonó házi állatokkal elégítettnek ki, mely kielégítési összeg a törvényes örökrész értékén rendszerint alul marad.

Az országrész egész területét tekintve sem a végrendelkezés, sem az életben való birtokátadás nem mondható általánosan elterjedt szokásnak. Azonban mégis főleg a németeknél, de az egyéb nemzetiségűeknél, szerbeknél oláhoknál, is elég gyakori az életben való osztoztatás, osztoztatás inkább mint átadás, mert hiszen többnyire az összes fiuk kapnak ilyenkor egy-egy részt a szülők ingatlan vagyonából. Annyi bizonyos, hogy úgy a végrendelkezésnél, mint az életben való osztoztatásnál a vagyonnak *a fiuk kezében való megtartása* az a cél, a mi a szülőket vezeti. Torontál megyében számos vidékről tudunk erre példát. Billéd vidékén szerbeknél és oláhoknál a fiuk mindig előnyben részesülnek a leányok felett. Nagy-Becserek: Az oláhoknál és szerbeknél a fiuk a leányok felett az esetek 20%-ában előnyösítettnek, miben a leányok megnyugszanak. Nagy Kikinda: Szerbeknél a fiukat mindig előnyösítik. Török-Becse: Magyarok, németek, szerbeknél egyaránt a fiukat előnyösítik. Zombolya: Németeknél ritkán, de szerbeknél és oláhoknál szabályzerint a fiuk a leányok rovására előnyben részesülnek. Ellenben már Török-Kanizsa vidékén az

eseteknek alig 1%-ában, főleg a szerbeknél előnyösítik a fiukat a leányok rovására. A fiuk előnyösítését látjuk a volt határörvidékhez tartozó perlaszi¹ és alibunári² járásban is.

Igen elterjedt az életben való osztogatás szokása Temes megyében. Pl. Vingáról írják, hogy ott igen gyakori eset, különösen a német³ és bolgár nemzetiségűeknél⁴ — de csakis a tehetősebeknél, hogy a gazda vagyonát, még életében rendszerint egyenlő arányban a fiukra ruházza át; a leányokat férjhez menetelük alkalmával részint készpénzzel, részint ingatlannal elégítik ki. A leányoknak ilykép jutott osztályrész azonban jelentékenyen csekélyebb a fiuk osztályrészénél, miben a leányok rendesen megnyugszanak. Uj-Aradon is (Temes megye) úgy a németeknél mint az oláhoknál erősen felkapott szokás az életbeni osztogatás. Ilyenkor a fiuk egymás közt legtöbbször egyenlően részesednek, a leányok pedig osztályrészüknél jóval kevesebbet kapnak pénzben és ingókban. Az érdekeltek ebben megnyugszanak. Csákova vidékén (Temes megye) szintén a német ajkuaknál az örökhagyók életükben megosztják vagyonukat fiúgyermekük között, míg a leánygyermek örökrészükhöz megfelelő készpénzt kapnak. Temes-Rékásról (Temes megye) is azt mondja a jelentés, hogy a gazda még életében felosztja vagyonát és pedig oly módon, hogy a fiúgyermeknek juttatja az ingatlant oly kötelezettséggel, hogy nővéreiket készpénzzel elégítsék ki. Temes-Kubin vidékén is (Temes

¹ Perlasz (Torontál megye): Elég gyakori eset, hogy a kisgazda életében megosztogatja gyermekeit, mely esetben a leánygyermek nagyobbrészt teljesen kizáratnak az ingatlan vagyon részesedéséből.

² Alibunár (Torontál megye): Leggyakoribb azon eset, hogy a kisgazda még életében átadja az egész vagyont a fiúgyermeknek, a kik a nőtestvéreket készpénzzel elégítik ki.

³ A birtokátadás különösen a német ajkuaknál szokásos. Az oláhoknál a legújabb 5—10 évig szokásban volt, hogy az ingatlant, a fiúörökösöknek juttatták; újabb időben azonban már lehetőleg egyenlő osztályban részesítik úgy a fiú- mint a leányörökösöket. (Szatmáry Lajos vingai kir. közjegyző leveléből).

⁴ A vingai bolgároknál mindegyik fiú kikapja természetben a maga részét akkor, a mikor megnőstül. (Schäffer József vingai főjegyző leveléből.)

megye), mely azelőtt határőrvidéki terület volt, ha előfordul az, hogy a gazda gyermekeit még életében megosztotatja, akkor legtöbbször úgy szokott történni, hogy a fiúk az ingatlanokat kapják, a nők pedig készpénzt. Végül Krassó-Szörény megyében az orsovai járásban (volt határőrvidék) igen gyakori az életben való osztotatás és pedig úgy, hogy a fiúk egyenlő részeket kapnak az ingatlan vagyontól, a leányok pedig a törvényes örökrész értékénél rendszerint kevesebbet kapnak kielégítésül pénzben vagy igavonó házi állatokban. A leányok ebben rendszerint megnyugosznak. Már Szászkabányán (Krassó-Szörény megye) az életben való osztotatás szokása nem általános ugyan, de terjedőben van és legtöbbször úgy szokott történni a rendezés, hogy a leányok pénzt vagy csak kisebb rész földet kapnak, a fiúk pedig az ingatlanokon osztozkodnak.

3. A mi azt a kérdést illeti, hogy a fiúk közül a legidősebb vagy a legfiatalabb szokott-e végrendelet vagy szerződés által előnyben részesülni, az a Tisza-Maros szögén sem dönthető el egész határozottan; van példa úgy a legidősebb, mint a legfiatalabb előnyösítésére is. Pl. a majorátus elvét követik a szerbek és románok Billéd vidékén, a németek Zsombolyán és Módoson (Torontálmegye), éppen úgy a német ajkúak Buziáson (Temesmegye) s ugyancsak a majorátus felé hajlanak Versecz, Fehértemplom (Temesmegye), Facset (Krassó-Szörénymegye) és Világos (Aradmegye) vidéke is. Ellenben a kisjenői járásban (Aradmegye) a legfiatalabb fiút szokták előnyösíteni, szintúgy a csákovai járáshoz tartozó (Temesmegye) Liget és Folya községekben, míg Dettáról (Temesmegye) és Oraviczabányáról (Krassó-Szörénymegye) azt mondják a jelentések, hogy amott az összes eseteknek 30—40%-ában, itt pedig körülbelül 20—25%-ában fordul elő, hogy a fiúgyermeket vagy azok egyikét, nevezetesen a legidősebbet vagy legifjabbat, végrendelet vagy szerződés által különösen előnyösítik. Az, hogy a legidősebb vagy legfiatalabb fiúgyermeket részesítik-e előnyben, a családi körülményektől függ; és ugyanezt írják Pécskáról (Aradmegye) is.

4. Ha összegezzük az elmondottakat, azt látjuk, hogy a Tisza-Maros szögén a rendkívül kevert német, szerb, oláh, kis részben magyar, cseh, tót, bolgár lakosság körében rendkívül sokféle az öröklési szokás. Mindazt, a mi a természetbeni osztálytól eltérő, a fentiekben igyekeztünk csoportosítani. Az öröklési szokásnak vidékenkénti árnyalataiba ebben az országrészben is sok helyütt *a faji sajátosságok* tükröződnek vissza, már kevésbé a történeti múlt, mert a volt határőrvidéki területen is — a mely pedig ez országrész területének jelentékeny darabját foglalja el — gyors léptekkel hódít az egyenlő osztály szokása. Pl. Pancsováról (Torontálmegye) — mely szintén a volt határőrvidékhez tartozik — azt mondja a jelentés, hogy a tulajdonközösség — házközösség — felosztása által az ingatlan annyi kis részekre szétosztatik, hogy a földművelés majdnem lehetetlen, s míg általában a volt határőrvidék járásait jellemzi egyrészt az, hogy néhol közösségben maradnak s az ingatlanokat természetben csak az egyik férfi családtag birtokolja, másrészt az, hogy a leányok majd semmit sem kapnak a családi ingatlan vagyonból, addig már Alibunár vidékén, noha ez is határőrvidék volt, a nőörökösöket a teljes forgalmi érték szerint elégitik ki, Antalfalváról (szintén volt határőrvidék) meg éppen azt írják, hogy az ingatlan a törvényes örökösök közt rendszerint természetben felosztatik és a leányok is, ha már férjnél vannak, rendszerint nem elégszenek meg pénzbeli kielégítéssel, hanem természetbeni osztályrészt követelnek. Az egyenlő osztálylyal járó bajokra mutat rá a dettai (Temesmegye) jelentés, mely szerint ott az ingatlanokat annyira megosztják, hogy a kisebb birtokrészeket is hányadokra szétdarabolva veszik birtokba az örökösök. A mária-radnai jelentés (Aradmegye) azt mondja, hogy egyik örökös sem vállalkozhat arra, hogy a hagyatéki ingatlanokat a többi örökösök kielégítésének kötelezettségével átvegye, mert az ingatlanok *súlyosan megvannak terhelve jelzálogkölcönökkel.*

Aradmegyére vonatkozólag érdekes adatokat találunk az egyenlő osztály *birtokelaprózó* hatása tekintetében *Gaal*

Jenő már idézett monografiájában. Pl. Kiszindia: A parasztbirtok elaprózása nagy mértékben haladt az utolsó 10—15 év alatt és jelenleg is halad folyton, de nem eladás útján, hanem az örökösödés révén, mert a hol 4—5 örökös maradt, rendszerint a földből mindegyik kíván részt. Oly parasztbirtok, mely a termését nem emésztheti fel és eladásra is szánhatna valamit, nincs (191. lap). Paulis: A parasztbirtok felaprózása az utolsó idő alatt haladt, de kevésbé eladás, mint inkább örökösödés folytán (169. lap).

Maros-Szlatina: A parasztbirtok elaprózása napirenden van. Saját gazdasága után nem élhet meg senki, mindenki erdőmunkára van utalva (167. lap).

Ágya: A parasztbirtok elaprózása az utolsó 10—15 év alatt haladt és halad folyton. A parasztbirtokoknak körülbelől $\frac{1}{10}$ része még akkora, hogy termékét nem emészti föl a gazda háztartása; a nagyobb rész annyira eltörpült, hogy tulajdonosa mellékkeresetre van utalva (133. lap).

Nagymérvű a birtokelaprózás továbbá Kis-Peregen, Mácsán, Új-Szt.-Annán, Miskén, Somoskeszen, Pankotán, Ternován, Nagy-Halmágyon.

Nem érdektelen feljegyezni azt sem, hogy míg más országrészben, különösen a Dunántúl, éppen a német ajkú földműves gazdák járnak elől a birtokösszetartásban, addig itt a Tisza-Maros szögén a szerbekkel és oláhokkal ellentétben éppen a németek képviselik némely vidéken — mert hiszen ez sem általánosítható — a természetben osztály szokását. Ezt látjuk pl. Arad környékén, hol éppen a német községekben¹ a külállományi földet az örökösök közt természetben osztják meg, míg az oláhok egy fiúnak juttatják a földet, valamint Oraviczabánya vidékén is (Krassó-Szörény-megye), honnan azt írják, hogy az oláhok és szerbek inkább hajlandók az örökhagyónak korlátoló intézkedésében meg-

¹ Arad és Csanádmegye német földműveseinél a fiúk általában természetben osztoznak (*Tötössy Géza* aradi kincstári ügyész leveléből); lásd fentebb is.

nyugodni, de a német ajkúak rendszerint az egyenlő osztályrészt követelik és pedig vagy természetben, vagy a forgalmi érték szerint; és Zsombolyáról (Torontálmegye) is azt mondja a jelentés, hogy szerbeknél és oláhoknál szabályszerint, a németeknél csak ritkán részesülnek a fiúk előnyben a leányok rovására. Dettán is, mely pedig német helység, legtöbbször természetben osztoznak a gyermekek.

Hogy a németek nem mindenütt a törzsöröklés hívei, azt láttuk már a Bácskában is. De ha a délmagyarországi német telepek történetét vizsgáljuk, akkor be kell látnunk, hogy teljesen egyöntetű öröklési szokást nem várhatunk oly néptől, melyet annak idején a német birodalom és az örökös tartományok legkülönbözőbb tájairól toboroztak össze. A jövevények a német nyelv legkülönbözőbb árnyalatait beszélték még ugyanazon egy községben is, úgy hogy sokszor meg sem értették egymást. (Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország II. kötet 554. l.) Életmódjuk, szokásaik és erkölceik is többé-kevésbé eltérők voltak, sőt még most is sok eltérést tapasztalhatni ezen a téren, mondja az idézett forrásmű.

Az első német települők 1722—1726 közt jöttek a Bánságba (Temesi tartomány) különösen a felső-rajnai kerületből. Később, 1745-től kezdve különösen a hesseni fejedelemségből, Trier, Mainz vidékéről s a rajnai Pfalzból származó németek telepednek le a délvidéken. Bizonyos tehát, hogy a települők közt sok olyan is lehetett, a ki már őshazájában is a természetbeni osztály szokását követte. Trier vidékén pl. s egyáltalán a közép-Rajna mentén ma is természetben osztoznak (l. *Sering* «Die Vererbung des ländlichen Grundbesitzes im Königreich Preussen» I. kötet 67. s köv. lapjait).

Azonkívül a svábok — a kiket közönségesen e gyűjtőnév alá foglalunk, pedig nem is mindnyájan svábok — oláhokkal, szerbekkel, magyarokkal keverve laknak, tehát már ezért sem lehetnek szokásaik mindenben egyezők. És végül még egyet. Mikor a németek letelepedtek, sok volt a föld, kevés az ember. A kincstári uradalom minden tele-

pülónek annyi földet adott, a mennyit az művelésre elvállalt. Tehát akkoriban birtokösszetartásra szükség nem volt. Minden fiú szerezhette magának egy-egy megfelelő birtokot. S ez részben ma is úgy van. Mert ha nincs is már napjainkban pusztá, műveletlen terület, azért a németeknek mint fajnak ma is van tere a terjeszkedésre. Azelőtt a lakatlan területeket hódította meg, most a lakott területeken terjeszkedik s szedi el a földeket főleg a szerbektől, mert szellemileg és gazdaságilag egyaránt erősebb ezeknél.

A délvidéki német gazdának tehát a legtöbbször van arra módja és alkalmá, hogy több különálló birtokot szerezzen s ezeket gyermekei, főleg fiai közt szétosztassa.

4. A Tisza-Maros szögéhez tartozó vármegyék, első sorban Temes és Torontál némely községében el van terjedve a *nemzés korlátozása*. Erre nézve részletes adatokat közöl *Varga Jenő* «A magyar faj védelme» című munkájának első részében az 51—75. lapokon.

A hányadszülöttségi statisztika szerint ezzel egyezően a Tisza-Maros szögén általában több az újszülöttek közt az első szülött, mint a mennyi az első szülött az egész ország újszülöttei közt. A megyék közül az országos átlagot különkülön is meghaladja Torontál, Temes és Krassó-Szörény. Volt ugyanis az összes szülött között:

	kisbirtokosoknál	kisbirtokos napszámosoknál elsőszülött:
Torontál vármegyében	19·82%	16·31%
Temes « 	20·88%	18·36%
Krassó-Szörény « 	21·81%	20·27%

Az országos átlag kisbirtokosoknál 18·35%, kisbirtokos napszámosoknál pedig 15·60%.

Mindebből joggal következtethetjük azt, hogy midőn a földbirtokot egy fiugyermek veszi át, *számos esetben az átvevő vagy egyetlen gyermek, vagy legalább is egyetlen fiú-gyermek.*

G) Királyhágón túl.

(Alsó - Fehér, Beszterce - Naszód, Brassó, Csík, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Kis-Küküllő, Kolozs, Maros-Torda, Nagy-Küküllő, Szeben, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos és Udvarhely vármegyék.)

1. A régi Erdélyben három nemzet: a magyar, a székely és a szász egyesült; mindháromnak külön-külön szervezete és jogszabályai voltak. Az öröklési jog tekintetében is különleges szabályai voltak a három nemzetnek. A székely földön, a mely régente — 1874-ig — székekre (Csíkszék, Háromszék, Marosszék, Udvarhelyszék és Aranyosszék) volt felosztva s ma Csík, Háromszék, Maros-Torda és Udvarhely megyékből (mintegy 430,000 székely) áll, az örökjogban az volt az alapelv, hogy a fitestvérek a nőtestvéreket kizárják, de ezeknek az ú. n. hajadoni joggal (tartás, kiházasítás) tartoznak. A leány csak fiugyermek hiányában örököl; az ily leány neve fiuleány (naturaliter praefecta).¹

A székely Constitutio 1555-ből így formulázza ezt: «Valamely embernek fia, leánya vagyon, az örökség a fiát illeti; de úgy, hogy a fiu a leányt, ki-kí a maga székének törvénye szerint kiházasítsa» (*Schuler v. Libloy* «Das Privat-recht der siebenbürger Ungarn u. Sekler» 105. l.).

A szászok II. Géza hívására 1141—1161 között költöztek be Erdélybe. Az újabb kutatások kiderítették, hogy régi hazájuk a közép-Rajna és Mosel folyó melléke volt; kisebb-nagyobb csoportokban telepedtek le, a melyek főleg II. Endre 1224-iki szabadságlevele folytán a nagyszebeni tartományi egészszé váltak. Egy másik különálló szász népcsoport, a Beszterce város körül elterülő Nösen földön telepedett le.

Ma már a különböző öröklési jogoknak csak itt-ott lehet egy-egy vonását felfedezni. Az osztrák polgári tör-

¹ «Sarkalatos és sajátos törvénye volt a székelynek az, hogy a hol fiu volt, ott a fekvőségeket az örökölte, a leány csak kiházasítást nyerén.» *Orbán Balázs* «A székelyföld leírása.» I. kötet 8. lap.

vénykönyv szabályai — Erdélyben még ma is ez a tételes jog — már nagyon is köztudatba mentek és ha törvényi öröklés esetén osztozkodnak az örökösök, lehet mondani, hogy a legtöbb helyen egyenlően, sőt természetben is osztják fel egymás közt az ingatlan vagyont. A leányok is többnyire követelik a maguk részét a földekből, mert sok helyütt az állattenyésztés a főfoglalkozás, állattenyésztést pedig csak az úzhet, a kinek bármily csekély földje is lévén, ennek révén a közös legelőre hajthatja ki juhait vagy szarvasmarháját. De egyébként is az apró, kevésbé jó minőségű földek és a rendkívül külterjes gazdálkodás úgyszólván kizárják azt, hogy valamelyik örökös a többieket készpénzzel elégítse ki. Azokat az eltéréseket, melyek az általános szokás alól kivételeket állapítanak meg, a régi felosztást követve a magyar, a székely és a szász nemzet lakta vidék szerint csoportosítva külön-külön terjesztjük elő.

2. Ezek a kivételek a székely és a szász területen kívül törvényi öröklés esetén csak arra a néhány esetre vonatkoznak, *mikor a birtokot csak a fiúörökösök veszik át* és a leányokat más úton elégítik ki. Erről szól a jelentés Vajda-Hunyadról (Hunyad megye — oláh vidék—); ott ugyanis az összes eseteknek mintegy 20—25%-ában a fiugyermek vagy a fiugyermekek veszik át az ingatlan vagyont s a leányokat a forgalmi érték alapján egy-egy ingatlannal és készpénzzel vagy csak készpénzzel elégítik ki. Topánfalváról (Torda-Aranyos megye — oláh vidék —) szintén azt írják, hogy szokásban van úgy az a módozat, hogy az örökösök az ingatlanokat egymás közt természetben megosztják, mint az is, hogy a nőörökösök más úton való kielégítésével az ingatlanban csupán a fiörökösök osztoznak. Balázsfalva környékén (Alsó-Fehér megye — oláh vidék —) is rendszerint az ingatlanok természetbeni osztály alá vétetnek, ha azonban a leánygyermekeket más úton elégítik ki, akkor a fiutestvérek többnyire csak oly pénzbeli összeg fizetésére kötelezik magukat, mely többnyire a kielégítettek osztályrészének leltári becsértékét sem éri fel. Kolozs megyéből Bánffy-Hunyadról (oláh-magyar lakosság) jelentik, hogy szór-

ványosan előfordul az, hogy nem mindnyájan osztoznak az ingatlanokon az örökösök s ilyenkor legtöbbször a fiörökösök a forgalmi érték szerint kielégítik a leányörökösöket. Hidalmásról (Kolozs megye, oláh lakosság, két magyar falu) már azt írják, hogy a járásban gyakori az az eset, hogy az ingatlant a fiuk veszik át, a kik a leányokat más úton elégitik ki. Kis Küküllő megyéből Dicsőszent-Mártonról (magyar-oláh vidék) írják azt, hogy a fiugyermekek előnyben részesülnek a leánygyermek felett, szokás lévén az, hogy az ingatlanokat a fiugyermekek kapják, a leányok pedig ingókból, esetleg pénzzel elégittetnek ki és pedig rendszerint az ingatlan forgalmi értékén aluli érték alapján, mert a fiugyermekek előnyét minden tekintetben nagyon természetesnek tartják. *Ha a szülő még életében intézkedik vagyonának felosztása tekintetében, akkor majd mindig az a törekvés nyilvánul, hogy ingatlanait lehetőleg fiainak juttassa.* Ezt írják pl. Kőrösbányáról (Hunyad megye — oláh lakosság —), hol legtöbb esetben a kisgazda gyermekeit még életében megosztogatja. Már sokkal ritkább az életbeni átruházások száma Vajda-Hunyad vidékén (Hunyad megye — oláh lakosság —). Itt az átruházási esetek hozzávetőleg csak 5%-át teszik az összes hagyatéki vagyonnak. Ilyenkor a fiugyermekek rendesen előnyben részesülnek, mert az ingatlan vagyonban csak ők osztoznak és a leánygyermekek készpénzzel vagy készpénzzel és egy-egy ingatlannal lesznek kielégítve. Szintén nem gyakori az életben való osztogatás Balázsfalva vidékén sem (Alsó-Fehér megye — oláh vidék —), de ha előfordul, akkor a fiukat előnyben részesítik a leánygyermek felett, kiket pénzzel, szarvasmarhával és egyes hagyományozott ingatlanokkal elégitenek ki.

A mint ezekben az esetekben is láttuk, a fiúk nem kizárólag részesednek az ingatlan vagyonban, hanem csak előnyösebben részesülnek, vagyis a földek nagyobb részét kapják ők, de sok esetben kapnak földet a leányok is. Topánfalva vidékén (Torda-Aranyos megye — oláh vidék —) gyakori az életben való átruházás, a mikor is elég gyakran részletti előnyben a kisgazda a fiukat, de nem csak egyet,

hanem rendszerint valamennyit a leányok rovására, kik ebben többnyire meg is nyugszanak. Kolozs megyében Mócs, Bánffy-Hunyad és Hídalmás környékén gyakori az életben való átadás. Így a mócsi járásban — a lakosság oláh, csak öt község magyar — az ügyeknek 20—25%-ában fordul elő, hogy a kisgazda gyermekei közül a fiukat a leányok rovására előnyben részesíti, de ebben csak az osztoztató kisgazda haláláig nyugszanak meg a mellőzött leányok, mert azután törvényes örökrészüket követelik. Bánffy-Hunyadon gyakori az életben való átadás, mikor is az ingatlanok rendszerint a fiörökösöknek maradnak, mert a leányoknak kiházásításuk alkalmával örökrészüket is kiadják ingókban. Hídalmáson is elég gyakran fordul elő, hogy a kisgazda a fiugyermekeket előnyben részesíti, ebben azonban az érdekeltek nem szoktak megnyugodni. Szolnok-Doboka megyében Szamosujvár és Csáki-Gorbó vidékén (mindkét járás lakossága túlnyomóan oláh), gyakori szokás a megosztoztatás és pedig mindkét helyen akként, hogy a fiugyermekeket a leánygyermek hátrányára előnyösítik, Csáki-Gorbó vidékén akként, hogy a leányokat többnyire a kiházásítási ingókkal elégitik ki. Már ritkábban történik Deésen és vidékén (a helységek lakossága oláh, Deést és öt magyar községet kivéve) az, hogy a kisgazda gyermekeit még életében megosztoztatná, de a mennyiben ezt teszik, úgy a fiúk részesülnek előnyben, a nők pedig ingókkal — juhok, borjúk, házi felszerelés, ruhanemű, ruhák — elégítettnek ki. Kékesen és vidékén (Szolnok-Doboka megye — hat magyar község kivételével oláh a lakosság —) meg éppen nagyon ritka eset az, hogy a gazda még életében megosztoztatja gyermekeit; megosztoztatás esetén a fiuk az ingatlanokat, a leányok — különösen férjhez menetelük alkalmával, — ingókat kapnak osztályrészül. Igen gyakorinak jelzi az életben való osztoztatást a Dicső-Szent-Mártourol (Kis-Küküllő megye — magyar-oláh vidék —) érkezett jelentés is; ilyenkor a fiugyermekek általános szokás szerint a leánygyermek felett vagyoni előnyben részesítettnek.

3. A mi a *székely* megyéket illeti, a régi székely öröklési jog ma már törvényi öröklés esetén alig jut érvényre. Mindössze Székely-Udvarhelyről (Udvarhely megye) írják, hogy rendszeres szokás az, hogy az ingatlanokat törvényi öröklés esetén a fiörökösök egymás közt megosztják, a leányokat pedig többnyire a leltári érték szerint más módon elégítik ki, úgy hogy ezek rövidséget szenvednek. Megjegyzi még a jelentés, hogy a fiörökösök megosztják egymás közt az ingatlant, legyen a hagyaték bármily csekély értékű és kiterjedésű ingatlan is. Székely-Keresztur vidékén (Udvarhely megye) szintén túlnyomó az egyenlő osztály és ritka az az eset, hogy az ingatlant egy vegye át. *A régi székely örökjogi felfogásra akadunk* ellenben *a szülők végintézkedéseiben* vagy *élők közti osztoztatásaiban*, a mikor az ingatlan vagyont *csak a fiúgyermekek* szokták kapni.¹ Erre példa a Gyergyó-Szent-Miklósról (Csik megye) érkezett jelentés, a mely szerint az esetek 60%-ában a földműves kigazda leánygyermekait már férjhez mentetük alkalmával főképen ingó vagyonnal, kevés részben ingatlannal végkép kielégíti. A leányok ilyenkor lemondanak mindennemű örökrészükről, bár kikapott részük a köteles részt sem üti meg, de mégis megnyugszanak abban, hogy az ingatlanokat vagy azok nagyobb részét a fiuk örököljék. Ugyanezt írják Csik-Szeredáról (Csik megye) is, hol általában a fiúgyermekek mindig többet kapnak, mint a leánygyermekek. Ez onnan van, mondja a jelentés, hogy a székely nép máig is a régi székely örökösödési törvény azon intézkedésének hatása alatt áll, mely szerint a leány, hacsak fiú-leány nem volt, ingatlant nem örökölt, hanem más módon lett kielégítve. Ezen más módoni kielégítés sohasem ért fel az ingatlanok értékével, mi annyira megszokottá

¹ «A székely örökösödési törvény szerint a fekvő birtokot *csak a fiúgyermekek* örökölték. E törvény már csak a történelemé, de az azokban nyilvánult szellem mai nap is a székelyé, ki ha *csak* teheti, leányát ingóságokban elégíti ki, hogy különben is apró fekvőségei sokfelé ne oszoljanak». *Kozma Ferenc* A székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota. Budapest, 1879.

vált, hogy úgy a szülők, mint a gyermekek hiszik. mi szerint a fiukat több vagyon illeti, mint a leányokat és a leányok rendszerint kevesebbel is megelégszenek (járás-birosági jelentés). Ezzel ellentétben a közjegyzői jelentés ugyancsak Csík-Szeredáról (Csík megye) azt mondja, hogy a régi székely jogot már elfelejtették. A végrendekezés és a szülő életében való átadás gyakori ugyan és ilyenkor szeretik a földet a fiuknak juttatni, de a leányok a szülő halála után nem respektálják ezt az intézkedést, hanem követelik a maguk részét a földbirtokból. Csak a gyimesi havasok közt lakó csángószékelyeknél él még a régi székely jog hagyománya, a hol a fiuk előnyösítésében a leányok inkább megnyugszanak. Ugyancsak a közjegyzői jelentés mondja Gyergyó-Szent-Miklósról (Csík megye) azt, hogy a székelyek a vagyon zömét szeretik *a legkisebb fiúnak* juttatni; a többiek kifizetése a forgalmi érték $\frac{2}{3}$ — $\frac{3}{4}$ részéből történik, de a jelentés szerint még ez is *a birtokátvevő biztos eladósodására és tönkretűlésére vezet*, mert a kölcsönpénz meglehetősen drága. A Székely-Udvarhelyről (Udvarhely megye) érkezett közjegyzői jelentés is azt mondja, hogy csak az életben való megosztásnál szokás a leányoknak kevesebbet juttatni, de ezek ebben az intézkedésben nem szoktak megnyugodni. Maros-Torda megyében általában szintén az egyenlő osztály divik; ezt mondja a jelentés pl. Nyárad-Szeredáról, hol még a végrendelet és az életben való átadás is ritkán fordul elő. Maros-Vásárhely vidékén is (Maros-Torda megye) általában felosztják a külső földeket a gyermekek közt, azonban *az ősi belsőség a legkisebb fiúnak* vagy általában a fiatalabb gyermekeknek *szokott jutni*. Ellenben az, hogy a földeket általában csak egy gyermek vegye át, csak ritkán fordul elő. Éppen úgy nem gyakori a végrendekezés és az életben való átadás sem. Szász-Régenből (Maros-Torda megye) azt írják, hogy a 10 holdon alóli birtoknál az örökösök rendszerint vagyonközösségben maradnak, a 10 holdon felüli birtoknál ellenben megosztóznak. A ki a szülőkkel maradt, azt a szülők eltartásáért, ápolásáért előnyben szokták részesíteni. A mi a vég-

rendelkezést illeti, az a szászoknál és oláhoknál ritkán fordul elő, ellenben magyaroknál gyakoribb a végrendekezés és ilyenkor a leányoknak csak kiházásítást adnak. Még egy székely megyéről kell eszólnunk; ez Háromszék megye, hol az osztozkodás általában szintén az osztrák polgári törvénykönyv szabályai szerint történik. Ezt írják Sepszi-Szent-Györgyről és Kézdi-Vásárhelyről is. Az utóbbi helyről szóló jelentés szerint az, hogy egy gyermek vegye át az egész birtokot, csak akkor történik, *ha az oly kicsiny, hogy megosztani nem lehet, vagy adóssággal túl van terhelve.* A kézdivásárhelyi jelentés pedig megemlíti, hogy törzsöröklés nincs, mert egyik sem veheti át a földet, *mert nincs arra pénze* és másrészt ősei földjéhez mindegyik örökös ragaszkodik; ezért gyakoriak a 3—4 méter széles szántók.

4. Végül a *szászok* lakta vidékeken, Fogaras, Brassó, Szeben, Kis és Nagy-Küküllő és Beszterce-Naszód megyékben szintén az egyenlő osztály szokása a túlnyomó, ámde sok helyen vagy végrendeletileg vagy életben való osztoztatással *a legkisebb fiú* szokták előnyben részesíteni, és pedig azzal, hogy ennek juttatják a belső házas telket, hol a forgalmi, hol a leltári érték szerint. Ez — úgy látszik — maradványa a régi jognak, mely szerint az erdélyi szászoknál a leszármazók egyenlően örököltek ugyan, *az osztályra nézve* azonban különös intézkedések voltak. A városokban e tekintetben úgynevezett osztató hivatalok (divisoratus, Theilungsämter) jártak el, a falukban az esküdtek egyike, az úgynevezett árvaatyával egyetemben. Ez osztoztatási szabályok szerint a gyermekek közül *a házra nézve elsőséggel a legifjabb fiú* bír s fiú nem létében a legifjabb leány, a többieknek aránylagos kielégítés járván, úgy mindazáltal, hogy a házat mindnyájan közösen is használhatták. Ha a házon kívül külső telkek is foglaltattak a hagyatékban, ezek falun a gyermekek közt egyenlőképpen osztattak fel; városokban pedig a legifjabb testvér, kinek a szülői ház jutott, az osztozásból ki volt zárva. (*Wenzel Gusztáv* «A magyar és erdélyi magánjog rendszere». Buda, 1864. II. kötet 367, 368. lap.) Ennek a régi osztoztatási

módnak nyomaira akadunk még ma is néhol. Pl. Fogarásról azt mondja a jelentés, hogy az oláhok, a kik ott a lakosság túlnyomó részét teszik, minden gyermeküknek egyformán juttatnak ingatlant; a *szászok* a kik kisebbségben laknak e vidéken, a beltelket a *legifjabb fiúnak* juttatják (Hoferbe), főleg végrendelet esetén és ez testvéreit a végrendeletben foglalt, rendesen forgalmi érték szerint készpénzben fizeti ki. Brassóból (Brassó megye) azt írják, hogy a *szászoknál* végrendelettel a *legfiatalabb fiu* kapja a beltelket és pedig a feltári érték szerint, azonban ez az előnyösítés csak nagy kivétel, mert az összes eseteknek mintegy 3%-ában fordul elő. Szintúgy ritka eset az is, hogy a gazda ingatlanait vagy azok zömét csak egy gyermekének juttassa. Nagy-Szebenről (Szeben megye) is azt jelentik, hogy természetben osztoznak és legritkább eset az, midőn a gyermekek egyike veszi át az ingatlant.¹

Látjuk ezek szerint, hogy a legkisebb fiu előnyösítése sem nem általános szokás a szászok közt, sem nem több, mint a szülők ápolásáért, a gazdaságban való segédkezésért nyújtott ellenérték. Ezt erősíti meg a Medgyesről (Nagy-Küküllő megye) beküldött jelentés is, mely szerint «a szülők által gyermekeik egyikének biztosított vagyoni előny rendszerint csak az általuk kikötött vizontszolgáltatások ellenértéke s így elv a gyermekeknek egyenlő részesítése» (közjegyzői jelentés). E jelentés szerint az általános szokás az, hogy a külső fekvőségeket az örökösök természetben osztják meg maguk közt, a belsőséget az örökösök egyike veszi át, és pedig szokásszerűleg az a fiugyermek, a ki a munkaképtelen szülők gondozását elvállalja, és pedig az átvállalt szolgáltatások figyelembe vételével megállapított méltányos kitéritési kötelezettséggel. A magyaroknál és oláhoknál e jelentés szerint erős a hajlandóság a fiugyermekek előnyösítésére és ez gyakorlatilag abban nyilvánul, hogy a leányok férjhez menetelük alkalmával csak igavonó

¹ *Zágoni Gábor* nagyszzebeni kir. közjegyző is azt írja a szerzőhöz intézett levelében, hogy túlnyomóan természetben osztoznak a gyermekek s a birtokátadás is ritka esetben fordul elő.

állatokkal, vagy a törvényes osztályrésszel arányban nem álló csekély kiterjedésű birtokrészekkel lesznek kielégítve, melynek ellenében vagy előre kifejezetten lemondanak minden további igényről a szülői vagyonra, vagy pedig a szülők által végrendelettel lesznek kizárva a további részesedésből. *Mentől nagyobb a birtok, annál inkább felosztják azt* egymás közt az örökösök, úgy hogy a birtok nagyságával arányosan emelkedik a felosztás vágya. Segesvárról (Nagy-Küküllő megye) is úgy szól a jelentés, hogy a túlnyomó szokás a természetben való megosztás. Az osztály azon módosította, hogy egy vagy több örökös az ingatlant átveszi és a többieket kifizeti, csupán épületes beltelkeknél, mely természetben meg nem osztható, fordul elő. De arra még nem volt eset, hogy a felek a külsőségekre nézve ily osztályra léptek volna. Egyik vagy másik gyermeknek előnyben részesítése sem mondható általános szokásnak; ez az eseteknek körülbelül 2—3%-ára mehet. Ily előnyösítés akkor fordul elő, mikor a szülő már elaggott és munkaképtelen s gyermekeit kénytelen még életében megosztogatni, a mikor azon örököst, a ki gazdaságát ellátja, vagy átadási szerződésben, vagy végrendeletben előnyösíti. A besztercei szászoknál (Beszterce-Naszód megye) sem találunk eltérést az általános szokástól; t. i. rendszeren az ingatlant maguk között természetben felosztják,¹ mert parcelláikat nagyra becsülik és attól egyik sem akar megválni. Nagy ritkaság, alig $\frac{1}{2}\%$ az az eset, hogy csak egyik venné át az ingatlant és ú. n. «refusio» útján elégitené ki a többieket. Éppen úgy járnak el a magyarok is, kik Zselyk községben és Tacs községben laknak. Ugyancsak természetben osztozkodnak az e vidéken lakó oláhok is a síkföldi birtokokon, míg a hegyekben lakó és marhetenyésztéssel foglalkozó részüknel meglehetősen el van terjedve a birtokközösség szokása (közjegyzői jelentés). Ugyanezt mondja a Besztercéről érkezett járásbirósági jelentés is, hogy t. i.

¹ *Kellner Ignác* besztercei kir. közjegyző is azt írja a szerzőhöz intézett levelében, hogy a *szász* paraszt rendszeren természetben osztozik és kulturhaladás folytán gyakran már az oláh is.

kivétel, hogy egy veszi át az egész birtokot és pedig forgalmi érték alapján részletfizetésre. Az óradnai (Beszterce-Naszód megye — oláh vidék egy német községgel —) járásbirósági jelentés szerint *csak csekély kiterjedésű ingatlan*nál veszi át egy örökös a birtokot és pedig a forgalmi érték szerint. Szeben megyében is úgy látszik, hogy a természetbeni megosztás szokása a túlnyomó. Pl. Szász-Sebesről (Szeben megye — oláh lakosság egy német helységgel —) azt mondja a jelentés, hogy leggyakoribb eset az ingatlanoknak természetbeni felosztása, azonban igen gyakori az az eset is, különösen adósság esetén, hogy egyik vagy másik örökös veszi át az összes ingatlanokat és a többiek rendszerint a leltári érték alapján — mely kisebb a forgalmi értéknél — elégíti ki, még hozzá többnyire határidő engedélyezése mellett. Ujegyházáról (Szeben megye — német-oláh lakosság —) is azt jelentik, hogy túlnyomóan a természetbeni megosztás dívik, a pénzbeli kielégítés pedig csak igen ritka esetben és leginkább csak akkor szokásos, *ha az ingatlan oly kis terjedelmű*, hogy annak felosztása sem nem célszerű, sem nem érdemes. Ilyenkor a kielégítés alapjául az ingatlanok adó szerinti értéke szolgál. Ellenben Szerdahelyről (Szeben megye — német-oláh vidék —) már azt írják, hogy egyformán dívik az a szokás is, hogy felosztják természetben az ingatlant és az is, hogy az egyik veszi azt át és a többi a leltári érték szerint kielégíti.

5. Mindezek után azt kell mondanunk, hogy tulajdonképeni törzsöröklési szokásról Erdélyben sem beszélhetünk. A mint láttuk, *a túlnyomó szokás mindenütt az egyenlő osztály*. A hol előfordul az, hogy az egész birtokot csak egy gyermek veszi át, az csak kivétel, az eseteknek néhány %-a. Azt az esetet, mikor a külső földeken, a gyermekek egyenlően osztoznak és a belső házas telket egy gyermek veszi át, szintén nem lehet a törzsöröklés számlájára írni, mert hiszen itt a birtok ugyancsak szétaprózódik; a birtokösszetartást az, hogy a belső házas-telek, a melyet megosztani nem lehet, egy kézben marad, kellőképen nem bizonyítja. Lényegileg nem változtathat ezen az sem,

hogy néhol a belső házastelket az egyik, székelyeknél és szászoknál egyaránt többnyire a legfiatalabb gyermek a forgalmi értéknél alacsonyabb becsértékben veszi át. Ez is inkább a szülők ápolásáért nyújtott kárpótlás akar lenni és ennek az alacsony értéknek elfogadásánál a feleket a családi birtok együttmaradására való hajlandóság alig vezetheti. Hogy ez az erdélyi viszonyok mellett ez időszerint alig is lehet máskép, arra rámutat pl. a dévai (Hunyad megye) és kovásznai (Háromszék megye) jelentés, mely szintén azt mondja, hogy alig fordul elő, hogy egy gyermek vegye át az egész ingatlan vagyont a többiek kielégítésének kötelezettségével. *Ezt a terhet a vagyon, mely rendszerint már meg van terhelve, nem bírja el, annál kevésbbé, mert ez sokkal belterjesebb gazdálkodási viszonyokat igényelne.* De erre mutat *a földbirtoknak az a végtelen elaprózása* is, a mely általánosan elterjedt törzsöröklési szokás mellett elő nem fordulhatna.

Már föntebb is láttuk, hogy a földek mily apró parcel-lákra vannak széttagolva és az erdélyi viszonyok ismerői a székelyek kivándorlásának és a nép roppant tehetetlenségének egyik okát éppen a birtokok végnélküli eldarabolásában találják. *Néhány példa a birtokok elaprózására:* Csáki-Gorbó (Szolnok-Doboka megye), hol az örökösök közti természetbeni felosztás következménye az, hogy egyeseknek osztályrészül gyakran három barázda szélességű föld jut, a mint erre Nagy-Lozna és Kő-Lozna községekben számtalan eset van. Érdekes erre vonatkozólag az is, a mit a besztercei (Beszterce-Naszód megye) jelentésben olvasunk. E szerint úgy a szászok mint az oláhok természetben osztozkodnak; a különbség kettőjük közt csak az, hogy a szászok az osztozkodást telekkönyvileg is keresztülviszik s ezért a szász községekben sok ezer telekkönyvi parcella van s ezek száma évről-évre emelkedik, úgy hogy van olyan szász község is (és pedig nem nagy határral bíró), hol a helyrajzi számok a 30,000-et is meghaladják; míg az oláhok a tényleges megosztást telekkönyvileg nem vezetik keresztül. A szász községekben egyes örökösök részére

gyakran adnak át 9, 12, 30, vagy 50 □-öl területű vázrajz szerinti új birtoktestet és ez nem belső telkekre, hanem külsőségekre, nevezetesen káposztásokra, szőlőkre vonatkozik. Az oláh községekben pedig a telekkönyvi birtoktestek negyvened, kilencvened, sőt apróbb hányadokra oszlanak aszerint, a mint gyermekek vagy unokák osztozkodnak. Ugyanezt írják Erzsébetvárosról (Kis-Küküllő megye). A jelentés szerint az ottani vidék földművesei egyáltalán nem respektálnak semmiféle minimális határt, ha ingatlan felosztásáról van szó és különösen a szászok a legkisebb ingatlan részletet is természetben szokták megosztani, annyira, hogy kenderes és káposztás területeknél 10—20 □-öles részleteket is megosztanak.

Háromszéken, mint *Orbán Balázsnál* («A székelyföld leírása» III. kötet 4. lap) olvassuk, a birtok nagyon szét van oszolva elannyira, hogy a közönséges földművesek közt gazdag ember az, kinek 10 hold birtoka van s a nagyszámú nemesség birtoka is nagyon el van aprósodva.

«Aranyosban még 10 □-ölnyi darabok is fordulnak elő. Udvarhely megyében van rá példa, hogy egy kétholdas székely birtok 40, és 65 holdas nemesi birtok 170 parcellára van osztva.»¹

Hogy az Erdélyben letelepedett szászok az egyenlő osztály iránti hajlandóságot már magukkal hozták-e őshazájukból, az persze nehezen állapítható meg. Annyi bizonyos, hogy a közép-Rajna és Mosel folyó mellékén, a honnan az erdélyi szászok bevándoroltak, ma a természetbeni felosztás az uralkodó szokás (l. *Sering*: «Die Vererbung des ländlichen Grundbesitzes im Königreich Preussen.» I. Bd., 42—79. ll. és térkép). Az ezen vidék egy részére érvényes Jühlich-Bergisches Landrecht (1555-ből) szerint a gyermekek egyenlően örökölnek, de ez csak az allódiумra vonatkozott. Mi sem természetesebb, mint hogy ilyen öröklési szokás mellett azon a vidéken is el vannak aprózva a földbirtokok és hogy a még nagyobb elaprózásnak és eladósodásnak némileg útját állják, ott is el van terjedve a két-gyermekrendszer.

¹ *Földes* «Társadalmi gazdaságtan» II. kötet 26. lap, jegyzet.

A mi az erdélyi szászokat illeti, a természetbeni osztálynak e másik következménye itt sem maradt el.¹ «A két gyermek systema, — mondja *Orbán Balázs* idézett munkájában² — általánosítva van a szászoknál.» «Az oláhok nagyon szaporodnak, míg a szászok két-gyermekrendszerükkel fogynak s maholnap igen sok helyt túlszárnyalják a szászok létszámát.»³ Hogy tényleg gyermekrendszer van-e itt, vagy pedig csak olyan faji tulajdonsággal van-e dolgunk, mely a szaporaságot kizárja,⁴ annak eldöntése kívül esik feladatunk körén, de annyi bizonyos, hogy a szász szülőknek két gyermeknél ritkán van több gyermekük, a mit a besztercei⁵ (Beszterce-Naszód megye) jelentés is kiemel.⁶ Erre mutat a statisztika is, mely szerint 100 újszülöttre esik első szülött a kisbirtokosoknál Beszterce-Naszód megyében 19·67, Brassó megyében 19·72, Fogaras megyében 20·89, Hunyad megyében 18·64, Nagy-Küküllő megyében 20·34, míg az országos átlag szerint 100 újszülöttre kisbirtokosoknál 18·35 első szülött esik. Kevesebb első szülött esik 100 újszülöttre már a kisbirtokos napszámosoknál, a hol az országos átlag 15·60%. Beszterce-Naszód megyében ez az átlag 17·82%, Brassó megyében 16·71%, Fogaras megyében 20·51%, Hunyad megyében 18·39%.

A gyermekrendszer oka a szászoknál a birtokösszetartás. «Az erdélyi szász a sok gyermektől óvakodik, mi a birtok elaprósodását idézné elő.»⁷ «A bárcasági szászoknál

¹ L. *Varga Jenő* id. munkáját; 65.lap.

² VI. kötet 20. lap. jegyzet.

³ u. ott 24. lap.

⁴ L. alább, a 6-ik jegyzetben, a besztercei bírótság jelentését.

⁵ *Kellner Ignác* besztercei kir. közjegyző is azt írja a szerzőhöz intézett levelében, hogy «egész Erdélyben a szászok híresek a két-gyermek rendszerről.»

⁶ Beszterce (Beszterce-Naszód megye): A Besztercevidéki szászoknál az egyik gyermek előnyösítéséről szó sem lehet. A két-gyermekrendszer, helyesen az a faji tulajdonság, hogy az asszony hamar előregedik, illetve fogamzásra aránylag már ifjúkorban képtelenné válik, az előnyösítést kizárja (járásbíróági jelentés).

⁷ *Orbán Balázs* «A székelyföld leírása» VI. kötet 20. lap.

(brassómegyei 13 szász község) a birtokösszetartás az ősi szokás; mert a törvényi öröklési jog egyformán ad örök-részt minden gyermeknek, inkább megszorítják a nemzést, nehogy a birtok felaprózódjék».¹

A székelyek közt sem ismeretlen a gyermekrendszer. *Varga Jenő* idézett munkája szerint Udvarhely megyében Székely-Udvarhely környékén, Háromszék megyében pedig főleg a sepsi-szent-györgyi járásban akadunk annak nyomaira.²

A hol tehát *nagymérvű birtokelaprózás és gyermekrendszer* van, ott törzsöröklésről mint számbavehető szokásról nem beszélhetünk. Érdekes, hogy a beérkezett jelentések közül néhány miként nyilatkozik a birtok-elaprózás orvoslásának módja felől. A sepsi-szent-györgyi jelentés pl. örömmel üdvözli a polgári törvénykönyv tervezetének a birtokminimumot statuáló 573. §-át, melyre nézve azt mondja, hogy az az erdélyi részek gazdálkodással foglalkozó lakóinak létérdekét érinti a túlságos mérvben elharapózott elaprózásoknál fogva. Sokkal tovább megy egy másik jelentés,³ a mely nemcsak a birtokminimum megállapítását javasolja, hanem azt is, hogy a minimumon aluli hagyatékokra nézve születési sorrend szerint a legelőnyösebb ajánlatot tevő örökösnek adassék megváltási jog, a mely a javaslat szerint egyúttal ráterelné a parasztsztyályt arra, hogy a több gyermekes szülő gyermekei egy részét ipari, kereskedelmi pályára adja, tudva azt, hogy birtokát amúgy is csak egyik gyermeke örökli, a ki testvéreinek az önállósításhoz pénzsegélyt fog nyújtani az örökség megnyitakor. Ez a javaslat tulajdonképen a régi magyar jog területén

¹ *Jeszenszky Ignác*, «A bárcasági ezászok gazdasági viszonyai.» Közgazdasági Szemle 1900. évf. 686. l.

² «Leginkább azon két vármegyében, a melyek a szász vidékekkel legszorosabban, kezd a ragály mind feltűnőbb lenni. E két vármegye: Udvarhely és Háromszék.»

«Az idevaló (Székely-Udvarhely környéke) székely népnek az a felfogása a szászokról, hogy az csupán azért nem szegényedik, mert a birtokát nem kell felosztania». (id. m. 118. l.).

³ Kézdi-Vásárhelyről.

mozog, amennyiben az 1836. évi V. t.-c. egy olyan birtokminimumot állapított meg 4. §-ában,¹ a melyet örökösödés esetén is respektálni kellett és ha az örökösök közt az átvételre nézve barátságos egyezség nem sikerült, szabadságukban állt azt maguk közt tartandó árverés által a legtöbbet ígérő osztozónak átadni, ki azután a többi osztozókat köteles volt kielégíteni (1840. évi VIII. t.-c. 4. §.). Viszont van egy olyan jelentés is,² a mely megfontolandónak tartja, hogy a birtokminimum megállapításával nem idézünk-e elő nagy közgazdasági és nemzeti kárt annak következtében, hogy a birtoktalan parasztok, a kik a minimumnál kisebb földet nem szerezhetnek, tömegesen kivándorolnak, mert e jelentés szerint az odavaló parasztot főleg és első sorban a földbirtok köti a hazához.

Befejezés.

I. A magyarországi öröklési szokások.

1. Összefoglalva a vizsgálódás eredményét, azt látjuk, hogy Magyarországon háromféle öröklési szokás van, és pedig: 1. egyenlő osztály, 2. fiági öröklés, 3. törzsöröklés.

Ez a háromféle szokás keverten előfordul az ország majd minden vidékén és különösen az egyenlő és a fiági osztályra (t. i., hogy csak a fiúk osztoznak a földbirtokon), egymás mellett szinte majd minden faluban van példa. A törzsöröklés leginkább a Dunántúl és a délvidéki megyékben fordul elő, de e tekintetben sem lehet oly határozottan körvonalozott területeket felállítani, mint az például Poroszországra nézve *Sering* munkájában történt. Nálunk nem bizonyos területek, hanem *első sorban népfajok szerint különböznek az öröklési szokások*³ és éppen mert a fajmagyar lakosságtól eltekintve

¹ T. i. a jobbágytelki állományt csak annak felére vagy negyedére volt szabad felosztani.

² Szász Sebesről.

³ *Schwarz Gusztáv* («Az ági öröklés kérdése» Budapest, 1898. részletes adatok hiányában is kimondja azt a feltevést, hogy a jogérvés vidék vagy nemzetiség (pl. magyar-német) szerint más-más (77. l.).

a többi népfajok sokszor még falvakként is igen keverten laknak, az öröklési szokások sem állapíthatók meg oly tisztán, mint általában Németországban, a hol egységes fajhoz tartozó lakosság szokásairól van szó. Mint láttuk, ott is sokszor alfajok szerint (szász, frank stb.) különbözök a szokások, de legalább az egyes germán törzsek bizonyos meghatározott területeken laknak és nem keveredtek egymással annyira, mint bizonyos vidékeken nálunk a legkülönbözőbb népfajok, sokszor éppen erre irányzott célzatos telepítési politika folytán.

Annyit azonban megállapíthatunk: 1. hogy a törzsöröklés nálunk nem az uralkodó szokás, 2. hogy éppen a fajmagyar lakosság nem él törzsörökléssel.

A magyar jogéletben — eltekintve a hitbizományoktól¹ — a legrégebb idő óta egyáltalán ismeretlen valami a majorátus vagy minorátus intézménye.

Az a gondolat, hogy az egész földbirtok egy örökösnek jut, tulajdonképen a hűbérek oszthatatlanságának folyománya volt. Az oszthatatlanság pedig Nyugaton abból következett, hogy a földbirtok a *hivatalnak* (hercegség, grófság) alapja volt s mikor a Karolingok alatt a hivatalok s az ezekhez csatolt birtokok örökösökké váltak, vagyis mikor a hivatali nemesség születési nemességgé lett, *nemcsak a hivatal, hanem a földbirtok is szükségképen csak egy örökösre szállhatott át.*²

Az elsőszülöttségi jog (primogenitura) először csak a nagyobb hűbéreknél fejlődött ki, azonban szükségképen terjedt lefelé az alsóbb osztályok öröklési rendjébe is és így lett az sok helyütt általános szabályyá az egyszerű nemesi vagy lovagi osztályban is.³

Innen ment át az oszthatatlanság elve és az egész birtoknak egy örökösre való átszállása a jobbágybirtokokra is, mikor azokra is a hűbériség elveit kezdték alkalmazni.

¹ Ez is csak a XVII. században honosodott meg nálunk, külföldi mintára.

² *Hajnik Imre* «Egyetemes európai jogtörténet». Ötödik kiadás. Budapest, 1900. 46. és 356. lapok.

³ L. *Hajnik* id. munkájának 210. és 211. lapjait.

Magyarországon a hűbériség sohasem érte el a fejlődésnek azt a tetőfokát, mely Nyugaton a hűbéri birtokot oszthatatlanná tette. Nálunk a hűbériségnek magánjogi eleme nem tudott túlsúlyra jutni s azért a hivatal — egyes kivételektől eltekintve, — nem lett örökletessé a családokban. Nem érvényesült tehát az egy örökösre való átszállás elve a fölbirtok öröklésében sem.¹ Innen van, hogy a nemesség öröklési jogában sem honosodott meg nálunk az elsőszülöttség (primogenitura), hanem csak a fiági öröklés.

A magyar nemesség öröklési jogában a hűbériség befolyása csak annyit tudott elérni, hogy minden birtokra — úgy a szállásbirtokra, mint az adománybirtokra — egyaránt megállapított bizonyos esetekben a királyi jog. Az összes birtokok ebből a szempontból adományosoknak voltak tekinthetők, mert az ág kihaltával a birtok, eredetere való tekintet nélkül a királyra szállt. Az ági öröklés, melyet királyaink² (Kálmán, Nagy Lajos) az oldalági öröklés kizárásával megállapítottak, a nyugati hűbéri jog példáján indult ugyan, de a fejlődés további menetében nem követte a nyugati hűbéri öröklési jogot.

Szóval nálunk mindig a *fiági öröklés* elve uralkodott. Így volt ez a régi nemzetiségi jogban,³ így volt ez Szent István törvényhozása szerint (II, k. 35. fej., «kiki ura legyen az ő tulajdonának, míg él; ... és az ő halála után *fiái* hasonló urasággal bírják örökségüket») és így maradt meg ez az egész középkoron keresztül.⁴

A nemesség öröklési jogához simult a jobbágyok öröklési joga is, bár itt a fiági öröklés mellett nyomára akadunk

¹ L. *Hajnik* id. m. 206. lap.

² L. *Timon Ákos* «Magyar alkotmány és jogtörténet» II. kiadás. Budapest, 1903. 335. l.

³ «Az ősi vagyonnak szoros kapcsolata a nemzetiségi kötélekkel vonta maga után, hogy midőn az egyéni öröklési jog kifejlődik az merőben a nemzetiség fitagjaira szoritkozik, a nők teljes kizárásával.» *Timon* id. m. 363. l.

⁴ *Baross János* is elismeri (Agrár öröklési jog I. kötet 103. lap), hogy «nálunk az öröklési jog fejlődése a fluk egyenlő jogánál megakadt».

az egyenlő osztálynak is. *Csak a fiuk örököltek akkor, ha a leányok még atyjuk életében kiházásítottak.* Ellenben a még ki nem házásított leányok és a fiuk atyjuknak összes ingó és ingatlan vagyonában *egyenlően örökösödtek.*¹

A rendes eset mindenestre az volt, hogy a leányok még atyjuk életében kiházásítottak s ilyenkor csak a fiuk örököltek. Vagyis az uralkodó elv a jobbágyoknál is a fiági öröklés volt. Megfelelt ez az anyagi igazságnak is, mert az apával együtt a fiuk művelték a telket, ők teljesítették a robotot, az ő fáradságuk eredménye volt a kilenced. A leányok korán kiváltak férjhezmenetelük által a családból s így annak munkájában sem vehettek részt.

Egyezett ez a földesúr érdekével is. A fiuk maradtak a jobbágytelekben, a kikre a földesúrnak szüksége volt úgy a hadi szolgálatban, mint az úri szolgálmányok miatt is. Ne feledjük továbbá, hogy a jogot általában a nemesség kezelte, mely természetszerűleg a saját öröklési jogának szellemét — a fiágiságot — bevitte a jobbágyok öröklési jogába is. Másrészt a nép — utánzási hajlamánál fogva — az urak jogi intézményeihez szokott alkalmazkodni mindenütt. Ezt látjuk a német törzsöröklési jogoknál is. *Az alsóbbak a felsőbb rendűek szokásait szeretik követni.*

A fiuk azonban mindannyian egyformán örököltek, a mi megfelelt úgy a közérdeknek, mint a földesurak magánérdekének is. E korban, mint *Timon* mondja,² az ország még gyéren lakott, a munkáskéz ritka, és így felette becses. A földbirtok értéke a munkáskeznek, a jobbágyok számától függött, azért minden nemes iparkodott jobbágyainak számát gyarapítani.

Werböczy (I. Rész 133. cím, 18. §.) szerint is népes jobbágytelek még egyszer annyit ér becsüben, mint az üresen hagyott.

¹ «Ha valamely paraszt, a kinek még ki nem házásított leánya is van, fiat nemzene: akkor úgy az ingó, mint az ingatlan apai vagyonban mind a kettő egyenlő joggal örökösödik.» *Werböczy Hármaskönyve* III. R. 29. cím.

² Id. munka 568. lap.

A fiági öröklést megszüntette az újabb jogfejlődés. Az 1840 : VIII. t.-c. szerint a jobbágyoknak minden ősi javaikban és végrendelet nélkül hátrahagyott szerzeményeikben fiu- és leánymaradékaik teljesen *egyenlő mértékben örökösödnek*. E törvény egyúttal kimondta (2. §.), hogy «minden e részben eddig fennállott ellenkező szokások ezennel jövődre megsemmisíttetnek».

Ma érvényes jogunk szerint is az összes leszármazó fiuk és leányok egyenlően örökölnek, a szűkebb értelemben vett Magyarországon az országbirói értekezlet 9. §-a, Erdélyben pedig, valamint a volt katonai határőrvidéken az osztrák polgári törvénykönyv 731. §-a alapján.

Látjuk tehát, *hogy olyan jogtétel, mely szerint az egész földbirtokot egy örökös kapja, nálunk sohasem volt.*

A három magyarországi öröklési szokás, egyenlő osztály, fiági öröklés, törzsöröklés közül kettő, tundiillik a fiági öröklés és az egyenlő osztály tehát a hazai jog történetével indokolva van. A fiági öröklés szokása a régi jog maradványa, az egyenlő osztály a mai tételes jog eredménye. A harmadik szokást, a törzsöröklést idegen jövevények hozták be hozzánk, a kik honi jogfejlődésünknek részesei nem voltak. Innen e három különböző szokás, mely közül kettő a hazai jogfejlődésben bírja gyökerét.

2. Lássuk az egyenlő osztálytól különböző öröklési szokásokat egyenként.

A fiági öröklés, a nemek közti megkülönböztetés az öröklési osztálynál, az ország nagy részében el van terjedve. A jelentéseknek közel fele emlékszik meg olyan öröklési szokásról, mely szerint csak a férfiorökösök osztoznak természetben a hagyatékhoz tartozó ingatlan vagyonban s a leányokat pénzzel és kiházasítási ingóságokkal elégítik ki. Egyaránt el van terjedve ez a szokás síkságon és hegyvidéken, éppen úgy a magyarok, mint a más fajhoz tartozók közt.

De a leányok nemcsak hogy nem osztoznak természetben a fiukkal együtt, hanem sokszor egyenlően sem osztoznak. A kiházasítási ingóságok s az, a mit ezenfelül kapnak, a törvényi osztályrész értékével ritkán egyenlő.

Hogy a leányokkal szemben mindig különleges becsüje volt a földnek, az régi és sarkalatos elve volt a magyar jognak. A leánynegyed kiadásánál az értékmegállapítás nem a vásári érték (forgalmi érték), hanem a Werbőczynél (I. Rész, 134. cím, 2. §.), leírt külön becsú szerint történt és abba egyes javak be sem vétettek.

Különösen kevesebbet kapnak a leányok, mint a menyői az ingatlan reájuk eső részének értéke akkor, ha még szülei életében mennek férjhez és legkevesebbet kapnak akkor, ha a szülő még életében csinált osztályt vagy ha végrendelezett. A szülők intézkedéseiben mindenütt felismerhető az a törekvés, hogy az ingatlan a fiuk kezében maradjon.

Ellenben többet kapnak a leányok, ha az öröklési osztály idején még a szülői portán vannak s ha törvényi öröklés áll be. Ilyenkor a leányt is a családhoz tartozónak tekintik, míg azt, a ki már férjnél van, úgy tekintik, mint a ki már más családhoz tartozik, a ki az «apait, anyait» már a kiházásítással megkapta.¹

Mentől kisebb az ingatlan, annál kevésbé kapnak abból részt a leányok. A közép- és nagy parasztbirtokból ellenben a leányok is kapnak földet, bár többnyire a távolabb eső, rosszabb minőségű s a régi telektől külön fekvő részekből.

A nagyobb birtokot a tulajdonos kénytelen részben fogadott munkaerővel megművelni, itt tehát a fiuk munkája nem kizárólagos fentartója a vagyonnak. Amellett a nagyobb birtokból lehet kiadni egyes részeket a nélkül, hogy az művelésre alkalmatlanná válnék. A földműves népnek ugyanis, mint azt már láttuk, határozottan van érzéke sok helyen hazánkban is a birtokminimum iránt, a mi nagy részben a régi jobbágytelki állomány, illetve annak fele vagy negyedrésze feloszthatlanságára vezethető vissza. Ilyen törvényes intézkedések (1836: V. t.-c.) ugyanis még megszűnésük után is sokáig szokásként tovább élnek a nép körében. *A magyaroknál általában, de főleg a jászok,*

¹ Így volt ez, mint láttuk, már a *Hármaskönyv* szerint is.

kunok, palócok, matyók és székelyeknél van szokásbau, hogy *az ingatlanon csak a fiuk osztóznak* természetben.

A *németek* is sok helyütt a fiuknak juttatják a földet, bár a délvídeken nem egy helyütt a leányok is kapnak részt az ingatlanból, vagy legalább is ingatlan jutalékuk teljes értékét szokták megkapni. De itt a leányok és asszonyok a legtöbb mezei munkában egyformán dolgoznak a férfiakkal.

A *többi nemzetiségek*nél, tótok, ruthének, sokacok, szerbek, oláhoknál különösen el van terjedve a leányokkal szemben az egyenlőtlen osztály szokása. A leányok nemcsak, hogy földet egyáltalán nem kapnak, hanem a megfelelő értéknek is alig $\frac{1}{10}$, $\frac{1}{20}$ részével lesznek kielégítve, sőt akárhányszor ingyen is lemondanak a fitestvérek javára. Igaz, hogy főleg a szerbeknél a leányok és asszonyok egyáltalán nem vesznek részt a mezei munkában.

A jelentésekből különben azt következtethetjük, hogy régebben a leányok kifizetése általánosabb szokás volt s *újabbán az egyenlő, sőt természetbeni osztály felé visz a fejlődés iránya*. Mentől inkább öntudatára ébrednek a leányörökösök annak, hogy ők is egyenlő osztályrészt követelhetnek, annál inkább közeledik a szokás az érvényben álló joghoz. A városokhoz közel fekvő falvakban gyorsabban tanulják meg a leányok, hogy mi az ő «jussuk», mert a sok munkaalkalom, mit a város nyújt, megismerteti őket érdekeik érvényesítésének módjával és eszközeivel.

De általában leggyorsabban vesztí tért a régi szokás a magyarok közt s legkevésbé hatol be az új idők szele az oláhok és szerbek közé. Ennek oka részben az, hogy különösen az oláhok zöme silány minőségű földet művel s mint tudjuk a földek felosztása a termékenységgel és jövedelmezőséggel egyenes arányban nő, másrészt az alacsonyabb műveltség s az önállóság érzetének kisebb foka is megmagyarázzák a férfiak közös gazdálkodását s a leányoknak csupán kiházasítással való kielégítését.

3. Az egyenlő osztály szokásától való eltérés másik csoportjába azok az esetek tartoznak, *mikor a földet vagy*

annak legnagyobb részét egy gyermek veszi át. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a kategória nem azonos a törzsöröklési esetek kategóriájával. Mert azokból az esetekből, a hol egy gyermeknek jut a birtok, mindenekelőtt le kell számítani a törzsöröklés szempontjából azokat az eseteket, mikor a birtokátvevő fiúval szemben csak leányok állanak. Itt a férfinem megkülönböztetéséből folyik a birtoknak egy kézben maradása. Le kell számítani másodszer azon eseteket is, mikor csak egy gyermek van (gyermekrendszer), mert a törzsöröklés különleges birtokösszetartó vonásának itt nincs is alkalma érvényesülni.

Végül nem számíthatjuk a törzsöröklés csoportjába azokat az eseteket sem, *mikor csak egy ház, egy kis belsőség, pár száz korona értékű ingatlanból áll az egész, egy gyermek által átvett vagyon.* Nyilvánvaló, hogy ilyen kis ingatlan egy gazdálkodó család megélhetésére nem elegendő s felosztás által gazdasági használhatósága szűnnék meg, tehát a felosztásnak a természetes parcella-minimum állja útját.

Mindezeket az eseteket le kell számítani, ha minden zavaró körülménytől menten akarjuk számba venni az igazi törzsöröklési eseteket. Mert mi itt az öröklési szokást vizsgáljuk, ezt pedig csak a jogi meggyőződésnek, a földművelő nép felfogásának alapul vételével lehet helyes kategóriákra szétbontani. Ott, a hol gyermekrendszert találunk, vagy a hol sok a törpebirtok, a törzsöröklésnek hiányzik már a természetes előfeltétele is.

A jelentéseknek nagyobbik része nem is tesz említést a birtoknak egy gyermek által való átvételéről, vagy azt mondja, hogy ilyen eset nem fordul elő. A jelentéseknek kisebbik része az, a mely egyáltalán megemlékezik arról, hogy a földnek egy gyermek általi átvétele is előfordul. De ezek közül ismét sok kiemeli, hogy ez csak apró birtokoknál vagy akkor fordul elő, ha egy fiúval szemben csak leányok állnak.

Igazi törzsöröklést, — a hol több fiúval szemben is csak egy fiúnak jut a birtok, — nem szórványosan, hanem

szokást megállapító számos esetben csak a dunántúli és délvidéki német vagy némettel kevert lakosságnál és néhol az oláhoknál találunk. Ez a törzsöröklési szokás mindenütt együtt jár *az életben való átadással*. Azért ott, hol erős törzsöröklési szokás van, az osztozás ideje nem esik össze az örökhagyó halálával. A szülő, ha legidősebb fiugyermek házasodik, átadja ennek birtokát vagy birtoka zömét. Ha ez a rendezés idejében meg nem történt, ha csak a szülő halála után kell osztályt csinálni, akkor már ritkán jut egynek az egész birtok. A szülői tekintély kell ahhoz, hogy a törzsöröklési szokás érvényesüljön.

De a törzsöröklésnek lényeges sajátása nemcsak az, hogy egy kézben maradjon a birtok, *másik éppen olyan lényeges feltétele az is, hogy a többi gyermekek mérsékelten, a föld vásári értékére nem tekintve, nyerjenek kielégítést*. Az osztálynak ezt a módját, mint számbavehető szokást csak éppen a *mémet* és *oláh* földműves népnél találjuk. Ha egyébként elő is fordul ilyen eset szórványosan másutt is, a többi fiuk a birtokátvevőtől mindig a teljes forgalmi értéknek. sőt néha az ezen túlmenő praetium affectionisnak megfelelő kielégítést kapják. Ilyen módon pedig a birtokot megtartani a legkritkább körülmények közt lehet.

4. Fontos kérdés az, hogy a három különböző öröklési szokás közül *melyik terjed a másik kettő rovására*. A jelentések szerint határozottan *az a fejlődés iránya, hogy az egyenlő osztály mindinkább terjed*.

Az örökösöknek minél inkább az egyenlőség elve szerint való osztozkodását támogatják a tételes jognak, és pedig Magyarországon az országbirói értekezletnek, Erdélyben s a volt határőrvidéken pedig az osztrák polgári törvénykönyvnek szabályai.

A jelentések szerint nagy lendületet ad ennek az áramlatnak különösen az *árvaszékek gyakorlata*. Az árvaszék, hogy a kiskorúak egyenlő jogát teljesen biztosítsa, ritkán fogadja el a nagykorú örökösök által kínált kielégítést s azért a dolog vége az, hogy vagy mindjárt természetben osztoznak, vagy pedig közösségben maradnak az

örökösök addig, a míg egy kiskorú is van köztük s azután következnek a földek feldarabolása.

Általában, a hol a gyermekek magukra hagyva osztozkodnak, ha a szülői akarat vagy intézkedés nem gyakorol rájuk nyomást, akkor mindig a legközelebb járnak a természetbeni vagy legalább is az egyenlő osztályhoz. Ilyen esetben még a leányok is sokszor természetben követelik ki osztályrészüket. A gyermekek által létesített osztálynál a személyi érdek vezet. Az ilyen osztálynál az «egyenlőség» az uralkodó felfogás.

Ellenben a szülők által létesített osztályoknál már sok esetben találunk a birtokösszetartás felé hajló felfogást. A német és oláh földműves nem egyszer egy gyermek kezébe juttatja egész vagyonát. A magyar kisgazda, ha rendelkezik, nem egy fiának, hanem fiainak adja birtokát. Ezért a magyar földművesnél a «legidősebb» vagy «legfiatalabb» kedvezményezése rendszernek nem mondható. Ha egyik fiát előnyösíti, ez csak ellenértéke a különös munkának, ápolásnak s éppen azért az előnyösítés annak jut, a ki a szülei háznál maradt, de ez az előnyösítés nem terjed odáig, hogy az egész ingatlan vagyon egynek jusson.

Az öregek birtokösszetartó hajlama annál nagyobb, mentől nagyobb a földbirtok. Itt is látjuk az ellentétet az öregek és a fiatalok felfogása közt. A gyermekek annál inkább osztozkodnak, mentől nagyobb a birtok, a szülők, — megfordítva, — annál jobban igyekeznek együtt tartani a vagyont, mentől nagyobb az. A gyermekek azt mondják: elég nagy föld maradt, hogy abból mindegyikünknek jusson, a szülők pedig úgy gondolkoznak, hogy a nagy birtokot nehéz volt összehozni, azért kár lenne, ha szétmenne.

Végeredményben a gyermekek erősebbek, mint a szülők. A túlélő nemzedék nagy átlagban érvényre juttatja a maga akaratát a szülők ellenkező akaratával szemben is, *főleg ott, a hol — mint nálunk, az ország legnagyobb részében — nem szokásos a végintézkedés.* Ezért a fejlődés iránya határozottan a tételes joghoz hozza mindinkább közelebb az attól sok tekintetben még eltérő szokásokat.

5. Ha mindezek után összehasonlítjuk a németországi törzsöröklési vidékek és a magyarországi földművelő nép öröklési szokásait, lehetetlen észre nem vennünk a nagy különbségeket. Mint láttuk,¹ ott a törzsöröklési szokás a történelem talajából nőtt ki. Az ottani hűbéries felfogású földesúri hatalom adott formát, jogi köntöst a törzsöröklésnek, mely azokon a vidékeken gazdaságilag indokolt s e mellett több germán néptörzs faji jellegével egyezik.

Nálunk ilyen mértékben e feltételek egyike sem volt meg. Nálunk a jobbágytelek oszthatatlansága sem tudta létrehozni a törzsöröklést. Pedig az oszthatatlanság, mint a földesúr földtulajdonának egyik következménye Magyarországon sem volt ismeretlen intézmény.

Nem új jogelvet mondott ki az 1836 : V. t.-c., hanem csak a régi szabályt öntötte határozott formába, midőn kimondotta (4. §.), hogy a jobbágytelki állományoknak szétarabolása «csak felére vagy negyedrésze, nem pedig ezek alól eshetik meg».

Erdélyi 1847 : IV. t.-c. 9. §-a: «Az úrbér behozatalakor megállított bel- és külállományoknak egymástól elszakasztása, osztály, csere úgy elidegenítés általi csonkítása az úrbéreseknek tilalmaztatik; az állományok elszakasztott részeit a földesurak bárkitől is, a vevőnek az eladó elleni visszkérésére fenmaradása mellett úrbéri úton visszavehetik; s hogy ily elidegenítések a földesurak megegyezésével is helyt ne találjanak és a visszaszerzettek azon állományokhoz, melyektől elszakítottak, visszacsatoltassanak, erre felügyelni az úrbéri tábla kötelessége leszend».

De még magából az oszthatatlanságból nem következik szükségképen a törzsöröklés. Ehhez még az is szükséges, hogy az oszthatatlan telek és az azzal megadómanyzott család közt elválhatlan kapcsolat legyen.

Nálunk, ha a jobbágytelken osztózni nem lehetett, annak «becsü»-jén osztóztak az örökösök, vagy pedig a telki állomány az örökösök közt tartott árverés útján a leg-

¹ I. Rész.

többet ígérő osztozónak jutott (1840 : VIII. t.-c. 4. és 5. §-ai). Tehát csak a telki állomány egysége volt biztosítva s az a szülő elhunytával csak esetleg maradt a család kezén, de hogy az minden körülmények közt a család egyik tagjáé legyen, intézményileg biztosítva nem volt. Ezért nem fejlődhetett ki sem a törzsörökös, sem a törzsörökös előnyösítésének fogalma.

A jelentések anyagából leszűrt azon következtetésünket, hogy Magyarországon általánosan elterjedt törzsöröklési szokás nincs, megerősítik az ország birtokeloszlási viszonyai. Az ország összes gazdaságainak (2,388.482) több mint fele (1.279.718) törpegazdaság¹ (0 - 5 holdas), egy gazdaság átlagos nagysága pedig csak $15 \frac{1264}{1600}$ hold. Ha még tekintetbe vesszük, hogy nálunk meglehetősen külterjes gazdálkodás folyik, főleg a kisebb gazdaságokban, akkor Magyarországot Európa azon államai közé sorozhatjuk, a hol a mezőgazdasági földbirtok leginkább felaprózott.²

A kisgazdaságok (5—100 holdas) száma (1,085.129) elég jelentékeny ugyan, a mennyiben a kisgazdaságok az összes gazdaságoknak 45.44%-át teszik, *de területi részeseedésük aránylag csekély*, mert a területnek csak 46.50%-át foglalják el.

Ezért egy kisgazdaságnak átlagos területe nálunk csak $15 \frac{79}{1600}$ hold. Ezzel szemben a németországi törzsöröklési vidékeken aránylag kevesebb a kisgazdaságok³ (5—100 ha.) száma, de *sokkal nagyobb a kisgazdaságok területe*.

Hannoverben a kisgazdaságok (számarány 22.42%) a területnek 83.36%-át, Westfáliában (számarány 14.46%) pedig a területnek 70.95%-át foglalják el.⁴

Ha a két nagyságkategóriát, 5—100 hold és 5—100 ha. egészen pontosan akarjuk összehasonlítani és az 5—100 ha.

¹ A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. IV. kötet. 7.* lap.

² Földes Béla «Magyarország statisztikája» 198., 199. l.

³ A németországi statisztika szerint ezek *középgazdaságok* «mittlere Betriebe».

⁴ I. Rész. Braunschweig 58. lap. Hannover 64. l. Westfália 156. l.

holdas kategóriát ha.-okban fejezzük ki, akkor $8 \frac{1100}{1600} - 173 \frac{1300}{1600}$ holdas kategóriát nyerünk. Ehhez legközelebb áll a mi mezőgazdasági statisztikánkban a 10–200 holdas kategória. A 10–200 holdas gazdaságok számaránya 26·67%, területaránya pedig 41·31%. Látjuk tehát, hogy még így is egy kisgazdaság átlagos területe messze mögötte marad a hannoveri és westfáliai kisgazdaságok területének.

Vagyis Magyarországon míg egyrésről a gazdaságok nagy része törpeségénél fogva nem is élhet törzsörökkléssel, addig másrésről a paraszt kis- és középgazdaságok közül is aránylag kevés üti meg azt a mértéket, mely a gazdaságot törzsörökülésre alkalmassá tenné.

A kisgazdaságok (5–100 hold) vagy a mi szempontunkból kis- és közép-parasztgazdaságok átlagos nagysága, helyesebben átlagos kicsinysége azt bizonyítja, hogy az országban sokkal inkább van egyenlő osztály és fiági öröklés, mint törzsöröklés.

Ha ebben a nagyságkategóriában általános lenne a törzsöröklés szokása, akkor annak nyoma lenne a jelentésekben, hiszen külön erre céloz a kérdőívnek azon pontja, mely a szokásnak a birtok nagysága szerinti eltérésére kér választ és mint láttuk, ezek a gazdaságok elég nagy számmal is vannak ahhoz, hogy a rájuk vonatkozó eltérő szokások el ne kerüljék a jelentést tévők figyelmét.

A jelentések tesznek is észrevételt ebben az irányban, de nem azt mondják, hogy a nagyobb birtokokban törzsöröklés van, hanem éppen ellenkezőleg azt írják, hogy mentől nagyobb a birtok, annál inkább felosztják azt az örökösök.

II. A törzsöröklési szokás hatásai.

1. A törzsöröklési szokás hatásainak tanulmányozását Magyarországon megnehezíti az a körülmény, *hogy e szokás területileg nem különíthető el oly határozottan az egyenlő osztály és fiági öröklés szokásától*, mint például Németország illető vidékein. Még ott is, a hol, mint például a Dunántúl

és a Tisza—Maros szögén, a törzsöröklés szokása leginkább van elterjedve, a törzsöröklést követő németiség keverten lakik falvanként is más fajú, különösen szerb és oláh lakossággal. Ezért főleg a törzsöröklés anyagi hatása, pld. a birtokösszetartás statisztikailag alig mutatható ki. Így Temes (32·9% német), Torontál (29·9% német) és Krassó-Szörény (12·4% német) vármegyékben a kisgazdaságok (5—100 hold) területe 60·59%, 60·73 illetve 64·66%-os arányszámmal felülmúlja ugyan a kisgazdaságok területi részesedésének országos átlagát,¹ (46·50%) de már a Dunántúl csak két, erősebben németek által lakott vármegyében, Baranyában (35·5% német) és Vasban (30·0% német) részesedik nagyobb területtel a kisbirtok, az országos átlagnál (51·13%, illetve 54·52%). Már Moson (61·0% német), Sopron (37·1% német), Tolna (30·6% német) és Veszprém (14·7% német) vármegyékben a kisgazdaságok területe az országos átlagot nem haladja meg.

Nyilvánvaló, hogy az összehasonlítást megzavarja egyrészről az, hogy ezen vármegyék területén más fajú lakosság és más öröklési szokások is vannak, másrészről pedig az, hogy a törzsöröklésen kívül e vármegyékben egyéb körülmények is hozzájárulnak a birtokok összetartásához. Krassó-Szörényben például csak a 12·4% németajkú lakossággal nem magyarázhatjuk meg a kisbirtokok nagy területét. Igaz, hogy itt az oláhok közt is találunk törzsöröklési szokást (373. l.), de nagy befolyással lehet itt a kisbirtokok területi részesedésére különösen az, hogy a volt határ-örvidéki házközösségek keretei még nem egy helyütt épségben maradtak. Temesben, Torontálban s a dunántúli megyékben része lehet a birtokok összetartásában a főleg nem németek közt elterjedt gyermekrendszernek is.

2. Nem sokkal jobban vagyunk a törzsöröklési szokás *népesedési* vonatkozásainak (születés, népszaporodás, kíván-

¹ A birtokeloszlásra vonatkozó adatok a *Mezőgazdasági Statisztika* IV. kötetéből (10., 11. lapok), a népesség anyanyelvére vonatkozó adatok pedig az 1900. évi népszámlálás (*A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása*. Első rész, Bpest, 1902) adataiból vették.

dorlás) vizsgálatával sem. Pl. a Dunántúl és Tisza—Maros szögének németek által lakott vármegyei közül az élve szülöttek 5 megyében (Moson, Sopron, Vas, Veszprém és Torontál) az országos átlagnál nagyobb arányszámot mutatnak, négyben (Baranya, Tolna, Krassó-Szörény, Temes) ellenben kisebbet.¹

Általában a vármegyei területekhez kötött statisztikai adatok kérdésünk vizsgálatánál nem használhatók, éppen úgy, mint a hogy az összeforrasztott fémeket bármily éles késsel sem lehet egymástól szétválasztani. *A rendelkezésre álló statisztikai anyag nem elég finom műszer* kérdésünk fel-fejtésében.

Hogy a németiség hazánkban is általában elég szapora, azt megállapíthatjuk (11·8% német ajkú lakosra esett 1896—1901 évek között 11·12% természetes szaporodás) s hogy a törzsöröklést követő dunántúli és délvidéki német földműves jómódban és általában úgy él, mint németországi fajrokonai, azt a jelentésekből láthattuk.

Ugyanaz a takarékoság, előre való gondoskodás, élelmesség és számító házassági politika jellemzi a hozzánk szakadt német parasztot, mint az óshazájabeli Anerbensitte-t követő fajrokonát.

A fiatalabb gyermekeknek a szülők nálunk is vagy szereznek egy kis földet, vagy kitaníttatják őket iparosnak, sőt nem egyszer papnak, orvosnak, gyógyszerésznek, ügyvédnek.

Ezek a mi németajkú földműveseink — köztudomás szerint — általában véve rendezett gazdasági viszonyok közt élnek s mindent összevéve úgy látszik, hogy gazdasági és szociális életükben ugyanolyan hatásokat hoz létre a törzsöröklés szokása, a mint a németországi Anerbensitte vidékeken.

3. Nem eléggé részletes statisztikai adataink alapján a törzsöröklési szokás és a *kivándorlás* közti összefüggés tekintetében is csak feltevésekre vagyunk utalva.

¹ Kormányjelentés és statisztikai évkönyv 1901-ről. 22—24. lap.

A kivándorlottak közt 1899—1901-ben csak két nemzetiség szerepel állandóan nagyobb aránnyal, mint az összes népességben, tudniillik a tót és a ruthén.¹ A németajkiúk aránya (1899-ben 10·9%, 1900-ban 11·3%, 1901-ben 9·6%) a kivándorlók közt szintén elég magas ugyan, de az összes népességhez való arányszámot (11·8%) nem éri el.

A fiatalabb fiúk a német földműveseknél a mi sajátos viszonyaink közt nagy számmal találnak elhelyezést idehaza a földművelésben, gazdálkodásban is. Mint láttuk, a németség főleg a szerbek és oláhok rovására terjeszkedik, tehát sok esetben a fiatalabb fiúknak is tud szerezni a szülő egy-egy darab földet. A terjeszkedésnek tipikus esete az, mikor a «sváb» paraszt a szerb szomszédnak lakodalmi költségekre kölcsönt ad, s a kölcsönt mindaddig «hizlalja», míg a kölcsönvevő több pénzt földjére már nem kap. Akkor azután a földet csekély ráfizetéssel magához váltja s valamelyik fiát beleülteti. De gyakran más pályára is mennek a gyermekek s szükségkép ezeknek sem kell kivándorolni. Érdekes azonban az, hogy a visszavándorlottak közt a németajkiúk száma (1900-ban 6·9%, 1901-ben 9·1%) meglehetősen alacsony. Ebből arra lehet következtetni, hogy a német kivándorlók közt aránylag kevesebben vannak olyanok, a kik az öröklési osztály következtében adósságokkal terhelt jutalékuk kitisztázása vagy túlkicsiny földjük meg-nagyobbítása végett mennek ki. Mert az embereket leginkább a föld vonzza vissza a messze idegenből, hiszen, mint a Tisza jobbparti jelentésekből láttuk, az odaváló kivándorlók nagy része éppen azért megy ki, hogy eladósodott földjét tisztázza vagy nagyobbítsa, tehát ha ezt a célt elérte, vissza is jön. A statisztika is azt mutatja, hogy bár a kivándorlók közt aránylag a napszámos a legtöbb, addig *a visszavándorlók közt az őstermelőké a túlsúly*, mert ezekből tér vissza a legnagyobb százalék.² Röviden azt mondhatjuk, hogy ha a német földműves fia a szülői földből csak pénzbeli kielégi-

¹ Kormányjelentés és statisztikai évkönyv 1901-ről. 215. lap.

² Kormányjelentés és statisztikai évkönyv 1901-ről. 216. lap.

tést kap s itthon elhelyezést nem találván, kivándorol, az többnyire kint is marad. Ismételnünk kell azonban, hogy mindez inkább csak feltevés, mert e pár évnek különben is hiányos adataiból biztos következtetést vonni alig lehet.

III. A magyarországi és németországi viszonyok összehasonlítása a törzsöröklési törvényhozás szempontjából.

1. A németországi adatgyűjtéseknek bevallott céljuk volt: *kimutatni, hogy a földműves nép többsége törzsöröklési szokást követ.* A szokás alapján követelték azután a törzsöröklési jog megalkotását, illetve átdolgozását. Szóval a németországi törzsöröklési jogalkotásnak eszmémenete az volt, *hogy az öröklési jogot összhangzásba kell hozni az öröklési szokással.*

Mindazok, a kik e kérdéssel foglalkoztak, nyomatékosan kifejezést adtak abbeli nézetüknek, hogy csak ott tartják indokoltnak és célravezetőnek az *Anerbenrechtet*, a hol *Anerbensitte* van.

Schmoller például ezt mondja: ¹ «A nép szokásával és érzületével ellentétes törvényekkel épp oly kevéssé lehet kivinni azt, hogy a birtokok adósságtól mentesen megtartassanak, mint a hogy például Németországban bajos lenne az angol *Settlements* intézményét meghonosítani». Így nyilatkozott báró *Schorlemer-Alst* is, a westfáliai törzsöröklési mozgalom vezére a porosz képviselőházban: «Az a helyes törvényhozás, mely az ország jó erkölcsi érzését és szokását követi és azt juttatja kifejezésre». ² Ugyanígy nyilatkozott *Miquel* is, a ki az új törzsöröklési törvényhozás egyik legbuzgóbb harcosa volt, továbbá *Neumann* tanár (Tübingen), a ki azt mondta, hogy a hol a törzsöröklésnek alapját képező életnézet fentartotta magát, ott lehet erre törzsöröklési jogot építeni, de a hol ez hiányzik, ott törzsöröklési jogot alkotni nem lehet. ³

¹ *Thiel's Jahrbücher* 1882. 622. l.

² Idézve *Stengele* id. munkájában 57. l.

³ Ugyanott 58. lap.

Ebből kifolyólag, a *contrario* kifejezésre jutott az a nézet is, hogy — mint *Miaskowski*, a törzsöröklés egyik leglelkesebb híve mondta — «a hol a nép jogérzetében az individualismus és egyenlőség elve kiváló helyet foglal el, ott az Anebenrechtnek mint törvényi (intestat) öröklési jognak behozatala nem lehetséges, de nem is kívánatos.¹

Erre való tekintettel *Buchenberger* abban a tételben foglalta össze a törzsöröklésre vonatkozó nézetét, hogy a földművelők öröklési jogát elvileg a törzsöröklés rendszerére építeni nem lehet.²

Vagyis a törzsöröklés nem absolut jó intézmény, az tehát nem mindenütt alkalmazható, hanem viszonylagos előnyeinel fogva csak ott, a hol az előfeltételek megvannak.

Németországban ott alkottak törzsöröklési törvényt, a hol azt törzsöröklési szokás előzte meg. A törzsöröklési törvényt legfőképen mindenütt azzal indokolták, hogy a törvényt összhangzásba kell hozni a szokással.

Magyarországon, mint azt a jelentésekből láttuk, így érvelni nem lehetne, mert a törzsöröklés nálunk nem általánosan elterjedt szokás.

Tegyük fel azonban, hogy közvetlen törvényi (intestat) törzsöröklési törvényt³ hoznánk. Akkor a hagyatéki ügyek legnagyobb részében e törvény alapján rendeznék az öröklési osztályt, mert mint láttuk, nálunk a birtokátadás vagy végrendelkezés nem oly általános szokás, mint Németország törzsörökös vidékein.

A birtok mérsékelt becsértékét, a törzsörökös előnyösítését a hagyatéki tárgyalás során kellene megállapítani.

¹ *Miaskowski* «Erbrecht und Grundeigentumsvertheilung im Deutschen Reiche.» Leipzig 1882. II. 303. l.

² *Buchenberger* «Agrarwesen und Agrarpolitik» I. kötet 487. lap.

³ A fakultatív törzsöröklés (Höferolle) még Németországnak törzsöröklési vidékein sem vált be, az egy Hannover kivéve, a hol politikai okok (welfpárt) miatt volt annak sikere. Ott tehát, a hol, mint nálunk általánosan elterjedt törzsöröklési szokás nincs, a vagylagos rendszer (Höferolle) úgyszólván semmi eredménnyel sem járna.

Láttuk, hogy ezek a becslési szabályok nagy tért engednek a birtoknak alacsonyabban vagy magasabban való becslésére, úgy hogy *az előirt becslés egymaga nem, csak az a szellem, mely a birtok megtartását tűzi ki célul, biztosítja minden egyes esetben a birtoknak tényleg alacsonyan, az igazi hozzáadéki érték szerinti becslését.* Nálunk az egyenlő osztály vidékein, de sőt a fiági öröklés szokásának területein is az osztozó feleknél és a hivatalos személyeknél egyaránt hiányzik az a szellem, mely a birtokot előnyösítéssel egy örökös kezére kívánja juttatni. Németországban, mint láttuk, aránylag kevés esetben kerül a sor törvényi (intestat) öröklésre. A szabály az, hogy mikor a gazda meghal, az új gazda már benn ül az átadási szerződés alapján a birtokban s a többi gyermekek már megkapták kielégítésüket s berendezkedtek valamely életpályán. Szóval *a németországi szokásban a súlypont az életben való átadáson nyugszik,*¹ mikor a szülői tekintély súlya alatt történik a rendelkezés úgy, hogy az egyik gyermek átveszi a birtokot, a többieket pedig mérsékelt becsérték alapján kifizeti.

Németországban a törzsöröklési törvény mintegy praeventiv intézkedés, a mely a szokás lassú szétporlásának akarja elejét venni, de tényleg nem a törvény szabályai szerint, hanem minden egyes gazdaság különleges viszonyainak figyelembe vételével, az átadási szerződés alapján történik a törzsöröklés. Ez a rendszer individualisál, a törvényi törzsöröklés rendszere azonban erre nem volna képes.

A közfelfogás ebben nálunk nyugót látna, a melyet minden lehető módon igyekeznék kiforgatni, a mi a felek és hivatalos személyek egyetértő felfogása mellett, minden törvényes szabály ellenére, a legtöbb esetben sikerülne is. Az a helyzet állna tehát elő, hogy a törzsörökös túlságosan megterhelt birtokot kapna, a melyet megtartani nem lenne képes s amellet az örököstársak még mindig azzal a keserű tudattal hagynák el a szülői hajlékot, hogy őket igazságatlanul megrövidítették.

¹ *Brentano*, «Ueber Anerbenrecht und Grundeigentum» Berlin, 1895. 43., 44. l.

De menjünk egy lépéssel tovább. Hogy a törzsöröklés előnyösen befolyásolja a gazdasági és szociális életet, ahhoz nem elég az, ha a törzsörököst kellőképpen előnyösítik, hanem szükséges még az is, *hogy ez a birtokösszetartó szellem vezesse a törzsörökös egész életmódját is. Kell, hogy a törzsörökös a birtokot valóságos hivatalnak tekintse, melynek megtartása és gyarapítása becsületbeli kötelessége.* Csak ily felfogás mellett fogja az örököstársak kifizetése végett felvett adósságot gazdálkodása befejeztéig letörleszteni s a birtok átvételével járó erkölcsi kötelességeit teljesíteni. *Ez a szellem fogja őt visszatartani attól is, hogy a kedvezményes áron átvett birtokot nyereséggel el ne idegenítse, mert ezt megakadályozni — mint azt a németországi példák nyomán láttuk, — törvényes intézkedésekkel alig lehet.*

Ne feledjük azt sem, hogy a kiskorúak felnevelése, a gazdálkodástól visszavonuló szülők eltartása (a Leibgeding, Leibzucht) szintén olyan valami, *a mi csak megfelelő népfelfogás, erkölcsi érzék mellett tartható fenn* úgy, hogy ez az állapot az együttélésre kényszerített felek szemében nagy átlagban tűrhető legyen.

2. A *termelési viszonyok* nem egy helyütt lennének alkalmasak hazánkban is a törzsöröklés intézményére. Különösen a gabona- és állattenyésztő vidékekre áll ez. Azonban ezzel szemben a *birtokeloszlási és az adóssági viszonyok* az ország nagy részében lehetetlenné tennék a törzsörökös rendszer érvényesülését.

Mindenekelőtt hiányzik hazánkban úgy gazdasági, mint társadalmi szempontból tekintve az a *középparasztbirtokos osztály*, melynek viszonyaira első sorban talál Németországban is a törzsöröklés. E helyett nálunk, részben az egyenlő osztály következtében is, a parasztbirtok meglehetősen elaprozott, a mint azt már a jelentésekből is láttuk s a mit a statisztikai adatok is igazolnak.¹

¹ Lásd fentebb a 409. lapon és *Fellner Frigyes* «A törzsörökösödés és a magyar földbirtok» c. tanulmányát. Közgazdasági Szemle 30. kötet 668. lap.

Szóval a törzsöröklés, mint a legtöbb agrárpolitikai intézmény nem általánosítható s az hazánk különféle gazdasági és nemzetiségi viszonyaihoz képest vidékenként nagyon eltérő hatásokat idézne elő. Valószínű, hogy inkább erősítené gazdaságilag a németeket és oláhokat, mint a magyarokat. Mert időbe kerülne, míg a magyarság e neki idegen szabályhoz alkalmazkodnék, míg a német és oláh földművesek egy részénél az új jog a régi szokásra támaszkodva, gyorsan megerősödnék.

3. Lehet, hogy a *gyermekrendszer* elterjedésének, ott a hol ez még ismeretlen a nép körében, gátat lehetne vetni a törzsörökkléssel, mert e mellett a sok gyermek nem osztaná szét a birtokot. De, bár a föld szétdarabolásától való félelem egyik oka a gyermekrendszernek, az nem egyedüli oka annak. A könnyebb megélhetés, a fölfelé törekvés, s főleg a nőknél a hiúság és fényüzési hajlam is hozzájárulnak a gyermekrendszer kifejlődéséhez.¹

A hol pedig már bevett szokás ez a baj, ott a törzsörökléstől szüntető, gyógyító hatást alig várhatunk. Mert végre is *egy vagy két gyermek inkább biztosítja a birtok egy kézben maradását mint akárminő törzsöröklési rendszer is sok gyermek mellett.*

4. Utóljára hagytuk azt a kérdést, mely a törzsöröklésnek hazánkban való alkalmazásánál talán a legkényesebb kérdés és mely az országnak ugyszólván összes viszonyaival való kapcsolatánál fogva a legnehezebb probléma is. Ez a fiatalabb gyermekek, helyesebben az örökösársak elhelyezésének kérdése.

Nálunk az egyenlő osztály és fiági öröklés szokása földművelőknek neveli az összes fiugyermekeket. Ez a szokás ugyszólván lehetetlenné teszi azt, hogy a fiatalabb gyermekek más pályára készüljenek. E mellett az igazi középparasztbirtok hiányozván, a mi kis parasztbirtokosunknak

¹ Lásd erre vonatkozólag Varga Jenő munkáját «A magyar faj védelme» I. rész, a hol ki van mutatva, hogy községenként mennyire különleges és semmiestre sem általánosítható okokra vezethető vissza a gyermekrendszer.

a legtöbbször módja sines ahhoz; hogy kisebb gyermekeit, kitaníttassa, önállósítsa úgy mint a németországi parasztbirtokos, a ki a kedvezőbb adózási és kereseti viszonyok mellett rendszerint földjének jövedelméből képes annyit megtakarítani, a mennyi a fiatalabb gyermekek önállósításához szükséges.

Bizonyos az, hogy mentül jobban szoknék hozzá a nép a törzsörökléshez, annál kevesebb nehézséggel járna — caeteris paribus — az örököstársak elhelyezése. A kérdés azonban éppen az, hogy befogadná-e a most egyenlő osztályt vagy fiági öröklést követő földműves nép zöme a törzsöröklés szellemét, tudna-e egyhamar átalakulni egész gondolatvilága, jogérzete abban az irányban, hogy a gyermekek egy részét mindjárt más pályára készítené elő.

Kétségtelen, hogy ez egyhamar nem történnék meg és nemzedékeknek kellene egymást felváltaniok, míg a törzsöröklés szelleme a családi élet egész vonalán teljesen érvényesülne. Addig a törzsöröklés *csak a hagyaték felosztásánál*, tehát tisztán gépileg működnék. Ennek eredménye természetszerűleg az lenne, hogy az egyenlő osztály és fiági öröklés vidékein növekednék a munkakeresők száma. A kereseti viszonyok hazánkban olyanok, hogy *még az ez idő szerint munkára szorulókat sem lehet állandó és biztos keresettel ellátni*. Jó részben ezért oly nagy a kivándorlás.¹

Valószínű tehát, hogy a törzsöröklés azokról a vidé-

¹ A kivándorlás okait találóan állítja össze *Legenyei Bodnár Péter*. (Közgazdasági Szemle 30. kötet 922—936 l.) Tanulmánya főleg azért értékes, mert nem általánosságban mozog, hanem *minden egyes község különleges viszonyait vizsgálva mutat rá a kivándorlás okaira*. Látjuk ebből: 1. hogy nem kizárólag gazdasági, hanem *részben lélektani okai is vannak* a kivándorlásnak, 2. hogy *a gazdasági okok is többfélék*.

Lásd még erre vonatkozólag *Hegedűs Loránttól* «A magyarok kivándorlása Amerikába» 62. l., továbbá «Vándorló magyarok» (melléklet a «Köztelek» 1022. számához), *ifj. Kubinyi Miklós* «Árva megye közigazdasági és közművelődési állapota» (Nemzetg. Sz. 1891. évf. 496. l.) *Berényi Pál* «Sopron vármegye közig. állapota» (Közg. Sz. 1895. évf. 176. l.) *Ballagi Géza* «Zemplén megye közig. állapota.» (Közg. Sz. 1893. évf. 123 l.)

kekről is tápot adna a kivándorlásnak, a hol még ez idő szerint a földterület és népesség közti kedvező aránynál fogva az egyenlő osztály vagy fiági öröklés mellett is jut annyi föld mindegyik örökösnek, a mennyi a családalapításhoz és megélhetéshez szükséges.

De a kérdés sulypontja nem is ott van, hogy melyik öröklési rendszer mellett nagyobb a kivándorlás, a népmozgalom. Mert az úgy is csak az adott viszonyoktól függ. Ha egy terület már telítve van, vagyis annyi ott az ember, hogy annál több azon a területen csupán a földmivelésből már meg nem élhet, akkor a fölöslegnek — feltéve, hogy azon a területen más munkaalkalom sem kínálkozik — el kell vándorolni. A veszedelem inkább abban rejlik, hogy a mi fejletlen iparunknál fogva az elhelyezést keresőknek a törzsöröklés miatt egyszerre megszorodó nagy tömegét *itthon munkával ellátni nem tudnók s így ezek mind külföldre mennének és pedig a visszatérés reménye nélkül.* Most, mint a jelentésekből is láttuk, *sok vidékről a földért mennek ki az emberek, de a földért vissza is jönnek.* Törzsöröklés mellett a kivándorlók megnövekedett számából is kevesebben lennének olyanok, a kik a földért mennek ki, mert hiszen az örökösök csak pénzt és nem földet kapnának, tehát kevesebben lennének azok is, a kik később az itthon kapott föld kedvéért visszajönnének. Vagyis több lenne a kivándorló és kevesebb a visszavándorló. A kivándorlók nagyobb százaléka nem ideiglenes munkaalkalmat, de végleges otthont keresne az idegenben.

Németországban ezzel szemben könnyebb a fiatalabb gyermekek elhelyezése, mert: 1. a törzsöröklési szokás már jó előre különböző foglalkozásokra neveli azokat, a kiknek a szülő sem életében, sem halála esetére földet juttatni nem tud, 2. a fejlett ipar és forgalom még a közönséges, kevésbé képzett munkakeresők nagy részét is el tudja helyezni a belföldön.

5. Mindaz, a mit a törvényi törzsöröklésnek *hazánkban várható hatásáról* mondtunk, természetesen csak föltevés, mert az intézményeknek társadalmi hatásait sohasem lehet számtani pontossággal előre megállapítani.

Távol legyen tőlünk az is, hogy ne ismernők el azokat a hátrányokat, melyek az egyenlő osztály, sőt a fiági öröklés szokásának is természetes következményei. Azt is megengedjük, hogy *minél inkább hozzászokna a nép széles rétege a törzsörökléshez, annál kevésbbé lépjenek előtérbe annak kedvezőtlen hatásai.*

De kötelességünknek tartottuk nyíltan és őszintén rámutatni azokra a nehézségekre, a melyek Magyarországon a törzsöröklés nyomában járnának.

6. A németországi tanulmányút anyagából és a magyarországi földműves nép öröklési szokásainak gyűjteményéből a következő tanulságokat vonhatjuk le :

1. Németországban a törzsöröklési törvények ott váltak be, a hol e törvényeket *törzsöröklési szokás* előzte meg. A szokás pedig azokon a vidékeken vert legmélyebben gyökeret, a hol *erős középparasztbirtok van.*

A középparasztbirtokok és a közép-parasztbirtokosok vannak felruházva leginkább azokkal a tulajdonságokkal, a melyek szükségesek ahhoz, hogy a törzsöröklés előnyei leginkább kidomborodjanak, hátrányai pedig legkevésbbé lépjenek előtérbe.

Miquel szerint a törzsöröklés az alapja mindazon rendszabályoknak, melyek a középbirtok fentartására irányulnak.¹

2. *Magyarországon a törzsöröklés gondolata az ország nagyobb részében ismeretlen.* Hely és nemzetiség szerint egyaránt leginkább ott találunk törzsöröklést, a hol azt külön intézkedésekkel megerősíteni nem áll érdekünkben. Ellenben a fajmagyar földműves nép zöménél — nagyban és egészben — sem azok a gazdasági viszonyok, sem azok a jellembeli tulajdonságok nem találhatók fel, a melyek első feltételei a törzsöröklés alkalmazhatóságának.

Ezen erkölcsi tulajdonságok közreműködésére van szükség első sorban ahhoz, hogy a törzsöröklés ne legyen durva igazságtalanságokat okozó gépies berendezés. Ezek

¹ *Buchenberger* id. munkája 490. lap.

a tulajdonok az az olajcsepp, a melyek a rendszer hibáit tűrhetővé teszik, a melyek az örökösársak és a visszavonuló szülők helyzetét megkönnyítik, a törzsörököst pedig a birtok és család érdekében adott kedvezmények önző kihasználásától visszatartják.

Ha a törzsöröklés behozataláról Magyarországon egyáltalán szó lehet, úgy az a mi viszonyaink közt nem annyira a földművelő nép, mint inkább *az igazi középosztály földjére* lenne alkalmazandó.

TARTALOM.

Előszó	Oldal 3
--------------	------------

I. RÉSZ.

A németországi törzsöröklési jog és szokás.

A németországi törzsöröklés mivolta, keletkezése, fejlődése, jelentősége, fajai. 1. A törzsöröklés és a Német Birodalmi Polgári Törvénykönyv. 2. A törzsöröklés keletkezése. 3. A szokás és a jog. 4. A codexek. 5. A törzsöröklési szellem. 6. A közép-birtok. 4. A törzsöröklési jogok különböző fajai	7
--	---

A) Braunschweig.

I. Gazdasági viszonyok	28
II. Történeti fejlődés	30
III. Az érvényes törzsöröklési jog	35
IV. Az öröklési szokás	42
V. A nem parasztbirtokok öröklési joga	52
VI. A törzsöröklésből származó terhek	54
VII. A törzsöröklés és a közép-birtokok	58

B) Hannover.

I. Gazdasági viszonyok	63
II. Történeti fejlődés	65
III. Az érvényes törzsöröklési jog	74
IV. A parasztbirtokoknál gyakorlatban lévő törzsöröklési szokás a) A birtok egy gyermeknek jut, ki testvéreit a birtok hozadékai értéke alapján elégíti ki. 1. Az öröklés formája. 2. A házasság szerepe a birtok összetartásában. 3. A törzsörökös előnyösítése. 4. Az 1874-iki törvény és a szokás. 5. A törzsörökös kiválasztása. 6. A szülők ellátása. 7. A testvérek kielégítése	88
β) A birtok egy gyermeknek jut, de a birtokátvevő előnyösítése nélkül	100
γ) A birtokot természetben felosztják	106
V. A lovagbirtokoknál gyakorlatban lévő öröklési szokás	
VI. A hannoveri törzsöröklési szokás keletkezése, gazdasági és társadalmi hatásai	109
VII. A természetbeni felosztás hatásai	126

C) Schaumburg-Lippe.	Oldal
I. A törzsöröklési jog	131
II. Az öröklési szokás	142
III. A birtok kötöttsége. Gazdasági és birtokviszonyok	151
D) Westfalia.	
I. Gazdasági viszonyok	156
II. Történeti fejlődés. 1. A legrégebb időktől a XVIII. század végéig. 2. A XIX. században. A francia uralom. A jobbágyfelszabadítás. Poroszország folytatja a jobbágyfelszabadítás munkáját. 3. A westfáliai parasztság küzdelme az általános öröklési jog ellen	157
III. A jelenleg érvényes törzsöröklési jog és házassági vagyonjog	176
IV. Az öröklési szokások	196
V. Öröklési szokás a lovagbirtokokban	217
VI. A birtokátadási szerződés. A birtokátadási szerződés szokásos tartalma részletesen	218
VII. Összefoglalás	230
E) Baden.	
I. Gazdasági, birtokeloszlási viszonyok	240
II. A zárt birtokok különleges helyzete	244
III. A badeni «Hofgrüterrecht» keletkezése	246
IV. A törzsöröklési szokás és jog fejlődése a XIX. századig	248
V. A törzsöröklési jog a XIX. században	252
VI. A ma érvényes törzsöröklési jog; az 1898. évi augusztus 20-iki törvény	261
VII. A mai öröklési szokás a zárt udvarbirtokok területén	266
VIII. A törzsöröklés hatásai. A törzsöröklés és az eladósodás. A törzsöröklés és a törvénytelen szülések. Az örökös-társak sorsa	271

II. RÉSZ.

A magyarországi öröklési szokások.

Bevezetés.	287
A) Duna balpartja. 1. Törvényi öröklés. 2. Végrendelet, átadás, becslés. 3. Hatások, birtokfelaprózás, gyermekrendszer	290
B) Tisza jobbpartja. 1. Törvényi öröklés, kivándorlás. Végrendelet, átadás, becslés. 3. Hatások; birtokfelaprózás	302
C) Duna jobbpartja. 1. Törvényi öröklés; gyermekrendszer; törzsöröklés. 2. Birtokátadás. 3. Csak fiuk kapják az ingatlanokat.	

4. Átadásnál, végintézkedésnél a birtokátvevő előnyösítése. Majoratus, minoratus. 5. Hatások; birtokelaprózás	317
D) Duna-Tisza köze. 1. Faji, történeti eltérések. Törvényi öröklés. Magyarok, németek, szerbek. 2. Átadás, végrendelet. 3. Majoratus, minoratus. 4. A régi jog maradványai a volt jász-kün területben, a volt titeli (csajkás) területben	338
E) Tisza balpartja. 1. Faji eltérések; a birtok nagyságának befolyása a szokásra; törzsöröklés főleg kisebb birtokoknál. 2. Fiúk előnyösítése. 3. Végrendelkezés. 4. Törzsöröklést lehetlenné teszi az eladósodás. Birtokelaprózás	353
F) Tisza-Maros szöge. 1. Törzsöröklés. 2. Flúgi öröklés; a flúk előnyösítése. 3. Majoratus, minoratus; németeknél is van természetbeni osztály. 4. Gyermekrendszer.	367
G) Királyhágón túl. 1. Magyar, székely, szász nemzet. Egyenlő osztály. 2. Kivételek; csak a flúk veszik át a földet. 3. Székelyek. 4. Szászok. 5. Összefoglalás. Birtokelaprózás. Gyermekrendszer	384

Befejezés.

I. A magyarországi öröklési szokások. 1. Jogtörténeti fejlődés. 2. A flúgi öröklés. 3. A törzsöröklés. 4. Az egyenlő osztály terjedése. 5. Németországi-magyarországi viszonyok	393
II. A törzsöröklési szokás hatásai. 1. Birtokelosztás. 2. Népesedési viszonyok. 3. Kivándorlás	410
III. A magyarországi és németországi viszonyok összehasonlítása a törzsöröklési törvényhozás szempontjából. 1. Németországban a törvényhozás alapja a szokás volt. 2. Termelési viszonyok. 3. A gyermekrendszer kérdése és a törzsöröklés. 4. Az örökösársak elhelyezése. Kivándorlás. Végeredmény	414

